

સનમ! કાયમ સમર્પણ છે

ગજલની દેવિ! ઓ દિલબાન! તને સર્વસ્વ અર્પણ છે :
 બધી દુનિયાનું ગજલિસ્તાન, અનાદિથી
 તને પ્રેમે ધરાવેલું, અને તહાઈ નજર આપેલું
 “તને અર્પણ” લખ્યું છેલ્લું! નિરૂપિતનું નિરૂપણ છે
 મગર, ભક્તિની નીતિનું, અગર જ્વાલમાની પ્રીતિનું
 સનમની શહનશાહીનું, નિયમણું કે વિલક્ષણું છે.
 હૃદય બાલ્યું ફરી બાલે : બલે! ઓ પ્રાણ! લે! લે! લે!
 હલે! ગૂજરાતી ગજલિસ્તાન, તને તહાઈ નજર આપેલું છે.
 સનમને - ઇશકઆલમને - તને - તું - વિશ્વમાંલણને,
 ગજલના દિલચમન સૌ થે, ઝિયાઅરણે સમર્પણ છે.
 અગર, દિલબર! પરાતપર તું : નિરંગન ને સનાતન તું :
 પ્રિયે! ઓંકારમૂર્તિ! તું સૂજનન આદિકારણ છે.
 બધાં પ્રજાંડ જળકોળી - હૃદયરસ તર બ તર-ધોળી,
 મહેને તહે પાઇ એ પ્યાલી : તું તો એવી કલાલણ છે.
 હકીકતમાં અનલહક છે : જપ હું “ઝિયા! ઝિયા!” તોયે!
 ઝિયા! એ પ્રજલીલા છે - અગર તું તારૂંગારણ છે.
 કશેડો કૃણુનો આત્મા દ્રવે, દિલદાર! તહારામાં :
 અહાહા! ભગવતિ! તહાઈ અનિર્વચનીય વર્ણન છે.
 દિલે દિલ તહાઈ અપાવું, પ્રિયે! સુરદ્ બદ્ યાવું :
 અહો! એ ધન્ય સુખન શું! અગર અમીનું જ વર્ણણ છે.
 અને, બસ! તહારી પ્રીતિ એ, પ્રિયે! પરમાત્મદર્શન છે :
 ગજલનો રેનેહસાગર આ, સનમ! કાયમ સમર્પણ છે.

પ્રેમસ્વરૂપાય નમઃ । પ્રેમધર્માય નમઃ ॥

પ્રસ્તાવના

• સત્તમના પ્રેમની તો બલિહારી છે : તેનું પ્રેમવાત્સલ્ય અનન્ત છે : તેના ઐશ્વર્યનો પ્રતાપ અતિ અદ્ભુત છે - અહો ! એ ધ્રુવલીલાનું મહિમ્નઃસ્તોત્ર ! એ તો, ખરેખર, અનિર્વચનીય જ છે. ગૂજરાતી ગઝલોના સંગ્રહનું આવું પુસ્તક સંગ્રહકાર દ્વારા ગૂજરાત હુજૂર મૂકાય છે, તે એ જ પ્રેમકૃપાના પૂર્ણ પ્રકાશને સર્વથા આભારી છે.

સામયિક પત્રોમાં અને પુસ્તકોમાં છપાયેલી તેમ જ પૂર્વે નહીં છપાયેલી એવી લુમલે રજપ ગઝલોનો આ ગ્રન્થમાં સંગ્રહ છે, અને તેમાં કુલ ૬૪ લખનારનો સમાવેશ થાય છે. ઘણાં રનેહી લાઇબ્રેરીઓએ પોતાના અપ્રસિદ્ધ હૃદયોદ્ગાર પણ આ પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ થવાને મોકલી આપ્યા છે : સંગ્રહના કાર્યને એથી ઉત્તેજન મળ્યું છે અને વાચકને તેણે પહેલાં નહીં જોયેલી એવી-જાણે નવી-‘ચીઝ’ મળી શકી છે. એ સહૃદય લાઇબ્રેરીઓની ઉમદા એવાનો અહીં આરમ્ભમાં જ સ્મરણોદ્દેશ કરવો જોઈએ.

‘કાવ્યમાધુર્ય’ અને તેને અનુરૂપ થયેલા બીજા સંગ્રહોમાં આરાં કાવ્યોનો સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ છે, છતાં, એકલી ગૂજરાતી ગઝલોના જ સંગ્રહનું પુસ્તક થવાની બહુ જરૂર હતી એમ તો હરેક સંસ્કૃત હૃદયને લાગશે જ, અને આ પ્રકારના સાહિત્યનો ખાસ ધ્યાનથી અભ્યાસ કરનારાં રનેહીન હૃદયોને આવો સંગ્રહ ઉપયોગી ગરજ પૂરી પાડશે એવી વકી છે. ગઝલ આત્મગાનનો એવો પ્રેમાલાપ છે કે માત્ર તેનો સંગ્રહ જ હર-કોઈના હાથમાં મૂકાય તો દરેકને તે આત્મોપયોગી થવાનો સંભવ ઝાઝો છે, બદકે એવું પણ માનવામાં આવે છે કે, રખે એથી લાભને બદલે હાનિ થાય અને સ્વાનુભવ પણ સાક્ષી પૂરે છે કે એવો ભય અકારણ તો નથી. ગઝલની મૂલ ઉત્પત્તિ સુદીનાં પ્રેમ અને પ્રણયને અવલમ્બીને થયેલી છે અને ભક્તિયોગ તથા ઊંઝા તત્ત્વજ્ઞાનના સુંદર મિશ્રણની એવી વિલ-

ક્ષણ વસ્તુ દરેક જણથી તુરત જ સ્કંધશકાય નહીં એ સ્વાભાવિક છે, પણ સંસ્કારી હૃદયોને તે ખરા અર્થમાં ઉપયોગી થાય, હકના આશકોને ધર્મપ્રવાસમાં કંઈ સાહાય વા પ્રોત્સાહન મળે અને અજાણ્યાં મુશ્કેલીઓને પણ અભ્યાસ વડે અન્દરથી કંઈ પ્રેરણા મળે, એ આવા સંગ્રહનો મુખ્ય હેતુ છે; અને એવી સ્કંધજાણથી ગઝલના સાહિત્ય વિશે (‘મુક્તિવાદ’-ના વિવરણ સાથે) એક વિસ્તારી નિબંધ આ ગ્રંથના દિગ્ગાથા તરીકે શામિલ કર્યો છે અને પુસ્તકને અન્તે માર્ગદર્શક સંક્ષિપ્ત ટીકા તથા કડિન શબ્દોના અર્થ પણ દાખલ કર્યો છે. ગ્રંથ છે કે ઈશકની આલમને એ કંઈ અંશે મદદગાર થઈ શકશે. સ્નનમના સાચા દર્દીઓ માટે આ ગઝલિસ્તાન ગોયા મીઠા શરણનો દરિઆવ છે અને નેકનામ સ્નનમ સરકારની વફાદાર ગૂર્જર પ્રજાની તહેનાતમાં કૃપાલુ માશૂકની મહેરબાનીથી જ તે રુબૂ થાય છે. ઝખ્મી જિગરોને આત્મોપયોગી થવાની મુરદ છે અને તે પરાતપર પ્રેમસ્વરૂપની સ્કંધદિલીથી પાર પડે. ઐ॥

પુસ્તકનું કદ આવું લાંબું પસન્દ કરવા છતાં અને તેનું દળ આવડું થવા છતાં સંગ્રહમાં કંઈ ખામી રહેલી છે : પારસી લખનારની ગઝલોને સ્થાન આપી શકાયું નથી : બીજી ગઝલોમાં પણ ગલતી થઈ હશે, પરંતુ આવો સંગ્રહ મહેલવહેલો જ હોવાથી અનેક મુશ્કેલીઓનો ખયાલ કરીને સ્નેહી ગૂર્જરાત તેને દરગુઝર કરશે એવી આશા છે.

ખનતા મુખી દરેક લખનારની અસલ જોડણી કાયમ રાખી છે, જોકે ઉર્દુ શબ્દોમાં પણ તુકતા મૂકવાની નવી રીત દાખલ ન કરતાં, જ અને ઝ એ બે પ્રચલિત વ્યંજનોનો જ પ્રાચીનિક ઉપયોગ કર્યો છે.

હરેક ગઝલનો ‘રાહ’ ગતાબ્યો હોત તો ગાનારને સરલ થાત : પણ સંગીતની કલાનો એટલો પરિચય નહીં હોવાથી આ સેવામાં એ સાધન ઉમેરી શકાયું નથી : અને ગઝલનો અસલ રાહ તો એક જ છે, જે દિગ્ગાથામાં ચોષકો જોશે.

તખલ્લુસથી લખનારનાં પૂરાં નામ, સાલ વગેરે વિગત મોંધી હોત તો વાંચનારની જાણમુ વૃત્તિને સંતોષાત, કદાપિ

સાહિત્યના ઇતિહાસને તે ઉપયોગી થાત, છતાં સંગ્રહકાર એ વિગતમાં ઉતર્યો નથી : હકીકત એ છે કે, તખલ્લુસથી લખનાર જાતે જ જ્યારે વ્યક્તિના વિશેષ નામને મહત્ત્વ ન આપતાં, તેને હેતુપૂર્વક તખલ્લુસના પડદામાં રાખવા આદિ છે, ત્યારે એ પડદો કેવળ કુતૂહલની ખાતર ચીરવો એ આપણને ખિલકુલ છાજતું નથી, તેમ જ વ્યક્તિના ઇતિહાસ વિના પણ પ્રેમાત્માને વસ્તુપ્રાપ્તિ તો, અલગજાત, સંલગ્ન છે.

જેમની ગઝલોનો આ ગ્રંથમાં સંગ્રહ છે તેમના ઉપરાન્ત અત્ય વિદ્વાનો - પત્રકારો અને ગ્રંથકારોને પણ આ ગઝલિસ્તાન વિવિધ પ્રકારે આલારી છે : શરીરે ખુબુર્ગ છતાં, ગૂર્જર ભાષાની મેવામાં જાણે ચૌવનનો ઉત્માહ જતાવતા પ્રમિદ માક્ષર રા. રા. રણુહાડભાઈ ઉદયરામે “ ફારસી કાવ્યરચના ”નો ઉપયોગી લેખ આ ગ્રંથને ભેડી આપ્યો છે; પ્રો. મણિલાલના અંતિમ ઉદ્ગારોની ગઝલ પર તેમના હૃદયની ગતિના સુપરિચિત માક્ષર પ્રો. આનન્દશંકર કુવે આ ગ્રંથમાં ટીકા લખી આપી છે; કવિ નર્મદની કૃતિ પર ટિપ્પણ લખીને માર્ગદર્શક ટીકાની શુરૂવાત રા. રા. ભાઈ રણુજીતરામની કલમે કરી છે; રા. રા. કૃષ્ણલાલ ઝવેરી તરફથી પણ આ કાર્યને અંગે કીમતી વિચારોનું ચોપણ પ્રાપ્ત થયું છે; રા. રા. મણિશંકર ભટ્ટ તથા રા. જ. રમણભાઈ નીલકંઠ તરફથી, જેમ જીવનના મહત્ત્વના પ્રસંગોમાં તેમ આ સંગ્રહ તૈયાર કરવામાં પણ, અમૂલ્ય મલાહ મળેલી છે; રા. રા. ભાઈ જીવનલાલ અમરશી મહેતાએ પણ આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં મિત્રભાવે ઘણી મદદ કરેલી છે : અને તે ઉપરાન્ત ખીન્ત ઘણાં સ્નેહી ભાઈબહેનોએ શ્રમ વેડીને વખતોવખત ઉપયોગી મદદ હૃદયપૂર્વક આપ્યાં કરી છે. ખરેખર, એ પ્રભુતાનું સ્મરણ ઉપકૃત હૃદય સ્વાભાવિક રીતે જ અહીં નોંધી જાય છે - અને ભાઈ મણિભાઈ - જેના દ્વારા આ ગ્રંથપ્રકાશનમાં, તેમ જ ખુદ ઉદ્ગારોનીના જવા મામલામાં જે આન્તરજાહ સાહાય્ય મળી છે, તે માત્ર અહીં નોંધવાથી તો અનુભવી યદ શકાય તેમ નથી.

ગઝલિસ્તાનનું કાર્ય શુરૂ થયા પછી હિમાલય તરફના પ્રવાસમાં કેટલોક કાલ વ્યતિત થયો, અને ત્યાથી પરત આવ્યા

બાદ દૃઢ્યને આહતા સ્નેહી દિલચમન, જેઓ પ્રવાસમાં આ લખનારના સહચારી અને આ ગ્રન્થ તૈયાર થયેલો જોવાને બહુ ઇન્તિજાર હતા, તેમનો અણુધાર્યો દેહાન્ત થયો, તેથી આ પ્રસિદ્ધિનું કાર્ય લાંબી મુદત સુધી ઢીલમાં રૂં. આમ અકાલીન વિલગ્ન થવાથી જે પ્રેસમાં આ ગ્રન્થ છપાયો છે, તેણે પણ તકલીફ અને અગવડ વેઠ્યાં છે અને તે માટે તેના માયાળુ મેનેજરનો અહેસાન ઝાઝેર કરવો મુનાસિબ છે.

છેવટે, આપણું સાને દોરનાર તો એક જ - પરમ પ્રેમતત્ત્વ છે, અને વાંચનારી આલમ કરતાં પોતે વધારે જાણે છે એવું અંશકકારે માન્યું નથી અને તે માનતો નથી એ પણ કહેવું જોઈએ. તેના દ્વારા જે સેવા રૂબ રૂબ થાય છે તે પોતા સમાન ખીજાં દૃઢ્યોને માર્ગમાં ઉપયોગી થવાની એક જ પ્રેરણાથી થાય છે; અને બેલાચક સંભવિત છે કે તેને હાથે કોઈ પ્રસંગે સ્થાપન કે પ્રમાદ થયાં હોય, તેના પ્રયત્નમાં કંઈ અપૂર્ણતાઓ રહેલી હોય અથવા કોઈ સ્થાને તેનાથી અન્યાય કે ધૂષતા થયેલાં વળતે લાગે અને પરીણકોને ખામીઓ વધારે દેખાય, તો નમ્રતાપૂર્વક પ્રાર્થના છે કે મૂલ હેતુ તરફ નિગાહ કરીને અદૃઢ્યો ઉદારતાથી દરશુઝર કરવા કૃપા કરશે - અથવા જરૂરની કંઈ સૂચના કરવાને કોઈને પ્રેરણા થાય તો કશા સંકોચ વગર લખી મોકલવા તસ્દી લેશે : અને ગૃહસ્થના મજનૂંઓ તો જાણે જ છે કે :-

“ The same love that tempts us into sin ,

“ If it be True Love, works out its redemption ”

‘જે પ્રેમ આપણને પાપમાં લોભાવે છે, તે જ એ સાચો પ્રેમ હોય તો મુક્તિ સાધી આપે છે.’ જુલ્લર લિટન.

પણ, બસ. વધારે પ્રસ્તાવની શી જરૂર છે? વાંચનારને પ્રાર્થનાં ઘણાં પાનાં હજી વાંચવાં છે. આ બહાલાં ભાંડુઓ ! આ પ્રેમસ્વરૂપો ! વાંચો, વિચારો અને પ્રેમના વિગુદ્ધ પરમાત્મ-વરૂપમાં લીન હો, એવી આપના આ સેવકની દુવા છે. આમીન.

ચિત્રાલ, તા. પાદરા :

૧૧:૨:૧૩

}

સાગર.

શુદ્ધિ પત્ર

(અગત્યની બુદ્ધિ જ સુધારેલી છે.)

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૩ (ઉપોદ્ધાત)	૨૮	નિષ્કંચનભાવ	નિષ્કંચનભાવ
૨૧ "	૧૮	વૃ. ડ.	વૃ. ડ.
૨૩ "	૫	તદાપિતા	તદાપિતા
૨૩ "	૧૨	મજ્જગોષીકાનામ્	મજ્જગોષીકાનામ્
૨૬ "	૧૩	સ્થય	સ્થૂય
૨૬ "	૧૯	ઝાખી	ઝાંખી
૨૮ "	૧૩	પ્રવાસમાં	પ્રવાસમાં
૩૦ "	૩૧	યાત્રકા:	યાત્રીનકા:
૩૧ "	૩૦	પત્રે	પૂત્રે
૩૨ "	૧૫	મિત્રાક	મિત્રાત્રી
૩૫ "	૨૭	તદિવતી	તદિત્રે
૪૧ "	૩	અંજલિ	અંજિલ
૪૩ "	૨	ચંદ્રમાસ;	ચંદ્રમાં સ;
૫૨ "	૧૫	રસમતિ	રસમર્તિ
અક્ષર	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૩	વળી	વીળે
૩	૨	મજમાં	વજમાં
૧૪	૩૦	જે દરકાર	જેદરકાર
૧૬	૧૯	કિવા મહાજની	કિવામ હાજની
૧૮	છેવટે નામ નથી ત્યાં	બાલ.	
૨૨	૧	અકલે	એકલે
૨૩	૧૧	બધુ	બધું
૨૫	૨૧	પામને,	પા મને,
૨૬	૨	શુ આજે !	શુ આ આજે !
૨૬	૪	શુ આજે !	શુ આ આજે !
૩૫	૨૫	હલ્લ ફળમાજ	હલ્લ ફળ ! માં જ
૩૫	૬૭	કહે	કરે
૪૨	૨૯	અહા	અહો
૫૩	૮૦	હમોને જગત	હમોને તો જગત
૫૭	૨૧	હિનાન	હિનાના
૬૧	૪	છોડી	છોડો
૬૧	૨૦	જે બન્યુ	છે બન્યુ
૬૨	૧૯	આપકારીઓના	આપકારીઓના
૬૫	૨૩	કૂરતાને,	કૂરતાને

ગઝલ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬૭	૩	આકરીન,	આકરીન,
૭૦	૧૯	કદી	કૂદી
૭૭	૪	તળા !	પૂતળા !
૯૪	૧૦	બુમાં	બૂમાં
૯૫	૧૮	દે તું	દેતું
૯૯	૬	બહાવી	બહાવી
૧૦૦	૧૬	જાન	મન
૧૦૪	૧૧	જડિ	જડિત
૧૦૫	૬	ગનિ	ગમ્નિ
૧૦૫	૨૦	હું એમ ખપીસ	એમ ખપીસ
૧૦૭	૩	કરૂપ	કરૂપ
૧૧૩	૯	મારાકના	મારાકના
૧૧૯	૧	સમ.	સમ
૧૨૪	૧૩	પાડી	તોડી
૧૨૪	૩૫	દમેશાં	કશાં ના
૧૨૫	૧૦	ધરે	ધરે
૧૨૯	૧	તેને	તને
૧૪૨	૯	દમ બાદ	દમ બ દમ
૧૪૨	૧૫	ઉત્તુન	ઉત્તુક
૧૪૬	૨૩	ખારી,	ખાસ,
૧૪૭	૨	દિવાનો	દિવાની
૧૪૯	૧૧	પૂજની	પૂજની
૧૬૩	૧૮	આપ	અપિ !
૧૬૪	૬	એ ર	એરે
૧૭૭	૧૭	મુલતીયું	મુલતીયુ
૧૮૩	૬	રિય	રિસે
૧૮૧	૨	દં	દું
૧૮૧	૩૦	મુનામિખ	મુનામિખ
૧૮૭	૨૧	રાખી	રાખી
૧૯૭	૨૨	કોઈ	કોઈ
૧૯૮	૧૫	અમદ	અમદ
૨૦૩	૧૦	સમાવાને.	સમાવાને.
૨૧૨	૧૧	પણ પૂપરે	પૂપરે
૨૧૩	૬	મની.	મન:

ગાજલ	લીલી	અગુજ	શુજ
૨૧૩	૧૮	ફિકરી	ફિકી
૨૧૩	૨૦	લમને એ	લમને ન એ
૨૧૩	૨૪	ધર્મને એ ગમતું	ધર્મને ગમતું
૨૧૪	૧૪	ધોવડી	ધોલડી
૨૧૪	૪૪	ચીરાગે	ચારાગે
૨૨૮	૮	લઉ	લઉ
૨૨૯	૩૨	નવરંગી	નવરંગી
૨૨૯	૬૬	સાગર ઝખ્ખી	ગર ઝખ્ખી
૨૩૧	૧૫	રુખૂં	રુખૂ
૨૩૪	૧૨	કહો	ખડી
૨૩૪	૨૦	કુદાં	કુદા
૨૩૬	૮	ઝિન્દગાગી	ઝિન્દગાની
૨૫૫ (પુષ)	છેલ્લી	તસ્મૈ અન્યતા	તસ્મૈ અનન્યતા
૨૬૬ (,,)	૧૮	કરે છે.	કહે છે.
૨૭૬ (,,)	૨૮	ધરક	ધરકતુ
૨૮૨ (,,)	૨	ફલગાન-દર્થ	ફલગાન-દર્થ

શ્રી કૃષ્ણ-જીવન.

પ્રસિદ્ધ લેખક બાપુ નવીનયદ્દેસેનના બગાળી કાવ્યોનું ગદ્ય
 * બાપાત આ પુસ્તકમાં નીચે પ્રમાણે પ્રકરણો છે. (૧) પૂર્વસ્મૃતિ.
 (૨) સોડહમ્ (૩) સ્ત્રીધર્મ. (૪) સુખતત્વ. (૫) સન્મેયન. (૬)
 મહાભારત. (૭) હાયા. (૮) અભિયાપ (૯) મહાપ્રસ્થાન (૧૦)
 પ્રાયશ્ચિત. (૧૧) ભવિષ્ય.

નામદાર ટ્રિટિય સરકારે ધનામ માટે અને વડોદરા રાજ્યે
 ધનામ તથા લાઇબ્રેરી માટે મંજુર કર્યું છે કીમત પાંચ આના.

પાગલ હરનાથ—આ. ૧ લો (શ્રી કૃષ્ણના પરમ ભારિક
 ભક્ત હાકર શ્રી હરનાથના ભાવપૂર્ણ ૩૮ પત્રો જીવનચરિત્ર સાથે.)
 કીમત આઠ આના.

. ૧ જીવનલાલ અમરશી મહેતા.

ડૉ. શ્રી સલનારાયણ ગ્રેસ; ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટ પાસે—અમદાવાદ.

સંગ્રહકારનાં બીજાં પુસ્તકો

કલાપી અને તેની કવિતા

કલાપીના કેકારવનું વિસ્તારી વિવેચન. નામદા ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતાએ આ પુસ્તક ધના તથા લાઇબ્રેરી માટે મંજૂર કર્યું છે. મુદ્ર્ય બાર આના.

થાકેલું હૃદય

સો પૃષ્ઠનું એક ગ્રેમકાવ્ય : મુદ્ર્ય બાર આના.

રનેહજીવન વિશે થોડાક વિચારો

થોડા સમયમાં છપાશે મુદ્ર્ય આઠ આના.

ગૂંચરાતી ગઝલિસ્તાન

પાંદૂ સોનેરી પુર્ક મુદ્ર્ય સવા રૂપિયો.
સરતી મામાજિક આવૃત્તિ મુદ્ર્ય બાર આના.

હૃદયકુચ

‘કુચ’નાં કાવ્યોને સંગ્રહ : દીકા અને સાગરના ઉપોદ્ધાત સાથે પાંદૂ સોનેરી પુર્ક મુદ્ર્ય એક રૂપિયો.

મંજીવાનું ઠેકાણું :-

રા. રા. મણિભાઈ દામોદરદાસ, ત્રિપાઠી,

ચિત્રાલ તા. પાદરા. (વોદરા રોડ.)

. રા. રા. જીવનલાલ અમરશી મહેતા,

શ્રી મત્તનારાયણ પ્રેસ ટ્રિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટ પાસે, અમદાવાદ.

પ્રેમધર્માય નમઃ પ્રેમસ્વરૂપાય નમઃ ॥

દ્વિખાંચો યાને ઉપોદ્ધાત (ગૂજરાતીમાં 'ગઝલ'નું સાહિત્ય)

સચ્ચિદાનંદસ્વરૂપ સત્તમ ! તહાઈ અદ્ભુત પ્રેમખેલન નાનાવિધ પ્રકારે સર્વત્ર અને સર્વ કાલે આલ્યાં કરે છે : તહારી પ્રહસલીલા અગમ્ય છે, છતાં તહારી કૃપાને પાત્ર થયેલ પ્રહસ-વેત્તા, સિદ્ધ અને ત્વલ્લીન પ્રેમલક્ષ્મી દુનિયાને સ્વાનુભવપ્રસાદ આપે છે કે પૃથ્વીના પટ પર કંઈ કંઈ ફેરફાર દૃશ્ય થવા છતાં, તહારા સર્વમય સ્વરૂપનો તેજઃપુગ્ગ-હકના નૂરનો પ્રવાહ તેનો તેજ છે. મનુષ્યનું હૃદય ઐહિક નશ્વરતાને બદલે તહારા મીનોઈ શરાણ તરફ જેમ જેમ ઢળતું જાય છે તેમ તેમ તહારી વિરાટ મૂર્તિના અગાધતા જ્યોતિની સ્વાનુભવપૂર્ણ ઝાંખી તેને અવશ્ય થવા લાગે છે અને કમે કમે તું પોતે તેને તહારા રૂપ બનાવી દે છે : તહારી બાહ્ય નશાદાર ખ્યાલી પીધેલાં-તહારા જ તાનમાં મસ્ત કોઈ સુભાગી હૃદય અન્તર્મુખી વૃત્તિથી તહારા અનાદિ રસખેલનમાં લીન રહે છે અને એ અનિર્વાચ્ય રસ-સંગીતની વિલક્ષણ સારીગમના દિવ્ય શ્રવણાલાપમાં આશ્ચર્યવત્ બની ગળી જાય છે.

અયિ અદ્વિતીય રાસેશ્વરિ ! અયિ સર્વોપરિ સુન્દરિ સત્તમ ! તહારા સુખારક કદમની પાક સુરખીથી પોતાના અન્તરૂના આંગણાને કાયમનું શણગારવામાં જ તહારા ખરા બક્ષાતનું લવન સાર્થક છે, તહારાં સ્તુતિકીર્તનો વડે પોતાનું પવિત્રીકરણ કરીને તહારી અનાદ્યનન્ત લીલા ગાયાં કરવામાં જ તહારા દિવાનાની ઝિન્દગીનો કુલ ઉપયોગ છે. અયિ અખંડ સૌભાગ્યવન્તિ ! આખેહયાતની ખુદ મલિકા ! તહારા અન્ત-યબ જામમાં 'ફના' થઈ જવામાં જ મનુષ્યના તમામ પ્રયત્નોની સફલતા છે. તહાઈ મધુઈ પ્રેમનામ અમને સર્વને તહારી ઇચ્છાનુસાર શાસક અને નિયામક હો ! ઓં ॥

અને, ચાલુ સદીમાં તો લગભગ આખી આલમનાં કદમ હંકારના એ પરમાત્મખેલનના અણુછતા પણ સ્પષ્ટ આવાજ તરફ વળેલાં છે; આપણા સંબંધની પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં તેમ. તેના સંબંધની ખીણ પ્રજાઓમાં, આ ભારતવર્ષમાં તેમ ગૂંજરાતમાં પણ પ્રેમની ખલિહારી બહુ બહુ પ્રકારે બોલાવા લાગી છે. ખરે, પ્રેમનાં પૂજારી હૃદયોને આ હકીકત આશ્વાસન સાથે સંતોષ આપે એવી તો છે.

પ્રેમધર્મનું શાસન જ માનવ જાતિના જીવનનું મૂલ તત્ત્વ છે; અને આત્માની એ પૂર્વ સ્મૃતિ દરેક રાષ્ટ્રમાં પ્રેરિતો દ્વારા યુગે યુગે તાજી ડગવવામાં આવે છે. અયમાત્મા પરપ્રેમાસ્પદમ્ એવું આત્માનું સ્વરૂપ સહમજાવનાર અદ્વૈત વેદાન્તના એતદેશીય વિવરણકાર, Love is God એ સૂત્રને મૂલ શબ્દ તરીકે સ્વીકારનાર પાશ્ચાત્ય દ્રષ્ટા અને “અનલ હક” નો ધ્વજમન્ત્ર પુકારનાર ઇસ્લામી મહાત્મા; એ બધાઓ જગતને પ્રેમધર્મનું જ અનુશાસન આપવાને આહ્વાન કરે છે. ‘દયા-ધર્મ’ શિખવનાર ગૌતમ બુદ્ધ અને નવા જીવનનો શુદ્ધ રહસ્યવાદ પ્રબોધનાર સ્વેકનબર્ગ પણ જગતને પ્રેમધર્મ જ આપે છે. ગૌતમની પ્રતિકૃતિ જેવો અને ખ્રિસ્તનો સાચો સેવક ક્રિસ્ટો ટોલ્સ્ટૉય પ્રેમનો જ સંદેશો જગત સમક્ષ ધરીને, શાશ્વત પ્રેમવિશ્વમાં ભળવાને આપણી વચ્ચેથી હમણાં જ વિદાય થાય છે. સ્વામી વિવેકાનન્દ અને સ્વામી રામતીર્થ જેવા પ્રેમાત્મા દેશવિદેશમાં પ્રેમધર્મની જ અદ્ભૂત મન્ત્રણાના અહાલ્લેક ગજાવે છે, એ આજની જ વાત છે. બાબા પ્રેમાનન્દભારતીએ છેક પાતાલમાં સ્થાપેલા શ્રીકૃષ્ણના પ્રેમ-મંદિરની લકિતગર્જના અને પ્રેમની પર્યેષણાના જયઘોષ સ્વદેશીવિદેશી તમામ ભાંડુઓનાં આકાશમાં ગાજતા આપણે હરરોજ સાંભળીએ છીએ.

પરમાત્મા પ્રેમસ્વરૂપ છે અને તેની પ્રાપ્તિ ભક્તિ દ્વારા જેટલી મરલતાથી થઈ શકે તેટલી મરલતાથી દેવજ જ જ્ઞાન યોગ દ્વારા થઈ શકે નહીં, એ વાત ચોક્કસ ભાર મૂકીને ને વારંવાર પ્રેરિત મહાત્માઓ જણાવે છે; નરસિંહ

અને મીરાં-પરમ પ્રેમભક્ત-ગૂજરાતમાં મરાહૂર છે. એમના અનુભવોદ્ગારમાં પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમ જોતપ્રોત છે. તેઓ કેટલીક સદી પહેલાં થયાં, પણ જાણીતા પ્રેમભક્ત દયારામભાઈ તો છેક હમણાં જ, જોટલે ઇ. સ. ૧૮૫૨ માં જ સ્વર્ગવાસી થયા. 'બૂની ગૂજરાતી'માં પ્રેમધર્મનાં લલિત સંગીત ગાનાર તેઓ છે. છે. છે.

ગૂજરાતી સાહિત્યમાં 'નવી કવિતા'નો આરંભ થયો તે પહેલાં પ્રેમ, પ્રેમભક્તિ અને પ્રેમના દર્દની આર્ત ચીસ ગૂજરાતે દયારામના દર્દી જિગરમાંથી સાંભળેલી. પ્રેમવેદા દયારામે તે વખતના ગૂજરાતને પણ ઘેલું બનાવેલું, એમ એમની કવિતા પરથી લાગ્યા વિના રહેતું નથી. સુપ્રસિદ્ધ કવિ નર્મદ કે જેના હૃદયનો મન્ત્ર "પ્રેમશોધ" અને "પ્રેમભક્તિ" છે, તેણે પ્રેમભક્ત દયારામની વાજળી કંઠર કરેલી અને ઘણી તકલીફ લઈને એ વિરલ હૃદયના જીવનની હકીકત મેળવેલી-તેની કવિતા પણ સંગ્રહિત અને સંશોધિત કરીને ગૂર્જરીને ખાળે ધરેલી. પ્રેમધર્મનાં હિમાચલીઓની કવિ નર્મદાશંકરે, ખરેખર, એ અતિ કીમતી સેવા બજાવી છે.

'સારી કવિતા લખે તે બધા કવિ', એવી બ્યાખ્યાનો સ્વીકાર કરીએ તો દયારામ, બેશક, ઊંચા વર્ગનો કવિ ગણી શકાય; પણ તેના આંતર જીવનની સર્વોપરિ પ્રવૃત્તિ અથવા તેના હૃદયાન્તરના મૂલ્ય પ્રવાહની સતતતા પરથી નિર્ણય કરીએ, તો તે કવિ નહીં, પણ આશંક છે-ભક્ત છે. આપણા સમકાલીન અને સુપ્રસિદ્ધ-સ્વર્ગવાસી કલાપીના સંબંધમાં તે કવિ કે રનેહી એ ચર્ચા જુદા જુદા લેખકોએ જુદાં જુદાં દિશિબિન્દુથી ઘણીક વાર કરેલી છે; અને છતાં એનો નિર્ણય જાણે ઘણાને માટે હજી અપૂર્ણ રહેલો છે. કવિતા જેની માશૂક છે તે કવિ; કાલિદાસ, શેઠરૂપીઅર, શેલી, ટેનીસન, પ્રેમાનંદ અને દલપતરામ સુદાં, અલગત્ત, કવિ છે; કેમકે, કવિતા એ તેમની મનોરમા-પ્રિયતમા છે. 'કવિતા' એ કલાની દેવી છે, અને તેની ખાતર તેઓ લગભગ બધું સમર્પણ કરવાને તૈયાર છે. નરસિંહ, મીરાં, દયારામ, કલાપી

કે પ્રેમનું દર્દી કોઈ પણ જિગર એ દેવીની ખાતર પોતે હૃદય-થી સ્વીકારેલો પ્રેમજીવનનો ધર્મમાર્ગ. એક તસૂ પણ, કદાપિ, છોડી શકે નહીં, અને કાલિદાસાદિ કવિતા વગરના જીવનમાં કણ પણ જઈ શકે નહીં; આવો મૂલતત્ત્વનો તક્ષવત ગંદું સ્પષ્ટ છે ત્યારે દયારામ અને કલાપી પ્રભૃતિને કવિમાં ગણવાનો આગ્રહ શા માટે? તેમને કવિ નહીં, પણ આશક જ ગણવા એ સકારણ વાઝળી લાગે છે. એમનાં હૃદયને, એમનાં જીવનને—ખુદ એમને, કવિ કહેવાથી શું આપણે ગૌરવનિશ્ચય કરતા નથી? જિગરના લોહીથી લગેલા એમના અસ્થિલિત હૃદયોદ્ગારમાં પાંડિત્યનું પ્રદર્શન નહીં, પણ સ્નેહનું સ્વાભાવિક દર્દ અને વિરહનું રૂઢન ખુદ્દુ છે. કલાના પૂજારીની પેઠે તે બહારથી નહીં પણ અંદરથી (from Within) બોલનાર છે એ આપણે વિચારી શકીએ: કવિ પ્રકૃતિમાં જોલતું, પ્રકૃતિથી ખીલતું અને પ્રકૃતિને પોષતું પ્રાણી છે; આશક અથવા ભક્ત પ્રકૃતિને વશ વર્તનાર નહીં, પણ તેને જીતવાને મથનાર—તેની સહામે થનાર છે; દલિત અગર અકલપરસ્તી એ કવિના અંતરંગમાં પ્રધાન છે; દરિદ્રપરસ્તી વગર આશકમાં ખીન્નું તત્ત્વ બહેતું નથી. છતાં, કવિતાને આત્મગાનના અર્થમાં જોધયે તો પ્રેમભક્તિ ગાનાર હરેક આશક, કુદરતના આલંકારિક કલાવિધાયક કરતાં, જિંદગી દરજ્જાનો શાધર અને ઉમદા ઝિન્દગાનીનો આદમી (Nobler Soul) છે. હૈં ॥

પ્રેમી દયારામ કૃષ્ણના પરમ ભક્ત છે અને તેમનું હૃદય કૃષ્ણને વરી ચૂક્યું છે; તે પોતાને કૃષ્ણની 'ગોપી' માને છે અને પોતાના 'પતિ શ્રીકૃષ્ણ' એ તેમના સર્વોપરિ સ્નેહનું સ્થાન છે—જીવનનું અન્તિમ પ્રાપ્ત્ય છે.

ઉત્તર હિન્દીમાં કૃષ્ણિક ચાર વાત્રા કરેલી હોવાથી, દયારામને ઉર્દુ અને હિન્દી સાહિત્યનો સારો પરિચય થયેલો; તેમના હૃદયોદ્ગારમાં એ સાહિત્યની જાડી અસર સ્પષ્ટ જોવાય છે. કૃષ્ણને તે મારૂક, સનમ, મેહજૂબ અને દિલદાર એવાં સંબોધન કરે છે. એ પ્રેમી હૃદયના ઉભરા ગઝલમાં પણ છે:—

“લગ્ન દે ચાહ પ્રીતમજી, તલકે તિયા ભવેચા:

“મુઝે સો દોઢો સેવાં મેરી, મેરા બની કળ આવેચા ?

“લગા મેરે કલેજમે” ઇશકકા ઝખમ તો જૂઠ્ઠમ દે;
“દર્દ મેરા મેદેરમ માલુમ, આલમ સારા બેમાલુમ દે !”

* * *

“કહેગી કબ ઝમાં મેરી, દયાકો પ્રીતમ ધર આયા દે ?”

એને,

“એક ખુશસુરત ગમરુ સુલજાર સુખરા !
“તારિકે ક્યા કરે ? હૈ સબ બાતરો” બતા !
“ઇસ બગરકી ડગરમે” મેરા ચિત્ત મુરા થતા !
“કહેલી થી સબ આલમ યે હૈ નહીં લતા !”

* * *

“ખૂજી ને એસા દર્દ, બિરહ હૈ બતા-
“તો મેં ઉસી પલકે બચ પકરલી પલા !
“મિલાઓ કોઈ મહબુબ ! દુસરી ન હૈ સલા !
“દયાકે પ્રીતમ બિન મરંગી કાટકે ગલા !”

આ લૈરવી પણ સાખી સાથે -

“તિહારી ચલી ચરમતલ્વાર ! ધાયલ મોહે કર ડારી !
“લાગે તબ નને નહીં, અહો ! રસિક નેતકે બાન !
“અબ તો હિય બિચ ગડી ગયે”, વાફા ખેંચત નિહરો” પ્રાન !
“તિહારી ચલી ચરમતલ્વાર !
“ઇપનગરકી બિચમે” ચલી ચરમતલ્વાર !
“મૂરખ હૈ સો બચ ગયે” ! ચાતુર ખાચો માર !

* * *

“રસિક નેતકે બાનકી, અહો ! અજબ અનોખી રીત !
“કુરમનકો ખરસે” નહીં, વે તો મારે અપનો મીત !
“તિહારી ચલી ચરમતલ્વાર !

* * *

“અંગ અંગ પ્રત માધુરી નખસિખ હબિ અતોલ !
“દયાકે પ્રીતમ ! તિહારી બાનકે પર બીક ગઈ બિન મોલ !
“તિહારી ચલી ચરમતલ્વાર ! ધાયલ મોહે કર ડારી !”

દયારામની કવિતામાં પ્રેમમક્તિ અને પ્રેમશુષ્કન આત-
પ્રાત છે, એ એમના હૃદયોદ્ગારના તલસ્પર્શી અભ્યાસીને
વિદિત છે. બેશક, પ્રેમના સાહિત્ય માટે ઘણીક વાર થાય છે
તેમ દયારામની કવિતા માટે પણ થયેલું છે. હકીકત એ છે
કે, પ્રેમને હૃદયાન્તરનો તત્વતા અનુભવ સ્વીકારવાને બદલે
ન્યારે શરીરનો જ વિષય માનવામાં આવે ત્યારે પ્રેમને
શુદ્ધને ભારે અપમાન અપાય છે; દયારામે પોતાના અનુભવો-

દુગારમાં કૃષ્ણ અને ગોપીના પ્રેમના સવિગત ઉદ્દેશ કરેલા, તેમ જ તેઓ જાતે જન્મથી જ સ્વતંત્ર મિઝાજના હોવાથી તેમની કવિતા માટે અનેક તર્કવિતર્ક અને અનુમાન કરનારા પંડિતોએ યથેચ્છ અભિપ્રાય ઉચ્ચારેલા છે.

તે જ અરસામાં છોટમે પણ હિન્દીમાં યોડીક ગઝલો લખેલી છે :

ઢાખલા તરીકે :—

“ ગઝલ એક સુન હો મેરી, કુશવતા અપાર અર્જન કરી ।

“ કારિગર હોન દે એસા, સહિત છવ દેહ ત્યા દેસા ।

“ સદસ અષ માંખીકો અખિયાં । દેખી કોઈ મંધમે લખિયા ।

* * * * *

“ એસા અદ્ભુત તમાસા દે । ખાવન્દા ખેલ ખાસા દે ।

“ છોટમે । સજલે સોદિ કરાં । જગતસેં કાચકો ડરવા ? ”

પરંતુ, “ ગઝલ ” શબ્દનો મૂલ અર્થ જોતાં આ ગઝલ અંતોષ આપશે ખરી કે ? ‘ ગઝલ ’ શબ્દનો મૂલ અર્થ ફારસી લેખકો એવો જણાવે છે કે, “ ગઝલ એટલે પ્રિયતમની પ્રિયતમા સાથેની પ્રેમવાર્તા. ” ગઝલ શબ્દ સ્પુટ કરતાં, એક ફારસી લેખકે તો એટલે સુધી કહે છે કે :—

“ ઈશકના શાદમાં નહીં પારાવાર વેદના એ જ ગઝલની પંક્તિઓ; ગઝલમાં ખાસ કરીને પ્રિયતમાના વિરહથી થયેલી પ્રેમીની હાલ દયાનું નિરૂપણ, તેનો વિરહાકન્દ, પ્રેમમૂર્તિના સ્વરૂપનું સતત સ્મરણ અને તેનું બયાન, તેના ફરીનની કલકે આગુરવા, તેના વગરની તેની અસ્વસ્થતા, પ્રેમી જિગરની બગતરાના ઉધારા-દુઃખ ભર્યું રૂદન વગેરે અવસ્થા હોય છે અને જેમાં એ ન હોય તે ગઝલ ગઝલ નામને પાત્ર નથી. ”

આ બ્યાખ્યાનુસાર જોઈશું તો ગૂજરાતીમાં લખાયેલી અને લખાતી ઘણીક કલાપૂર્ણ, સુરચિત ગઝલોને વસ્તુતાએ ગઝલ કહેતાં આપણે અટકવું પડશે; કેમકે ગઝલનું શરીર તે ‘ ગઝલ ’ નથી પણ તેનો પ્રાણ-તેનો આત્મા તે જ ગઝલ છે. ‘ ગઝલ ’ તે છન્દોબદ્ધ રચનાનું નામ નથી, પણ અમુક રચનાના સૂક્ષ્મ ભાવશરીરનું નામ છે : એ જ ફારસી લેખકે ઉમેરે છે કે, ‘ પ્રિયતમાના વિરહથી થયેલી દુઃખદ દશા ઉપરાન્ત પ્રેમી હૃદયના વખ્તોવખ્તના નમ્ર કાલાવાલા, પ્રિયતમા તરફથી તેની સુનવણી અને તેનાં જુદાં જુદાં પરિણામોનો અનુભવ પણ

ગઝલમાં આલેખાયેલા હોય છે. પ્રેમલકિતના મધુપાનમાં મસ્ત થયેલા હૃદયની મસ્તી અને પ્રેમને અનુકૂલ વસન્ત ઋતુના બહારનું વર્ણન પણ ગઝલોમાં આવે છે.' ફારસી તથા ઉર્દુમાં લખાયેલી ગઝલો ભેતાં આ અભિપ્રાયનું વાસ્તાવક્યપણું સ્પષ્ટ થાય છે.

દયારામની ગઝલો હિન્દીમાં હોવાથી આ સંગ્રહમાં હાખલ કરેલી નથી, તોપણ એ બળતા હૈયામાંથી આવેલા ગઝલના ઉદ્ગારો ખરેખર જ આજાદ ગઝલો છે. ગઝલમાં પહેલવહેલા ગુજરાતી લખનાર તરીકે આપણે સ્વ. દયારામભાઈને ગણવા બેઠયે. હર્ષ દયારામનું જન્મી નિગર ગઝલમાં ઈશક યુકારે છે. બુવો:-

“મદન મોહન પ્યારે મેહબૂબ મેરા હે:
“દિહાર હુવા જબસે હયાદિલમે’ ડેરા હે !
“ઈરકઝખમદી મારી બધી મેં દિવાની:
“કોઇ બેલી નહીં સાહેલી, સોખી દિલગી મેં નની !
“ઈરકમય હસી પર વોલી મેરા છવન:
“હુઇ ખલક સારી ખારી કહ્ લગતા હે ન મન !
“એક ચાહ મોડી બતિયાં: છતિયાં ફાટ નલી હે:
“કહ્ કહેનેમે’ નહીં આતા: નેનાં બરબર આની હે !
“મતલબકે ગરમી આવગ, નન કહેવાતે’ હે:
“હયા પ્રીતમ બેખવાલી બસિદાર કહેવાતે’ હે”

આવા યુનહા આશકને કવિ કહેવામાં શું અન્યાય સ્પષ્ટ નથી ? તે ‘આશક’ છે, બેશક.

ગઝલ શું છે ?

તેના મૂલ ઉત્પાદકો આપણને સૂચવે છે તે પ્રમાણે તે પ્રેમવાર્તા છે ; તેના આન્તરમાં ઉતરતાં પ્રતીત થાય છે કે, ગઝલ એ ગાણાનું નામ નથી પણ ખરી ગઝલ ગોયા ધર્મસ્તોત્રને સમરૂપ આત્મગાન છે.

‘મ-ફા-ઈ-હુન્-મ-ફા-ઈ-હુન્’ એ માપની રચનાના છન્દને આપણે સામાન્ય રીતે ગઝલ તરીકે બાણીએ છીએ, પરન્તુ મસ્ત બાલ આપણને કહે છે કે ‘ગઝલ’ એ એક ગાણાનું નામ છે એવું સહમજવામાં ભૂલ છે. તે ગાણાનું નામ નથી

પણ “કવિતાના વિષય સંબંધી સામાન્ય નામ છે અને છન્દનું નામ ‘હૃલ્લિત્ત મુસમ્મન’ છે.” એ ‘હૃલ્લિત્ત’ છન્દ જેને આપણે ખોટી રીતે ગઝલ કહીએ છીએ તેની રચના માટે તે સૂચના કરે છે કે :—

“ફારસી પ્રમાણે ચાર ચાર અક્ષરી ચાર ગણ દરેક ચરણમાં આવવા જોઈએ. ગણપ્રમાણ: -555 (લગુગુગુ) છે. આપણા શાસ્ત્રની પ્રસ્તારપદ્ધતિ પ્રમાણે આ પ્રમાણેના સમપદ છંદનું પ્રમાણ આવે, પરંતુ છંદશાસ્ત્રનો પ્રસ્તાર અત્યંત છે, એટલે નામ પડેલું લાગ્યે હોય આપણી અક્ષરી રીત લાગુ કરતાં આ છંદનું પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે આવશે:—

-55	5-5	55	-55	5-5	55
ય	ર	ગુગુ	ય	ર	ગુગુ

પ્રથમ બે પાદ અત્યાનુપ્રાસવાળાં હોવાં જોઈએ; વળી બે પાદનો એક શ્લોક મળાય છે તે પ્રમાણે દરેક શ્લોકનું બીનું ચરણ પ્રથમ શ્લોકની સાથે અત્યાનુપ્રાસવાળું હોવું જોઈએ. આવા પંદર શ્લોક (બયેત) અમર તેથી બોધા વત્તા લખવાનો રિવાજ છે. ચરણમાં આઠ અક્ષરે યતિ હોય છે, જે કે યતિ વિષે ફારસી છંદશાસ્ત્રમાં વિવેચન મારા જોવામાં આવ્યું નથી. યતિ હોય તો વધારે સારું.”

પરંતુ, ગઝલના શરીરની ઘટના અને તેના પોશાક તથા અલંકારનું—છંદની ઇમારત વગેરે ઉપયોગી બાબતોનું અભિજ્ઞાન આપણા સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન મહાશય રા. રા. રણછોડભાઈ ઉદયરામે સાથેનાં પૃષ્ઠો પર જે લેખપ્રસાદ આપ્યો છે તે દ્વારા આપણને થઈ શકશે.

ઇસ્લામી રિયાસતની સત્તા ભારતવર્ષ પર સ્થાપિત થયાને લીધે દેશના આંતરગાઢ સ્વરૂપમાં જે પલટો થયેલો તેમાં તેના વાદ્-મય આહિત્ય પર પણ પરાક્ષ અને પ્રત્યક્ષ અસર થયેલી અને ગઝલ તેનું પણ પરિણામ છે.

છતાં, આપણે ગઝલનો પ્રાણ-તેનું આંતર શોધવાને પ્રવૃત્ત થઈએ એ વધારે ગુણકરક છે—આત્મોપકારક છે.

અંતરંગમાં ગઝલનો સંબંધ ખાસ કરીને પ્રેમજીવન અને પ્રેમયોગ એ પ્રેમલક્ષિતના ધર્મપ્રવાહની સાથે છે, એ અસલ હકીકત જ્યાં સુધી યથાર્થ સ્વરૂપમાં—વિસ્તાર અને ઊંડા-પ્રુથી સ્ક્રમજન્ય નહીં, ત્યાં સુધી ગઝલમાં પ્રસ્ફુટન પામેલા દૃઢયોદ્ગાર પણ મૂલ રૂપમાં સ્ક્રમજન્ય નહીં એ દેખીતું છે.

‘ પ્રેમ એ જ પરમાત્મા છે ’ અને ‘ જાતે પ્રેમી થયા સિવાય પરમાત્મપ્રાપ્તિ સ્વાનુભવસિદ્ધ થતી નથી, ’ એ નર-સિંહ, મીરાં, દયારામ, કલાપી તેમ જ બીજા મહાત્માઓના અનુભવોદ્ગારોના ટૂંકામાં સાર છે; સિદ્ધાર્થ થવા ચાહનારે જીવનનો એ ઉદ્દેશ સ્વીકારવો જોઈએ, એવું પ્રેમી હૃદયોનું માનવું છે. પ્રેમભક્તિ દ્વારા અનુપ્રાપ્તિના પ્રયાસો બિલકિલ પ્રકારે જુદી જુદી પ્રજામાં થયેલા જાહેર છે : ખ્રિસ્તી પ્રજા પ્રેમસ્વરૂપ ઇસુને અનુનું સમરૂપ સ્વીકારે છે અને ખરું ખ્રિસ્તી હૃદય પ્રભુ ખ્રિસ્તના શાન્ત પ્રેમસ્વરૂપમાં, પ્રેમયોગ અને પ્રેમભક્તિ દ્વારા લીનવિલીન થઈ ‘ બલિ ’ બને છે અને પ્રભુમાં ભળે છે; ભારતવર્ષમાં લાંબા ઇતિહાસ પ્રેમસ્વરૂપ શ્રી કૃષ્ણના ભક્તો તેમને પૂર્ણ પુરુષ ગણે છે અને તેમના તરફના ઘનની ગોપીઓના પ્રેમને ‘ પરમાત્મપ્રેમ ’ માને છે.

ખ્રિસ્તનું કે કૃષ્ણનું સ્થૂલ શરીર આજે વિદ્યમાન નથી એ સ્પષ્ટ છે; છતાં, તેમની ભાવનામય મૂર્તિને કાર્પનિક લક્ષ્ય (Ideal) તરીકે પરમ પૂજ્ય અને અનન્ત એશ્વર્યયુક્ત સ્વી-કારી-પરમાત્મા ગણી-ભક્તોનાં કામલ અને હિંચ શ્રદ્ધાથી યુક્ત હૃદયોએ પ્રેમભક્તિ કરેલી છે-કરવામાં આવે છે. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયમાં તો શ્રીકૃષ્ણની ખુદ પરમેશ્વર તરીકે જ પ્રેમભક્તિ ધર્મ ગણાય છે અને તે એટલે સુધી કે ખરો ભક્ત શ્રી કૃષ્ણ સિવાય ઈતર કોઈને ‘ પુરુષ ’ની ભાવનાથી જોતો જ નથી. તે માને છે કે, બધી જ ગોપીઓ છે, અને ‘ પતિ ’ તો પરમ પુરુષ એક જ શ્રીકૃષ્ણ છે અને તેમને (એટલે સાક્ષાત્ પરમાત્માને) પામવાને હરેકે તેની ‘ ગોપી ’ બનવું જ જોઈએ-કૃષ્ણની ‘ ગોપી ’ બની જઈને જે એમની પ્રેમભક્તિ પૂર્ણ આસ્થાથી અને ‘ પોતાનું જ્ઞાન ભૂલી જઈને ’ કરે તે જ કૃષ્ણ-મય-કૃષ્ણસ્વરૂપ થાય.

ભક્તિમૂર્તિ મીરાંબાઈની ધર્મભાવના આ પ્રકારની જ છે. તે પ્રેમસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની ‘ ગોપી ’ છે અને હૃદયથી તેમને વરેલી છે-બીજા કોઈને તે ‘ પુરુષ ’ જોતી જ નથી; કૃષ્ણની ભાવનામૂર્તિમાં તેને પરમાત્માની આસ્થા અને ઝાંખી છે અને

તેની સાથે તેના હૃદયની લગની લાગે છે-પ્રેમ જાગે છે અને આધિ-ઉપાધિ તમામ તે ત્યાગે છે : પોતાના પ્રભુ-ધૃત પતિ-પ્રેમસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની ભોગણી જની, આન્તરબાહ્ય સર્વસ્વ તેમને સમર્પિત કરી તેમને એકને જ તે આરાધે છે. પોતાના પ્રભુનાં પુરાણપ્રસિદ્ધ લીલાસ્થાનોનાં દર્શન કરતાં કરતાં શ્રી કૃષ્ણની બહાલી વિહારભૂમિ-વિલસણ વૃન્દાવનમાં તે આવે છે અને ત્યાં મહાત્મા જીવા ગોસાંધનો નિવાસ સાંભળીને, તેમને ‘હરિજન જાણીને’ તે નિમન્ત્રણ મોકલે છે. જીવાં ગોસાંધ સીનૂં મહોં નહીં જોવાનો નિયમ પાળતા હોવાથી નિમન્ત્રણનો અસ્વીકાર કરે છે. ફક્ત શ્રીકૃષ્ણને જ પુરુષ માનતાં મીરાં બાઈ જીવા ગોસાંધને ઠહેવરાવે છે :-

“આજ સગી દૂં એમ જાણીને જે મનમાં કૃષ્ણ પુરુષ છે એક :

“વૃન્દાવન વસી હજી પુરુષ રજા છો । તેમાં ધન્ય તમારો વિવેક ।

“મીરાંમન મોકલનથાં માન્યું.”

(મીરાં ચરિત-દયારામ).

તેનાં પ્રેમયોગી અનુભવો ફક્ત એકને જ પુરુષની ભાવનાથી પૂરે છે. પ્રેમયોગ એનો આત્માનુભવ છે.

લકત પોતે ‘ગોપી’ જની જઈને, હૃદયની પૂર્ણ આસ્થાથી પ્રભુને જ પોતાનો પ્રેમસ્વરૂપ સ્વામી સ્વીકારે છે અને તેની સાથે હૃદયની લગની લાગતાં, પ્રેમયોગ-લકિતયોગ જામી જાય છે અને પરિણામે તે તેને પામે છે.

દૈષ્ણવ્ય સંપ્રદાયને અનુરૂપ, લકિતના આ વિધિને સમરૂપ, પણ, બાહ્યમાં તેનાથી ભિન્ન પ્રકાર, દર્શન, અરણસ્તાન વગેરે દરિયામી મૂંઝકામાં ભારતવર્ષની પેઠે જ પ્રચલિત છે. મીરાં, નરસિંહ તથા કૃષ્ણને ઇષ્ટ અને પ્રભુ માનનારા બીજા લકતો જેમ પોતે પોતાને ‘સખી’ અને પ્રભુને ‘પ્રિયતમ’ માને છે, તેમ ઇરાન વગેરે દેશોના લકતો પ્રભુને પ્રેમસ્વરૂપ પ્રિયતમા-માયુક માને છે. કૃષ્ણનાં લકતોની પેઠે જ, તેઓ પ્રભુનાં દર્શન માટે હૃદયની લગની લગાડીને પૂર્ણ પ્રેમથી તેની લકિત કરે છે. આવા લકતો “સુદી” ઉપનામથી મશહૂર છે. જેની જ “સુદીવાદ” ની કંઈક અસર દયારામભાઈની ઉર્દુ-હિન્દી ગઝલોમાં થયેલી લાગે છે. તેમણે જેમ સખીભાવે ;

કૃષ્ણને પતિ, પ્રીતમ વગેરે સંજોધનો કંઈયે છે, તેમ સુશ્રી (સુશ્રી) આશકોની પેઠે તેમણે મહાશૂળ, માશૂક, દિલદાર વગેરે સંજોધનો પણ કૃષ્ણને કરેલાં છે. સુશ્રીવાદમાં લોકત તે આશક છે અને પ્રભુ તે માશૂક છે. આશક અને માશૂક એટલે લોકત અને પ્રભુ.

પરંતુ, દરેક ગજલમાં લોકત અને પ્રભુ વચ્ચેના પ્રવાહનો જ ઉલ્લેખ હોય એવું નથી હોતું. કેટલીએક ગજલો એવા પ્રકારની પણ હોય છે કે જેમાં સ્ત્રીપુરુષના સામાન્ય માનવ સંબંધની જ વાત કરેલી હોય છે. માનવ પ્રેમને 'ધરકે દેમઝાણ' કહેવામાં આવે છે અને કેવળ ભાવનામય અમૂર્ત પ્રભુને મૂર્ત કહીને - અથવા વેદાન્ત પ્રમાણે સ્વરૂપને લક્ષીને સનમ-પ્રિયતમાનું સંજોધન કરેલું હોય છે, તેવી પ્રીતિને 'ધરકે હકીકી' યાને ધરકે હલાહી (ધર્મી પ્રેમ) કહે છે.

અલબત્ત, સુશ્રીઓએ લખેલી આરળી, ફારસી અને ઉર્દૂ ગજલોમાંથી પણ પ્રભુપ્રેમની અને માનવ પ્રેમની ગજલો પિછાનીને જુદી પાડવાનું કામ બહુ સુરકેલ છે; કેમકે શબ્દ-સંદર્ભ, ભાવનાની વ્યંજના - હૃદયના ઉદ્ગારોનું સામાન્ય સ્વરૂપ બંને પ્રકારની ગજલોમાં લગભગ સમાન જ હોય છે. સાહિત્યના વિદ્વાન વિવેચકોથી પણ પ્રભુપ્રેમની અને માનવ પ્રેમની ગજલો જુદી પાડીને તેમની પરીક્ષા કરવાનું બની શકે તેમ નથી; એ કાર્ય તો આન્તર દૃષ્ટિના માહાત્મ્યનું છે-કે જે ભક્તિયોગને માર્ગે શ્રદ્ધાકૃપાના પાશલામ તરીકે સ્વયં ઉદ્ભવે છે.

સુશ્રીવાદની સાથે "ગજલ"નો ખાસ સંબંધ છે. સુશ્રીના સિદ્ધાન્તો આરબમાં વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની પ્રેમભક્તિને, તેના પ્રેમકીર્તનને સમરૂપ હોઈ છેવટે કેવલાદ્યેત વેદાન્તમાં પરિસમાપ્ત છે. સુશ્રીવાદની હકીકત વિસ્તારથી જણ્યા વિના, ધરકની ગજલોને ઇન્સાફ આપવાની પૂરી પાત્રતા આપણે પામી શકીએ તેમની, અને તેથી તેનો સાર અહીં વિચારી જવો જોઈએ.

"સુશ્રી" એ શબ્દનો અર્થ (સુક્-ઉત્તમ, એ ઉપરથી) ઉત્તમનો જામો પહેરીને ફરનાર, એવો થાય છે, અને એ ઉપરથી કદ અર્થ, સુશ્રી એટલે પવિત્ર મનુષ્ય, એવો કર-

ઉપાર... નુંદાં બુદ્ધાં શાસ્ત્રોમાં કર્મકાણ્ડ
 વિચાર... નદર્શન ઇત્યાદિ માર્ગો દ્વારા દ્વિજ્ઞાને
 લગની... તવ છે, છતાં વિશુદ્ધ હૃદયે માત્ર પ્રેમની
 શાસ્ત્રોને ગણકાર્યા સિવાય પોતાનું પ્રેમવિન્ધ બુદ્ધ જ રહે છે
 અને આવાં ભક્ત હૃદયોનાં ઘણાં દૃષ્ટાન્તો ભારતવર્ષની ભિન્ન
 ભિન્ન ભાષાઓના સાહિત્યમાં મોબૂદ છે. સુદીવાદનો અનુયાયી
 આશક પણ તે જ મિશ્રણે સ્તનમની લગની અને પ્રેમભક્તિમાં
 લીન રહે છે. આપણા સાહિત્યમાં ભણીતાં યથેવાં ભક્ત
 હૃદયોની માદ્રિક લોકેષણા, વિત્તેષણા, શાસ્ત્રેષણા, પુત્રેષણા વગેરે
 બધી વાસનાઓને સુદી આશક પ્રેમનાં લજ્જનકીર્તન અને
 પ્રેમયોગની લીનતા દ્વારા ક્રમાનુક્રમે ઓગાળી દે છે અને પ્રભુના
 એક જ વિચારમાં ઝિન્દગીનું તે સર્વસ્વાર્પણ કરે છે.

વૈષ્ણવ સપ્રદાયનો સાચો અનુયાયી—ગોપી બનેલો ભક્ત
 જેમ પ્રભુપ્રેમનાં લજ્જનમાં—તેનાં ગાનતાન અને નૃત્યમાં જ
 મથગૂલ રહે છે તેમ સુદી આશકો પણ ‘નાચનારા’
 (Dancing Poets) કહેવાય છે. આવા ભક્તો દુનિયાદારી
 પતાવીને, સ્તનમના ચિન્તવનમાં—ઝૂકાવે છે—નાચે છે—ઉત્તનો ભભો
 (એટલે ફફીરની કફની જેવું લાંબું પહેરવું) પહેરે છે અને
 બંસી બજાવે છે તથા ગઝલ—કબાલીની બેતો લલકારતા અથવા
 ચિન્તવનમાં હાલમરત ઝિન્દગી ગુઝારે છે.

સુદી આશક સ્તનમનું ચિન્તવન કરે છે તે સ્થિતિને
 “તસંવર” અથવા “તદ્દક્ષર” કહે છે. શાસ્ત્રમાં મન્દા-
 ધિકારીઓ માટે સ્થૂલ નિયમોનાં જે બન્ધનો છે તેને જેમ
 પ્રેમમાં ફૂંચેલાં ભક્તિનિમગ્ન હૃદયો ગણકારતાં નથી પણ
 પ્રેમયોગમાં જ મત્ત રહે છે, તેમ સુદી આશકો પણ શાસ્ત્રની
 પુરાણી વાતો કરતાં આત્માનુસવને વધારે મહત્ત્વ આપે છે.
 શાસ્ત્રજ્ઞાને શબ્દશઃ સ્થૂલ અર્થમાં જ રહ્યું છે તેને અનુસર-
 વાની કર્મકાણ્ડની પૂજનવિધિ વગેરેને “શરીરન” કહે છે:
 સુદીઓ કર્મકાણ્ડના એ પગથિયાને ઉડ્ડવધી જઈને એથી આગળના
 પ્રદેશની સુમાદ્રિરી કરનાર હોય છે. એ પ્રદેશ તે તત્ત્વવિચારની
 સાથે પ્રેમભક્તિનો છે અને તેને “તરિકન” કહે છે.

“મુક્તિવાદ” એ ઇસ્લામનો ગુહ્યવાદ (Mysticism) મનાય છે. તેના સ્થાપનાર હઝરત મહમ્મદ પયગમ્બર સાહેબના જમાઈ અને પહેલાં ખલિફ હઝરત અલી સાહેબ ગણાય છે. હઝરત અલી સાહેબના ૪૫ શિષ્યો મુક્તિવાદની આન્તર દીક્ષા લઈને આર્ય સંન્યાસીઓની પેઠે ધ્યાનપરાયણ નિવૃત્ત જીવન ગાળતા. સંન્યાસી જેમ પોતાને માટે ‘તીર્થયાત્રા’ ઇત્યાદિ આવશ્યક માન્યા વિના, આત્મા-પરમાત્માની એકતાનું જ ચિન્તન કર્યા કરે છે, તેમ “મુક્તિ” પણ ઇસ્લામી પયગમ્બરો કે કાબા-કરબલા ને મુઝા મેદીનાની કશી પર્વા કરતો નથી. મુક્તિ આશકોમાં પ્રસરાનાં રણિયા નામનાં એક પાંક બાતુ હિંદી પ્રાંતી સદીમાં થયેલાં છે. તેમનું જીવન કેટલેક અંશે બીજું મળતું છે. કાબાનું માન્દર-જેને ઇસ્લામીઓ બહુ હીને માન આપે છે તે જોઈને તેમણે કહેલું કે—

“હું તો માત્ર ઇટા અને પત્થરનું મકાન જ જોઈ છું. એનાથી મને શો લાભ છે ? જો માલિક ! ત્યારે તો માત્ર ત્હારી જ ગરુડ છે.”

બાહ્યાકૃતિઓને તેમ જ બાહ્ય વિધાનોના આડમ્બરને ડરકેના ચુસ્ત આશકો લેખામાં ગણતા નથી, પણ અન્દરના મૂલક તરફ તેમના હૃદયનો એક હમેશનો હોય છે.

પ્રેમભક્તિ અને પ્રેમયોગની લીનતાને રસતે આગળ વધતાં, મુક્તિવાદ સિદ્ધાન્તની બાબતમાં જીવ અને બ્રહ્મની એકતાના તત્ત્વવિચારને પ્રાધાન્ય આપે છે, અને એ એકતાનો સ્વાત્માનુભવ પામવાને આશક પોતામાં રહેલી દેહાત્મભાવનાઓને પરાસ્ત કરવાને હમેશ જ મથતો હોય છે : વેદાન્તમાં જેને અલોહસાક્ષાત્કાર કહે છે તેવો સ્વાનુભવ એ હરેક મુક્તિનું અંતિમ પ્રાપ્ત્ય હોય છે, અને તેને માટે હૃદયની પાત્રતા પરત્વે દરેક પ્રવાસીને જુદા જુદા અનુભવો તેના આન્તરમાં કમાનુક્રમે થતા રહે છે. વેદાન્તની પરિભાષામાં જોલીએ તો, ‘સર્વાતીતલાવ, સર્વરૂપલાવ અને નિશ્કલ્બનલાવ એ પ્રવાસી હૃદયના આત્માનુભવનો ક્રમ છે. સુચુક્ષ્મતા એટલે આર્ત જીજ્ઞાસાનો હૃદયાન્તરમાં ઉદ્ભવ થયા વિના વસ્તુપ્રાપ્તિ માટે સાધકની પાત્રતા સ્વીકારાતી નથી, તેમ મુક્તિવાદના ઇશકમાં પણ હૃદયની તમામ

લાગણીઓનું એક જ કેન્દ્રમાં વહન વૃદ્ધિગત થયા વિના આશકનું જિગર કદાપિ સાયક થતું નથી. મુકીવાદ પ્રેમને જ જગતનું ઉત્પત્તિકારણ અને નિર્વાહક તત્ત્વ માને છે અને છેવટે જ્ઞાનને પ્રેમથી અલિપ્ત અનુભવે છે. આશક બંતે પ્રેમી બંની જઈને પોતાનું તમામ વ્યક્તિત્વ (દેહાત્મભાવ) પ્રેમમાં (પ્રદક્ષામાં) શુભાવી દે છે : શબ્દાન્તરે કહીએ તો, તે પોતે 'પોતા'ને ભૂલી જવા માટે છે અને બંતે પ્રેમ બનવા માટે છે. પ્રેમની આ છેલ્લી સ્થિતિના જ્ઞાનને (હક=સત્ય ઉપરથી) 'હકીકત' કહે છે.

આશકના જિગરને માગૂકની ભુલાઈનો સપ્ત 'અખમ' થયેલો હોય છે અને એવા 'અખમ'ની વેદના આપણને ભક્તિમૂર્તિ મીરાબાઈએ પણ કહેલી છે. સ્વાભાવિક છે કે 'અખમ'ના 'દર્દી'નું ચિત્ત અનેક આકર્ષક વસ્તુઓ તરફ વાળવામા આવે, તોપણ, 'અખમ' બે કારી અને આત્મા પરનો હોય તો તે 'અખમ'નું 'દર્દ' તે કદાપિ વિસરી શકે નહીં. સુમુક્ષુ જેવો સસ્કારી તેવી આત્મોત્તતિમાં તેની ગતિ અને પ્રાપ્તિ પ્રેમના પ્રવાસીને હૃદયાન્તરમા ઊઠે 'અખમ' થયેલો હોવો બેઘએ-બરા સુમુક્ષુને જ્ઞાનની તૃષા-પ્રભુપ્રાપ્તિની તીવ્ર વાંછના એટલી બધી આર્ત હોવી બેઘએ -કે તે બધા અનિત્ય પદાર્થોની અનત્યતા પૂરેપૂરી સ્હમજીને તેનાથી નિવૃત્ત થયેલો હોવો બેઘયે, અને એવો માત્ર પ્રેમનો જ પિપાસુ-ધૃક્ષનો આશક-પ્રેમપ્રદક્ષના ચિન્તન સિવાય બીજી બધી જ બાબતોમા સ્વાભાવિક રીતે જ બેદરકાર હોય છે. પ્રેમ, જેને મુકીઓની પરિભાષામા "શરાબ" કહેવામા આવે છે તેનું ઉમેદવાર દિવ દુનિયાની ચલિત ચીજોની કિમ્મત કૂટલી ટોડી જેટલી પણ ગણતું નથી : તે તો ફક્ત હૃદય અને હૃદયાન્તરની, પ્રેમોર્મિ, આત્મભાવના અને આત્માનુભવને અધીન રહી પ્રેમ પ્રદક્ષની આન્તર, બસીના, સૂર પર નૃત્ય કરતું ઊડાણમા ને ઊડાણમા આગળ વાધતું જ હોય છે.

'તઝકિરાત-ઉવ-અલિયા'મા જણાવ્યા પ્રમાણે, એક જ્ઞાની મહાત્માએ એક મુકી મઠની સુલાકાત લેતાં જણાવેલા કે,

‘આખી દુનિયાનું ઇશ્વરવિષયક જ્ઞાન એકત્ર કરીએ તો પણ મહાશ જ્ઞાનની ધારાધર થઈ શકે નહીં, તે છતાં, મહાશ પોતાનું જ્ઞાન પણ સુફીઓ સાથે સરખાવતાં જોઈએ છે.’ મહાત્મા ઇમામ અહમદના શિષ્યોએ સુફીઓ તરફ આક્ષેપ કરતાં તેમને માટે કહેલું કે, ‘તેઓ માત્ર અન્ધશ્રદ્ધાને અનુસરે છે અને તેમનામાં પ્રકાશની ન્યૂનતા છે.’ મહાત્મા ઇમામે જવાબ હીધો કે, ‘નહીં; તેઓનામાં જ્ઞાનનાં ભંડાર મૂલ છે.’ શિષ્યોએ ફરી કહ્યું, ‘એક ભાગેલા ફલની છાલ સિવાય બીજા કશાની તેઓ ઇશ્વર કરતા નથી.’ મહાત્માએ કહ્યું કે, ‘આખી પૃથ્વીમાં સુફી જેવી લબ્ધ વાન્છનાવાળા મહે બીજા કોઈને જોયા નથી; એક ભાગેલા ફલના છોતરા વિના આ દુનિયાની બીજા કોઈ પણ વસ્તુની તેમને કશી જ અપેક્ષા નથી. બેશક, તેઓ નિરપૂછી છે.’ પ્રેમ અને આસ્થા એ સુફીવાદનું આવશ્યક લક્ષણ છે અને આત્મજ્યોતિનો સાક્ષાત્કાર એ તેનું પરિણામ છે.

આપણા પ્રાચીન કાલના લોકોનાં હૃદયગાનનો મુખ્ય વિષય જ જેમ પ્રભુલક્ષિત છે, તેમ સુફીઓની ગઝલો પણ જીવાત્મા અને પરમાત્માનો સંબન્ધ જ ગાય છે. સુફી તત્ત્વજ્ઞાન એટલે ‘તરિકત’ અથવા ‘મારિકત’માં રાજયોગ સુદાનો સમાવેશ થાય છે. સુફીઓ માને છે કે આત્માથી પરમાત્મા અલિપ્ત છે. જીવાત્મા ‘ઇશ્વરમાંથી’ બનેલો નહીં, પણ ખુદ ‘ઇશ્વરનો’ બનેલો છે અને અગ્નિની ચીનગારીઓ મૂલ અગ્નિથી જેમ જુદી નથી—સમુદ્રના તરંગો જેમ સમુદ્રથી જુદા નથી—તેમ જીવાત્મા પરમાત્માથી જુદો નથી એવો સુફીનો તત્ત્વસિદ્ધાન્ત છે. સુફીવાદના સિદ્ધાન્તોમાં સગુણ અને નિર્ગુણ લક્ષિતનું કેમિક નિરૂપણ અને અનુસરણ છે.

ઇશ્વરી આવાજે જીવોને પૂછ્યું કે, ‘શું તમે પરમાત્મા સાથે સંબદ્ધ અને અદ્વૈતમાં નથી?’ જીવોએ કહ્યું “બલી” એટલે ‘હા’, આવી એક વાર્તા પરથી સુફીઓનાં લખાણમાં ‘બલી’ અને ‘નેસ્તી’ (એટલે ‘શું તું તે નથી?’) એવા શબ્દો જે વેદાન્તના તત્ત્વમસિ મહાવાક્યના વ્યંજક છે તે વારંવાર આવે છે. ‘અનલ હક’ એ ‘સોડહમ્ વ્યંજક છે. તેઓ માને છે કે:-

પરમાત્મા અનાધનન્ત, સૌન્દર્ય અને પ્રેમસ્વરૂપ અને સચરાચરબ્યાપ્ત છે અને તેના સિવાયનો સ્નેહ એ માયા માત્ર છે : અહીં જણાતી સૌન્દર્યની અને સ્નેહની મૂર્તિઓ પ્રભુનાં પ્રતિબિમ્બો છે—તેના સૌન્દર્યના આદર્શો છે : આખું જગત કરો-જિયાની બાળ જેવું છે : સ્વરૂપાનુભવ માટે બહુ લક્ષક ચિત્તને એક સ્થાને સ્થિત કરવાની જરૂર છે અને એવી ધનીભૂત થયેલી હૃદયભાવનાના પ્રબલ પ્રવાહથી પ્રેમયોગ સિદ્ધ થઈ શકે છે. પ્રેમ-યોગ (Concentrated Love) એ સુફીનું મહત્ત્વનું સાધન છે.

છતાં, સુફી સન્તમહાત્માઓ જેઓ જગતને નિયમનમ મૂકવાને તેની સાથે સંબન્ધ રાખે છે, તેઓ જગતના હિતન ખાતર અધિકારલેહને પણ સ્થાન આપે છે ; બધાં હૃદયોની એ સરખી પાત્રતા હોતી નથી અને તેથી જેઓ સુફીવાદની દીક્ષા સ્વીકારે છે તેમને માટે કેટલાક સન્તમહાત્માઓએ અમુક કમ ઠરાવેલો છે. “ ફના-ફી-શય ; ફના-ફી-શેખ ; ફના-ફી-રસુલ ; અને ફના-ફી-લ્લાહ : ” એ ચાર પગથિયાં સુફી ઇશકનાં ક્રમિક આદેશલે છે. ‘ ફના-ફી-શય ’ એટલે કોઈ પણ ચીજમાં ગૂંમ થઈ જવું ; અને એ ન્યાયે જોતાં ખરા હૃદયની ‘ મૂર્તિપૂજા ’ સાથે સુફીવાદને કશો વિરોધ નથી : અલખત, મૂર્તિપૂજને નામે હાલ ભારતવર્ષમાં જે બાદ્શાહખ્વર પ્રચલિત છે તેને તો સુફીઓ વ્યર્થ અને અર્થહીન જ ગણે છે. મૂર્તિપૂજા જો પૂર્ણ પ્રેમથી કરવામાં આવે—મીરાંબાઈની પેઠે એવી ભાવલક્ષિતી કરવામાં આવે કે તે કયાં સિવાય હૃદય છૂલી શકે જ નહીં, તો જ તે સાર્યક છે—બાકી આપણા દેશમાં મન્દિરો અને મૂર્તિપૂજનો જે રિવાજ ગતાનુગતિક આવ્યો આવે છે એવા કૃત્રિમ અને ફરજિયાત દરબમાં તો સુફી આશકને કશી આત્મોત્તતિ લાગતી નથી. એવી સ્થૂલ શૃંખલાઓથી તેનું હૃદય દૂર રહે છે. અલખત, સુફીઓ કદાપિ ધર્મના ઝઘડામાં પડતા નથી, પણ કેવળ ઉદાસીન રહે છે ; તેમને જગતની સાથે કશી લેવાદેવા નથી પણ લીનતા અને ચિન્તન એ જ એમનું સ્વાભાવિક કાર્ય ■ અને તેથી હૃદયને—આત્માને જે ઝાંખી હલાવે તેની ભક્તિ અને ઉપાસના બીજી સર્વ બાળતોને લોગે તેમને મંજૂર છે.

“ક્રના-ક્રી-શેખ” એટલે શુરુ, જેને તેઓની પરિભાષામાં ‘સાકી’ (એટલે પ્રેમનો મદિરા પાનાર) કહે છે તેની સેવામાં સ્વાર્થથી કરવું.

બેશક, હકીકતના અનુભવ સુધી આગળ વધેલા સુક્રી મહાત્માઓનો સિદ્ધાન્ત એ જ છે કે, બધાઓ શુરુઓ છે અને બધાઓ શિષ્યો છે; પરંતુ એવી આન્તર દેશાનો સ્વાનુભવ થાય નહીં ત્યાં સુધી તો પ્રેમનું જ્ઞાનામૃત પાનાર મહાત્માની લીનતા અને આસ્થાથી ભક્તિ કરવાનું સુક્રી સન્તો આવશ્યક માને છે. એ શુરુભક્તિ તે માર્ટિન લ્યુથરના દંડને પાત્ર નહીં, પણ ધનઞ્જયના કૃષ્ણ તરફના આદરનું સમરૂપ છે. “ક્રના-ક્રી-રસુલ” એટલે પયગમ્બરમાં પોતાપણું ગુમ કરી દેવું. ઉપરની બે સ્થિતિઓમાંથી પસાર થનાર આશક પયગમ્બરનાં વચનોને તેના સામાન્ય અર્થમાં સાધારણ જન-સમાજની પેઠે નહીં, પણ મૂલ અર્થમાં સાંકેતિક રહસ્યો ઉકેલીને પોતામાં સ્પષ્ટ ઉકેલવાને પાત્ર થાય છે અને છેવટે તે “ક્રના-ક્રી-લાહ” એટલે “પ્રભુમાં સર્વસ્વસમર્પણ” કરવાને પાત્ર થાય છે. તે આત્મામાં ભવે છે.

આ ઉદલા “હાલ”નો આત્માનુભવ ચતાં સુક્રી આશક ભુવનમુક્ત થાય છે: બ્રહ્મવિદ્બ્રહ્મૈવ મયતિ એ તે અનુભવે છે. એવા મુક્તાત્મા તરીકે બાયબિલ, બુનેક, મનસૂર, અબુલ ખયૂર, જલાલુદ્દીન રૂમી વગેરે સુક્રીઓ મશહૂર છે.

તે “નવું ભુવન-બ્રહ્મભુવન” પામે છે. ‘ક્રના’ પછીની એ દેશાને સુક્રીની પરિભાષામાં “બકા-બાદ-ઉલ્-ક્રના” કહે છે.

સુક્રીવાદ એ સામાન્ય બાળત નથી, પણ ગમ્ભીર સિદ્ધાન્તોની ગૂઢ રહસ્યમુક્ત ધર્મભાવના છે, અને તેથી તેમનું હૃદયગાન ઉકેલવામાં સાહિત્યના જ્ઞાન કરતાં સ્વાત્માનુભવ વધારે ઉપયોગી છે એ સ્પષ્ટ છે. પ્રભુને કાલ્પનિક આદર્શમૂર્તિ (Beau Ideal-સનમ) કલ્પીને લખાયેલી પ્રેમધર્મની ગઝલોમાં તે પ્રત્યક્ષ ન છતાં, તેના ગાલની લાલી, તેના અધરની સુરખી, તેના કદમની મેંદી, શુભનવ્યવહાર, તેનું શરાણી ભાગ, તેનો મેળાપ કરાવી આપનાર સાકીનું શરાબખાનું

વગેરે વખતોવખત આવે છે. સુફીઓ જણાવે છે કે, આ સઘળા શબ્દો અમુક પરિભાષાના (Technical Terms), છે અને તેનો અર્થ અતિશય ગૂઢ છે—કેટલાકોએ તો આવા ગૂઢ શબ્દોનો એક લુહો જ શબ્દકોષ તૈયાર કરેલો છે. એમાં જણાવ્યા મુજબ ‘નિદ્રા’ શબ્દનો અર્થ ધ્યાનલીનતા—મમાધિ છે; ‘પ્રુશબો’ એટલે ‘સનમની મીઠી નજર’ છે, શગપનો અર્થ ‘પ્રેમની ઉન્મત્તતા’ છે; ‘ચુગ્ગન’ નો અર્થ ‘સનમની નિકટતા’નો છે; ‘સાફી’ એટલે ‘ગૂરુ’; ‘અધરરમ’ એટલે ‘અપરોક્ષાનુભવની ઝાંખી’; ‘ગાલની લાલી’ એટલે ‘પ્રભુના સૌન્દર્યનું—તેની પ્રેમકૃપાનું અનુભવદર્શન’ અને ‘વાયુલહગિ’ એટલે ‘પ્રભુની પ્રેમકૃપાનો સુન્દર પ્રવાહ; એ પ્રમાણે સ્કમજવામાં આવે છે : છતાં, ણધા સુફીઓ આ પારિભાષિક શબ્દો અમુક એકમરખા અર્થમાં જ વાપરે, એવો કયો નિયમ નથી. ઉદાહરણ તરીકે “શરાબી જામ”નો અર્થ ફેટલેક પ્રસંગે “આખું વિશ્વ” એવો કરવામાં આવ્યો છે; ફેટલેક પ્રસંગે “આશકનું દિલ” એવો કરવામાં આવ્યો છે અને ફેટલેક પ્રસંગે “પ્રભુની કૃપા” એવો પણ કરવામાં આવ્યો છે. ધ્યેય સ્વરૂપ ધ્વજની કાફપનિક મૂર્તિ હોવાથી, તેના સૌન્દર્યતા, તેના પ્રેમના અને પ્રવાસીને તેના માર્ગમાં અનુકૂલતા અને ઉત્તેજન આપનારા હરકોઈ પ્રેમવ્યંજક શબ્દો, ગમે તે ભાવાર્થમાં વાપરવામાં આવે તોપણ તેથી અર્થ વિપર્યય થવાનો ઓછો જ સંભવ છે.

સુફીવાદની ઉત્પત્તિ કુશાને શરીફમાંથી થયેલી મનાય છે, છતાં સામાન્ય દૃષ્ટિથી જોતાં તેમાંના સિદ્ધાન્તોથી સુફીવાદ ભિન્ન તત્ત્વ સ્વીકારનારો છે એ નિઃસંશય છે. જીવાત્મા અને પરમાત્માનો ભેદ ઇસ્લામી મઝહબમાં ખુલ્લો છે અને સુફીવાદ તો અદ્વૈતવાદી છે. કેટલાક વિવેચકો એવું પણ માને છે કે સુફીવાદનું મૂલ આર્યોના ઉપનિષદો ઉપરથી લેવામાં આવ્યું છે, અને એ માનવું કંઈક કઠિન છતાં, બેલાચક સંભવિત છે.

સુફીવાદ જે ધર્મતત્ત્વો માને છે તેનું પ્રાયાતિક અવલોકન કરતાં, દરેક પ્રજામાં જૂદે જૂદે વખતે સુફીવાદના મિદ્ધાન્તો પ્રકારાન્તરે દાખલ થયેલા છે એ જોઈ શકાયે. ગ્રીક પ્રજામાં

સુક્રીવાદના સિદ્ધાન્તોને મળતા જ વિચારો પ્લોટોના કાલમાં પ્રચલિત થયેલા. રોમન પ્રજામાં પણ એ સિદ્ધાન્તો બહુ પરિચિત થયેલા; સુક્રીવાદનું રહસ્ય સ્કમબળવનાર લક્ષ્મહાત્મા મૌલાના જલાલુદ્દીન મહમ્મદ સાહેબ ઘણા કાલ રોમમાં રહેલા અને “રૂમી”ના ઉપનામથી જ પ્રસિદ્ધ છે. સુક્રીવાદનો પૂર્વભાગ ભારતવર્ષમાં વૈષ્ણવ સંપ્રદાયની પ્રેમભક્તિ દ્વારા, બંગલૂમિમાં થયેલા લક્ષ્મહાત્મા ગૌરાંગપ્રભુની ઉપાસના દ્વારા અને એમ અનેક રીતે પ્રવર્તેલો છે અને પ્રવર્તમાન છે; અને તેનો ઉત્તર ભાગ વેદાન્તના ગૂઢ સિદ્ધાન્તોના અનુસરણમાં રૂપદ્ધ છે. આપણી ગૂજરાતી ભાષામાં પણ નરસિંહ મહેતા, ધીરો, અખો, છોટમ, પ્રીતમ વગેરેનાં મજનોનું તેમ જ નાનક, કબીર વગેરે મહાત્માઓની (હિન્દી)વાણીનું મનન કરતાં સુક્રીવાદના ઉત્તર ભાગનો સારો ખયાલ આવી શકે એમ છે. રંગામી રામતીર્થ જગત્ સમક્ષ સુક્રીવાદની પૂર્ણતાનો આદર્શ જ રમતું કરે છે, એ તેમનાં લીન અભ્યાસીઓને વિદિત છે.

આ અટપટા સંસારની વિચિત્ર જાળમાં રહેનાર મનુષ્યને તેમાંથી નિવૃત્ત થવું અને સ્વાભાવિક પ્રેમભાવના વહે, એકીકૃત હૃદયવૃત્તિથી પ્રભુ તરફ—અરે ! કોઈના તરફ પણ રનેહની અચલ લગની લાગવી એ બહુ વિરલ છે. કશા પણ હેતુ વગર કોઈ કોઈને આહિ-હૃદયાર્પણ કરી દે એ ઐહિક જગતની વ્યાવહારિક નિયંત્રણામાં તો બનવું બહુ સુશકેલ છે. અલખત, અહેતુક રનેહનાં ભવ્ય અને જ્વલન્ત દ્વાન્ત ઘોડાંકે તો હરકોઈ પ્રજાના વાહુ-મય સાહિત્યમાં કાચમની મુરખીથી લખાયલાં પ્રકાશિત છે : યુસૂફ-ઝલેખા, શીર્શી-ફર-હાદ, લયલા-મજનૂ અને વામેક-ઉઝરાના દાખલા ફારસી તથા ઉર્દુ સાહિત્યમાં જાણીતા છે. અલખત, તેઓ બધાં પૂર્ણતાનાં અનુભવી નથી, પણ, પરમ પ્રેમયોગી છે—માનવ પ્રેમ (ઇશક મિઝાલ) માર્દત દમ્ધિરી પ્રેમ (ઇશક હદીકી) પામનારાં છે, અને, આ તુફાની ભવસાગરમાં આપણી ડગમગતી કીસ્તીઓને દીવાદાંડી મિસાલે દિલાસા સાથે દિશા બતાવનારાં છે : પરન્તુ તેમના જેવું હૃદયાર્પણ થવું એ હરેકને સુસાધ્ય નથી. જે

હૃદયને અલૌકિક પ્રેમનું દર્શન થયેલું છે તેની આન્તર દશા ખરેખર અદ્ભુત જ હોય છે. તે બીજા કશાથી કદાપિ પણ લેપાતું નથી જ. એવા દિવ્ય દર્શન સિવાયનો વ્યક્તિ તરફના પ્રેમનો તરફગટ તે પ્રેમ નહીં પણ માયા જ છે, અને સ્વાભાવિક રીતે થવું જોઈએ તે પ્રમાણે તે ચિરસ્થાયી ટકતો નથી અને હૃદયવૃત્તિ છેવટે તો પ્રભુ તરફ વળે છે.

સુદીવાદ માને છે કે, પ્રેમપ્રદ સચરાચરવ્યાપ્ત છે અને તેનું વિશટ સ્વરૂપ જોવું, પૂજવું અને છેવટે તેમાં લીન થઈને ગૂંમ થઈ જવું, એ જ આ શરીરધારણનો મહાન હેતુ છે. “ઈશ્ક હદીદી” અને “ઈશ્ક મિઝાલ” એવા બે લેહો યદ્યપિ હૃદયના પ્રેમપ્રવાસની ગતિ પિછાનવાને પાડવામાં આવ્યા છે, તથાપિ વસ્તુતાએ તો એનો પ્રવાહ એક જ છે. શાહજહો મજનૂં-જે પ્રેમમૂર્તિ લયલામાં પ્રભુદર્શન પામે છે અને તેના સ્મરણ અને તપમાં ઝાડ સાથે ઝાડ બની જાય છે-તે મજનૂં જોગીના ઇશ્કને વિવેચકો “ઈશ્કમિઝાલ”ના વર્ગમાં મૂકે, તોપણ, સ્પષ્ટ છે કે, દુનિયાદારી તમામ અને સઘળા મનોવિકારો સુદાં એકદમ છોડી દઈને તેણે પોતાના સર્વસ્વાર્પણનું બલિ પ્રેમયજ્ઞમાં ડોમ્યું હતું અને તે હોમવા માટે નહીં પણ એવી રીતે જાને હોમાયા વિના-તપ અને ચિન્તન સિવાય-બીજા કોઈ હાલતમાં એ ઇશ્કના દિવાનાથી રહી શકાયું નહીં માટે હોમ્યું હતું. ખરે, એ મહાત્માની આન્તર દશા તત્ત્વયોગીની હોઈ પ્રજ્ઞાનચક્ષુનો તે સાચો ઉમેદવાર હતો, એ નિર્વિવાદ છે: ઈશ્વરી પ્રેમ પીધેલી તે જોગીની આંખો દુનિયાની સામાન્ય નજર જોઈ શકે છે તેવી લયલાંને જોતી ન હતી અને ન જુવે એ સ્નેહને સ્વાભાવિક છે. રાધા અથવા મીરાં જે દર્શન કૃષ્ણમાં કરી શકે, તુલસીદાસ જે દર્શન રામચન્દ્રમાં કરી શકે, જે દર્શન હરકોઈ ભક્ત પોતાના ઇષ્ટ-પ્રભુમાં કરી શકે તે જ પરમાત્મદર્શનની ઝાંખી એ જોગીને મળી અને તે તેમાં જ લીનવિલીન રહ્યો: તેનું ‘દર્દ’ તે માન્ય નહીં, પણ જીવાત્માનું ‘દર્દ’ છે અને તેથી તે તપ સિવાય બીજા કોઈ દશામાં જીવી શકે નહીં, એ દેખીતું છે.

ખાદ્યમાં તો “અખ કાલ માર ધનકો, કૌડી ન રખ કદનકો !” એવો તે દ્રકીર થયેલો જ, પણ એથી અતિ વિકટ તેણે એ કહેલું કે, તેના આંતરની તમામ ભૂમિકાનો કળને લોગવડો તેનો પોતાનો નહીં પણ તેની ધ્યેય મૂર્તિનો હતો—અને હર-કેઈ આશકને એ જ કરવાનું છે : અને એવું સર્વસ્વાર્પણ થયા પછી આશકમાં શું રહે છે ? ‘હું’ નહીં પણ ‘તું’; અને આપણે વિચારી શકીએ કે એ ‘તું’ તે ખીજે પુરુષ સર્વનામ નહીં, પણ પ્રત્યક્ષ પુરુષ નામ જાતે જ. પ્રેમ, પ્રેમ અને પ્રેમનો પ્રબલ પુકાર કરતો આશકનો આત્મા પ્રેમયોગના પ્રભાવે પ્રકૃતિથી પર કંઈક અનુભવતો, આગળ માર્ગ કાપતો જ વધ્યાં જાય છે અને નવાં જીવનનો—પોતાનો આસલ વતનનો મુકામ શોધી કહાડી ત્યાં કાયમનો ઠેરે છે. કુરાને શરીરમાં રહેલું છે કે :-

‘હું એક ઢંકાયેલાં અવાહિરની પેઠે છૂપેલો હતો;

‘રહેને મહારા બળતા તણખાએ ખુલ્લો કર્યો.’

એ મુજબ આત્મદર્શનનો અનુભવ તે પામે છે. ઉપનિષદ પ્રમાણે બાલીએ તો :-

‘पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥’ ઘ. ડ.

તદનુસાર ‘પૂર્ણ’માંથી ‘પૂર્ણ’ જાય છે ત્યારે જે અવશિષ્ટ રહે, તે ‘પૂર્ણ’ સ્વરૂપનો અનુભવ આશકને થાય છે. જીવની સ્થૂણ દૃષ્ટિએ આરોપેલું જગતપણું પૂરેપૂરું બાદ કરતાં ‘પૂર્ણ’ ધ્રુવનું વિરાટરૂપ જ રહે છે, દેહાત્મભાવનાનું ‘હું’ લય પામે છે—અહંબ્રહ્માસ્મિનું સર્વસામાન્ય “હું” જાગે છે જે ‘પૂર્ણ’ છે. તપ અને યોગ દ્વારા સુફી સ્થૂલેચ્છાઓને કમે કમે છૂતવા માંડે છે અને માટીનું શરીર તે માટીનું જ છે, જે પદાર્થોમાં સુખ માનવામાં આવે છે તે પણ માટીના શરીરની પેઠે માટીના છે, અને હકીકતમાં માટીની કશી જ ગણના નથી એ વાત તેના હૈયામાં કાયમને માટે લખાઈ જાય છે. દુનિયાનો સુફી આશકો સાથેનો વિરોધ, અલખત, કાયમનો તો નહીં જ પણ લાંબા કાલનો તો છે જ. સુફી આશક નવી દૃષ્ટિ—“ફના-ફીદ્યાહ” પછી બકાના ‘હાલ’—માં આવે ત્યાં સુધી એવો વિરોધ રહે એ

સહજ છે, બદકે ત્યાં મુધી એવું વૈમનસ્ય એ જ પરમપરનું લક્ષણ છે. વ્યક્તિમાં સમદિને અને તેના નિયામકને જોવાની અદ્ભુત આંખ આશકને પ્રેમે પોતે જ નજર કરેલી હોય છે અને આશક જાતે ત્યાં મુધી 'બકા'ના હાલમાં આવે ત્યાં મુધી આખી દુનિયાને પોતાની આંખો લગાડવાને અચમર્ય હોય છે; તેની એ લાચારી તે ધણીક વાર ગજબોમાં રહે છે એ આપણે જોઈએ છીએ. આપણા દેશના 'લકતોનો' અને દુનિયાનો એળાસ કંટકો છે તે પણ આપણને વિદિત છે.

ભગવદ્ગીતા કહે છે કે:-

અનન્યાશ્રિન્તયન્તો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્ ॥ ૧:૨૨.

“ અનન્ય પ્રેમમાં નિત્યે જે દેયાં અભિયુક્ત છે,

“ પોતે પ્રેમમય ત્યાં તો યોગક્ષેમ વહા કરે ”

એવું અનન્ય ચિન્તન અને એવી પર્યુપાસના મુદ્દી કરે છે; અને પતંજલિ ભગવાન યોગદર્શનમાં યોગશ્ચિત્તવૃત્તિ નિરોધઃ ॥ એવું યોગનું જે મૂલસૂત્ર પ્રબોધે છે તે આશકને 'અખમ' અને 'દર્દ'ની વેદનાને પરિણામે સ્વતઃસિદ્ધ થાય છે, તેથી તે અનમના પ્રેમકીર્તન સિવાય બીજું કશું ચાહી શકતો નથી. તેના મનને નિશ્ચિત્ત કરવાને કે નિયમનમાં રાખવાને શાસ્ત્રાજ્ઞોની જરૂર પડતી નથી, કેમકે ખુદ આત્માની સાથે તેને સીધી આડત બધાયલી હોય છે; અને એનું આન્તર જીવન ગોચા એક પરમહંમ વા સંન્યાસીના જીવનને અનુરૂપ બની રહેવું હોય છે. પોતાપણ કંના કરવું એ મુદ્દીવાદનું તારતમ્ય છે અને તે સિવાય પ્રેમનો કે ચાહવાનો કશો જ હેતુ નથી કેમકે પોતામાં રહેલાં વાસનાઓ અને વિકારો કાયમ રાખીને તો પ્રેમને પાત્ર કોઈ જ થયું નથી અને થઈ શકે નહીં એ સિદ્ધાન્ત છે.

ઉપરાન્ત, સુસ્ત મુદ્દીનાં 'આવશ્યક લક્ષણ અને પ્રાપ્તવ્ય વિચારીએ તો, વિશુદ્ધ હૃદય, અસીમ ઔદાર્ય, આત્મનિશ્ચય, અદ્વય, સતત ચિન્તન, વામનાક્ષય, આત્માર્ત્પણ અને પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ એ એનું આન્તર જીવન છે. ભક્તિમાર્ગના આચાર્ય નારદમુનિ પ્રેમભક્તિ સ્વમબલવતાં કહે છે કે:-

ૐ॥ સા ન કામયમાના નિરોધરૂપાત્ ।

ૐ॥ પરમપ્રેમરૂપત્વાત્ ॥

ૐ॥ નિરોધસ્તુ લોકવેદવ્યાપાર સંન્યાસઃ ।

ૐ॥ તસ્મૈ અનન્યતા તદ્વિરોધિપૂદાર્સીનતા ચ ।

ૐ॥ અન્યાશ્રયાણાં ત્યાગો અનન્યતા ।

ૐ॥ લોકવેદેષુ તદ્વનુકૂલાચરણ તદ્વિરોધિપૂદાર્સીનતાચ ।

ૐ॥ ભવતુ નિશ્ચયદાદર્યાદુર્ધ્વેશાસ્ત્રરક્ષણમ્ ।

ૐ॥ અન્યથા પાતિત્યા શંકયા ।

ૐ॥ નારદસ્તુ તદાર્પિતાશિલાચારતા ।

તદ્વિસ્મરણે વ્યાકુલતેતિ

ૐ॥ અસ્ત્યેવમેવમ્ ।

ૐ॥ યથા વ્રજગોપીકાનામ્ ।

ભાવાર્થ કે:-

“ ભક્તિ કામના સિવાયની હોવી જોઈએ, (નિરૂદ્ધ થિતે કરેલી તેથી) નિરોધરૂપ હોવી જોઈએ, ભક્તિ પરમપ્રેમરૂપા જોઈએ, પોતાનું જ્ઞાન, ભક્તિ જાળવે લીન અને હનિત ભાવનાથી થયેલી હોવી જોઈએ. લોક, વેદ અને વ્યવહારનો ત્યાગ અને ઇષ્ટ પ્રેમભૂતિમાં અનન્યતા અને તદ્વિરોધી બાળતોમા ઉદાસીનતા એ પ્રેમીનો નિરોધ છે. ઇષ્ટ સિવાયના અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરીને ભક્તિ અનન્ય થવી જોઈએ. લોક અને વેદમાં ને ઇષ્ટ પ્રેમને અનુકૂલ હોય તે જ કરવું-તદ્વિરોધી બાળતો તરફ ઉદાસીનતા રાખવી : પરંતુ ભક્તિમાં નિશ્ચયની દૃઢતા થયા પહેલાં શાસ્ત્રનું રક્ષણ (પાલન) કરવું જોઈએ. અન્યથા પતિત થવાની શંકા છે. નારદનું કહેવું એવું છે કે કર્મ માત્ર તદ્દર્પિત કરવાં અને તેના વિસ્મરણથી પરમ વ્યાનાશ થવું, (એ ભક્તિ છે) એ એવું જ છે-વ્રજગોપીકાઓના પ્રેમ જોવા પ્રેમ-તે ભક્તિ. ”

સુદીવાદના અનુયાયીઓની પ્રેમભક્તિનું અભિજ્ઞાન ભક્તિ-માર્ગના પ્રણેતા નારદમુનિ ઉપર પ્રભાણે કરાવે છે અને આશકોની ગૂઝલોમાં આપણે એ લક્ષણો આગાહ રીતે જોઈએ છીએ.

આશક ઠાને ચાહે છે, તે શેને પૂજે છે અને શા માટે પૂજે છે એ વગેરે પ્રશ્નો સિદ્ધાન્ત રહમજવામાં સાહાયક નથી-મહત્વના નથી, ખંદકે અભ્યાસીને જરૂરના પણ નથી જોવાનું એ છે કે આશકની આંખ તેના ઉપાસ્યમાં શું જુવે છે અને તેનું પોતાનું વ્યક્તિત્વ તે પ્રેમયજ્ઞમાં કેવી રીતે ફના (Self-annihilation) કરે છે. આર્યાવૃત્તના આચીન અને અર્વાચીન ભક્તોની કામલ વૃત્તિથી થયેલી અને થતી-દૃઢ

હૃદયની ‘મૂર્તિપૂજા’ને પણ હસનીય અને નારકી દશાના જ લક્ષણ જેવી જે માંની શકે તેને તો એમીની મૂર્તિપૂજાનો સિદ્ધાન્ત લાગ્યે જ ગમ્ય થઈ શકે; કેમકે ‘ઉપાસક’ અને ‘ઉપાસ્ય’ વચ્ચેનો સૂક્ષ્મ પ્રવાહ જગતની સ્થૂલ દૃષ્ટિનો કે બુદ્ધિનો નહીં, પણ એમી આત્માના પ્રત્યાક્ષાનુભવનો જ માત્ર વિષય છે. તે પ્રવાહ ચોગી હૃદયનો તેના હૃદય તરફ વહેતો ધ્રાવ્ય પ્રવાહ છે અને વિશુદ્ધ પ્રેમલક્ષિત વડે તે નિરન્તરનો પવિત્ર છે. જો તેમાં કામ, મોહ કે વિકારની સ્વસ્નેહમય જરા પણ છાંટ રહેલી હોય છે, તો તે પ્રવાહ આગળ ચાલી શકતો જ નથી અને આશકને કશે આરામ મળતો નથી, ફક્ત કડવાં આંસુ સિવાય બીજી કશી જરકત તેને થતી નથી, એ ખુદલી વાત છે.

મજની ગોપબાલાઓ, મીરાંબાઇ, બિલ્વમંગલ, દયારામ અને બીજાં ઘણાં ભક્તહૃદયો કૃષ્ણને સર્વસ્વ માનીને આત્માર્પણનો પ્રવાસ કરે છે. મહાત્મા તુલસીદાસ કૃષ્ણને નહીં પણ રામચન્દ્રને હૃદયથી પ્રભુ માને છે અને ગોકુલવૃન્દાવનમાં કૃષ્ણની મૂર્તિને નમવાની પણ ચોકખી ના કહે છે : મજનું દિવાનો લયલાંમાં પરમાત્મદર્શન કરે છે અને ખુદ ખુદાની પણ પર્વા કરતો નથી. પરમહંસ રામકૃષ્ણનું હૃદય મહાકાલિની મૂર્તિનું ઉપાસક છે અને તેમાં લીનતા દ્વારા તે સ્વાત્માર્પણનું બલિ પ્રેમયજ્ઞમાં હોમીને આત્માનુભવ પામે છે. તેમના જ શિષ્ય સ્વામી વિવેકાનન્દ મહાકાલિની મૂર્તિને નહીં, પણ પોતાના ગુરુ રામકૃષ્ણદેવને જ અદ્વિતીય ઉપાસ્ય માને છે : કેટલાક આશકો અજમેરના પીર ખ્વાબા સાહેબને જ સર્વસ્વ માને છે અને ઉપાસે છે : કેટલાક હંઝરત મહમ્મદ પયગંબર સાહેબને અને કેટલાકો મુક્તિવાદના મૂલ સ્થાપક હંઝરત આલી સાહેબને ધ્યેય માને છે. કેટલાકો પરમાત્માની મનોકલ્પિત મૂર્તિને લક્ષ્ય કરીને પ્રેમયોગ વડે ભક્તિ અને ચિન્તન કરે છે અને ઉખા દ્વારા માર્ગ પામીને પ્રકાશમાં ભળે છે; એક પયગંબરની કથા એવી પણ કહેવામાં આવે છે કે જે સાંભળીને હાલની બુદ્ધિમાન પ્રજાને કદાપિ હસવું પણ આવે-કહે છે કે તેમણે એક સુમુહને પાડા તરફના દૃઢ પ્રેમ પરથી ઈશક હકીકીની તાલિમ

આપી હતી અને તેમાં તે પ્રેરિત પુરુષ સફલ થયા હતાઃ
બાળા પ્રેમાનન્દભારતી તો એટલે સુધી કહે છે અને બેશક
તે સાચું છે કે, હૃદયને જે વધારેમાં વધારે પ્રિય લાગે તેને
આહુત્ય અને જો કોઈ વ્યક્તિને આહવાન ન બની શકતું હોય
તો પ્રેમ એ શબ્દની ભૂતિ કદાપીને, લક્ષ્યસ્થાને તેને રાખીને
ચોગી થવું અને એ તત્ત્વની તાથી પણ પરમાત્માના પુણ્ય-
પ્રકાશનો આત્માનુભવ અવશ્ય થશે. ઉપરાન્ત, આપણી લાખામાં
પ્રભુને માતા તરીકે પરમ પ્રેમથી ઉપાસના કરનારો દેવતાક
કાવ્યો લખાયલાં છે, અને તેમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર અને
બીજા અવતારો એ દેવીના જ છે, જોમ લકતોએ સ્તુતિ કરતાં
ગાયેલું છે. (ભુવોઃ વલ્લભનો ગરબો, ધૃ. કા.)

મિઝાણ અને હકીકી ઇસ્કના સંબંધ વિશે મૌલાના જામી
“યુસુફ-ઝૂલેખા” વિશે લખતાં એક પ્રસંગે કહે છે:-

‘ગુનીમ શુદ્ધ ધરીદે પેશ ખીર,
“કે બાગમ ફર સલુકસા દસ્તખીર;
“બ મુદત અર પા નશુદ દર ઇસ્કત અઝ બયે,
“બી રવ અશદ શવ વાગેદ પેશી મન આયે,
“મ તાબ અઝ હુન્ ૩ ગરબે મિલ્લેસ્ત,
“દે આ બેદરે હકીક્ત કાર સાલેસ્ત;
“બ તોહ અબ્ગ અલેસ્તે ન ખવાની,
“હે કુરા દરસ ખવાનફત કય તવાની ?”

ભાવાર્થ કે:-

“હે સામજેલું છે કે કોઈ શિષ્ય મહાત્માની પાસે દીક્ષા લેવા ગયોઃ
શુરૂએ કહ્યું કે, તું કોઈને આહનો નથી માટે મિધ્ય થઈ શરો નહીં કાઢતા
પર પણ આગમ થઈને તું આવે નો તને દીક્ષા આપુ. ઈસ્કમિલ્લીની તો
તને અગર નથી તો હું તને હમીકતની તાવીગ શી રીતે આપુ ? પાદી
પર “અલેસ્તે” નહીં થટે તો તને કુશન વાચતા શી રીતે આવડશે ?”

અહીંઆં અપરા પ્રીતિના સાધનને પણ લક્ષિત માટે
આવશ્યક ગણવામાં આવ્યું છે.

હદીસ શરીફ જેમાં ઇસ્લામી પર્યગમ્બોની સવિસ્તર
તવારીખ છે તેમાં ઉલ્લેખ છે કે:-

“અબ્ મિલ્લો કનલર-તુવ-હકીકતે; અલ ઇન્સાનો મીર અતુવ ઇન્સાન.”
“ઈસ્કમિલ્લી એ ઈસ્કમિલ્લીની સી છે, ઇન્સાન એ ઇન્સાનને જોવાનો આયનો છે.”

આ ઉપરથી જોવાનું છે કે, વ્યક્તિ તરફનો પ્રેમ પણ જો સામાન્ય નહીં પણ અનન્ય અને અલૌકિક હોય, તો તે ઇશ્વરી પ્રેમના સાક્ષાત્કારમાં ઘણી વધારે મદદ કરે છે. એ જ અન્યમાં કહેલું છે કે:-

“અલ ઇસ્કો જુનોનું રૂંદો બીના કલ્ અન્હે:”

“અલ ઇસ્કો નારન ફિલ્કલે તદ્દરેસ્કો મા મેવલ મેહબૂમે”

એટલે,

“ઇસ્કનું લક્ષણ જ છે કે અન્યની બીનાને તે ટપાડી નાંખે છે. ઇશ્વરી આત્મ પ્રેમ છે કે તે મેહબૂબ (યાને પ્રિયતમા) સિવાય બીકું બધું ભરત કરે છે.”

અમેરિકાનો સુપ્રસિદ્ધ વેત્તા એમર્સન પણ આને ઘણે અંશે મળતા વિચારો જણાવે છે. તે કહે છે કે સ્નેહનું દર્શન આત્માને પૂર્વસ્મૃતિ કગવે છે અને ક્રમે ક્રમે સ્થિત બાબતો છૂટતાં ચાહનાર પરિણામે વિશ્વવ્યાપક-સર્વસામાન્ય પ્રેમ સુધી પહોંચે છે અને આત્મદર્શન પામે છે. આત્માને ચાહનાર જાને આત્મા બને છે. (જુવો: Emerson, On Love.)

હકીકત એવી છે કે, હૃદયને કાંઈ પણ સ્થાને ભાવ્યતા-સુન્દરતા-કાન્તિની દિવ્યતા-અભુતાનું જ્વલન્ત દર્શન થવું જોઈએ. એ ‘અખમ’ યાને આખી જો વિશુદ્ધ અને અલૌકિક હોય છે તો જ ચાહનારના આખા આન્તર તન્ત્ર કાયમની અસર કરે છે, કેમકે, તે પ્રકૃતિથી પર હોય છે: અને આવો આત્મીય પ્રેમ હોય તો જ તે ચાહનારને માનવસ્નેહમાં પણ અભુપ્રેમનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાવે છે. અલબત્ત, ‘પોતાપણું’ તમામ ઓગાળ્યા વિના સામાન્ય માનવ સ્નેહનો કશો જ વિશિષ્ટ અર્થ નથી એ સ્પષ્ટ છે, કારણ કે, સ્નેહ એટલે જ સાત્ત્વિક સેવા-સ્નેહ એટલે જ “હું” મટીને “તું” થવું; અને માનવ સ્નેહના મામલામાં એ અતિશય વિકટ છે. અશારીરિક આત્મત્વ (Platonic Love) ની પ્રેમભાવના માનવ સ્નેહમાં કાયમની રહેલી એ બહુ જ સુસ્કેલ છે. કુમ, મોહ અને સ્વસ્નેહના વિકારોનાં વિકટ પ્રલોભનો માનવ સ્નેહમાં પળે પળે આવે છે,

અને એ પરીક્ષણોમાં ટકી રહેવું એ વિરતાં હૃદયોથી જ બની શકે એવું છે. સ્ત્રીપુરુષના સ્નેહને માર્ગે અનેક પ્રકારનાં પ્રલોભક બલો ખડાં હોય છે અને એ દુશ્મનોનું માતળર લશ્કર આશકને આંગળનો માર્ગ સહેલાઈથી મેળવવા દેતું નથી; આથી તે અતિશય ભયંકર છે. સુદ્ધિવાદના મિબ્બી મરિકને નામે ચાલનારાં હૃદયોને ખરેખર બહુ જ સંભાળવાનું છે.

ઇશકની ગઝલો લલકારનારાં જિગરોને આ પ્રસંગે આવશ્યક ચેતવણી આપવાનું ધર્મકર્તવ્ય છે કે, સ્નેહનાં કાવ્યો સ્ત્રીપુરુષના વિલાસી સ્વચ્છન્દોને પોષણ આપવાને કદાપિ લખાયતાં નથી; સુદ્ધિ આશક તો એવાં વિલાસી વર્તનોનો ખરેખરો દુશ્મન છે અને હરકોઇ નીતિવેત્તા (Moralist) સ્વચ્છન્દ, વ્યભિચાર અને વિલાસને ધિક્કારવામાં જેટલો આગ્રહી હોઈ શકે તેના કરતાં તે ઘણો વધારે આગ્રહી અને પવિત્ર છે. એકપત્નીવત્ પાળનાર સામાન્ય ધર્મબુદ્ધિના વ્યાવહારિક મનુષ્ય કરતાં, સુદ્ધિ ઇશકના આશકનું હૃદય ધર્મ, નીતિ અને તત્ત્વની બાબતમાં ઘણું વધારે આગળ વધેલું હોય છે : લોગવિલાસની નબરથી 'જોવું', એ જ સુદ્ધિ ઇશકના સહુદારી માટે ગમ્ભીર પાપ છે, અને તેથી કહેવું જોઈએ કે દુનિયામાં કોઈ પણ પ્રકારની નિરંકુશ બદી હોય તો તેને ઉમેરવાને નહીં, પણ મનુષ્યમાં રહેલા ઇશ્વરી બલનો પ્રવાહ તેના પોતાના મૂલ તરફ વાળવાને જ આવા સાહિત્યનો ઉપયોગ છે. સ્નેહ એટલે આન્તરનું અર્પણ; સ્નેહ એટલે શરીરનો નહીં, પણ આત્માનો આવિર્ભાવ અને સ્નેહનું દર્શન એટલે અચુતાનું દર્શન. વ્યક્તિમાં એવું દર્શન થવા છતાં, આશક પોતાની પ્રિયતમાને કદાપિ પણ લોભ્યા માનતો નથી—માની શકતો નથી, એ ખાસ કરીને લક્ષમાં રાખવું જોઈએ. સ્નેહ અથવા ઇશક એ ભક્તિ છે અને આશક તે ભક્ત છે; અને ભક્તને તો અચુતાં દર્શન થવા પછી પોતામાં પોતાની નાલાયકતા અને પ્રભુની અગાધ મહત્તા સિવાય બીજા વિચારો આત્મવાને અવકાશ જ નથી. આપણે જોઈએ:—

“સનમકા નૂર દેખા દય, ખુશકા નૂરકે બદલે;

“દુવા દય દાગેદિવ રોશન, ચેરાગક તૂરકે બદલે.

“અનન્ય” એ સવજ લખ પર, અનન્યમકૂળ બરી હો,
 “અહરિ” દાર પર મુકો, અગર મનસુ કે બદલે (ગરો દાગ)

(પરમાત્માના જ્યોતિને બદો મનમનૂ નૂર લેવું, તૂરના પદાડ પર પયગમરને થરેલી કાંખીને બદલે મકને દિગ્માનો રાત સ્પષ્ટ થરો છે
 “હુ અનન્ય” એ મનને બલે “હુ મેકૂળ-મનમ છ” એ મન મક રા હોડ પર ચાવું રહો, અને મનસૂરને બદો મકને સૂતી પર મકાવી હો)

“અરે! તિવ તીખૂ તે નિગરને કેસનાડ છે

“પગ્નુ મકાનુ મેકુ ખુદ એ આ ધરેકુ છે” (કાપી)

(હુએ “કમ” ક નાગ નમ-મનો કમ મના તેન નેત-નોવૂ તો તીસ છે) હુએ પડેપડ ચીગી નાખે, પા મક ર દહય ન દોર ગોયા પદાડન મનેલ છે)

પોતાનું અનન્યવચોકન-પ્રતિપક્ષીની દૃષ્ટિ કરે એનું-આખાદ થનૂ લેઇયે, અને તોજ આનર પ્રયાગમા અગર વધી શકાય, અને આત્મવચ્યત થવાનો-ઉલટે રમ્ને જઇને દુઃખદ બતાવો શોચવાનો પ્રમંગ ન આવે પ્રવાસના કમમા પ્રત્યેકની પાત્રતા અને પ્રત્યેકના અનુભવો સમાન નથી હોતા એ પણ ખયાલમા મહેવું લેઇયે “હુ પૂર્ણ હું” એ ગળદો પ્રેમગ્વરૂપ હસુ ખિરત, શ્રીકૃષ્ણ, જનક, શુકદેવ, મનસૂર વગેરે દિવ્યાત્માના સ્વાનુભવની પ્રેગિન વાણી છે, પણ એ જ શબ્દો હિર-ણ્યકશિપુ, રાવણ, નમકદ કે દિગ્ગજના સુખમા આત્મવિધાતક-હૃદય-દોહી છે એ સ્પષ્ટ છે પોતાના હુએનૂ-હુદયભવોનું સૂક્ષ્મ પૃથક્-ણ કવૂ એ બિવદૂવ મહેવૂ નથી ‘મનમ તો હાઝગહુર છે, પણ આશકના દરકની કમૂર યા કમીનાને લીધે જ તે મકેનગીન રટે છે મજબૂત-વેનન્યમૂર્તિ માત્ર મનમ જ છે-આશક તો ગોયા જાન વગરની ચીઝ-મુરદ છે’, એ મોવાના રૂમી આલેખના કહેવા ઉપગન, આપો મનન કરવા ચોચ એ સન્તાના અનુભવેગ છે કે:-

‘માદેમકે દગામે, મી કાદુષી નાદિ

‘બન્દા નાજ ન ખાવદી ચૂં ચાન્દી માદિ’

■ f ‘Ye suffer from yourselves, none else compels,
 ‘None other holds ye that ye live and die’

મગ્ધાવો -ઉદ્ધરેદાન્મનાત્માનં નાત્માનસાદયેત્ ।

આત્મૈવદામનો ચન્ધુરાત્મૈરગિપુરાત્મન ॥ મ ગો ૬ ૫

મસ્તવીમાંથી નીચેની એક વાત આપણને ઉપયોગી છે :

કેઈ આશકને એક પ્રસંગે તેની પ્રિયતમાનાં દર્શનની તક મળી. તેણે તેને હૃદયથી ચાંપીને ભેટવાને બદલે પોતાના ખિસ્સામાંથી એક કાગળ કહાડયો અને તેને વાંચી સંભળાવવા માંડયો. તે કાગળમાં એ જ માશૂકના રૂપની, તેના પૂર્ણત્વની અને તેના વિયોગમાં તે તેને કેટલા બધા પ્રેમથી ચાહતો તેની તારિક્કની તથા પોતાનાં હૃદની ગંજલો લખેલી હતી. તે સાંભળતાં માશૂકે તેને કહ્યું કે:— 'હવે તો તમે સાક્ષાત્ મહારી પાસે જ છો અને તેથી વિયોગના આવા વિલાપો અને દુઃખના ઉલ્લસ વાંચવામાં અત્યારે વખ્ત ગાળવો એ એનો અવળો ઉપયોગ છે. આપણને રૂબરૂ મળવાની જે લાગણી મળી છે તેનો આ પ્રમાણે અવળો ઉપયોગ કરવો એ સાચા પ્રેમીને ઘટતું નથી. આ ઉપરથી તો સ્પષ્ટ થાય છે કે, તમારા પ્રેમની ખરી વસ્તુ હું નથી પણ તમે ખરેખર જ જેને ચાહો છો તે વસ્તુ તો તમારી પોતાની જ હાકમસ્ત દશા અને તેને લાંગતી તમારી પોતાની જ કવિતાના આલાપો છે. પાણીથી વિખૂટી પડેલી માછલી લાંબા કાળ પછી જેવી રીતે પાણીને જીવે તેવી રીતે હું તમને જોઈ છું, પણ તમે તો મહારાથી જાણે તે રાહી રાખો છો: આ તો એવું છે કે જાણે હું અત્યારે લાહોરમાં હોઈ અને તમારું કેઈ પ્રેમપાત્ર લાંકામાં હોય ! હૃદયનો જેના તરફ ખરેખર પ્રેમ હોય છે તે તો એવો હોય છે કે, હૃદય માત્ર પ્રેમપાત્રને એકને માટે જ ખાલી હોય છે. તમારી બાળતમાં તો સ્પષ્ટ છે કે, તમારું હૃદય મહારે માટે ખાલી નથી ! તમારા હૃદયમાં મહારે માટે જગા હોય તેના કરતાં તમારી પોતાની ગંજલો માટે વધારે જગા છે ! '

આ માશૂકના ઉદ્ગારો દ્વારા આશકને બહુ ઉપયોગી નસીહત મળે છે. ખરા આશકની દશા તો આવી છે:—

‘ ‘હડે’ ન દર્દમજી પોયી ! ‘અલિક્ જ પે’ ન દમ સીખે !

‘કત એક ઈસ્કી મક્તબમે દમ નામે સનમ સીખે ! ’

તાત્પર્ય એ છે કે, સુફી આશકે કમે કમે પોતામાંની વાસનાઓનો ક્ષય કરીને મુક્ત થવા તરફ નિશાન રાખવું જોઈએ— તેણે ‘સાફી’ થવું જોઈએ—આત્મપાસની તમામ સ્થિતિઓથી અલ્લિસ—

સાફ-પ્રેમસ્વરૂપ બનવાને જ તેણે મથવું લેધયે. અનેક બાબતો તરફ ભટકતી વૃત્તિવાળું ચિત્ત “એમયોગ” માટે નાલાયક છે. દુનિયાદારી અને દરકને બન્નેને મેળવવા માગનાર અને બન્નેમાં અછેક પગ રાખનારને સુફીવાદના દરકમાં ફતેહ મળવાને કેટલો ઓછો સંભવ છે એ આપણે લેઈ શકીએ છીએ. માત્ર સુફીવાદમાં જ નહીં પણ અબુના બધા માર્ગોમાં એવી જ વિકટતા છે. પ્રેમસ્વરૂપ ઇમુખિસ્તે પણ આપણને એવું જ કહેવું છે:-

“No man can serve two masters: for either he will hate the one and love the other; or, else he will hold to the one, and dispise the other. Ye cannot serve God and mammon.” Holy Bible, P. 771. New Testament, VI : 24.

“બે માલિકોની સેવા કાઈ માણસ કરી શકે નહીં: કેમકે તે એકને કાં તો પ્રિયારો કે બીજને અધારો; અથવા તો એકનો પક્ષ કરશે અને બીજનો દેખ કરશે. દેવ અને દૌલત બન્નેને તમે નહીં સેવી શકો.”

હોલી બાઈબલ, પૃ. ૭૭૧. નવીન સ્પ્રિંગ્, ૧: ૨૪.

સુફી આશકની ભક્તિ નીચેના પ્રેમપ્રીતનમાં આપણે લેધયે:-

તેરી હક્કમે' મર મિલના, ચહાદત ઈસ્કો કહેતે હય:
તેરે કુશમે' હોના દ્ધન, જગત દરિફો કહેતે હય.
દુશીકો જેખના, તેરી હિ મુનના, ગુશમે' ચૂમ હોના:
હકીકત, મારિકત એદલે તરિખત ઇસ્કો કહેતે હય.
રિયાસત નામ હય તેરી મનીમે' આનેખનેકા:
તસબીરમે' તેરે રહેના, ઇબાદત ઇસ્કો કહેતે હય.
મે ગુશમે' ઔર તૂં નિસમે' ફિર હસકો ફરંદના કયસા ?
યે હિ હય બેખબર મુશ્વત, જહાલત ઇસ્કો કહેતે હય.
ખુદા કલમા ખુતોને ઔર ગવાદી હી દરખતોને:
નખૂઅત ઇસ્કો કહેતે હય: રસાલત ઇસ્કો કહેતે હય.
રહા મુશમે' બસિકલે રહ મર સુરખ ન દિખવાઈ:
ઇસે કહેતે હય બેનેસત, ફૈયત ઇસ્કો કહેતે હય.
હયાયા સરકો સિજ્દમે', યે હિ લખતલી ખાદિર મે:
ચહાદત ઇસ્કો કહેતે હય : ઇબાદત ઇસ્કો કહેતે હય.
નઅર આયા હય ને જગવા, મેને તાહ વ ચાનકા :
ખા ખા જી કસમ કુરાને, સુરત ઇસ્કો કહેતે હય
તેરા આશક, તેરા રાયદા, તેરા મફતૂ વ બદાદતુ :
તેરા ખાદિમ, તેરા બન્દા, હિદાયત ઇસ્કો કહેતે હય.

(મઝલે હિદાયત)

એનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે:-

ખપી જવું પ્રેમમાં તહારા, સમર્પણ એ હમે કહીએ :
 ફરન યવુ શેરીમાં તહારી, હમાર સ્વર્ગ એ કહીએ.
 સ્તુતિ તહારી જ બસ । સુણવી, તહને જોતાજ ગમ થયે :
 મીમાસા, સાખ્ય ને તત્ત્વો, બધુ એમાં હમે કહીએ
 સંકર તહારી ગતીમાં તે, સદનશાહી હમે કહીએ :
 રહેવું ચિન્તને તહારા, પરાભક્તિ હમે કહીએ
 તૂંમા છે ને-તૂં છે નેમાં, પડી મું શોધવું તેને ?
 ખબર નહીં એ જ અજ્ઞાની અગર ગાફિલ હમે કહીએ
 ખયા આ વેદની શિખ્યા, બધું બ્રહ્માંડ સાક્ષીમાં :
 અસલ એ સબ્દ બ્રહ્માનો, પ્રભુવાણી હમે કહીએ
 નિરાકારે તહે અન્દર મગર ફરીન ન દે દિલબર :
 વગર તૂં તે નફિસ છવતર અગર મૃત્યુ હમે કહીએ.
 ચરણ સુગતાં કપાળ્યું શિર, સ્તનમના પ્રેમની ખાતિર :
 સમર્પણ એ હમે કહીએ : પરાભક્તિ હમે કહીએ
 પીધું ને જ્યોતિ પ્રીતિનું, નિરજન નેતિ નેતિનું :
 ખરેખર । વેદના શોગન । પ્રભુ એ-એ હમે કહીએ.
 દિવાનું મેલું તુજ પ્રેમી : ત્વદર્પિત પ્રાણતનમનધન :
 સુધામી કાચમી તહારી, સનમનો રાહ એ કહીએ

આમીન. પ્રેમદર્શન, પ્રેમયોગ, પ્રેમલક્ષિત અને છેલ્લે
 પ્રેમ અને જ્ઞાનની સુંદર અભિજ્ઞતાનો આત્માતુલ્ય એ સુરી
 ઇશકના રાહનો ક્રમ છે.

અલબત્ત, સુરીઓ પ્રભુને પ્રિયા કહે છે અને મજનૂં
 નેવા કોઈ દિવાના પ્રિયાને પ્રભુ પણ કહે છે, પરંતુ એ
 પ્રિયાને પામવું એ બચ્ચાંઓની રમત નથી-ગઝલની લીલીઓ
 ગોઠવીને ગાનુતાનમાં મશગૂલ રહેવાથી એ પ્રિયાનો લેટો નથી,
 એ તો અવશ્ય વિચારવું જોઈયે. મજનૂં પોતાની પ્રિયાને પ્રભુ
 કહે એટલા માટે હાડમાંસની હરેક પૂતળી પ્રભુ બનવાને
 અથવા પ્રભુ તરીકે પૂજવાને પાત્ર હોતી નથી. કૃષ્ણને
 મીરાંબાઈએ પ્રભુ તરીકે પૂજ્યા અને પ્રેમલક્ષણાલક્ષિતથી હજી
 પણ ઘણાં હૃદયો પજે છે પણ એના જોડા અનુકરણથી વૈષ્ણવ
 સંપ્રદાયના મહારાજો પૂજવા લાગ્યા અને વટલણી સમાજે
 તેનું ગાનુગતિક અનુસરણ કર્યું, એથી કેવા અનર્થ થયા એ
 'મહારાજ-લાઈબલ્-કેસ' નાં અવ્યાસીઓને સુવિદિત છે.

પ્રેમભક્તિ, એ ખેશક, કોમળ, પવિત્ર અને મહિમાવન્તાં ભક્તહૃદયોની દિવ્ય શ્રદ્ધાનું પરિણામ છે અને વિરલ હૃદયમાં જ તે સ્વયં સ્પુરણ પામે છે, એટલું જ નહીં પણ હરકોઇ લૌકિક નિયંત્રણથી તે હમેશ પર હોય છે; છતાં પ્રેમને નામે જ્યારે દેશની અધોગતિ થવા લાગે છે ત્યારે કુદરતના નિયમ મુજબ ‘કરસનદાસ’ જેવાં સાચાં અને વીર હૃદયો એ હૃદયોનાં ભાન કરાવવાને આગળ આવે છે અને આવવાં જ જોઇયે. ખરું છે કે, શ્રદ્ધા એ બુદ્ધિનો વિષય નથી, છતાં, ધર્મને નામે ફરજિયાત અથવા અર્થહીન અનુકરણ તો કેવળ અનિષ્ટ છે. એથી અત્યંત દ્વાર ખુલ્લાં નહીં, પણ બન્ધ થાય છે-પ્રકાશનો માર્ગ સંકેત પામે છે, અને જાણ્યે અજાણ્યે પણ પ્રેમને એટલે પ્રભુને આપણાથી અન્યાય થાય છે. વસ્તુસ્વરૂપનું રકુચજાત પામ્યા વિના ઇશકને નામે પ્રવાસી હૃદયો વિમાર્ગે વહી જવાની ધારતી રહે છે અને તેથી આટલું બેલાશક બેલાવાની ફરજ લાગે છે. મિલજ ઇશક ગમે તેને ચાહે એમાં પ્રતિબન્ધ કશો નથી-દેવી મીરાંની પેઠે તે જડમૂર્તિને લક્ષ્ય માને યા ચાહે તો મજનું જોગીની મિસાલે તે ચેતનમૂર્તિને લક્ષ્ય (Beat Ideal) માનીને ચાહે; પણ જેને તે ચાહે છે તેને દુનિયાની નઝરથી નહીં પણ લૌકિક દૃષ્ટિથી પર-પ્રભુતાની દૃષ્ટિથી પૂરે છે કે કેમ, એ જ તેની આત્મોન્નતિના કમ માટે મૂલ પ્રશ્ન છે. કારસી અને ઉર્દુ માહિત્યના ગતાનુતિક અનુકરણ (એવા અર્થહીન અનુકરણને સુફીવાદમાં ‘તકલીફ’ કહે છે) તેથી સંખ્યાબન્ધ ગંજક્ષો ગૂંજશતીમાં દેખાવ આપવા લાગી છે, એ ચાલુ ઝંમાનાની ખાત્રિયત હો કે ખુબી હો પણ તેનું પરિણામ આત્મવચ્ચના અથવા વલ્લભી સંપ્રદાયની પેઠે વિકૃત મૃત્રિમતા નીવડે નહીં એવી આપણે આશા રાખીશું અને તે સફલ કરવાને પ્રેમસ્વરૂપ પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીશું અમીન

હકીકી અને મિલજી ઇશક એ બે ભુદા માર્ગો નથી, પણ એક જ પ્રવાહનાં કમિક ગત્યન્તર છે એ આપણે જોઈએ; અને સુફીવાદની શેઠીએ લખાતી આપણી ભાષાની ગંજક્ષોને કયાં સ્થાન છે, તે પણ આ નિરૂપણ પરથી જોઈ શકાયે.

દયારામભાઈ પછી એમના હૃદયને કંઈ અંશે સમરૂપ હૃદય આપણે કવિ નર્મદમાં જોઈએ છીએ: કવિ નર્મદે પ્રેમની મરત અને લુપ્તચાલરી જાનીમાં 'ઈશક' ગાયો, બાજબ્યો અને ગૂંજરાતને ચાંલળાવ્યો છે. અલબત્ત, તેના હૃદય પર કીટ્સ, બાયરન અને બીજા ઇંગ્લિશ કવિઓની તથા દયારામ જેવાની અસર થયેલી છે તેવી ફારસી કે ઉર્દૂ લેખકોની અસર થયેલી તેના ઉદ્ગારોમાં જણાતી નથી. તેણે 'ગઝલ' નહીં ગાયેલી એવું નથી; 'ગઝલ' તેણે બેશક, ગાયેલી પણ તેના જેવા વીર હૃદયને 'પ્રેમશૌર્ય'ની ગર્જના પુકારવામાં 'લાવણી'ની રચના વધારે અનુકૂળ પડેલી અને તેથી રૂઢ અથવા હાલ જે 'ગઝલ' ગણાય છે તે માપ (Metre)માં તેણે લખ્યું નથી.

“ ચલો ! ચલો ! શું વાર લગાડો ! જલ્દી પીવા માડો ! ”

વગેરે એના પ્રમત્ત ઉદ્ગારો ઝાંઝેર છે.

કવિ નર્મદના પ્રતિભાશાસ્ત્રી હૃદયે જ ગૂંજરાતને “હૃદય” આપ્યું છે—જીવન આપ્યું છે, એમ કહેવામાં કરી અતિશયોક્તિ ગણાયો નહીં. નવી લાવના, નવા વિચારો, નવી શૈલી અને નવા લુપ્તચાલરી કવિતા તો આપણને નર્મદે જ આપી છે. જાણવા અને નોંધવા જેવું એ છે કે, “લાવણી” એ શબ્દ જ Feeling ઉપરથી પહેલવહેલો ગૂંજરાતી લાપાના શબ્દકોષમાં દાખલ કરનાર કવિ નર્મદાશંકર છે.

પરંતુ, ગૂંજરાતી લાપામાં ખરેખર ગઝલ લખનાર તો મરત બાલ છે. એ વિરલ વ્યક્તિએ આપણી એટલી તો કીમતી એવા કરેલી છે કે તેની કદર કરવાની આપણુ બંધુઓની અશક્તિ આપણે સ્વીકારવી જોઈએ. ફારસી શાયર હાદેઝ બે ઇરાનનો મહાન્ કવિ (Prince of Persian Poets) ગણાય છે, તેનું સાહિત્ય ગૂંજરાત હુજૂર રુબૂ કરવાનો એમણે કરેલો પ્રયત્ન કેટલો ઉપકારક છે ? સુફીવાદ વિશે પણ એ જ મહાન્ પુરુષે આપણને પહેલવહેલી માહિતી આપી છે. ઈસ્લામી રિયાસતના કેટલાક ઐતિહાસિક ગ્રંથોનો તરજૂમો પણ એમણે કરેલો, ‘ભારતીભૂષણ’, ‘સુદ્ધિપ્રકાશ’ અને ‘કૃષ્ણમહોદય’ એ વગેરે સામયિક પત્રોનું તન્ત્ર પણ કેટલોક કાલ ચલાવેલું. આપણા

નવીન કાવ્યસાહિત્યમાં ફારસી ઢળ સુજળની-કશ્કની શાયર
મસ્ત ખાલતી શુર થાય છે.

મસ્ત ખાલતું જિગર નીડર, પ્રામાણિક, સ્વતન્ત્ર અને
વિશુદ્ધ છે, એ તેમના ઉદ્ગારોમાં પ્રપાત પામનારને સ્પષ્ટ થશે.
'હરિપ્રેમપચ્ચદશી' અને 'કલાન્ત કવિ' એ તેમનાં પ્રેમ
કાવ્યો હરેક પ્રેમી હૃદયને મનન યોગ્ય છે. સુકીવાદની બગલ
તેમની ગઝલોમાં બહુ સ્પષ્ટ છે અને તે ઇશકનાં રાહદારીઓને
ચોક્કસ હૃદય ખર્ચે સુગમ થઈ શકશે. ખરેખર, એ હૃદય આગળ
રાહબર થવાને પાત્ર છે. 'કલાન્ત કવિ'માં સુકી આશકે કરેલી
ભક્તિ છે-ભક્તિયોગ છે.

તેમના સમકાલીન અને મિત્ર મર્દૂમ પ્રો. મણિલાલે પણ
સુકીવાદના ધોરણ પર ચોક્કસ ગઝલો લખેલી છે. 'મસ્તી' અને
'દર્દ' બંને એમની ગઝલોમાં પ્રધાન છે અને ઇબારતની
ખાખતમાં પણ મસ્ત ખાલની છાપ પ્રગલ્ભ છે. એમનો કાવ્ય-
સંગ્રહ સડીક છે અને પ્રોફેસરે જાતે એમાં તાર્ત્વિક રીતે વેદાન્તઃ
વિચારો સ્ફુર્તિભર્યા છે. વેદાન્ત અને સુકીવાદનો સંબંધ
કેટલો નિકટ છે, એ પ્રો. મણિલાલના હૃદયોદ્ગાર સ્પષ્ટ કરે છે.
(જુલો માર્ગદર્શક ટીકા. ગૂ. ગા.)

મર્દૂમ ડોક્ટર હરિ હર્ષદ કુવની હૃદયરંજક ગઝલોમાં ઇશક
અને ઇશકની મસ્તી કરતાં શૃંગારરસનું દર્શન વધારે છે;
દયારામનો શૃંગાર અને નર્મદનો જુસ્સો એમાં સ્પષ્ટ છે. બેશક,
તેમાં, દર્દ છે, છતાં આપણે જોઈ શકીએ કે એ દેશપ્રેમી અને
રક્ષથી ઉભરાતા હૈયાનાં કવનોને સુકીવાદની ગઝલો સાથે કયો
આન્તર સંબંધ નથી. "હુરને-હિન્દ" એ મથાળા નીચે
તેમણે કેટલીક સ્વદેશપ્રેમની ઉછળતી ગઝલો લખેલી અને
'ચન્દ્ર'માં છપાવેલી છે, પણ તે આ સંગ્રહમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું
ઉચિત લાગ્યું નથી.

ઇશકના દક્તરમાં કલાપીનું નામ તો મશહૂર અને ચિર-
સ્મરણીય છે. એ વિશે વધારે વિવેચનની અહીં અપેક્ષા છે કે ?
એના કામલ અને વિશુદ્ધ હૃદયની તલ્લીન લાગણીથી ગવા-
યલા ઇશકે ગૂંજસતના ગરીબ બગીચાને સુહાબો છે અને તેના

હઠા તો સંભળાયાં જ કરશે. ખરેખર, કલાપી એક અલૌકિક પુરુષ છે. ચત્તર-ચરાહ વર્ષની વયે તેણે લખેલી પહેલી જ ઝલ્લુ “ફકીરી હાલ” તેના હૃદયની મહાન્ સબ્યતાની પ્રતીતિ રાવવાને ખસ છે. ઇશક સિવાય જેણે આખી જિન્દગાનીમાં મીઝૂં કશું જ પુકાર્યું નથી, ઇશક સિવાય જેણે મીઝૂં કશું જ ક્યું નથી અને ઇશકમાં જ જેણે જિન્દગાનીની કુલ કુરખાની કરી છે તે અદ્ભુત જિન્દગીને આપણે શી રીતે ઇન્સાફ આપીશું ?

તેની ગઝલોમાં ‘કલાનું’ પ્રાધાન્ય નથી; તે તો લાગણીનો શિદામણિ આલેખક છે. લાગણી એ તેની ગઝલોમાં મુખ્ય તરવ છે અને ઇશકી આદમીની જિન્દગાનીનું પણ એ લક્ષણ ચોક્કસ કાલ સુધી હોય છે જ. કલાપીની ગઝલોમાં ખરું જોતાં કવિની કલા નહીં પણ લાગણીને વશવર્તિની-તેના દર્દની પ્રબલ પ્રેમોર્મિઓ છે. પ્રેમયોગમાં લીન થવું અને લીનતા-ઠારા અન્તે એમાં જ લય પામવું, એ કલાપીની ગઝલનો સાર છે-ઇશકનો પણ એ જ સાર છે: પ્રેમ, પ્રેમયોગ; ભક્તિ; લીનતા અને લય; નવું જીવન-શાન્તિ-મુક્તિ-નિઐશ્વર્ય.

કલાપીના પવિત્ર અને સુંદર હૃદયોપવનની નવી પ્રસાદી ‘માલા અને મુદ્રિકા’ આપણને હમણાં જ જડે છે: અલગત્ત, એમાં અમુક વંચનના મુખમ્મસ યા કંવાલીની ખેતો નથી; છતાં, પુદ્ગ આત્માને ગાવાની આખાઠ ગઝલ-ગઝલની ‘માલા’ અને મફલ પ્રેમની ‘મુદ્રિકા’ એમાં પાને પાને આશક જીવે છે, અને ફિદા થાય છે. સાધુજાન્યવ પદિયારે ‘પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમ’ પ્રકટ કર્યા પછી, આવી વિરલ પ્રમાદી આપણને હમણાં જ મળે છે. લગ્નસ્નેહની જે ખામીથી સરસ્વતીચન્દ્રનું મહાભારત ખરેખર દ્રપિત લાગે છે તેનું કારણ અને વારણ આ નવલ અને મંગલ ગઝલથી ગૂજગત કલાય જેઈ શકશે એવી આશા છે. ઝંઝા

સ્વ. જટિલ, અરવિન્દ અને તકિલની થોડીએક ગઝલો લખેલી છે, અને તે સરલ છે. સ્વ. અમૃત નાયકની પણ થોડી જ ગઝલો ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે. તેની કૃતિ ઉર્દુને અનુરૂપ છે અને ઇશકનો તેને અભ્યાસ અને સ્વાતુલવ છે, એ આપણે જાણી શકીએ છીએ.

સ્વ. દીનબન્ધુ મસ્ત બાલના સમકાલીન, કંઈ અંશે શિષ્ય અને સાહિત્યપ્રવૃત્તિમાં સાહાયક છે; એમની બે જ ગઝલો અંપાદિત થઈ શકે છે અને તેમાં ખરી 'ગઝલ' નો આવિર્ભાવ છે, એ આપણે જોઈએ છીએ.

પ્રસિદ્ધ ગૂર્જર અન્યકાર મહૂમ ગોવર્ધનરામે વધારે ગઝલો લખી નથી પણ સરસ્વતીચન્દ્ર અને રુનેહમુદ્રામાં એમનાં ચિત્રોનું આલેખન જાની શકેલા તમામ કલાકૌશલ્યથી કરેલું છે. તેમની નવલકથામાંની જાને ગઝલો રસ, હર્ષ અને ઉડું હૃદય બતાવે છે. ફારસી કે ઉર્દુ ભાષાના વિશેષ શબ્દપ્રયોગ વગરની છતાં એ ગઝલો મનોરંજક અને સુશ્લિષ્ટ છે. કલાની દેવી કેટલી સ્મર્ય છે તેનો અર્થો નમૂનો એ કલામ રુઝુ કરે છે. ઇશકના સુસ્ત આશકો પરમ સત્ય (હકીકત) તરીકે પ્રેમ અને ધર્મ એવી બે વુદી ભાવનાઓનો ખેશક, ઇન્કાર કરે છે; પરન્તુ એ કલાવિધાનમાં નવલકથાના લેખકે સત્ય કરતાં સહી-અલામતીનો માર્ગ વધારે પસન્દ કર્યો છે : અત્યક્ત, ગૂર્જરાનના એક અપૂર્વ નવલિક (Novelist) તરીકે મહૂમ ગોવર્ધનરામ માટે આપણને ઘટતું માન છે અને હોવું જોઈએ, પરન્તુ હકીકતની નજરે તપાસતાં આપણે જોઈ જ શકીએ કે, એ કથાના પ્રેમી નાયકને અન્યકારે ફરીથી કરાવેલું અચુક્ત લગ કેવળ કૃત્રિમ અને અશક્ય છે, એટલું જ નહીં, પણ એથી એને પ્રેમપ્રવાહમાં નિપતિત બતાવીને કુશલ કલાઆનુર્ય ત્યારે ધર્મ અને હિતને આગળ કરીને એની તરફેલમાં વક્રાસત કરે છે, ત્યારે તો ખરેખર વિચિત્ર લાગે છે-છતાં એ વિષય અત્યારે બહુ આવશ્યક નથી; સાંભળવા પ્રમાણે ગોવર્ધનરામે 'મુખરમસ' ના મિઝાન પર 'ગઝલ' રચવાને પ્રયત્ન કર્યો હતો; પણ એમણે વધારે 'ગઝલો' લખેલી જણાતી નથી. એમની 'રુનેહમુદ્રા' પણ રુનેહપાત્ર છે.

ઇશક મનુષ્યની ત્રિન્દગાનીનો અતિશય ગંભીર પ્રશ્ન છે, અને હવે તો આપણે ઉદ્દેશ્ય ભૂતવર્તમાનમાધી ચાતુર્વર્તમાનની બહુ નજીક આવી પહોંચ્યા છે, તેથી હવે આપણે અટકવું જોઈએ.

હયાત લેખકોની ગઝલો વિશે બોલતું એ, કદાચ, તેમની ઝિન્દગી માટે બોલવા બરાબર થાય અને તેથી બસ.

‘ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન’ નેતાં આપણને એ વિચાર આનંદ સિવાય રહેતો નથી કે મૂલ ફારસી અને ઉર્દુ ભાષામાં ગઝલોનું સાહિત્ય નેતાં ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન ‘કુચ્છ ખિસાત’માં નથી-‘આગેહયાત’ જેવા ઉર્દુ શબ્દો નેતાં બાદ અને આંતર બંને પ્રકારે ગુજરાતી ગઝલોનો સંગ્રહ કયા હમ વગરનો લાગે છે. અલબત્ત, સ્વર્ગવાસી લેખકોમાં ખાલ, મહિ-લાલ, કલાપી, નાયક વગેરે દ્વારા તેમ જ હયાત લેખકોમાં રા. રા. દેરાસરી વગેરે ચોક્કસ લેખકો દ્વારા આવેલી ‘ચીઝ’ આશકોને બેનમૂન બખ્શિસ છે, અને બેશક એમાંના ઘણા હૃદયોદ્ગારો ચૈતન્યવાહી અને પ્રેમની પરાકાષ્ટા ખુલ્લી દર્શાવનારા છે. પ્રેમ તેઓ જાતે હો અને સર્વત્ર વિસ્તરે. અસ્તુ.

ગુજરાતી ગઝલિસ્તાનમાં આપણી કેટલીક ઠાહિનો પણ પ્રેમગાન ગાય છે, એ આપણે ઘણી લાગણીથી નેપ્રયે છીએઃ ઇશકનાં મુબારક તખ્ત મિસાલ એમનાં કોમલ હૃદયમાંથી આપ-ણને જે પ્રસાદ મળે છે તે પણ કેવો છે !

“જગત બાગે તું વેપારી, ખરીદી તારી છે ન્યારી;”

“બધું હારે, નખી મારે, હરિ-મુબરક ને ચાર.”

સો. હરિમુખનેરી, ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન, પૃ. ૨૧૭

એ ઉદ્ગારો ત્રિભુવનને બાગ કલ્પીને તેના માખીને સંબો-ધેલા છે, અને તેમાં શ્રદ્ધા છે, સ્નેહ છે, અર્પણ છે.

ગઝલનું લક્ષણ હૃદ અને મસ્તી એનું પણ રૂઢન અને નિરૂપણ ગૂર્જરી દેવીઓ કરે છે:-

“હવે સંન્યાસ આ ધોંધા, ધરી કફની ન્યહાં અગે !

“કહો ત્યારે હવે શાને, રહેણું સ્વાયંતી સંગે ?

“બલે ! રણમાં વસી, વનમાં, છવન મદારે બધું ગાળું !

“ગણી ખેટા-સદા ખેટા ! સંઘ સંસારને નહો !

“અરે ! યોગી ! વિયોગી હું, સદા હું પ્રેમની યોગી;

“તહો યોગી ! સદા યોગી ! સદા સંન્યાસિની હું તો !”

સો. કાન્તા, ગુજરાતી ગઝલિસ્તાન, પૃ. ૨૧૬

અને,

“શૂમાર કે સોન્દર્ય, રસ કે પ્રીતિ કૂદયે છે નહિ,

“વેશવ્ય વાધ્યો વરમાં ને સ્નેહબોધિ ઇશની

“ મ્હારે હવે સંસારમાં શું સ્નેહથી છે સોધવું ?

“ ચિન્તામણી આ દેહથી ચિન્તામણી હું મેળવું.

”

”

”

”

“ મિથ્યા બધો સંસાર આ પરખવનો દરબાર છે,

“ મિથ્યા બધી ધટમાળ ને મનુ પરમ મૂરખરાજ છે.

“ મનુષ્યો તળી જમ સફર હથી હું કિનારે ભેજ છું,

“ હુબી જયાં, કા હુળતાં, હુબી જયો, હું રોડા છું.

“ હુબ્યાં ધણાં, હુજે ધણાં, હુબી જયો આ દુનિયા,

“ તોપણ, અરેરે! રંક છવો હુંપણું નહિં ત્યાગતાં.

”

”

”

”

“ મૃત્યુમૃતિના લોકની પ્રીતિ નમ્રમી લાગતી,

“ હું શુષ્ક થઈ તેથી કહો, પણ શુષ્ક સૃષ્ટિ ભાસતી.

“ મ્હારા હૃદયનો પ્રેમ ને સુંગારસને દેવતો,

“ વિશ્વચો હવે સ્વામી દયાળુ શ્રી હરિનાં ચરણો.”

”

”

”

”

સા. જ્ઞાનમણી. સૂન્દરાની ગઝલિસ્તાન, પૃ. ૨૨૦

આમાં ‘ હૃદ ’ છે, ‘ હૃદય ’ છે, પ્રેમ છે, પ્રેમશૌર્ય છે, પ્રજ્ઞાનભાનુનાં આછાં-કિન્નમાળાં કિરણોનો આશા આપતો પ્રકાશ છે અને એ ગઝલ છે: આપણે જોઈ ચકીએ કે ગૂંજરાતી ગઝલિસ્તાનમાં નમૂનેદાર ‘ ચીઝ ’માં એની ગણના છે.

પ્રેમનાં ચોગી હૃદયને ભક્તિ અને જ્ઞાનના પ્રવાસમાં કોઈ કોઈ વાર કંઈ અદ્ભુત પરમાનન્દ (Ecstasy)ની આત્મોર્મિનો સ્વાનુભવ થાય છે, અને એવી મસ્ત દશામાં જે અનિર્વાચ્ય ઉદ્દામ તેની રંગે રંગે વહે છે તેનું નિરૂપણ કરવું એ અશક્ય છે: એ હાલમાં કંઈક સ્પષ્ટ અને અપરોક્ષ અભેદાનુભવ જેવું તેને થાય છે. ‘ અભેદાનુભવ જેવું ’ એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે એ અનુભવ કાયમનો રહેતો નથી. અલબત્ત, એ કાયમનો નથી અથવા ફેંટલા કાઢતો છે એનાં તેને પોતાને કરી ખબર તે વખતે નથી હોતી. એ અનુભવને વાણીમાં વ્યક્ત કરી શકાય એવું નથી અને કહેવા આહીએ તો, ‘ પ્રભુના કૃપાપ્રવાહનો આત્મામાં અનુભવ ’ અથવા ‘ આત્મામાં પરમાત્માના સાક્ષાત્કારનો અનુભવ ’ કે એવું કંઈક અધુરું બોલીએ તો બોલી શકાય. શ્રુદ્ધાં શ્રુદ્ધાં-શ્રુદ્ધી સન્તમદાત્માઓએ પણ પ્રશ્નોપાત

આ હાલમસ્ત દશા (Ecstatic State)નો સ્વાનુભવ વિવિધ પ્રકારે નિરૂપિત કર્યો છે. આવો અનુભવ પવિત્ર હૃદયની લાંબા કાલની લીનતાનું પરિણામ છે-તપાન્તે જન્મતું આત્મદર્શન છે. મોક્ષાના રૂમી સાહેબ કહે છે કે, એ દશા સહમજવાને તો તેનો પ્રત્યક્ષાનુભવ થયો જોઈયે. ગુદશને રાઝ (એટલે ' સહસ્ય-નિકુન્જ ')માં મહાત્મા મહમ્મદ રાજિસ્તરી સાહેબ સહમ-જાવે છે કે, ત્યારે પરમાત્મપ્રાપ્તિનો ઉમેદવાર તે અસીમ લબ્ય જયેાતિની લગલગ છેક નજીક આવી પહોંચે છે ત્યારે તે જયેાતિના નિઃસીમ પ્રકાશને લીધે મનની દૃષ્ટિ કેવળ બંધ થઈ જાય છે-અને તે વાતની એ દશા છે.

આવો સ્વાનુભવ થયો એ અતિ વિરલ છે. કેટલીક ફારસી, ઉર્દુ અને હિન્દી ગઝલમાં આપણે આવા 'હાલ' જોઈએ છીએ :-

' મેં ખુદ હું ખુદાઃ ઈરકે મયખાનેમે' દેખાઃ
' જંગમમે' ન કાજમેઃ ન જૂતખાનેમે' દેખા.
' મનસ્સર ચહડા સુખીમે', પુકારાઃ—અનથ હક !
' આરાકેઠા મઝા હમને' મું મર જાનેમે' દેખા.
* * * * *
' ફના કપૂસી ? ખમા કપૂસી ! જળ વસ્કે આરાના ઠેરે !
' કબી ઈસ્ ધરમે' આ ઠેરે ! કબી વસ્ ધરમે' જા ઠેરે !
' જો ચરમે બહારસે' આઈન-એ-તૌહિદકો દેખાઃ
' તો સખ કુછ તૂંહિ તૂ હય તું ! ન કુછ જેખુદતુમા ઠેરે !
' હલીકત ખોલવી આઈન-એ-વહરતમે' દોનોંડીઃ
' ન તુમ હમસે' જુદા ઠેરે ! ન હમસે' તુમ જુદા ઠેરે !'
(ગજલે અમીર)

' જિસ્કો દે ઘડતે ખુદા હમ હિ તો હે !
' મુઝકે અઝે-આ-સમા હમ હિ તો હે !
* * * * *
' હોન કિસ્કો સિર મુકાતા અપને આપ ?
' જો મુદા જિસ્કો મુકા હમ હિ તો હે !'
' મુઝકો દેખો ! મેં કયા હું તન તન્હા આ ' હું : !
' મતવા-એ-નૂરે ખુદા હું : તન તન્હા અ ા હું.
* * * * *
' હું જી, હાં જી અનલ્હક હે, ચદ જી મંજલ અપનીઃ
' રામસે ધડૈ કી જિયા હું તન તન્હા આયા હું'

કલાપી એક મિત્ર તરફના પત્રમાં લખે છે કે, ફારસી અને ઉર્દુ લેખકોનું હૃદય તેમને સાચું (Sincere) અને બહુ પવિત્ર લાગે છે; એમનું એ કહેવું સુફીઓની હાલમસ્ત અને લીન દશા પરથી આપણને સ્પષ્ટ થાય છે. પરમાત્મદર્શન માટે સુફીનો તરફગાટ સાચો અને વસ્તુ પામવાને માત્ર હોય છે. તેને માલૂમ છે કે,

‘નેસ્તી દસ્તી હય, યારો! ઝોર દસ્તી કુઝ નર્દા;

‘ખેખુદી મસ્તી હય, યારો! ઝોર મસ્તી કુઝ નર્દા.’

અને, એવી દ્રઢ પવિત્રતાથી આત્મમસ્ત રહેનારને જ દિવ્ય નિલનન્દ અનુભવાય છે.

‘આજ જાંબી થઈ કંઈ યારની છે દરિ! દરિ!

‘મનિ, આંખની નદુમારિયે છે દરી દરી!

‘નિર્મળ તને પરિમળ બહેરી હરે મગન!

‘શુશબો ઈસ્મ શુબઝારની છે દરી દરી!’

(બાલ, મુ. ગ. ૪. ૧૪)

આ ઉદ્ગારો એવી જ લીનતાનું પરિણામ નિરૂપે છે; અને તે કાયમ અનુભવના ન છતાં, એક વાર આત્મામાં પ્રત્યક્ષ અનુભવાયલા છે એ તો ચોક્કસ છે.

પ્રો. મણિલાલના પણ એવા ઉદ્ગારો છે:—

‘અન્તર આંદી તૂટી થઈ રે,

‘ભાગી ભેદ બ્રમણની બ્રાન્ધ રે;

‘બધે દરશન આપને આપનાં રે—

‘સન્તોષીત અભેદનાં ગાઇએ રે

‘પ્રેમસુસ્ત બાંધી પ્રેમથી રે,

‘લાગી પ્રેમની તાળી તાન રે,

‘એમ પ્રેમ મણિ નિજ ધ્યાનમારે—

‘સન્તોષીત અભેદનાં ગાઇએ રે.’

(સુદર્શન, જુન: ૧૮૯૬.)

ઉપરાન્ત, પ્રેમજીવન અને અભેદોર્મિમાં પણ એવા જ ઉદ્ગારો છે. (પ્રેમમય ઉપાસ્ય પ્રહ્લ, કાવ્ય ૧૧મું અને અભાનોર્મિ, કાવ્ય ૧૧મું.)

કલાપીના ઉદ્ગારોમાં કોઈ કોઈ પ્રસંગે એવા ઉભરા આવે છે. (‘ઈશ્કનો અન્દો’ અને ‘હમારી પિછાન.’)

સ્વામી રામતીર્થ જેઓ આખી દુનિયાને અદ્વૈતાનુભવ
ઝાહિર કરે છે એમના નિવૃત્તનન્દનો અદ્ભુત બહાર લેઈયે :

‘સુખ વેદ ઓર દર્શન, સખ મગ્દબ, કુર્મોન, અન્નધિ ઓર ત્રૈપટક,
‘બુદ્ધ, રા’કર, ઈસા ઓર અહમદ, થા રદના, સદના ઈન સખકા,
મુઝમે’ ! મુઝમે’ ! મુઝમે’ ! મુઝમે’ !

‘થે કપિલ, કનાદ ઓર અદ્વાત્, અરુપેન્સર, કેન્ટ ઓર હેમિલ્ટન,
થી રામ, મુધિહિર, અસકન્દર, બિકમ, કેસર ! અલકબલ, અકબર,
મુઝમે’ ! મુઝમે’ ! મુઝમે’ ! મુઝમે’ !

ગૂજરાતના પ્રાચીન ભકતોએ પણ વિદ્યારણુ અનુભવાત્મક
ઉદ્ગારો રચી કરેલા છે :-

‘ભેખકી ટક ચલી ખટસેન, ભેખ નહીં તહીં ટક કીનાલી ?
‘ટકલી ટક ચલી ને દરોહિસ, ટક હમારી તો હે ને કીનાલી:
‘ત્વંડ કહો, કોઝ ભંડ કહો, પાખંડ કહો, અર કહો ને સિખારી !
‘સનનન કહો, દુરિનન કહો, અર ચોટ કહો, કોઝ કહો બલચારી !
‘કાહુકો પાવ ટિકે નહીં તહીં લો, નહીં નઈ કીની અખે ને પધારી !

*

*

*

*

‘માક્ષા ન ખેડ, રીક્ષા ન બનાજ, સરભે ન ભગે મે’ કોઝ કીકીકા,
‘આપા ન મેક, માપા ન થાપ’ મે’ મદમાતા હં મેરી ખુશીકા;
‘બેહિસ ન દોઝબ દોઝ ન ચાહું, ન ચાહું નામ ન રૂપ કીસીકા,
‘હે નહીંકી સંચ પરી ને અખારી, બનેમા ને કોઈ ટર ઉસીકા !’

(સન્તપ્રિયા, અખો.)

અને,

‘વેદ વખાળે વાત, ઉપનિષદ્ અન્તે સદા;
‘તે સ્વામી સાક્ષાત્, લખ્યો અખાના ભાખ્યમાં.
‘સદજે ઉવડી સેર, ખૂંટકાદુ ભુદ્ધિમાં, અખા !
‘રહો ઘરનો ઘર, નિદાલ થયો નિધિ ઉપદયે.’

(અખાના અપ્રસિદ્ધ દ્વા.)

પ્રેમ અને ભક્તિનાં હિમાયતી અથવા અમુક સંપ્રદાયને
વળગી રહેનારાં હૃદયો તરફથી આપણે કેટલીક વાર સાંભળીએ
છીએ કે, અખો શુષ્ક વેદાન્તી છે, અને એને પ્રેમની કે ભક્તિની
જાણે કશી કદર નથી ! આમ માનવું એ પ્રેમના માર્ગને
અનુકૂલ છે, છતાં એ સત્ય સ્થિતિ મર્યાદાથી બાધિત છે અને
પ્રેમનું અન્તિમ સ્વરૂપ કૈવલ્યજ્ઞાન, તેની કદર એ સ્થિતિ

કરી શકે નહીં: સ્વામી રામતીર્થ જે સત્ય આત્માનુભવથી વીસમી સદીમાં આપે છે, તેજ સત્યનું આત્મગાન અખાએ સત્તરમી સદીમાં કરેલું છે. સ્વામી રામતીર્થ પરમ ભક્ત છે અને જ્ઞાન એ ભક્તિનું જ કેમિક રૂપાન્તર છે. અખાને ભક્તિ કે પ્રેમની પૂરી કદર છે, એ એની વાણીમાં જ આપણે ભેઠયે :—

‘સ્વામી સર્વાવાસ, સમર ભયો સધળે મળે;

‘(પણ) દોલકો મળવો દાસ, સજ ભેદ ભગવન્તનો.’

(અખાના કંઠા.)

‘બિરહા બધું મેઢા, અખા ! મે‘દતે’ સળ કુજ હોય,

‘હરિઆ હરિ તો દેખીએ, જે બિરહા લાગ્યો સોય.

‘બધું તાંબા પાસા પાસંકો, સો કંથન હોઈ નય;

‘બધું બિરહા પાસા નહિંકો, સો નર સળ હરિ હો નય.

‘ભક્તિ ભક્તકો તો ફો, ભોગ, ધ્યાન તો આય;

‘જ્ઞાન, અખા ! તબ ઉપએ, જે બિરહા હોઈ સમાય.

‘સાચા હરિજન ! સળ સુનો: જે ચાહો દીદાર;

‘ફિર ફિર બિરહા માગીએ, કદત અખા નિરધારે.’

(અખાની અપ્રસિદ્ધ સાખીઓ.)

અખાની અક્ષયગીતામાં ભક્તિનું નિરૂપણ ભેઠયે :—

‘કંઠનું ૧૧ મું

ધન્યાશ્રી

વળી વળી કદં ૧૧ ભક્તિ વિરોધ, જે ન દેખે હરિ વિના રોધ:
- પેખે સધળા હરિના વેપ, તે જન ન કરે રહેનો ઉવેપ.

‘પૂર્વગાથા (ઉપકો.)

‘ઉવેખ ન કરે કાયનો, આત્મા વિલાસી રતો;

‘જેદને શ્રી ભાગવત ગાયે ગીતા, ઉપનિષદે જે કલો.

‘નિત્ય રાસ નારાયણનો, દેખે તે અનન્ત અપાર;

‘નિહાં જેદવો તિહાં તેદવો, નારાયણ નર-નાર.

‘મદ્યુ કંઠ ખાતે ચક્રે, રોમાંચિત હોયે આત;

‘હર્ષ, આંસુ, જહુ હેત હૃદય, પ્રેમ કંઈ તે પાત.

* * * * *

‘ખાતો ખોતો જાવતો દેખતો તે સધળે રામ;

‘વેધ્યુ મન રહે જેદનું, સિધિલ સંસારી દામ.

‘નવનીત સરખૂં હૃદય કોમળ, કહ્યું ન ન્યમે હેત;

‘જેદનું મન રહે જેદનું, સિધિલ સંસારી દામ.

અને, પ્રેમના એવા તદ્દલીન ભક્તને તો અખો કહે છે:-

‘હૃદય ઉલ્લસે દે જેમ ચન્દ્રમાછ, કિરણ તેડનાં પસરે વન, વિધિ, ચન્દ્રમાછ;
‘તેમ સરખો આત્મા બાસે કીટ, ઈન્દ્રમાછ, એવો પ્રકટ્યો હૃદયકન્દ્રમાછ.
ઉવથો

‘હૃદયગુહામાં રામ પ્રકટ્યો, તેણે પાકટો મનનો યથો;

‘માયાને કામે પ્રણ બાસે, સંસારનો સંભવ યથો.

‘જાણે ત્યાં યઈ ચેતના, નિઠા સાથે સર્વે પદ્યું;

‘ત્યમ તુરિયાવટે તિગિર ત્રાસે, ચિત્ત મચાઈ દૂં તું દબ્યું.

‘કહે અખો, સદુકો સુજો, જેમ દારિદ્ર્ય નથી શીમન્તને;

‘જે મહાધન હંડિ પામ્યા, તો સેવોહરિ, ગુરુ, સન્તને.’

(અશવગીતા, કંડ ૧૨મું.)

આપણે જોઈએ છીએ કે, મુક્તને ભક્તિ અને જ્ઞાનનું દ્વૈત નથી; અને એવા અદ્વૈતાનુભવમાં પ્રેમભક્તિ, પ્રેમયોગ એ સાધકની સ્થિતિ પરત્વે કંઈક મુકામો છે.

અલખત, સિદ્ધાન્તમાં મુદ્રીઓ એક જ ધ્વજને સર્વવ્યાપક માનતા હોવાથી, કેટલાક હિન્દુઓ, મુસલમાનો અને ખ્રિસ્તીઓ વગેરે માને છે તેમ, ઈશ્વરના અમુક વિશિષ્ઠ અવતારને તેઓ ‘પ્રભુ’ તરીકે સ્વીકારતા નથી. અખો પણ કહે છે કે:-

‘ચોજ પામે તે ચોવીસ કહો કયમ મણે ?

‘માને મહારાજને એકમેકે ?

‘અવતાર પરકે તો સર્વે જ સ્વામી તણા,

‘સદ્ગજ સાગર તણી લોહ લેહેરી:

‘અન્ય સિદ્ધાંત લેતા તે છે મન તણા,

‘પણ મનાતીતને ન શકે હેરી.’

(અપ્રસિદ્ધ ‘સિદ્ધાન્તસિરોમણી’, અખો.)

સત્ય માથે પૂર્ણ લીનતાથી યોગ થયા પછી જ્ઞાનનો આશક પોતે તેમાં જોવાઈ જાય છે અને પ્રેમ વિના એવું ચેતાપણું ગુમાવવાનું કદાપિ ણની શકે નહીં એ સ્પષ્ટ છે. મરતી એ પ્રેમ અને જ્ઞાનના અદ્વૈતનું પૂર્વ સ્વરૂપ છે અને એ ભક્તિનો જ પ્રકારાન્તર છે એ સંશય રહિત છે.

‘કલાપીનું પ્રેમરાજ્ય’ પ્રકાશનાર દેવી પણ એવા મરત હાલના અનુભવોદ્ગારનું અમૃત ગૂજરાતના હૃદયને સિન્ધે છે એ આપણે પ્રેમ અને ઉદ્ધાસથી જોઈએ છીએ:-

'દેવે હેવાં દધ મેળની,
 'અદૈત વાણી વંદતાં:
 'રાખ્યો હબરો છાવીને,
 'હું અમમ્યાન્ય મહાવતાં !
 'એ ગોઘી સ્મરતાં મીડડી-
 'છા જિંદગી હું આળી:
 'એ હુસ્નની ઝાંખી મહને-
 'હોળે સદા આમીન એ.'

(ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાન, પૃ. ૨૨૧)

અરતુ, પ્રેમની અનન્ત હયાલુતાને-નિર્મોણના સુન્દર આહ્વા
 પ્રવાહને આપણે યાચીશું કે, લગવતી મીરાં, પાક બાતુ રખીઆ
 અને અનલ જેવાં દેવી હૃદયથી જેમ આખી આલમ તેમ
 ગૂર્જરી ભૂમિ પણ અલંકૃત અને પુનીત હો. ઐં

આ પ્રમાણે ગૂજરાતીમાં ગઝલના સાહિત્યનું દિગ્દર્શન
 છે. આપણે જોઈએ છીએ કે ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાનમાં વિવિધ
 અનુભવાત્મક હૃદયાલાપો રજૂ થયેલા છે. અલગત, ગૂજરાતી
 ગઝલિસ્તાનનું આન્તર સ્વરૂપ અવલોકતાં એક અતિશય
 મહત્ત્વની બાબત એ જોવાય છે કે, એમાં દર્દ છે, લગની
 છે, લક્ષિ છે અને પ્રેમનાં આનુષંગિક ઘણાં લક્ષણો છે, પણ
 પ્રાપ્તિનો આનન્દ-અંતિમ દશાનો ઉદ્ઘાસ-સુક્ર સ્થિતિનો
 આત્માનન્દ એમાં નિરૂપિત નથી. સ્પષ્ટ છે કે ગૂજરાતી ગઝલિ-
 સ્તાનમાં જે ઉદ્ગારો આપણે જોઈએ છીએ તે સિદ્ધાત્માના
 ઉદ્ગારો નથી, પણ પ્રવાસી હૃદયોના આત્મગાનની ઊર્મિઓ
 છે : અને બેશક એ હૃદયો સિદ્ધ કે અલ્લાનિષ્ટ ન હોવા છતાં,
 આપણા રોનેહ અને સમભાવને પાત્ર છે. કેટલાંક હૃદયો એમાં
 એવાં પણ છે કે આપણે જેમને સ્વાભાવિક રીતે જ માન આપ્યા
 સિવાય રહીએ નહીં : આપણાં મિત્ર અને રાહબર તરીકે આપણે
 રોનેહ અને માનથી સાંથે રાખીએ એવાં પણ કેટલાંક ઉમદા
 નિગરોનો આપણને ગૂજરાતી ગઝલિસ્તાન માર્દત થોટો-ઘણો
 પરિચય થાય છે. આમીન.

વિસ્તાર વધારે થયો છે પણ એ અનાવશ્યક નથી : હજી આ
 લેખને સલામ કરતા પહેલાં આપણે તારૂં કરવું જરૂરનું છે કે,

દરિદ્રની મરતી-શરાણ-સુનમ-સાકી અને દિલહારનાં સુમળનો કવિતામાં ગાવાં કે રહીશ-કાશિયાદાર (અનુપ્રાસાલંકારવાળી) ગૂઝલો લલકારીને શાયર તરીકે નામના મેળવવી એ ઇશકને કે આવા સાહિત્યનો બિલકુલ હેતુ નથી: એટલું જ નહીં, પણ એ તો, એક ચડેલા સુધીને ગોયા ટાપટીપટી શણગારીને તેની સાથે ખેડ્યાં કરવા જેવું છે. દુનિયાદારીની કુદ્ર ણાળનોને-માનસિક વિકાસની વાસનાઓને કાયમની પરિત્યજીને પ્રભુ સાથે એકે ધવું-પાર્થિવ જીવનમાંથી પોતે પ્રેમસ્વરૂપ બનવું અથવા 'ખડું' કહીએ તો, આત્મા-પરમાત્માની એકતાનો સાદાત્કાર કરવો એ જ ઇશકનો અને આવા સાહિત્યનો ખરો ઉદ્દેશ છે; અને એ માર્ગમાં પ્રવાસીના આત્માનુભવનું સ્વયંભૂ ગાન એ જ ગમ્મલ છે. 'ખુદી' છોડીને 'ખુદા' ધવું એ બધી ગમ્મલનો દૂકામાં સાર છે, અને ચિત્તશેષને લીધે લાગતાં સુખદુઃખો તેની હકીકતમાં કશી વળતૂદ નથી તેને ન ગણકારતાં માર્ગમાં જ લીન અને આત્મમત્ત રહીએ તો જીવનસિદ્ધિ, બેશક, ધર્મ શકે.

હકીકતનો જે શરાણ શબ્દાન્તરે સુધીની ગમ્મલ આશકોનાં જિગરમાં રેડે છે, તે જ સોમરસનું પાન વેદોના કાલમાં આર્ય ઋષિઓએ કરેલું છે અને તે જ જ્ઞાનનો આસવ આર્યાવૃત્તના ભકતોએ અને જ્ઞાનીઓએ પીધો છે-પાયો છે-પાયાં કરે છે. દેહાધ્યાસ છૂટી જતાં, દેહાભિમાન ગલિત ચતાં બ્રહ્માનન્દ સ્વતાઃ અનુભવાય છે, એ જ સર્વના અનુભવનો સાર છે. **एकं सत् त्रिधा: बहुधा वदन्ति** એ આપણે જોઇએ છીએ:-

- 'આપા એડે આપ હય, તાતે' રતા હુમદે;
- 'દાદુ પ્રકટ પીવ હય, જો વહ આપા જઈ.' (દાદુ)
- 'જળ મેં યા તમ તૂં નહીં, અળ નું' હય, મેં તાહિ;
- હડે કબીર નગરી એકમે, 'દો રાન્દ કહાં સમાઈ?' (કબીર)
- 'ન્યહાં રામ ત્યહાં હામ નહીં, હામ ત્યહાં નહીં રામ,
- 'તુલસી દોનોં ક્યાં રહે, રવિ-રજની એક હામ?' (તુલસી)

આપણી સતત આત્મકેન્દ્રગામી ઈચ્છા અને લીનતા જ આપણી પૂર્ણતા વા અપૂર્ણતામાં કારણભૂત છે, એ અતિશય સ્પષ્ટ છે. મન યવ મનુષ્યાણાં કારણં વન્ધમોક્ષયોઃ અને એ મનને જ તદર્પિત-તદ્રૂપ અનુભવવું એ જ જીવનસિદ્ધિનો

આખાંદે ઇલાજ છે. એવું થતાં આપણે અવશ્ય પરમ સત્યમાં લખી જતાં અનુભવીશું જ કે, પશુ, પંખી, પ્રાણી અને તરુવિટપ, અદ્રિ વગેરે જડચેતન હરેક ચીજ એ જ સર્વોપરિ સચ્ચિદાનન્દની તારિક્ષ ખરેખર અશ્રુતપૂર્વ ગઝલમાં નિરન્તર લલકાર્યા જ કરે છે—ગોયા—તેઓ ખર્ષાં તે પરાતપરનાં જ અદ્ભુત સ્વરૂપો છે, અને આપણને તદ્રૂપ હોવાને સાચું પ્રેમનિમન્ત્રણ કર્યા જ કરે છે. તેની ઇચ્છાનુસાર તેનો શરાબ આપણને ફેના કરે. અને આપણે પોતામાં પોતે ખોવાઈ જઈએ, એ સિવાય બીજું કશું ઇચ્છવા કે આહવાનું નથી જ.

અને, જીવાત્માની એ સ્વાયંભૂ એરણાની આત્મસિદ્ધિ માટે ધ્રુવવેતા મનસૂર, જે કોઈ પણ પન્થ કે સંપ્રદાયની બિલકુલ પર્વા કે હિમાયત વગર કેવળ જ નગદ ધર્મ ખતાવે છે, તેને આપણે સાંભળીએ, હૃદયાન્તરમાં તેનો હરહમ પાઠ કરીએ અને તેને જ પચાવી દઈએ :—

અગર હય રોંક મિલનેકા, તો હરહમ હો લગતે' નઃ
જલા કર ખુઃ નુમાઈકા, લસમ તનપે' લગતા ન. અગર૦
પકડ કર ઇચ્છેકા ઝાક, સફા કર ફૂજ પે રિલકો :
ફૂંછી પૂલકો લે કર, મુસલ્લા પર ઉડાતા ન. અગર૦
મુસલ્લા ફાડ તસ્બીહ તોડ, કિતાબે' રાઘ પાનીમે' :
પકડ ફસા અપપરતેકા, શુલામ લેન્કા કહાતા ન. અગર૦
ન ન મરજફ, ન કર સજ્જા, ન ગર ખૂખા, ન રખ દેઝા :
લુટકા તોડ દે ફલ, શરાબે' રોંક પીતા ન. અગર૦
દમેશાં ખા, દમેશાં પી, ન ગફલતરો' રહેો હીદમ :
નરોમે' સંર કર અપની, ખુરીકા તું જલાતા ન. અગર૦
ન હો મુલાં, ન હો અગમન, ફૂંછી છોડ, ન કર પૂન :
હુફમનામા કલેન્દરકા, અનલિહકે તુ કહાતા ન. અગર૦
હલે મનસૂર ગસ્તાના, હકે મૈને દિલમે પહેઝાના :
વોલિ અસ્તોકા મવજાના, ઉસીકે બીચ આના ન. અગર૦
આમીન. ઓં ॥ પ્રેમસ્વરૂપાયનમઃ । પ્રેમધર્માયનમઃ ॥

ૐ ॥ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥

ચિત્રાવ, તા. ૫૪૬૫;

સાગર.

૧૧ : ૦૮-યુઆરી : ૧૯૧૩.

ફારસી કાવ્યરચના

— ગઝલ —

‘ફારસી કવિતારચના’ નામની ક્રિતાબમાં નાના પ્રકારની ‘બહરો’ બનાવવાનાં વઝન દાખલ કર્યા છે, તેવા વઝનને આધારે, કોઈ સારા રાગની શૃંગારી ‘બહર’ પસંદ કરીને કવિઓ ગઝલની રચના રચે છે.

દશ પ્રકારનાં લઘુ કાવ્યો ફારસી અને ઉર્દુ જઞાનમાં રચાય છે, તેમાંનું ગઝલ એ એક તેવું જ કાવ્ય છે. દુહાની પેઠે બહરની બે તૂકો-ચરણ એટલે ‘મિસરા’ રચાય છે. જેના છેલ્લા પ્રાસ મેળવવામાં આવે છે તે બહરને કાફિયાદાર કહે છે, અને એ પ્રાસ સાથે સર્વે બહરના બીજા મિસરાના પ્રાસ મેળવવામાં આવે છે, અથવા તો જે લગ્ન ઈયાને શબ્દ છેલ્લે રાખવામાં આવ્યો હોય તેનો તે જ શબ્દ ચાલતો રાખવામાં આવે છે. જે પહેલી બહર રચવામાં આવી હોય, તેની પહેલી મિસરા ધ્રુવપદ અથવા ટેક તરીકે પ્રત્યેક બહરની આખેરિયે ગોઠવવામાં આવે છે, તેને મતલ્લા કહે છે. આ મતલ્લા જવાબની મિસરા પણ કહેવાય છે. આવી ટેકની મિસરા દાખલ રાખવાથી રાગણીથી ગાવાને ગાનારને ઘણી સરળતા મળે છે, અને સાંભળનારને રાગની મિઠાશની સારી લહજત મળે છે.

ગઝલ ઓછામાં ઓછી પાંચ બેત અને ઘણામાં ઘણી ૧૫ થી તે ૨૦ બેત સુધી બૂના જમાનામાં રચવામાં આવતી હતી, અને તેને અનુસરીને દરદ, ખલીક, તેહસીન, આઝજ એવા તખલ્લુસના નામવાળા શાયરોએ પાંચ બેતની ગઝલો રચેલી બેવામાં આવે છે. કોઈ ૭ બહરની પણ રચે છે, પરંતુ પછી શાયરોએ એવો નિયમ કરેલો જણાય છે કે નવથી ઓછી નહિ અને ૧૬ થી વધારે નહિ એટલી બહરોમાં ગઝલ રચવી, તેમાં એકીની સંખ્યા જેમકે ૬-૧૧-૧૩-૧૫-૧૭-૧૯ રાખવી ઠીક ગણાય છે. આ નિયમ જેઓની બલુમાં નથી, તેઓ બેકી અંકની કે વત્તી ઓછી બહરમાં ગઝલો રચે છે. કેટલાકનું

કહેવું એમ છે કે, શાયરો તો નિયમ પ્રમાણે જ બહારો બનાવે છે, પણ પછવાડેથી ઉતારા કરનારાની ભૂલને લીધે સંખ્યામાં ફેરફાર જોવામાં આવે છે.

ઉપર જણાવો ગયા છિયે તેમ, ગઝલની રચના કરવામાં ગમે તે બહાર પસંદ કરવી, પરંતુ નિયમ એવો છે કે, ગઝલ અને કુસીદા કાવ્યની રચના કરવામાં રૂબારૂ નામની બહાર જે પ્રકારની રચાય છે તેનો ઉપયોગ કરવો નહિ.

ગઝલની રચના કરવામાં ઇંગ્લેન્ડ સાદી જોઈએ, લઘુજન-દાર લઘુજની રસીલી ગોઠવણ કરવી જોઈએ, હલકી કે ગામડિયા ફૂટીની અસર આવવા દેવી નહિ. તેનું કારણ એમ છે કે આશિક-માશુકની ગોઠવેજોનો ફિરસો ગઝલમાં રચાય છે, માટે માશુકના કાનને કદુ લાગે એવું કાંઈ પણ હરગીઝ આવવું જોઈએ નહિ. ગઝલની રચનામાં નીચે પ્રમાણે હકિકતો ગોઠવવી જોઈએ:-

ઘરક એટલે પ્રેમનું નાના પ્રકારનું કથન અને લાગણી-ઓનું ઉદ્ઘાટન.

હુસ્ન એટલે માશુકના સુખકાની સુખસુરતીનું ગયાન; આવારગી એટલે મોહાબતના ખ્યાલમાં ફસાયેલી અને રસ-ળતી આશિકની હાલતની કાહાણી; શેરીદગી ઇયાને દુનિયાને માટે આશિકના મનમાં ઉપજતી કડવાશ, આલાપ એટલે માશુકની જુદાઇને લીધે ઉપજતો ગમ ઇયાને વિરહવેદનાના પોકારો અને બયાન; વક્લવલે દસ્તિયાક-માશુકના વિયોગના પ્રસંગમાં વક્લવલ કરવું-લવરી કરવી; આરબુઈ વિસ્લાલ-માશુકને મળવાની ઉમેદ; તારીફ ખતોખાલ- (ખત=ચેહેરો; ખાલ=તિલ-તલ) માશુકના સુખકા ઉપર તિલનું લાંચન હોય તે ઉપર ફિદા થઇને તેની તારીફ કરવી.

આવા પ્રકારની જાબતો સિવાય તે બહારની ઇલાકો નહિ રાખનારી હકિકત દાખલ કરવામાં આવે, તો એમ ઇયાને-ખાંપણ ગણાય છે, અને વિશેષમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે કલામેદદ એટલે જરા પણ કઠોર લાગે એવું કશું પણ કથન

કરવું નહિ; જેમકે, મોત માગી લેવાના વેલા વિચાર હાખલ કરવા નહિ; પરંતુ કેટલાક એમ પણ કહે છે કે ઇશકના ફંદમાં પૂરેપૂરા ફસાવાથી જે વેણછા ઉત્પન્ન થાય છે, તેવાના બકવામાં એવી મોતના જેવી બાબતો બકી જવાય તેની હરકત ગણવી નહિ. પ્રભુ પ્રતિનો ઇશક અથવા ગ્રેમવાસના સખ્યભાવે મકંઠ કરવાનું, તેમ જ તે માથુકની સાથે ઝઘડો મચાવવાનું સાધન પણ ગઝલ ગણાય છે.

સદરહુ બાબતોની રચનાથી રચાયેલા કાવ્યને ગઝલ કહે છે, અને તે લઘુત્તમ કાવ્ય કહેવાય છે. તેને કેટલાક એમ સમજે છે કે તે કોઈ બહુર-બેત અથવા છંદ કે જાતિ છે અને પોતે વજન સમજ્યા સિવાય માત્ર રાગ સાંભળ્યો હોય, તે ધ્યાનમાં રાખી તેવા રાગની રચના કરીને તે રાગનું નામ ગઝલ એમ સમજે છે, તે ભૂલ છે.

ગઝલની પહેલી બેતને મતલા કહે છે, તેના પછી આવનારી બીજી બેતને 'હુસ્ને મતલા' કહે છે—એટલે ગોયા મતલાનું મુખ.

આખી ગઝલમાં જે સર્વથી ઉમદા (શેર) બેત હોય તેને શાહબેન કહે છે.

કવિયો પોતાનું ખરું નામ છુપાવીને બીજું પોતાને પસંદ પડતું ખૂણું નામ રાખે છે તેને 'તખલ્લુસ' (Nom-de-plume) કહે છે. આ નામ છેવટની બેતમાં હાખલ કરવામાં આવે છે. તે બેતને મકતા કહે છે.

ઉપર લખી ગયા તેમ, ટેકના ચરણને પ્રત્યેક બેત-બહુરની પછી જોડવામાં આવે છે; એવો સામાન્ય નિયમ છે, છતાં ઘણી ગઝલોમાં તેમ કરેલું જોવામાં આવતું નથી, પણ મતલામાં જે કાફિયો અથવા પ્રાસ રાખવામાં આવ્યો હોય, તે પ્રાસ આખી ગઝલમાં સાચવી રાખવામાં આવે છે. કોઈને ગઝલની રચનાનું જ્ઞાન નથી હોતું—તેવા શાયરો જુદા જુદા પ્રાસ લાવતા જોવામાં આવે છે તે તેમનું અજ્ઞાન છે—બાકી મસ્તાઇની લાતો ચોગરદમ નાંખતી હોય, તેવાની તો વાત જ કરવાની નથી.

ખહરે રમલ સુસમ્મન મહમૂરૂઃ (જુવો 'ફારસી કવિતા-
રચના' પૃ. ૧૨૩.)

વાવાલવા, વાવાલવા, વાવાલવા, વાવાલવા=૨૮.

ખહરેરજઝ સુસમ્મન સાલિમ=શ્રી બન્ધુ જાતિ. (રજુ-
પિંગલ, પૃ. ૧૬૫.)

ઉઠાહરણુ:—

ગઝલ (૧).

આ અંગરૂખી, બંગલાનો, નિત નિવાસી, ક્યાં ગયો ?

વિખુટો ખુટો કર્નો મુજને અળગો કરી અળગો થયો !

આ અંગરૂખી બંગલાનો

[જુવો પૃ. ૨૦૮ : મૂળસાલી ગઝલિસ્તાન.]

ગઝલ (૨).

મુજ ધરક દુન પર માશુહા ! શા સારીને હું હાખું ?

બહુ અજ નખલિખ નિરખવા હઈ પરખવા હઈ હાખું !

મુજ છીકો

[જુવો પૃ. ૨૦૬ : મૂળસાલી ગઝલિસ્તાન.]

ખહરે તવીલ સુસમ્મનઃ અક્ષર ૧૪, ૨૪ માત્રા.

લવાવા, લવાવાવા, લવાવા, લવાવાવા.

ગઝલ (૩).

ખુદા સૌ, ખલમ્ના પલ્, અપીયો, તમારો છું :

તમારે પલ્લા બલ્ પલ્ પ્રથમ છ અમારો છું

ખુદા સૌ

[જુવો. પૃ. ૨૧૧ : ગઝલ, ૨૧૮. મૂળસાલી ગઝલિસ્તાન.]

વગેરે.

રણુછેડશાઈ ઉદયરામ.

આલુલ

અધિ સનમ !

આલમ સહુ આશક બને,
એવી શરાણી છાંટજે;
હરગિઝ બહીથી બચાવજે,
ભમે બકા પીવરાવજે :

એ ઇશકની આલુલ છે.

—આમીન એ.

અધિ સનમ !

સારી જહાં ઇશકી બને,
એવી શરાણી છાંટજે;
હરગિઝ બહીથી બચાવજે,
ભમે બકા પીવરાવજે :

આશકની આ આલુલ છે.

—આમીન એ.

અધિ સનમ !

બહુઇ શરાણી છાંટજે,
સારી જહાં નુવરાવજે;
બધો ચે બહીથી બચાવજે,
લગ્ગેત બકાની ચખાડજે :

એ ઇશકની આલુલ છે.

—આમીન એ.

અધિ સનમ !

દિલરંગી મય રેલાવજે,
આલમ તમામ ફુલાવજે;
હરદમ બલાથી બચાવજે:
તૂંમાં સનમ ! જીવાડજે:

એ ઇશક ! આલુલે તડને.

—આમીન એ.

કાતિલ સનમ !

ત્હારાં કદમ અહીં લાવજે :
સહુ ખલક ઝખ્મી બનાવજે :
શય્તાન મર્વ હઠાવજે :
ભય્યું, સનમ ! ભતાવજે :

ધાયલ જિગરની અર્જ છે.

—આમીન એ.

સુરખંસી અથ !

તુજ રસધ્વનિ લલકારજે :
મજ ભૂમિ વિશ્વ બનાવજે :
અમુરોથી ગોપ બચાવજે :
તું વિરાટરૂપ પધારજે :

તુજ ગીત મ્હને તું બનાવજે :

—આમીન એ.

રસમૂર્તિ અથ !

બ્રહ્માંડ રસખસ રાખજે :
જગભાલિકા ઉર ધારજે :
કર ફૂર ફૂર કરાવજે :
ઉપવન નવીન મુહાવજે :

રસખાલની આજીવ છે.

—આમીન એ.

(શિવશક્તિ એ !

બલ દિવ્ય અમને આપજે :
તપમન્ત્ર ગૂઢ ભણાવજે :
મૂતો સ્વપથ વર્તાવજે :
તુજ ભક્તગણ ઉદ્ધારજે :

શિવશક્તિ યોગિનિ ! અર્જ છે.

—આમીન એ.

સખિ ચન્દ્રિકે !

ઝગઝગ જગત અજવાળજે,
પ્રતિ મુકુલ કુણ હસાવજે;
અંધાર ઉર ઉર ચાંપજે,
આદેતમૂર્તિ વિરાજજે :

ઝંકારમૂર્તિ ! જ્યલન્તિકે !

—આમીન એ.

હૃદયેશ્વરિ !

જરી ગા ફરી, પ્રિય રાધિકે !
'તર્ફૂર ! તદ્દત અન્તિકે !'
મુજ ઉર રટી ગા : ગા જ કે :-
'તર્ફૂર : તદ્દત અન્તિકે.'

આલુલ છે : ગા ! ગા ! પ્રિયે !

—આમીન એ.

પરમેશ્વરિ !

નવી વેદી, દેવિ ! સ્થાપજે :
બલિ 'હૂ' : તું આહુતિ આપજે :
ધમ્મ-કૃષ્ણ-ગૌતમ-લાવજે :
જય પ્રેમધર્મ પ્રકાશજે :

મજ રંક આલુલ, સનમ !

—આમીન એ.

અનુક્રમ

૧

અગર તે માર શિરાઝી	બાલ ...	૧૯
અગર લખૂં ભોડીથી ઉદ્ધત	સાગર ...	૨૪૧
અદાવતમાં મહોબ્બત	દિવાનો ...	૧૮૫
અનુભવેર્મિ	મણિલાલ ...	૨૯
અમર આશા	મણિલાલ ...	૩૫
અમારા પ્રેમસાગરમાં	શ્રી બુદ્ધિસાગર ...	૨૧૩
અમારી ઝોળખાબુ	નવલ-તન ...	૧૪૭
અમારો તું ધરો ત્યારે	શ્રી બુદ્ધિસાગર ...	૨૧૪
અવભેવીનું આવાહન	દેરાસરી ...	૫૮
અકબરચંદ્રા	તકિવ ...	૮૧
અડાલેક	પ્રેમભક્તિ ...	૧૦૯
અહો ! દિલ્લખર પરેશાની	મસ્તાન ...	૧૭૭
આત્મગાન	કાન્ત ...	૧૦૬
આદમી	નનામિયાં ...	૧૯૪
આન'દોર્મિ	મણિલાલ ...	૩૦
આપની માદી	કલાપી ...	૭૯
આમનિયાકંદ	હરિલાલ ...	૮૯
આલેક	મહેતા ...	૧૬૩
આવાહન	પ્રેમભક્તિ ...	૧૧૧
ઈસ્રાઈલ દિરિસ્તાને	માગર ...	૨૩૧
છાકનો બન્દો	કલાપી ...	૫૪
છજ્જીમારી	કલાપી ...	૬૦
છજ્જે હમીડી	નવલ-તન ...	૧૪૬
ઉઠ ઉઠ, સાડી !	બાલ ...	૧૮
એકના વિના	દિવાનો ...	૧૪૬
એક ફેરફાર	કલાપી ...	૫૮
એકરારનામું	મસ્તાન ...	૧૭૪
એક સ્મરણ	એક દુખી બગિચા ...	૨૧૬
એ કોણ છે ?	મણિલાલ ...	૩૭
ઓ હુસ્ન !	વિષ્ણુ ...	૧૪૧

કેરાલ	બાલ	૭
કરે કે ન કરે ?	અમૃત નાયક	૮૬
કરે છું હું સ્મરણ તહાઈ...	નિર્ગુણ	૧૫૫
કલાપીનું પ્રેમરાજ્ય...	૨૨૦
કલાપીને	સ્નેહજ્યોતિ	૧૧૯
કમાયોર્મિ	મણિલાલ	૨૭
કાફી છે	બુલબુલ	૧૪૪
કીસ્મત	મણિલાલ	૨૬
કુમુદા-અંદ	હરિલાલ	૪૬
કુમુદીનો અંદ	જટિલ	૫૦
કુલ ગઝલ સુફિકલ	સાગર	૨૩૬
કોણ પરવારું ?	કલાપી	૭૧
ખૂતા નહો જાતી	કલાપી	૭૪
ખબર છે	બાલ	૫
ખિન હૃદય	સુસાકિર	૧૬૪
ખુદાઈ ખવાય	સ્નેહજ્યોતિ	૨૦૧
ગાઈ ક્યાં પ્રેમની ખાલી ?	દેરાસરી	૯૯
ગૂમ થયેલી પૂતળી	અરવિન્દ	૮૦
ચંદા...	નર્મદ	૧
અંદાને સંબોધન	કેન્ત	૧૦૭
અંદ્રતારા	હરિલાલ	૪૮
ચાંચું કદી નહોં કોઈને જીવું વૃથા તોતો ગયું. અન્દ્રશંકર...	૧૫૦
ચિ. અમનની ગઝલ	મસ્તાન	૧૮૨
છેલી ચૂમી...	હરિલાલ	૪૧
છેલી જશ	કલાપી	૬૭
જિગરના ધા	સ્નેહજ્યોતિ	૧૨૧
જિગરનો માર	બાલ	૧૬
જિગર મસ્તાન ! કીસ્તી છોક !	મસ્તાન	૧૮૧
જોગીની ગઝલ	સાગર	૨૪૫
તરણ તરલાનું પ્રેમગાન	કકુર નારાયણ	૧૯૪
ત્યાગ	કમાપી	૬૩
ત્રિભુવનનો બાગ	સૌ. હરિશુભગૌરી.	૨૧૭

તહારી બેઢપાઈ	કલાપી	૧૯
દરકાર	બાલ	૬
દરગાહ બસ મુજ કેલગાહ	સાગર	૨૪૩
દરદ દિલ	બાલ	૧૧
દરનેચા	બાલ	૧
દિલગનના દિદાર	હરિદર	૧૨૫
દિલું રહે નહિ હાથ	બાલ	૨૦
દિલદે	કુચ	૧૬૯
દિલ અનેહીનાં બાળું ન હું	અન્નચંદર	૧૫૧
દીડી નહીં !	બાલ	૨
દુઃખીને દિવાબો	આનન્દ	૧૪૮
દુનિયાફી દરબાર	ભવાની	૧૫૬
દુનિયાફી દરિયો	ભવાની	૧૫૬
દોસ્ત કે-કુશન	હીરા	૧૨૮
દ્વારામતીને	સાગર	૨૩૭
દુમકેતુ ગીત	પ્રેમભક્તિ	૧૧૩
નંદરાગુ	સાગર	૨૨૭
નાદાન પુલપુલ	બાલ	૮
નાયક-માયના	હરિવાલ	૪૧
નિરાશા	મણિવાલ	૨૩
નિરાશા એ જ છે આશા	મણિવાલ	૨૫
નિર્દોષ બાળ	કેવચન્દ	૧૬૫
ન્યામનો શી રીને ચર્ક ?	પરિન્દા	૧૩૭
પદારો ! પાદરી બાવા !	સાગર	૨૩૯
પરવા...	મજબિદારી	૧૩૫
પશ્ચાત્તાપ	કેન્ત	૧૦૭
પશ્ચાત્તાપ	મણિભાઈ	૧૮૪
પાદપૂર્તિ	અમૃત નાયક	૮૪
પાનમિક્ષા	રસિક	૧૮૭
પિના ! કીસ્તી લહે સોપું	મણિભાઈ	૧૮૫
પંખીડાં	પ્રેમભક્તિ	૧૧૨
પ્યારા પરિન્દાને	સાગર	૨૨૬
પ્યારા પશિને	હીરા	૧૨૩
પ્રજ્વલાક્ષેપ	હરિવાલ	૪૪

પ્રથમ ભીષન...	દીનમથુ	૮૫
પ્રતુની ઝોળખાગુ	સંગિત	૧૫૧
પ્રતુની પાકશાલા	હીન્ત	૧૧૭
પ્રાસ્તાવિક સંગ્રહ	બાજ	૨૧
પ્રિયતમવિયોમ	દેવસદી	૯૧
પ્રિયતમનું વિરલાદાન્ત પ્રેમસીને આશ્વાસન. હરિવાય	૧૧
પ્રિયદ્યુત	બાજ	૧
પ્રેમ અને સાકાર	બોલાદાર	૧૨
પ્રેમથી હું શું કરે ?	કલાપી	૧૩૨
પ્રેમધર્માગિકાર	દેવમતી	૧૫૦
પ્રેમનિવેદન	દેવમતી	૧૫૦
પ્રેમની અનિવાર્યતા	બોલાદાર	૨૦૮
પ્રેમની યેજાઇ	દુનિયા	૮૫
પ્રેમની દિલ્લુહી	ચંદ્ર	૨૦૫
પ્રેમનું સ્વર્ગ...	દેવ	૮૩
પ્રેમપીઠ	૮૨
પ્રેમ-મદિરા-પાન	નન્દ	૧૪૯
પ્રેમયોગિની	નન્દ-ધ્વનિ	૨૦૦

પ્રેમીનો દપકો	દેરાસરી	૯૩
કુંડીરી હાથ	કલાપી	૫૨
ધરિયાદ શાની છે ?	કલાપી	૫૯
ફરી ગાનું મુજૂં જુવજુવ	મણિભાઈ	૧૮૬
ફેરવની !	અન્તર-ધ્વનિ	૨૦૦
ફોગટ ફાંફાં !	સ્નેહલ્યોતિ	૨૦૧
ખૂલે છે !	અમૃત નાયક	૮૭
બાળવિધવાનું આર્ત સ્તવન	હરિલાલ	૪૫
બિચારાં દેવાંને	મોહનલાલ દવે	૧૬૯
બિસ્મિલાહ ! બિસ્મિલ છે !	ધ્રુવજુવ	૧૪૪
બેઠકદર દુનિયા	બાલ	૧૭
બેઠકદર	કરીમ મહમદ	૧૮૯
બેઠકની દાદ	બાલ	૨૨
બેઠકા દિલખરને	વસન્ત	૧૯૦
બોધ	બાલ	૧૨
બંદગી	પરિન્દા	૧૩૬
બંદો એકલો	સ્નેહલ્યોતિ	૨૦૨
બહાઈપંથુ	વિશ્વવિહારી-અનુભવ	૧૫૨
બુલા આ ઇસ્કના બંદા !	પ્રવાસી	૨૧૨
બાઈબંદેની	સ્નેહલ્યોતિ	૧૨૦
બાપાન્તર	પ્રેમભક્તિ	૧૧૪
બીખ	વિષ્ણુ	૧૩૯
મુગર માર્યકને	મધુર	૧૯૩
મુગ કયાં છે ?	લલિત	૧૧૭
મસ્તમગ્ધા	અરવિન્દ	૮૧
મસ્ત હસક	કલાપી	૭૦
માધી	કલાપી	૫૭
માયાનો પ્રેમરૂપે બહાભાવ	મણિલાલ	૩૧
મારી કીસ્તી	કાન્ત	૧૦૮
માચક મ્હારો ખુદા	સ્નેહી	૧૪૨
મુદા આચક	કલાપી	૭૮
મૂંઝાની મૂંઝાઈ	બાલ	૪
મ્હારા મધુરને	લલિત	૧૧૫
મ્હારા બહાવા બાઈ !	મદાસુખ	૧૯૮
મ્હારી સનમ	આમર	૨૪૮

યુધાર્ય પ્રેમ	વિશ્વવિદારી-અનુજ	૧૫૩
માદે વતન... ..	અમૃત નાયક ...	૮૮
કુદગીત	નર્મદાશંકર પંડ્યા...	૧૬૨
રૂસ્તમ પડેલવાનને	સાગર	૨૨૯
રે ! હર્ષ પથ પડતો નથી !	મસ્તાન	૧૭૯
ચોલી આંખ	દિલગમન	૧૮૮
શહિદીચન્દ્ર	હુરિદાસ	૪૨
હુકમાનજી આવ્યા	સાગર	૨૩૨
વિધાતાને	ક્રીમ મહમદ ...	૧૫૦
વિરહવેદના	રણશર	૨૦૮
વિરહિણી... ..	દીનજન્મ	૮૯
વિરહી	રણશર	૨૦૯
વિરામાવસ્થા	તકિલ	૮૩
વિશુદ્ધાવસ્થા	તકિલ	૮૨
વિધાતાને શિશુ	આનન્દ	૧૪૯
શાં વાસ્તે ?	અન્તર-ધ્વનિ ...	૨૦૦
શું કરવું ?... ..	અમૃત નાયક ...	૮૮
શોકચક્ત્ર પ્રિયા	સૌ જ્ઞાનમણિ ...	૨૧૮
સુખીને સાન્ન્ય	હીરા	૧૨૨
સખે ! બૂલો પડ્યો હું તો !	મસ્તાન	૧૭૬
સનમના દિદાર	પરિન્દા	૧૩૯
સનમની નિગાહ	ધ્રુવધ્રુવ	૧૪૩
સનમની શોધ	કલાપી	૭૫
સનમની શોધ	કામરવાજા	૧૯૨
સનમને	કલાપી	૭૬
સનમને	શ્રવણવિદારી ...	૧૩૪
સનમને સવાલ	કલાપી	૭૮
સનમને સવાલ	સ્નેહજ્યોતિ	૨૦૫
સનમને સવાલ	સાગર	૨૪૨
સનમને સહેશો	ઉત્સુક	૧૬૭
સનમ સરકાર છે મ્હારે !	સાગર	૨૨૨
સત્તારીનું સ્મરણ	નિર્મુખ	૧૫૪
સમાધિરથ સ્નેહયોગીને... ..	સાગર	૨૨૨
સમાનાવસ્થા	તકિલ	૮૨

સરસ્વતીચન્દ્રનો ત્યાગ ...	ગોવર્ધનરામ...	૩૬
સરસ્વતીચન્દ્રનો સ્નેહ ...	ગોવર્ધનરામ...	૩૮
સર્વસ્વ ...	મહારન્દ ...	૧૦૧
સલામતી ...	બાલ ...	૧૮
સલામતે કહીર ...	સ્નેહબોધોતિ...	૨૦૧
સલુણો મન્ય ...	બાલ ...	૧૮
સાક્ષીને ઉપકો ...	કલાપી ...	૭૨
સાગરને ...	પ્રેમભક્તિ ...	૧૧૮
સાત્વિક ત્યાગ ...	મણિવાલ ...	૩૬
સિદ્ધાન્તોર્મિ ...	મણિવાલ ...	૨૮
સુરહસ્યને ...	મસ્તાન ...	૧૭૦
સૂર્ય વેરાનમાં સુરહ ...	કુન્ન ...	૧૭૧
સ્તુતિ ...	રણચર ...	૨૧૧
સ્નેહનાં ઝરણાં કેમ નુકાણાં?...	બાલકરિણી ...	૧૬૫
સ્નેહનિદાન ...	ગોવર્ધનરામ ...	૨૦૬
સ્વગ્નના સ્નેહ ...	લલિત ...	૧૧૬
અવધોર્મિ ...	મણિવાલ ...	૩૦
અવગ્નો સાદ ...	કલાપી ...	૬૫
હુમારા રાહ ...	કલાપી ...	૫૩
હમાગ સલામ ...	સાગર ...	૨૩૦
હમારી યુનેકગારી ...	કલાપી ...	૬૨
હમારી પિઝાન ...	કલાપી ...	૫૬
હમારી સ્થિતિ ...	કલાપી ...	૬૮
હમારૂં જાણેનામું ...	સાગર ...	૨૩૩
હમાગે બેખ ...	નર્મદાચંદર પંડ્યા...	૧૬૧
હલેમું ઊડ ! બિસ્મિયાહ !...	સાગર ...	૨૨૮
હવે અધ્ધોમસ યાનો છે ? ...	કુન્ન ...	૧૭૨
દાહ ...	પરિન્દા ...	૧૩૭
હાદેઝ ...	કલાપી ...	૧૫૭
હાલ અજતર છે... ...	અમૃત નાયક ...	૮૩
નૃ એકલો ...	સ્નેહી ...	૧૪૩
તું તો હું પ્યારનો દર્દી ...	હાદ ...	૧૬૮
તું બાવરો ...	કલાપી ...	૬૬
હદયની વાત ...	પ્રેમભક્તિ ...	૧૧૨
હદયને છે રીખાવાનું ...	કુન્ન ...	૧૭૦

ગૂંજરાતી ગઝલિસ્તાન

—૧—

ચંદા

આહા ! પૂરી ખીલી ચંદા, શીતળ માધુરી હિ મુખઈદા;
 પાણી પર તે રહી પસરી, રૂડી આવે લેહર મંદા. આહા.
 શશી લીટી રૂડી ચળકે, વણી હીલે તે આનંદા. આહા.
 જાએ ભૂંડે દીપે આસમાન, વચ્ચે ચંદા તે સ્વપ્નંદા. આહા.
 નીચે ગોરી ઠરે નેનાં, રસે રૂપયા નરમદા પંદા. આહા.
 નર્મદાશંકર.

—૨—

દર્શનેચ્છા

દિલદારનાં દર્શન વિના, ખીલું મને ગમતું નથી;
 પુતળી પડે નજદીકમાં, એકા વિના ગમતું નથી.
 મુખચન્દ્ર જોયે ઝળકણી, ઝરતું સુધા વ્યાંથી વહી;
 તે મજ વકાર ગરીબને, પીધા વિના ગમતું નથી.
 કુદરત તાગી બલિહારીના, હું રમું રંગીલો રંગમાં;
 પણ હાય ! ભરછક રંગ તને છાંટયા વિના ગમતું નથી.
 હો માદગ નોંધે ગુન્હાઓ, નિંદકોનો દક્તરી;
 પણ મજા તુજ દરબારમાં, આવ્યા વિના ગમતું નથી.
 જોત્ર જો તું દે સુંબન મને, તો કંઈ કવિતા કાંકડી,
 ખ્યારી ! નહારા શુભનાં, ગાયન વિના ગમતું નથી.
 મોંધેરાં તુજ સુંબન થકી, મોંઘી કવિતા માદરી;
 પણ કોળણીને તુજ છતી, લેખ્યા વિના ગમતું નથી.

શો માહ દુનિયાનો કંઈ ? દુનિયા દીઠી દો રંગી મેં;
 પણ માહરે તો તાહરા, એક રંગ વિના ગમતું નથી.
 ખટકી ખંટક કર્પૂર કરે, ખટકી ખટક અંચળ તણી;
 છટકી છટક કળ કાળજાની કળ વિના ગમતું નથી.
 તુજ ગોર શીતળ સ્વચ્છ શર્વરિ, શરદ શર્વરિનાથના;
 પિયૂષ શી ગલ બાંહુ તે, નાંખ્યા વિના ગમતું નથી.
 એ ! તાહરી આશા દિગંતી રેખ સમ પીડા કરે;
 રે ! ક્ષણ પ્રતિક્ષણ મધુર મુખ, નિરખ્યા વિના ગમતું નથી.
 અંતરહવાનગજવાગથી, કંઈ લક્ષ્મીભૂત આશું જગત્ ;
 પણ બાગ તે તુજ ખેલનો, રાખ્યા વિના ગમતું નથી
 કંઈ સ્વાર્થ કે કારણ તહારા, પ્રેમમાં મ્હારે નથી;
 પ્રેમનું કારણ પ્રેમ તે વિના બીજું ગમતું નથી.
 શો સ્વાર્થ બુલબુલને શુભાળી રંગમાં આવી વર્યો ?
 એને ઘડીભર રંગ તે, જોયા વિના ગમતું નથી.
 આજું ન માણું હું અહું, ઘડી એક મળવા કોટમાં;
 પણ લેખતી ન હિમાખ તું, રોયા વિના ગમતું નથી.
 પ્રતિ રાત્રિજાર તુજ જ્ઞાન્તિમાં, પોકાર બાલ ઉડા કરે;
 ગમતું નથી ગમતું નથી. આશું જગત્ ગમતું નથી.

બાલ.

—૩—

દીઠી નહીં !

બલિહારી તારા અંગની, અંબેલિમાં દીઠી નહીં;
 સખાઈ મારા દીલની, મેં તજમાં દીઠી નહીં.
 મન માહરું એવું કુળું, પુષ્પપ્રહાર ત્રહે નહીં;
 પણ હાય ! તારે દિલ દયા, મેં તો જરા દીઠી નહીં.
 એક દિન તે અવકાશત્રીમાં, દીઠી'તી મુખની છત્રી;
 પણ ગુમ થઈ મેં ને ગુમાની, ત્યારથી દીઠી નહીં.

એ ! કંઈ જરા કર શોય કે, મારી ઉપર શાને શુભાન ?
 મેં દેહ આપ્યો તોય પણ, દિલઘરને દીઠી નહીં.

*શુભાની મુખરાખાજ ગોરી, સુન્દરીઓ મન હરે;
 પણ કોઈએ એ ! યાર મમ તુજ સુન્દરી દીઠી નહીં.

એ ! વીર ! વિરહી જોગવા, તુજને જગત્ કંઈ કંઈ ભમ્યો;
 ગિરિવર શુકા કે કુંજ કુંજે, તોય મેં દીઠી નહીં.

ગાગમાં અનુરાગમાં, કે પુષ્પના મેદાનમાં,
 જોળી તને આતુર આંખે, તોય મેં દીઠી નહીં.

શરખાવી તારું તન મેં, જોળી ચમેલી વનમાં;
 પણ હાય ! ખૂબી આજની, કરમાઈ ! કાલ દીઠી નહીં.

તું તો સદા નૂતન અને, આપું જગત નિત્યે બુનું;
 મિથ્યા પ્રપંચે ક્યાં થકી તું ! તેથી મેં દીઠી નહીં.

તું તો ખરી ન્યાં પ્રેમ પૂરણ, પ્રેમીનાં કાળજ બળે;
 એવી દયા તો એ શુભાની ! મેં કહી દીઠી નહીં.

મુખ ચન્દ્રમાં મેં દીઠી છે, આખી છળી આ જગતની;
 પણ આંખડી મુજમાં વસી તું, તેથી મુજ દીઠી નહીં.

એ કાળજની કોર કાં, કાચે હવે તો થઈ ચૂકી;
 મેં તો પ્રથમ કાપું મુપ્રેમે, તોય મેં દીઠી નહીં.

કોઈ દેવ આવી કાનમાં, દે.છે શિખામણ પાંશરી;
 આ જગતની જંજાળમાં, ચતુરાઈ તો દીઠી નહીં.

ન્યાં પ્રેમ મારો જગહળે, ત્યાં તેં દીધો બદલો ખરો !!
 તો આ જગત્ છેડ્યા વિના, સુખિ બીજી દીઠી નહીં.

એક દિન મળશે તે અધર-સૂધા સખૂરી ખાત્ર ! ધર;
 હાં ! એ બધું એ છે ખરું, પણ હાલ તો દીઠી નહીં.

ખાત્ર.

—૪—

મૂર્ખની મૂર્ખાઈ

કટ ! મૂર્ખની મૂર્ખાઈને, હું વખાણુ ઝાઝું શું કરું !
 દિલ દબને દંભી કહે, તે દુઃખને હું શું કરું !
 અમે પ્રેમપંથી ભેગીડા, અનુરાગબાગ મહી વસ્યા;
 શ્રુતિશીર મૂક્યા પાય, પછી વિવેકને હું શું કરું !
 દુઃખ સર્વ દારૂણ ટાળીએ, પ્રાણુદીપ જાતો બચાવીએ;
 પણ મૂર્ખની મૂર્ખાઈનો, ન ઉપાય તે હું શું કરું !
 કહ્યાં પ્રેમ ફલેલ તાહરે, ક્યાં આ બધું ગાંડું જગત !
 મહમસ્તને દે શિખામણો ! એવા મૂર્ખને હું શું કરું !
 તવ પ્રેમ તહીન સર્વ વસ્તુ, વિપે વિલોકુ હું તુજને;
 ભરછક છકેલો દોડું ! હમતા, હુદને હું શું કરું !
 મુજ મસ્તને બનશે ક્યમે, દોડડાદી દુનિયાની સહે !
 ‘અપની વિચારે ન ઝોરકી, લે સીર’ તેને હું શું કરું
 શું શું મને સમજાવશે, કાજી, કુરાની, વેદિયા !
 બાળી મુક્યાં ઇન્જિલ, કુરાનો, વેદ પછી હું શું કરું !
 કહું વારવાર હવાર કે, નથી “નીતિ” પ્રેમી કોપમાં;
 નમજે નહિ સમજાવીયો, એ મૂર્ખને હું શું કરું !
 મસ્તાન આખું જગત મદિરા, પાનવત્ ઝાઝું ધુમે;
 ડોળે રહાપણુ મસ્ત આગે, તેમને હું શું કરું !
 પૂરી પાત્ર અંતર ઉજવલે, રંગી મદિરા પ્રેમનો;
 મસ્તાન પાને સર્વદા, સડીયલ મદિરા હું શું કરું !
 વ્યવહાર વિદ્યા શાસ્ત્રને, પુરાણ, દર્શન હું ભણ્યો;
 ઇન્જિલ કુરાન ભણ્યો તથાપિ, તેમને હું શું કરું !
 ભરત્રાગરે તોફાન વાયુ, ગર્જના ધમધોરમાં;
 ઉપદ્રઠ બેસી હસે ટિટોડી, તેહને હું શું કરું !
 જાયે મૂર્ખ નાહિ મીધો, મૂજ પંથમાં દષ્ટિ કરે;
 નહિ ચાંદિકો નહિ વાંદિકો, ચાયે પછી હું શું કરું

મુજ પંથ દુઃખ ભર્યા મળે, પણ સુખ તહારા અધરતું;
લાલચભર્યો મારગ અવળ, લીધા પછી હું શું કરું !

- જહાં મૂર્ખ દોળું તાળીઓ ફૂટે તહાં મસ્તાન બાલ,
શું કરું હું શું કરું, કરું મૂર્ખમુખ દર્શન પડું.

બાલ.

—૫—

ખખર લે

ઉતાર ના કંઈ ખ્યાર એ, દિલદાર ખખર લે,
ગમખ્યાર છગર ખવારની, કંઈ ચાર ખખર લે.
શુલિસ્તાનમાં હેરાન છે મસ્તાન આ બુલબુલ,
ભર ખ્યાર નથી ચાર, વફાદાર ખખર લે.

સમશાન સમું ભાન, જગત ધ્યાન છૂટિયું,
હુશિયાર છું હુશિયાર સમજદાર ખખર લે.
તુજ વાન ગોરે ધ્યાન છે મન માનમાં હવે,
પરકાર છે દિલચાર, ખખરદાર ખખર લે.

- કરૂં જાન ગોરૂં વાન ઘુંઘટમાં ન રાખીએ,
પુરવાર કરૂં ખ્યાર નિગહદાર ખખર લે.
- મન માનતું નથિ માનતું નથિ ભાનમાં નહીં,
શુલબાર અલક તારમાં સરદાર ખખર લે.

મહેમાન કયો માનથી અહેમાન છે દિલે,
તુજ ખ્યારનો છું ચાર, કરજદાર ખખર લે.

નિશિમાન અર્ધવાન તારૂં ગાન ગાઈને,
વહી ધાર આંસુ આર, વારંવાર ખખર લે.

પટ અંચલે મુખચંચલે સુદર્શચલેથી છું,
દિલદાર ગિરફતાર ગિરફતાર ખખર લે.

રહે સ્વાર્થ ના પરાર્થની જળજો ભુગારી મીત,
સહુ ભર છે સહુ ભર, વખત હબાર ખખર લે.

કરી પ્રેમ ક્યો નેમ ઉરે કેમ ધારીએ,
 કરનાર સુગમ પ્યાર બેશુમાર ખખર લે.
 પિયુને સુખે સુખને દુખે દુખને ન જે ગણે,
 નથી પ્યાર કુલાચાર સમજનાર ખખર લે.
 સુજ ઉરનાં ભરપૂર આંસુ પૂરને હમે,
 સરદાર પુર ગમારના મરદાર ખખર લે.
 રમનો વિભોગિ ભોગિ રોગિ પ્રેમપંથનો,
 રસ આરના રમનાર, પ્રાણાધાર ખખર લે.
 ગતિ આરીથી વિહારી રહ્યો હારી હારી ખાલ,
 લાચાર હું લાચાર, જીલમગાર ખખર લે.

ખાલ.

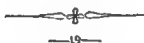

દરકાર

હું કંઈ હું ચાર ચાર ચારને ના દરકાર લગાર,
 ખવાર હું ભર પ્યારમાં ચાર ન ઇન્તિજાર લગાર.
 ઘડી ખફા ઘડી ખુશી ઘડીક સુમાની મિઝાજ,
 મરણ તમારી સાચબે હું માર ન કરજદાર લગાર.
 હજાર ગુલાલા લઈ આવીને ખતલાવશે,
 રંગ આ દિલ દાગનો ચાર નહિ સુલતાર લગાર.
 મહાલકમી સુકુટ મરકત કરવા ચહે સુજ મન,
 દરકાર નથી કાંઈ થયો ચાર ન દગાદાર લગાર.
 મન કીર અલક બગમાં ફેરીયું ગતી કરી,
 લઈ દામ નિપટમાં કરે ચાર ન આદવાર લગાર.
 ચાર બેદરકાર સમું દુઃખ શું દુનિયા મહી!
 અંતર કોઈ તણો લંગ ચાર ન થાય વાર લગાર.
 બમ દર્પશ ગાગ કહીશ કંઈકે મર્મ વાણીમાં,
 વાનં દુક્રમમાં કરીશ હું ચાર ન અર્જદાર લગાર.

- નદેય હૃદય કપાટ નહિ ઉઘાટ કંઈ દિલે,
કોમળ વંશ કામિની યાર ન ખળરદાર લગાર.
- મનસૂરને તનડે રૂધિર વહું હતું પ્રિયનામનું,
મુજને તને પ્રતિ રોમ ઝાંખી થાય છાપ વાર લગાર.
કંઈ સાચું કહે રે તને મરતાનના સોગન !
મનસૂરના સોગન ! તને ફરસદ ન મળે વાર લગાર ?
જુલેખા તણા સોગન ! તને યુસૂફના સોગન !
ઘર આવશે એક વાર કે યાર નહિ પળવાર લગાર ?
હોફેઝના સોગન ! તને ફરહાદના સોગન !
બતલાવશે મુખ માધુરીની છટક એકવાર લગાર ?
અધર અનમ ટેકી મારી ગરદનના સોગન !
ઝટ આવરે ઝટ આવરે મુજ પ્રાણુ ન ખળરદાર લગાર.
નહિ તો તને છે કુટિલ તારી વાણીના સોગન !
બતલાવ રે બતલાવ રે તે યાર નિધાહ ગાંકિ લગાર.
ફરહાદ શું હિસાબ માંહિ ! લેહું ઘડીક માંહિ વ્યોમ !
ખાલને કંઈ પા રે સજન તુજ મદિરા વાર લગાર.

ખાલ.

કટાક્ષ

- મધુર મધુરી આંખડીની, કટાક્ષ તે ક્યમ વીસરે ?
તે પુર ઢગલખાણ લરી, લર વ્યંજના ક્યમ વીસરે ?
રમવા કરી'તી આશ તુજ, મૃદુ ગોર બાહુબંધમાં,
દરીઆઈ મોજે રડવડયો હું, દુઃખ તે ક્યમ વીસરે ?
અંતર પડેલા દરદ પર, દુશ્મન લગાડે લૂણને,
તવ પ્રેમનાં બાધક કરે, દુઃખ હાય ! તે ક્યમ વીસરે. ?
સર્વોગ કોમળ કુસુમ લજવે, એહવાં તારાં લસે,
પણ અંતરે પથ્થર સમી, પ્રિય પીઠ તે ક્યમ વીસરે ?

મુજ દુઃખનો વિશ્રામ બહાલી, મેં ધર્યો મુખપંકજે,
 મૂક થઈ ગયો ભોગી ભ્રમર હું, બંધ તે ક્યમ વીસરે ?
 તુજ કાજ બંધન બેડીના, કડ્ડે બંધ એછેકે જુદા,
 પણ એક તૂટતાં જ્ઞાન ત્રંધાયે, કહો ક્યમ વીસરે ?
 શાને ધડે ના માન જ્યારે, માનિ તું થઈ નીવડે,
 પણ નજર ગુસ્સાખાજના, રસ ભાવ તે ક્યમ વીસરે ?
 લઈ રકંધ પર વીણા મધુરી, ગાઉ તારાં ગિરદ હું,
 પણ જીવ ચહે અમૃત અધરના, ઘુંટડા ક્યમ વીસરે ?
 સુંદર મનોહર પ્રેમના, નિર્ભળ ઝરામાં નાહીને,
 નાહ્યો જગતને તૂજ માટે, ટેક તે ક્યમ વીસરે ?
 છૂટી છૂટી પડી કર્પૂર ગોર, કપોલ પર અલકાવલી,
 રૂપ નાગણી અંતર ડગી, દુખદંશ તે ક્યમ વીસરે ?
 બતલાવું પ્રાણ ઉપાય, ઘાયલ પ્રેમ કેરા વેદનો,
 કરી પાશ કંઠ દરયા વિના, ચિત્ત એર તે ક્યમ વીસરે ?
 કામી વિચાર કરે કરોડો, ચિત્ત તથાપિ શું સરે,
 પણ પ્રેમની પગ પગ કદાપી, દુઃખથી ક્યમ વીસરે ?
 આવી લહર સુગંધિ લહેરાતી સુગંધી અલકથી,
 પેગામ આપે પણ નહિ તું, ચિત્ત તે ક્યમ વીસરે ?
 અંતર રૂધિરરૂચનાઈએ, લખું લેખ નલપાટી ઉપર,
 પ્રેમી તણા બહુ દગ તે, શૂન્યાત્મમાં ક્યમ વીસરે ?
 શાંણા સનેહીનો સનેહી, મસ્તમાં મસ્તાન બાસ,
 વીસરે ક્યમ વીસરે, તવ મધુર મુખ ક્યમ વીસરે ?

ખાલ.

નાદાન ખુલખુલ

ડો નાદાન મન ખુલખુલ, રહો સુલઝારમાં નાના,
 કાઈ એક પણ સુલની, દીઠી ભર ખ્યારમાં નાના.

સુષુપ્તો ગાનની તાનો, જઈને દાર દર્દને,
 અરે બેદર્દીના દર્દે, રહો દરકારમાં નાના.
 રહો ન્યાં ચંચ ને ઉપંગ, વીણા નાદ વાજે છે,
 ઘડી આ બેવફાઈના, રહો દરબારમાં નાના.
 કદાપી રાતભર રો તું, મહી શરદી મરીબીથી,
 પરંતુ બોલ એ ખ્યારે, જુલમગારે હીધો નાના.
 સુકારો તાહરું જુલમાર, પણે જો શ્રીધ્મ આવે છે,
 મજબૂતો વિશ્વ વક્ત્રીથી, રહે તુજ પાંખડી નાના.
 સુકોમળ પાંદડી ઉપર, ઉન્હાં અગ્નિ ચક્રી તારાં,
 અરે અફસોસ ! આંસુએ, અક્ષર કાંઈ કરી નાના.
 અબોલા પ્રીતમે તારી, દયા કેવી કરી ભારી !
 કઠણથી રડી ગાતાં, નજર કાંઈ કરી નાના.
 પુતરી થઈ ચડયો દારે, અરે તે દારમાં તારી,
 કતલ કરતાં ખરે ! ખ્યારે, કસર કાંઈ કરી નાના.
 નથી અકકાતું સુંદાતું, ફરે ફેરા તું પછવાડે,
 ગરીબીની શુમાનીએ, ગરજ કાંઈ ધરી નાના.
 અરે ! એ પ્રીતમાં આખર, ન પ્રીતમ પ્રેમિ પરખાશે,
 જશે જુલખાંધ વન થાશે, જુજર અંદર ઘશે નાના.
 ફરે તું રાતમાં જ્યારે, હસે ત્યારે શુમાની શુલ !
 અરે ! એને દિલે દેવે, દયા પેદા કરી નાના.
 મુગધી વાસમાં ઉદાર, મક્ત છે જન્મથી તેમાં,
 ન ખાકી બોલની રાખી, કૃપણતામાં જરા નાના.
 વિધિના ઉલટા અંકો, સુવરણે ક્યાં થકી સુરણી !
 તને કોમળ અહો મન કેરિ, કોમળતા કરી નાના.
 વળી જો એ સવારે સૂર, અંગોઅંગ ખીલવીને,
 જઈ ઠરશે ખીજે હાથે, વફાઈ કંઈ ધરી નાના.
 ખજાપા ખાલનાથી રાતભર, રાકાપતિ દાઝયો,
 મસુદે જઈ પડયો શીતળ થવા, શાન્તિ રહી નાના.

સલામતી

અંજન આંખડી ન આંજ, કપાશે મુઆંગળી !
 મતી તાહરી સલામતીમાં માહરી વળી.
 પટે તાહરી અલાખલા એ માહરે શિરે,
 મહુ ધીર થઈ કોઈ ના પીડા શકે કળી.
 નજરખાણુ ક્યમ ન તાહરે કરે પિડા કરે ?
 ખૂચે છે તને શરીરમાં, ગુલાબની કળી !
 નીચી નજર ના તું આંખ, આંખ માહરી લણી !
 લહે વેધશે ફીરને, ફિકર કરી બળી. ?
 જો ! જો ! તુજ વિના સંજન બધો સંસાર ફૂંજશે,
 પછી શી વલે થશે કંઈ ખબર તને મળી ?
 ખબર ક્યમ ન લેતી માહરી શિરે તું નિર્દયા ?
 ફત્તી પ્રેમફૂલ તાહરે મુરાદ ના મળી !
 ફિકર છે કરી ફીરની ફિકર તણી તને !
 જોખન જૂલડે જૂલી તું મુમનસેજમાં ઢળી !
 ગયો ખેલ ખલકનો ગયો વળી મેલ મનનો,
 જલક આંખ વા મળે ન મળે મધુર મૃતિ નિર્મળી !
 મજન ગરીબ મારી હાલતે ઉપહાંસી કાં ધરે,
 હમારા ભયાં ભંડારની ખબર નથી મળી !
 હૃદયકોય માંહી પ્રેમરત્ન લાવીને ધર્યું,
 અમરપણુ કર્યું તને અમુલ્ય મેં રળી રળી !
 અહા ! કીમીયો વટો દીઠો એ રત્નમાં ખરે.
 ઢેખું માંહિ મદ ભરી છગી છડેલી કોમળી !
 જોને પણ ઘડી ઘડી પછી દિન રાત વહી જરે,
 જશે આખરે શરીર આ ફીરનું બળી !
 દાગ લાગશે હમેશનો ગરદન પરે સજન !
 ઉડી ધૂમ આવશે શરીરથી બળી બળી !

ત્યાજ લાગશે લડલડ દરીને શબ્દગર્જના,
મિતમ ! તુંહી તુંહી તુંહી ! એ મેં રંગમાં લગી.
સુદી માન માનિનિ ઘડી દે સૂખ ચોખતે,
પડ્યો ખાલ પરમ પાય મિતમને લગી લગી.

ખાલ.

-૧૦-

દરદ દિલ

દરદ દિલ ક્યાં બતાવું જઈ? બધેથી ચારી મારી ગઈ.
કવિતા ક્યાં સુણાવું જઈ? હવે તો વારી મારી ગઈ.
જલું તે ઘેર શાને કાજ, પરીક્ષા પ્રેમની ના ત્યાં,
નજર શાને જરા કરવી, જહાં મહેમાનદારી ગઈ.
ધરે શી દિલ કંઈ આશા, નિરાશા અંત આવી ત્યાં,
પવન પાછી મહીં ખ્યારી, વફાવારી હુમારી ગઈ.
જઈ મરતાનને પુછું, ગુરૂ ગમ ભેદ ખતલાવે,
કહે રે પ્રાણથી ખ્યારા, બલા શી રીત તારી ગઈ?
રહુ દિન રાત મરતાનો, મહિશ પ્રેમનો ખીને,
હવા લાગે ન દુનિયાની ! સરવ ચારી વિચારી ગઈ.
બલાઓ મેં લીધી તારી, દુખી નિત હું સુખી તું ચાર,
બધી એ ખ્યારી લે પાછી, તુફાની રાત કારી ગઈ.
અહો કોઈ નામવર પંથી, કયાણુ દોસ્તદેશેથી,
મને આવી કહે કાંઈ, ખબર કે બાગ ખ્યારી ગઈ?
ધરી રત્નાકરી આદી, સજેલી સુંદરી રચામા,
ધરા ધૂરધરા અર્પું, હવે ના ધીર ધારી ગઈ.
સહજ સહજે રીત્રાવું શું, સહજ સહજે અહો ખ્યારી !
ધરે છે માન શા કાજે, હવે વય તે વિકારી ગઈ.
લઈ મંદારની માલા, ગ્રીવા ગોરી ઉપર અર્પું,
અહો ! ત્યાં એ વિધિની રેખા, પર શું મેળ મારી ગઈ !

હલાહલથી હજાર ગણું વિષ, લથું કટાક્ષ કૃપાણુમાં;
 પ્રેમદાવ રમતાં તેં માર્યો, ઘાવ પડ્યો મેદાનમાં.
 ચપલાવત ચંચલ ચિત્ત ચમકે, ચમક ચમક ચહુવાનમાં,
 પણ ક્યમ-પ્રેમી રસિક જન ફૂલે, ભૂલે નિજ નિશાનમાં.
 મધુર મંધુર વચનાવલિ ધિરિ, ધિરિ પ્રવેશ કરતી કાનમાં,
 મગજ કરી મસ્તાન લમાવે, લણકારે બેભાનમાં.
 મોહનમય મુખ મરકંદડે હું, લમું ભ્રમર ગુણગાનમાં,
 અધવચ તૂટે તાર મનસ્વી, વિણા ભરી ગુલતાનમાં.
 ઘડિ ઘડિ રિસાવું ખારી એ, પ્રીત રીત નાદાનમાં,
 કાચું દિલ પ્રેમ ન જીવવાયે, ફરેતી આખી જહાનમાં.
 ચંદન શિશિર સ્પર્શ સ્પર્શ, મળે જો તનડે તાનમાં,
 પ્રાણ કહેં કુરબાન સૂણી, નવલરંગ મસ્તાનમાં.
 દિલડાની ગતિ કોણ કળે રે, તુજ વિણ દુઃખ નિદાનમાં,
 મજન સ્નેહી છતાં જશે શું, દિન દિન કંઠાણમાં.
 સ્નેહ અતિશય અંકારે, બળે તનડું વિરહકૃપાનમાં,
 ખખરદાર નંબાળ લહે તવ, દાગ ન લાગે વાનમાં.
 શરદ શર્વરી મમો દાખાકર, કપાળ કર્પુર વાનમાં;
 આવ આવ આટાડું ચતુરા, મઝા નહિ તોફાનમાં.
 અલક છૂટા અલબેલા નાંખો, ગરદન ગાર મહાનમાં;
 નેહલયે નયણે નિરખું, અલબેલિ અલોકિક સાનમાં.
 સુણો ઘટીક દિલડાના દુઃખની, રહો ન ખારી માનમાં;
 વરમાવો અધસમૂન હેત્રી, ખાલ રમે ગુણગાનમાં.

બાલ

-૧૩-

મિયદર્શન

આજ ઝાંખી ચર્મ કંઈ ચારની છે હરી હરી;
 મતિ આંખડી બાદુઆરિયે છે હરી હરી.

-૧૪-

નિગરનો યાર

નિગરનો યાર જૂદો તો, બધો સંસાર જૂદો છે;
 બધા સંસારથી એ યાર, બેદરકાર જૂદો છે.
 અરે શું બલુશે લક્ષ્મી, પવિત્રીમાં પડી રહેતાં;
 પ્રિયાની ખ્યાલિની મસ્તી, તણે કંઈ ખૂદાર જૂદો છે. D
 ગણું ના રાવ રાયાને, ગણું ના આખિ દુનિયાને;
 પરંતુ જાન આ પર ખ્યારિનો, અખત્યાર જૂદો છે.
 હજારો બોધ મંદીરો મહીં, નિત્યે લલે ચાલે;
 અમો મસ્તાનના ઉસ્તાદનો, દરબાર જૂદો છે.
 નથી તુજ બાપ માર્યો મેં, અરે મૂખાં કહાં નિંદે;
 સમજ દે! બેસમજ કે, પ્રેમીનો આચાર જૂદો છે.
 બધા પરકાર તોફાને, ઘઈ ચંચલ ચુકે નીશાન;
 અમારા ચિત્તનો આરૂ, અચલ પરકાર જૂદો છે.
 લિધો જે પંથ તે હું કેમ, ત્યાગું છો લયોં દુઃખે;
 પ્રિયાનો માહરી ગરદન, ઉપર આભાર જૂદો છે.
 ઘડીભર બેશ બતલાવું, શિખાવું પ્રેમનો ભદ્ડ;
 અમો ભદ્દગરોનો યાર, જો બાગદ જૂદો છે.
 શિખે જો પ્રેમ પૂરો તોજ, અચળ અલેદ પામે તું;
 નથી ત્યાં પ્રેમ ત્યાં છે બેદ, એ બ્યવહાર જૂદો છે.
 ઘરે શ્રીમંત ઈંદ્રાદી ઘડી, સુજ પંથ પર લાયે;
 અરે! એ કીમિયાનો યાર, જો કંઈ ખૂદાર જૂદો છે.
 કહું શું મોતિમાળા હું? અનૂપમ મારિ ખ્યારીએ,
 કયોં નક્ષત્રનો મારે ગણે, ચણુગાર જૂદો છે.
 લલે! છો માહરા પંથે, બધાએ દુઃખને દેખે;
 મને તો સૂખસાગર, લહેરિનો કંઈ ખૂદાર જૂદો છે.
 ઘયો જે પ્રેમમાં પૂરો, ઘયો છે સુખ અવેધી;
 મહા મસ્તાન રાનીના, મગજમાં તાર જૂદો છે.

નજર મારી પ્રિયા બીના, ન દેખે કંઈ જગત આખે;
ખિલ્તના પંધકારી પ્રેમનો, તો બાર બૂદો છે.

• શુરુ-આદેશ છે અમને, અવળ પંથે પડ્યા જઈએ;
દુનિયાથી પછી આ ખાલ, બે દરકાર બૂદો છે.

ખાલ.

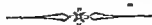
-૧૫-

બેકદર દુનિયા

અહીં બેકદર દુનિયા તણી દરકાર નહીં હમ મસ્તને !
ફરીએ ચહે દિલ ત્યાં અને દિલ રહાય તે ફરીએ અમે !
અમી બેકદર અમીરી તને ! બે ઇશ્કી આ આલમ તણી,
હમને ગમી તો ફકીરી આ પ્યારી ખલક ખાલિન્દની.
અમીરી મુખારક રૂહો તને ! હમને ફકીરી હમારી એ !
તુજને શુમાન અમીરીતું ! મસ્તી ફકીરીની ઝોર એ !
મહેલો ઉંચા વસવા તને ! આલમ બધી માલેકની-
હાજર સદા વસવા અને ફરવા હવે આ ફકીરને !
માશૂક તારી બેકદર ભરી ઇશ્કની ખારાઈથી
આ સનમની દિલદારીમાં હમ બાન અય ફરખાન હય !
આથે ખૂશી તું જે બેઠને તેને હમે હસીએ ફકીર !
હશું બે હમારી ફકીરી તું ચો અમીર અહીં આ વખના !
જોતી હીર ગમતા તને, ઉમદા નવા પેલ્લકને !
લખ ખાક મુદાના નામની દિલ ચોળી બે પાગલ હમે.
સાદગીઓના સૂરથી શુલતાન બે ઇશ્કગાનમાં !
ફેરી હમારી આલેકનીમાં મસ્ત તો હમ જૈવારને.
પીપી તું પ્યાલાં શરાબનાં, માશૂકને હાથે અમીર !
પલ ભર કદી મુખ લોગવે એ કેફની ચેલાઈયે !
તો બે પીએ ઉસ્તાદના આ હાથનો પ્યાલો મીઠા !
દહેજત હવે લખશું અમે ઉમદા અમર એ કેફમાં !

બેઢિલ તું દોસ્તીની ચારીમાં મગરૂર જો રહે બેકદર !
આડેબ હુમાન દોસ્ત ને મગરૂર હુમ જો ચારીમે !

ખાલ.

-૧૬-

ઉઠ ઉઠ સાકી !

ઉઠ ઉઠ સાકી ! ઉઠ મહિરારંગિ જામ ભર,
કર ગાન ગાયકા તું આવી છે ઉમેદ ખર.
લજ્જેત ખબર નથી તને નિતના શરાબિની,
દિલદારનું દર્શન દીકું છે જામની અંદર.
હજાર ગોરી ઝુંદરીઓ, ત્યાં સુધી ટકે,
ઝગકી હુમારૂં સર્વ, મનૂબર નહીં બાહર.
જીવેલ જે જન પ્યારથી જન ને નહીં મરે,
લખેલ આ મંસાર તણાં દક્ષતરો ઉપર.
મસ્તી વિગજમાન ઘણી પ્રિતમ લોચને,
મોપી દીધી લગામ હમે મસ્તી તલે કર.
કર છે કે રોટી પાકની માગ મદિગ પર,
જ્ય મેજવે રખે જહાં કયામત થશે જાહુર.
કદિ રે લહુર રુધારની તે બાગમાં વહે,
જઈ કહે અંદેશ જ્યાં હુમારો નામવર.
હાં નામ વિમારે હુમારૂં જાણિ જોઈને;
દિન આવશે વ્યારે ભુલી જયોજી નામ દર.
ચિત મમયનું લાલાશું કરમાયું મારૂં દિલ,
તાજે થશે તું આખરે આશક તું માત્રે પર.
મારા કિષા મહાજીની દોલતમાં દુબિયાં,
નશ તલો નિધી મુનાવ નવલ નિશાકર.
હાકિંજી કહે વરમાવ નયન ખાલ આંમુકાન.
મનમાન્યું પંખી આવશે તુજ જાલની અંદર.

ખાલ.

-૧૭-

અગર તે યાર શિરાઝી!

અગર તે યાર શિરાઝી મહારૂં મન મેળાવે !
 સમર્પું હું ખુબારા ને સમર તિલ ક્યામને લાવે.
 પૂરેપૂરો દેઈ દે, સાકી ! મદિરા સાર,
 સરિતા રુક્નાબાદનો નિર્મળ શીત કિનાર;
 લતા મંદિર મુસલમાનાં કહો ક્યાં સ્વર્ગમાં લાવે ! અગર,
 પેલી છાટી ગોરીઓ ધારે પૂર્ણ શુમાન,
 કરે, અરે અફસોસ છે, બાધું શહર મસ્તાન;
 હરી ગઈ દિલથી ધિરજ યાર ! તુરક બચમ હુંટ હુંટાવે. અગર,
 અમારી પ્રીત અપૂર્ણની પિયુ ખુળી બેઢરકાર,
 રસ મુગંધી તોય તિલ કેરી શી ફરકાર;
 સહજ કાંતિ રુપાળી ને મને જે મોહ ઉપજાવે. અગર,
 સુદરતા વધતી ઘણી યુસુફ કેરી નિત્ય,
 મેં બાવલુ નહીં હવે એવી પ્રિત ખચીત;
 પતિવ્રતના પટંચલથી સુલેખા જેંચીને લાવે. અગર,
 પી મદિરા મુણુ ગાનનાં તાન મસ્ત તું હોઈ,
 દેખ ન દુનિયામાં કંઈ કરિ કારીગરી હોઈ;
 નિપટ આ ખેલ દુનિયાનો ન જોડ્યો જોડીને લાવે. અગર,
 ખ્યારી ઉર ધરી જરા શીખ હમારી માન,
 નિજ નિર્મળ અંતર વિષે નમીખવાન જવાન;
 શખામણુ વૃદ્ધ ઘાનાની અહો પ્રિય પ્રાણથી ફહાવે. અગર,
 મેં વચનો મીઠાં કહ્યાં, તેં કહુતાનો સાર,
 પરમેશ્વર તુજ લહુ કરો, પરંતુ રે મુજ યાર;
 બહું છાજે કથન કડવાં, અહો, મીટે અધર લાવે. અગર,
 રચી ગાન પર ગાન તેં, મોતી પરોબ્યાં સાર,
 આવ બેસ ખુબ તાનમાં ગા ખુશ હાશિમ યાર;
 રૂઢી મંદાકિનીનો હાર તને આકાશ પહેરાવે. અગર,
 બાલ.

દિલડું રહે નહિ હાથ

દિલડું રહે નહિ હાથ, ખ્યારા મિત્ર હુમારા !
 મન પરમેશ્વર કાજ, છોજી વશ કરનારા.—દિલડું.
 પ્રીતમ કેરી પ્રીતની, સુમ ગોઠડી હાથ;
 અંતરમાં અધિકી રમી, આજ ઉઘાડી થાય. ખ્યારા.
 ચાર દિવસની ચાંદની, જગત બાહુ સમ દેખ;
 કર નેકી જે ચારશું, હુંટ લખોની લેખ. ખ્યારા.
 પપન પૂઠના બિડળે, ભર દરિયે છે નાવ;
 મહેર કરો ઝટ થાય જે, પિયુદર્શનનો વ્હાવ. ખ્યારા.
 ગઈ રાત્રિ છુલખૂલડે, ગાયું ઘણેરું ગાન;
 કુલ મદિરા સુલતાનમાં, કહે ઉઠો મસ્તાન. ખ્યારા.
 રે ઉદાર પ્રેમી થલે, આયુષ વર્ષ હબાર;
 કો દિન ગરિજા ફકીર પર, કર કંઈ કૃપા લગાર. ખ્યારા.
 સમજ રહી બે શબ્દમાં, ઈહ પર સુખ બે રહાય;
 કારણે મિત્રશું મિત્રતા, અરિશું નશ્વરતા થાય. ખ્યારા.
 કીર્તિ કેરી શેરીમાં, થયો મને અટકાવ;
 યદપિ રુચે નહિ તૂળને, છોડ નસિબના દાવ. ખ્યારા.
 મધપાન જમશીદનું, સુકુર સિર્કદર બાણ,
 જેમાં દાસ-સુલકની, પૂરી પડે પિછાણ. ખ્યારા.
 મકર ગર્વ કોધી પિયુ, ગાળિ નાખશે કાય;
 જેને કર પથ્થર કડિણ, નરમ મીણ થઈ જાય. ખ્યારા.
 કદી હુમારી ગોઠડી, હરિદ્ર ગવંચો ગાય;
 મોટા વૃદ્ધ પવિત્ર તે, બહુ ઉન્મત્ત થઈ જાય. ખ્યારા.
 કહુ મદિરા બહુ પુનિત જન, ગણે દુઃખની માંય;
 પણ અમને સુધા તણા, અધર સુધા સમ થાય. ખ્યારા.
 દુઃખના દિન તો ગાળિએ, આનંદ ઉભરા માંય;
 એ કિમિયાથી ગરિજ તે, કારૂન સમ થઈ જાય. ખ્યારા.

મેં પહેર્યું પોતે નહીં, મદિરાંગી વસ્ત્ર;
ક્ષમા કરો તેથી મને, પુનિત સુગુરુ સમસ્ત. ખ્યારા.

-૧૬-

ભારતીયિક સંગ્રહ

ગયો કે દેશમાં ખ્યારો જગત અંધારૂ મૂકીને ?
લલો ખારે ઉગે ભાનુ મને મહારે ઉઠાસી રહી !

* * *

કાંઈ કહો નહીં કાંઈ મદીરા મસ્ત મહારાને,
નજર બદ ના કદિ લાગો વિરહના પ્રાણુખ્યારાને

* * *

રહે રે હીપની શિખા હવે જો નિશા રહી થોડી છે,
મગજે મદિરા મસ્તની હવે જો નિશા રહી થોડી છે.

* * *

અરે દીલ થઈ રહે તૈયાર સજન લર ખ્યાર આવે છે;
ચુંબી હાર ગજરાની લલકતી મહેક આવે છે;
મુરાહી ઝોક કર ખીજે પિયાલો પૂર મદીરાથી;
બગલમાં પ્રેમની પોથી કંઈ નુખરાં ખતાવે છે !

* * *

ઉઠ ઉઠ મનડારે ધર કાંઈ ધીરજ ખાસી;
મગજે અધર રસ થા તો પિયુનો ઉપાસી.

* * *

ખલક ખંધ ખોલતાં લલા મીઝાજ યાર;
લાખ માગુકનાં ખુટે ખુત ના બઝાર.

તમને પ્રણામ મઈ લગી લગી કહો;
બખર જ બરેબરી વળી વળી કહો.

* * *

સખી કોણ એહવી તાહરી હીલી તુને કરી;
બદમાસને કરે સજ્જ સજા જો મળે ફરી.

* .

*

*

અલી એ ખૂની ! જઈ તાહરી ફરિયાદ ક્યાં કરીએ;
કઈ કોર્ટ કે અદાલતે પુકાર જઈ કરીએ ?

બાલ.

-૨૦-

બેદાદની દાદ

કહો ક્યાં જઈ કરવી અરે ફરિયાદ દિલ દર્દની;
ખોળી વળ્યો સહુ ખટક પણ અદાલત ન હીલી ઇન્સાફની.
નહીં રાહ કે ફરિયાદ કોઈ સુણવા અહીં કાજ મેળે,
પ્રમથું બધે અંધેર જહીં શયતાનના ચાળા ફરે.

દુનિયા બધી દોરંગી તે ઇન્સાફ શું આપે અરે,
દંટે દુઃખીને ઉલટી બદગોઈ વણુ સમજે કરે.

નાહિ રાહ કે ફરિયાદ તો બેદાદને રડવું કશું !
જોનાર કે લોનાર ના ત્યાં આંસુ ત્યાં રડવું કશું !

જાણે ન જે હેવાન તે દિલદર્દની વાતો કહી,
શાણા થઈ ફરતા લલે ઇન્સાફની ના ગહ જહીં.

લાગ્યું જહાં દિલ એક શું મો તો બતાવે દુનિયા,
રહિયે રહી જો એકને, કહાડે હમી હકાપણુ લયો.

આહે ઝિગર એકાન્તમાં જઈ બેસવા આરામમાં,
ગન્દન થકી પકડી લગાડે સ્વાર્થના સહુ કામમાં.

પડાં કાબ્યના આનંદમાં સૂર કહાડતો વાણુ લઈ,
તોડે પડી વચમાં ચડેડો તાર ત્યાં આવી અડી.

ફેજલત ઝિગાડે જવાબની જૂંમી છત્રી ફરી પડી,
ગુમ થાય ખ્યારાં પૂતળાં પગબર અરે નજરે ચડી.

બેદા જઈ બેહેશ્તમાં શાન્તિ જહાં વર્ષો રહી,
ન્યાંધી ઉગરી ધાવના દિનગતની ધાત્રી મહી.

જાવું ગણાવી કેટલી દિલદર્દની ઘાણી અરે,
 શુજરે સિતમ બહુ રાંક પર પણ દાદ ક્યાં તેની મળે.
 ધારી હવે કરવી અપીલ માલેકની દરબારમાં,
 વાગે અદલ ઇન્સાફનો જ્યાં ઘંટ હરગીઝ દાદમાં.

ખાલ.

-૨૧-

નિરાશા

કશો આધાર ના ભાગું-મળે ના ઠામ મન વાગું;
 થઈ ભૂમિ ખમી કાઢું, થઈ વારિ દ્રવી પાડું,
 કે અગ્નિ ખાખ ઉડાડું, હવે શો માર્ગ સંભાળું !
 કે વાયુ રૂપ સહુ વ્યાપી, મળું નલ નામને કાપી,
 મળે શું એ ગલી છાની-પુલે જ્યાં દીલનું તાળું !
 દીકું મેં જ્યારથી ખીજું, તરત મન ત્યારથી લીજ્યું,
 હૃદયમાં, લોહીમાં દીકું, ખજ્યું તે ના રહ્યું ખાજ્યું
 મળ્યો એ મંત્ર શે લીધો, ન એકે અર્થ જ્યાં સીધો,
 અરે ! ખ્યાલો કહી પીધો, રંગોમાં વિષ શું વ્યાખ્યું
 હિમે ભગતાં ન કાં ખાજ્યું, ન માયાએ ચરી ખાધું !
 ચર્ચું, ખાજ્યું તથા વાધ્યું, ન તારે હાથ રોપાયું !
 ખન્યો છું મરત કે ઘેલો, ગણે કાઢ્યાં મને ઘેલો,
 હશે વિષ કે અમૃત રેલો, ન એકે પાસ અજવાળું !

ન જોને ઠામ છે ઠરવા, ઉની ઝાળોથી ઉગરવા;
 લીની મીઠી હુંદે ઠરવા, કહી મારું છે આ મારું !
 ખરે એ મોત-નહિ 'મારું', મુલું તે શું ગયું વાદું ?
 સુકી દેલું 'મારું', 'મારું',-અરે ! તે તેજ મરવાનું.
 જીવે જ્ઞાની-ખધું 'મારું', જીવે યોગી તણ 'મારું';
 મુવો જેણે ભાજ્યું 'મારું', મુવો દ્રેધા શોષે 'મારું'.

મળ્યા વણ કોણ શું મૂકે, શું નાગો નહાય શું સૂકે;
 ન દીકું તે જરૂર ચૂકે-અરે ! 'માફ' ન મેં લાગ્યું.
 મરે મારે ચઢે આડું, પડે ખાડે ગિધું ગાડું;
 ન જેને ગાંઠ છે લાડું, કહે તે જીવ રીદ ખાળું !
 કહી હસતો કહી રોતો, કહી ગાતો કહી વાતો,
 કહી રાની કહી માતો, ન ગોરૂં વા નહિ કાળું.
 ન તે કોને નટે પંડે, ન કોનાં જીવ લે ફંદે;
 ન વિશ્વાસે હણે ધંધે, અનામી નામ છે બહાણું.
 નથી કીર્તિ નથી લીતિ, નથી નીતિ નથી રીતિ;
 કુલે દુનિયા ભલે જીતી, નથી દુનિયા શું સંભાળું.

*

*

*

અમે એકાંત આનંદી, ભલે દુનિયા રહી લવતી,
 અમે નિર્ભ્રાન્ત સ્વચ્છંદી-ન કોનું કાંઈ છે લીધું.
 તમારી ને અમારી છે, જુદી વૃત્તિ જુદી વાણી,
 તમે રાગી, અમે ત્યાગી, વિરાગી રાગી હું બાળું.
 ન મારે ચિત્ત અંધારૂં, લવું જેથી હું જે ધારૂં,
 ન સારૂં કે ન નહારૂં-ન લાગે કે લાગું ઠાણું.
 ચીરાણું સર્વ પાસેથી, ન બાકી માર ખાધેથી,
 વધું તો ચે નથી ખાલી, હજી છે તાંતણે ખાંધ્યું.
 દબાવી હાથથી એને, મળે છે તેથી એ તમને,
 ન તોયે ક્યાં તમે ક્યાંને-પડી એને તમારી શું ?
 તુટયો એ તાંતણો ચાડ્યું, સુવું કે જીવતું મહાડ્યું,
 પડી એ ચે'લું ને છેલું, બધે જોડું રમે છાનું.
 ભલે લ દીલ જ્યાં ફાવે, દુઃખી ના થા જુઠે દાવે,
 બકે જો જેમ જે ફાવે, ખરું તુજને મળ્યું બહાણું.
 સુરાગી વા વિરાગી વા, જહાંગીરી ફકીરી વા,
 મજિ એને છે એ ઝીવા, ક્યહાં મળ્યા ક્યહાં ગાવું !

મજિસાત.

—૨૨—

‘નિરાશા’એ જ છે આશા

અહા ! હું અકલો દુનિયા-ખિયાળાંમાં સુનો ભટકું,
રઝળતો ધરકને રસ્તે અહીં તહીં આંધળો અટકું.
ખતાવી રાહ આ જેણે ગયાં તે શું દગો દેઈ !
રિખાવી, રોવરાવી, ને શું રમશે ખાકથી મારી !
રમૂતિ આવી તમારી ત્યાં ન અશુધાર રે’ બલી,
હૃદય રમતું ઉછાળા દે-જીવાની શું ફરી આવી !
સુણીવું હો કવિતા આ જિહ્વે રસ નેત્રથી જરતો,
હૃદય હૃદયે મિલાવો તો જીવું ઉઠું પડ્યો મરતો.
અરે ! તે બાલપણના કયાં ગયા સાથી બધા સાચા !
ગઈ કયાં પ્રાણપ્યારી તે !—રહી સુજ સાગ આ વાચા !
સુણાવું તે ય કયાં બેશી ! નથી કો ઠામ રોવાનું,
ભર્યું છે બેકદર દુનીયા વિષે જ્યાં ત્યાં વગોવાનું.
બાણાવી દો મને આજે, તમારી તે રીતિ જૂની,
ન જેથી દાગ દિલ લાગે ન લાગે જિંદગી સૂની !
ખતાવો શી રીતે હમણું, હૃદય ખાલી છતે રડવું;
વચનમાં પ્રેમ ખતલાવી મથારે પ્રેમિ દિલ હણવું !
અરે ઉસ્તાદ ! ક્યા પાયો ? મને આ ધરકનો ખ્યાલો—
કયો સંસાર ભર સુનો, વફાઈ ક્યાં મળે ?—ચાલો !
ઉઠામ્યાં ધર્મશાસોને—ગણાયો જ્ઞાની પંડિતમાં,
કરી દૃષ્ટિ ન કો ઠામે, પ્રીતિ રીતિ અખંડિતમાં !
હરો ક્યાં સત્ય દેખાડો, હરો શું સત્ય સમજાવો;
રહી રે’વું, રહી ગાવું, મને તો એટલો દહાવો.
બધી દુનિયા જીવે જેથી ગયાં સુજ નેત્ર તે ફૂટી,
બધી દુનિયાનું અજવાણું મને અંધારી તે જાડી !

અહીં તહીં આ ભટકવામાં નથી શાન્તિ તણી આશા,
સિતમગર લે ધરી ગરદન:-નિરાશા એજ છે આશા.

મહિલાલ.

—૨૩—

કીસ્મત

કહીં તું જાય છે દોરી દગાખાણ કરી, કીસ્મત !
ભરોસે તે' લઈ શાને ? આ હરૂણ કરી, કીસ્મત !
ચવા નિજરૂપ દુનિયામાં ઉતરવાનું કયું, કીસ્મત !
કરી તુજરૂપ રંજાડી લપેટી ધા કરે, કીસ્મત !
અલાવી પુષ્પમાલા પર નીચે સર્પો લપ્યા, કીસ્મત !
સનમ દીદારમાં નાખી પલક જુદાઈની, કીસ્મત
લગાડી કાર્ય-કારણની ધરાખર સાંકળો, કીસ્મત !
ભરાબ્યા ત્યાં શી રીતે તે' જીવટના આંકડા, કીસ્મત !
પિછાની બે અને બેને કહીને ચાર, હે કીસ્મત !
લખાબ્યા હાથથી શાને ? તે' બેને એક આ, કીસ્મત
ગણી માફ વળી માફ લયુ દિલ પ્રેમથી, કીસ્મત !
તથાપિ ત્યાં ભર્યું શાને ? શી રીતે ? એર તે', કીસ્મત
ધરી આશા તણા પાયો અણાવી તે ઉપર, કીસ્મત !
કહીં ? ક્યારે ? લીધો તાણી એ પાયો તે', અરે કીસ્મ
મૂઠાવીને મીઠે ખોળે ભરોસે શીશ, હે કીસ્મત !
કપાવી શી રીતે ગર્દન વહે ના ખૂન પલુ, કીસ્મત !
ઉઠાવી 'અસ્તિ'થી દિલને લગાડયું 'નાસ્તિ'માં, કીસ્મત
દરદ દિલ રેણું ત્યાં એ તે' વગોવાયું ભર્યું, કીસ્મત !
વહે આંખો ગળી ધારે-ધ્રુવે દિલદાનને, કીસ્મત !
જુદાઈની મીઠાઈમાં ભરી ખારાઈ કયાં, કીસ્મત
મુઠાવી કે રંગાવીને કરાબ્યો ત્યાગ તે', કીસ્મત !
તથાપિ ત્યાં જાગડી શી ! ઉપાધિ બેવડી, કીસ્મત !

મુખે અદ્વૈત ઉચ્ચારી લહી મનથી પૂરું, કીસ્મત !
કવિતા આ બકાવાનું કર્યું શે દૈત તે, કીસ્મત !
કહીં કહીં આ દગાબાણ કરે હા ના તું શું, કીસ્મત !
મને માલીકના કાને પડે લણકાર ત્યાં, કીસ્મત !
રમાડયો આ દગાબાણ વિષે બહુ છું ખુશી, કીસ્મત !
મળ્યો માલીક વેચાયો:-કરી લે આહે તે કીસ્મત !

મણિલાલ.

-૨૪-

કપાયોમિં

ખતમ્ અયૂ હઈદિલ ! શે જત, ન તારૂં કોઈ છે અહીંયાં,
ખરો દિલખર નથી હિકમત્ કરે તું રોઈશ અહીંયાં.
મિઝાજે ઇસ્કના રસ્તા બરા બારીક છે અહીંયાં,
કદરદાની વીડી તે પર કદાપિ ભેઈ છે અહીંયાં !
શુબર કર ચાર કિસ્મતપર, ન તારો કાર છે અહીંયાં,
જિજર આહે જુઠાઈમાં, મુખે તું ઘોઈ લે અહીંયાં.
મળે કોઈ અગર તોયે, પછી દરકાર શી અહીંયાં !
ઉડી દરકાર દિલથી તે, બધીએ ખોઈ છે અહીંયાં.
રહેવા દે ! મુહાવા દે ! ન ખાલી દોડ તું અહીંયાં,
તળીતળીની કહીં તારી બનેલી સોઈ છે અહીંયાં !
ન કર ગમ્ ! યાદ કર હફને ! હકીકત છે કહીં અહીંયાં !
ગરજ ગઈ કે ગઈ ચારી ! ઉપર બદગોઈ છે અહીંયાં.
જહીં જહીં તું કરે આશા, ફિકરમંદી બડી અહીંયાં !
ડુગી ગાયબ્ નિરાશામાં, મજા મીનોઈ લે અહીંયાં !

મણિલાલ.

-૨૫-

સિદ્ધાન્તોર્મિ

આ જામયુ ધરિકમાં ખુબી ભરી કહી કહી !
 ઝીંદગી ખુદાઈ તર ભરી કહી કહી !
 પોયાં ઉઘામી વેદ ને ઇજિલ, કુરાનનાં,
 ખુદાઈ ધરિકના વિના ઠરી કહી કહી !
 બધરિક ઝીંદગી કહી !-પરમાણુ, નાડીમાં ?
 જડમાં એ ધરિકની હવા પસરી કહી કહી !
 નિઘાયુસનમ સુરયુ ખુદા કે દમયુ આદમ,
 આશક રે' મયયુ ધરિકમાં ઠરી કહી કહી !
 કાન્તિ, લબ્યતા, ને સુખ, ઉર્મિ, ભાવના,
 માને એ જામયુ ધરિકની લહરી કહી કહી !
 કાપો, તપાસો,-તાવી, ને ઝોગાળી, તોળી, ખૂણ,
 સુરદા ઉઠે, ન ધરિક પરહરી કહી કહી !
 ઉઠે મસીહ, રામ, કૃષ્ણ, ખુદ, ને મીર્ગ,
 મસીહ સનમ વાય વાંચરી કહી કહી !
 આવો શુમાનો વેદિયા કુગની પાદરી,
 લે જામ સનમને અધર ભરી કહી કહી !
 દિવાની આ ખુમારી ધરિકની ચઢી દિલે,
 નાત ભાતને કરી પરી કહી કહી !—
 કવિ કટપના, મસ્તાની ફિલ્સુફી અભેદની,
 તે સાદી ! તારા જામથી ઝરી કહી કહી !
 એ જામ તું પૂરેપૂરો મદાએ પામને,
 સાગર ન દૂર લખાયકી કરી કહી કહી !
 કદમ્બોરીમાં ચહુ સનમ ! લાય જાન આ,
 આશકને દિલ ઉમ્મેદ એ ખરી કહી કહી !
 લાલે ન જામયુ ધરિકની મજા મીનાઈને,
 નિંદો તે ધરિકબાણને ડરી કહી કહી !

હુપ્યો આ જામયુ ઇરકમાં મણિ ખોઈ લાનને,
લે તું સનમ!! કર એક દિલબરી અહીં તહીં !

મણિલાલ.

—૨૬—

અનુભવોર્મિ

જપીને પ્રેમ મંત્રોથી, જગાડયું મેં શું આ આજે !
છતાં જૂનું નવું એવું, જગાડયું મેં શું આજે !
રસીલું આ નજર ઉલું, અદાથી નાચતું રંગે;
જહાં હેયું તહાં રાચું, જગાડયું મેં શું આજે !
અફ હું સ્વપ્નમાં કે હું, ભુલ્યો હું જાન ભેયાથી,
સ્મૃતિ છે એજ સુરતની, જગાડયું મેં શું આ આજે !
દીકું ખેલાં સ્મૃતિ તેથી, તથાપિ છે નવું નિત્યે;
છે એતું એ રૂપે જુદું, જગાડયું મેં શું આ આજે !
ન જામત કે સુખગિત છે, ન તંદ્રા કે નથી સ્વપ્નું;
શકે એ આજ ચેતન છે, જગાડયું મેં શું આ આજે !
નથી ડરતો નથી ખડીતો, રહ્યો તુજ રંગમાં રાચી;
ભર્યાં અંગે છે આનન્દે, જગાડયું મેં શું આ આજે !
તું પાડે જૂમ તો હું જૂમ, તું આંધુ તો હું આંધુ છું;
રમાડે તું રમત હું છું, જગાડયું મેં શું આ આજે !
તું જા રહેતાં-હું જાઉં છું, તુંતુંતુંતું, હું તે એ તું;
છતાં છે કાણ તું આવું? જગાડયું મેં શું આ આજે !
રહ્યું છાઈ બધે અંગે, સદા સ્મરપૂર્ણ રહિયાનું;
સદા સુખસાર ભર પ્યારું, જગાડયું મેં શું આ આજે !
જુદા થાતાં હૃદય લાગ્યું, નિઘા તિર્છી રસીલીથી;
અનામી નામ હર તારું, જગાડયું મેં શું આ આજે !

મણિલાલ.

-૨૭-

રત્નરૂપોર્મિ

દેખે કહાં તે માહયૂનર, ઈશ્કમાં જાન દે ન દે !
 ધારી ફકીરી કાપી ને સરથી પયમાન દે ન દે !
 મંદિર, કાળા, ફૂલ, આગ, તસ્બી, લખૂત, છાપ તે,
 દિલથી ચર્કી દારૂ સનમતું એ નિશાન દે ન દે !
 વેદ કુરાન કે પુરાણ યોગ સમાધિ બ્યાધિમાં,
 ઈશ્કમાં જાન છે કના તે આશક ધ્યાન દે ન દે !
 ઈશ્ક ન એ લમે જુલાં;—ચીરી તપાસો છાતીને,
 નાડીએ નાડી, ખૂન એ ખૂન, ઈશ્કની આન દે ન દે !
 માલને જાનથી ઘોઈ હાથ દીદયસનમમાં મસ્ત જે;
 તેને ન ગમૂ, તું યા નસીબ ! વસ્ત્રયહ્સાન દે ન દે !
 રાજ સનમ હું જ્યાં કરી તારી નિગાહ અબેદ-સૂ,
 રકીબથી રમી, રીકને જખાન દે ન દે !
 આહ જુદાઈની સનમ ! કેવી તું સંગદિલથી શું !
 છું તંગ,—દુસ્મની બધે,—દિલ બેધમાન દે ન દે !
 જુદાઈ કોઈ કાલની ખતાવે ખવાળ ખૂબ-ખૂબ,
 આવી સનમ ! જગાડી તું, ઈશ્ક પયમાન દે ન દે !
 આફ્યો ફરી ફરી બધે તમારી હું તલાશમાં,
 આક દિલ કર્યું તો સનમ ભેટ-ભાન દે ન દે !
 આક દિલ બેહાલ આ મહિ તું આયના વિષે,
 અહા ! સનમ ! હવે લલા દિલમાં મકાન દે ન દે !

મહિલાલ.

-૨૮-

આનંદોર્મિ

ચારી મસ્તોની ખુવારીની તૈયારી છે;
 દિલદારી વફાદારીથી, મસ્તોથી જહાં હારી છે.

દુનિયા કહે દિલદારી તે, જુઠી બધી જુગારી છે;
 એ મસ્ત જામયુ ધરકથી, મસ્તો એ અકલ મારી છે.
 સખો સમાલી આપના, દિમાકો ડોળને;
 અમે તો બદન ચીરીને, શરીરે ખાક ત્રારી છે.
 પરવા અમે કરતા નથી, કર્યો અમારી કોઈ ના;
 એ ઊંચમૂ દિલદારને પરવા સદા અમારી છે.
 ઝાંખી જો સનમની યહુ દમ લાગી તો અમે આંખ મુદ;
 અંતર લગાવી ધૂનમાં, પૂરી કરી મહેદારી છે.
 હરગિઝ રહે જો દમમાં દમ, તો દમ બદમ જેણું સનમ;
 દુનિયાની ના પરવા, હમે કિસ્મતથી કરી ચારી છે.
 આ હાલ મસ્તીમાં નથી કોઈ અમારો આશના;
 મરહૂમની ના પરવા, ભાવે સીનામાં બખમ કારી છે.
 દીઠી મજા જે મેં સદા, બેઠે તે શું જાણે ગમ;
 ગમજવારને ગમથી જુઓ, લાગી ખરી દિલદારી છે.
 રાતાં જહાં હસતાં તમે, હસતા અમે જ્યાં સૌ રૂએ;
 રાજા તમે શુલામ અમે, લિલટ એ અમલદારી છે,
 આવો આ ધરકબાજીમાં, જો હોય અકલ ખોઈ પૂર;
 પી લો સનમ મહિ નૂચી, સારી જહાં ઉતારી છે.

મહિસાલ.

—૨૬—

માયાનો પ્રેમરૂપે પ્રહસાવ

દિલશુ દિલ લાગ્યા પછી જેએ શું તું ખીજાઈને!
 નયન જેએ ક્યાં હવે, મીઠી ખુમારી પાઈને ?
 તારો દિવાનો તે જ પાચો મુજને ધરકેશરાજ,
 માર કે લવાડ ચાલે શું હવે લપટાઈને !
 ધિલ્લ ! એ પ્રીતિ ન બોલે શું વિચારે ખવાજ તું !
 આંગળી હોઠે દઈ ઉભી રહી શું ચાઈને !

સટ અલક છટકી ગઈ ક્યાં વીજળી ઝંખાઈને !
 ક્યાં ગઈ ! હા ! ક્યાં ગઈ ! બ્રહ્માંડ બેઠી છાઈને !
 તું જ બ્રહ્મા, તું જ વિષ્ણુ, દેવ તું, દાતાર તું,
 હું તું ને શ્રીબ્રહ્મા તું રહી પ્રેમલીલા છાઈ એ !
 નાસ્તિકોમાં મુખ્ય કે આસ્તિક કે ગાંડો કહે,
 હું તું સર્વે એક કોઈ મર્મ એવો માહી લે !

મણિલાલ.

-૩૦-

પ્રેમરથાન ક્યાં ?

હલતખતે જગો તારી કોઈએ પૂરી નહિ,
 હરદમ તથા પથારી દીલમાં સૂની નહિ.
 દુનિયા પ્રીતિ ભરી ભલે, ઝીલે સુભાગી જન,
 હો ભલે એ સો ગણીઃ આ દીલને પૂરી નહિ.
 ભાવે રમાડું તુજને, બેસાડું માને પાસ,
 બેટવા હું જાઉં ત્યાં, મુરતિ દીકી નહિ.
 મુરતિને હું ન માનું, કામ શું તે સાથ ?
 એજ નયનોની મજા, મુજને અધુરી નહિ.
 તું મળી હલી મુજને, રહી એક બે પળવાર,
 યા કેરી દિલ કારી ગઈ દેગમાં પૂરી નહિ.
 એ ખૂનને ટીપે ટીપે ગાઉં હું તારું નામ !
 તું વિના કતોરની ખુળી મને પૂરી નહિ.
 આવ કે ના આવ તું, તું તું જ આઠે ભામ,
 હું તું એ ખુવારીમાં, મને સખુરી નહિ.

મણિલાલ.

-૩૧-

એ કોણ છે !

આંસુડાં મારાં હવે એ મૂરતિ કો' કોણ છે !
ચાલે જીગર પાણી થઈ, રોકનાઈ કોણ છે !
જામો નિરંજન નામનો, હું પ્રેમનો થેલો ફકીર,
એ જ જામો એ ફકીરી, ટાળનાઈ કોણ છે !
છે દુનિયા ? તો નિત્ય હો; ના છે નહિ; તો શું બુઝ્યો !
છે ! ખરી ને છે નહિ:-એનો દિવાનો કોણ છે !
સાચો મદા છે પ્રેમ, જેશું દુનીયા બાધી હરામ,
દુનીયા પ્રેમે નથી, તો નીતિ રીતિ કોણ છે !
દુનીયા પ્રેમે નથી, પણ પ્રેમની દુનીયા હજાર,
એ વિશિષ્ટ, એજ વિધુ એ વિનાનું કોણ છે !
એજ માઈ નામ, એની શોધમાં શુલતાન તાન,
દુનિયા મારું ફેના; એના વિના એ કોણ છે !
એની મઝા અંતર મને, કે જાણે કોઈ પ્રેમી જન,
પામ્યો હું કે પામ્યો નહિ, એ પૂછનાઈ કોણ છે !
એ જ આંસુમાં મણિ ! લીની મીચી રો' આખડી,
ગોલનારાં ફરે રો', એ આજ બીલે કોણ છે !

મણિલાલ.

-૩૨-

સાત્વિક ત્યાગ

ઉડી જા તું ગાફેલ ગાલરા !
તારે અંતરે શી આંટી રહી !
તારી પાંખ ત્રોલ થઈ હવે,
યશ પાણીનો કવિયો ફરે,

રહી રિદ્ધિ કર જોડી નવે,
 તોએ આ થી આગ્રહિન રહી !
 આ તો બળ સ્વાર્થની છે રચી,
 કામ કોષ કોટ રહ્યો મચી,
 જોઈ શુદ્ધિ લાખ ગયા પચી, /
 પણ જોઈ તે ફરી ના જડી. -
 નયો પ્રેમનો જે ઘુંટી પીએ,
 તેને રંગ નિત્ય નવા જડે,
 તે પ્રહ્લાંડમાં નિભનંદ લે;
 એ ખુમારી તુજ નયને ચઢી.
 છે તું અન્ય કોઈની શોધમાં ?
 તો તો ધૂળ પડી તુજ ભોધમાં;
 નિજ રૂપથી બીજું શોધ મા,
 સર્વ એજ છે વિસર્ગ અહીં;
 દેખે નારીમય કે સોને ઘડયું,
 કોઈ લલ, લટ, નયને અડયું,
 કોઈ ક્યાં અને કોઈ ક્યાં પડયું,
 પણ વાત તો કહીની કહી !
 હતો બાલ તો મુખુ લાસતું,
 વધ્યાં વર્ષ જ્ઞાન મજુ ઉધું,
 પર લાવ—મન—જનીયું કુંડું;
 મળે બાલપણ પાતું ક્યાં જઈ !
 પોથી વિન્ધની ભણી ભુલ તું,
 પત્રીયાં છતાં બન બાલ તું,
 ખરી મસ્તી એ ખરું મુખડું,
 પાછી પાપ પુણ્ય અટે નહિ.

-૩૩-

અમર આશા

(પ્રો. મણિલાલનું છેલ્લું કાવ્ય.)

કહી લાખો, નિરાશામાં, અમર આશા છુપાઈ છે !
 ખાકા ખંજર સ્નનમનામાં રહ્યો ઊડી લપાઈ છે !
 જુદાઈ ઝિન્દગી લરની કરી રો રો બધી ફહાસી,
 રહી ગઈ વરલની આશા, અગર ગરદન કપાઈ છે—
 ઘડી ના વરલની આવી, સ્નનમ પણ છેતરી આલી,
 હજારો રાત વાતોમાં ગમાવી એ કમાઈ છે !
 ઝખમ દુનિયા ઝખાનોનાં, મુસીબત ખર્ચાકનાં ખંજર,
 કતલમાં એ કદમગોશી ઉપર ક્યામત ખુદાઈ છે !
 શમા પર જાય પરવાના મરે શીરી ઉપર ફેરહાદ,
 અગમ ગમની ખરાબીમાં મજેદારી લૂટાઈ છે !
 ફના કરવું—ફના થાવું, ફનામાં શહ સમાઈ છે,
 મરીને જીવવાનો મન્ત્ર, દિલખરની દુહાઈ છે !
 ઝહરવું નામ લે શોધી, તુરત પી લે ખુશીથી તું !
 સ્નનમના હાથની છેલી હકીકતની રફાઈ છે !
 મદા દિલના તકપવામાં સ્નનમની રાહ રોશન છે,
 તકપ તે તૂટતાં અન્દર ખડી માથૂક સાંઈ છે !
 અમનમાં આવીને ઉભો, શુલો પર આફરી થઈ તું,
 શુલોના ખારથી ખચતાં બદનશુલને નવાઈ છે !
 હજારો આલિયા મુરશિદ ગયા માથૂકમાં ફૂલી,
 ન ફૂલ્યા તે મૂવા, એવી કલામો સખત ગાઈ છે !

મણિલાલ.

-૩૪-

સરસ્વતીચન્દ્રનો ત્યાગ

દીધાં છોડી પિતામાતા, તણ બહાલી ગુણીદાર,
 ગણ્યા ના મર્મ લેદાતાઃ લીધો સંન્યાસ એ, ભ્રાતા !
 પિતા કાળે તણ બહાલી, ન મોની વાત મ્હે ત્હારી,
 ગણ્યા ના ગાંઠ નિઃશ્વાસ; લીધો સંન્યાસ એ, ભ્રાત !
 થયો દારૂ મન માન્યો, વિક્ષણ થઈ રોહની સાનો,
 હવે સુકુમાર ઉર ફાટી જતું જોવું રહ્યું બાકી.
 ફરે તે દેવી શેષા રે ! અધિકારી ન હોવાને-
 પ્રિમાનાં આંસુ-હું ભાઈ; ન એ રહેવાય જોવાઈ.
 અહો ઉદાર બહાલી રે ! ટકાવી દેહ રાખી રે !
 ન ભુલાતું તું ભુલી દે ! વિધિનું ધાર્યું વેઠી લે !
 અહો ઉદાર બહાલી રે ! મતી તું શુદ્ધ શાણી રે !
 ન જોડાતું તું જોડી દે ! છુટેલાને તું છોડી દે !
 અહો ઉદાર બહાલી રે ! સતી તું શુદ્ધ શાણી રે !
 છુટે ના તે નિભાવી લે ! યદ્યુ' પાતું મુધારી લે !
 અહો ઉદાર બહાલી રે ! દીકું તે સ્વપ્ન માની રે !
 ન ભુલાતું તું ભુલી દે ! દીમે તેને નિભાવી લે !
 અહો ઉદાર બહાલી રે ! ન નિવારાયું ભાવિ રે !
 ન ભુલાતું તું ભુલી જા ! વિધિનું ધાર્યું તે પી જા !
 અધિ ઉદાર એ બહાલી ! મખા ! બહાલા ખરા ભાઈ !
 અમીની આંખ મીચીને ! જનાશને જવા ઘોને !
 ગણી મળંધને તુટ્યો ! ગણી મળંધને જુઠો !
 કૃતામીને વિચારોને ! જનાશને જવા ઘોને !
 હતી લક્ષ્મી ! હતા તાત ! હતી બહાલી હતો ભ્રાત !
 ખડી ! ત્યારે-નહી કાંઈ ! ન લેવું આય કંઈ સાદી.
 અહો ! તું ભાઈ બહાલા રે ! ભુલી સંસ્કાર મહારા રે !
 ખીચારો દેશ આ આર્ય ! ફરે તે કાજ કંઈ કાર્ય !

અહો તું લાઈ-લાઈ રે તું-રૂપી છે કમાઈ રે !
 ખીચારા દેશને, તેને શુભાવે ચોધી ચે મુને ?
 મુકી દે ચોધવો મુને ! મુકી દે ચોચવો મુને !
 પ્રિયાની આ દશા દેખું !-નથી સંસારમાં રહેવું-
 હવે પાછો નહીં આવું ! મુકયું પાછું નહીં રહાઉં !
 રહું તે ચે તણ હેવું-શું છે સંસારમાં લેવું ?
 અહો તું જીવ મહારા રે ! દીધો ચો દંશ દારાને ?
 ગણી ના પ્રાણપ્યારી ત્હે ! ઠગી ત્હે મુઘ્ધ બહાલીને !
 અહો તું જીવ મહારા રે ! દીધો ચો દંશ દારાને ?
 ઘરો શું પ્રાણપ્યારીને ! હણી મુઘ્ધા કુમારી ત્હે.
 હવે, જો ફૂર ઉર ફાટ ! અહો રાત્રિ વહો ધાર !
 અભાગી નેત્ર મહારાની ! ઘટે નિરાંત તે થાની ?
 અહો જો જીવ મહારા રે ! દઈ આ દંશ દારાને,
 ઘટે ના વાસ અંધારે-ઘટે અન્યાસ તો ત્હારે.
 અહો જો જીવ મહારારે ! દઈ આ દંશ દારાને,
 ઘટે ના ભોગ-સંસાર, ઘટે ના શાંત અન્યાસ.
 શરીરે ભરમથી છાયો, ઉરે અત્યંત અંતાપ્યો,
 ઉડો જવાળામુખી જેવો,-હવે સંન્યાસ આ તેવો !
 તણ ત્હે ત્યાં પડી છુટી સરિતા અખિમાં સુતી !
 ગિરિ ! એ માંકળી તુંને નહી તોડી કદી તુટે ?
 જાઈ ભૂમિમાં સ્થિર, ઉચે આકાશ ઉદ્ગ્રીવ-
 થઈ ત્હારે રહું જોવું, નદીનું અખિમાં રોવું.
 હવે સ્વચ્છન્દચારી હું ! યદ્યપ્યેશધારી હું !
 પતંગો ઉડતી જેવી-હવે મહારી ગતિ તેવી.
 ઉડે પાંદડાજો જોમ, હવે મહારે જવું તેમ
 સમુદ્રે મોજી રહે તેવું, હવે મહારે ય છે રહેવું.
 નહીં ઉચે-નહીં નીચે, મળે આધાર, ઘન હીંચે.
 નિરાધાર-નિરાકાર:-હવે મહારી ય એ આલ.

સ્ફુરે પોતે, ન દેખાય, કુસુદની ગન્ધ ગ્રહી વાય,
 અરણ્યે એકલો વાયુ ! જીવન એ ભાવિ છે મહાઈ.
 / જહાંગીરી-ફકીરી-એ ! લલાટે છે લખાવી મહે !
 પ્રભા એ હું-નૃપાલ એ હું ! ઉરે આ એકલી, હું-હું !

ગોવર્ધનરામ.

-૩૫-

સરસ્વતીચન્દ્રનો રનેહ

દીધાં છેડી પિતા માતા, ત્યજી બહાલી શુષ્કી દારા !
 ગયો, બહાલી, ગયો આગ્યો ! હૃદયનો લેહ ના ભાગ્યો.
 ન જોવાયું, ન જોલાયું, હૃદય આ ના ઉઘાડાયું !
 પીધું ત્હે, પાયું મહે, વિષ ! હવે કુહું વૃથા શિર.
 અહો ઉદાર આ બહાલી ! અહો ! સુકુમારી ! ઉર ફાટી-
 ગયું તહાઈ રહ્યું મહાઈ, જાની દારુણ ગોઝાઈ !
 શરીર તહાઈ, હૃદય મહાઈ, કર્યું આ મહે જ ગોઝાઈ !
 મળી ત્યારે મળી આમ ! કર્યો ત્હે ભસ્મવત્ કામ.
 અહો ઉદાર ! આ બહાલી ! સતી તું શુદ્ધ ! આ શાષ્ઠી !
 હૃદય જ્યાં જોડયું ત્યાં જોડયું ! શરીર જ્યાં હોમ્યું ત્યાં હોમ્યું !
 અહો ! રસધર્મ વરનારી ! અતિથિ-પતિ-યજ્ઞ યજ્ઞનારી !
 ન જીલાતું તું ના જીલી ! વિવાહની વચ્ચના કુલી !
 હવે આ લેખ મહે ધાર્યો, નવો રસધર્મ છે જાઓ;
 જીહા જગધર્મ દગાં તોડી કુસુદને કાજ, કર જોડી !
 પ્રમાદી વાયુએ તોડયું કુસુદને સ્થાનથી મોડયું !
 અતિથિશું ધર્મના જન્મ અધર્મીયે કીધા જન્મ !
 અતિથિ જો કરે ત્યાગ, કીયો કોનો જ યજ્ઞમાન ?
 કુસુદની મૂળથી ત્રુટી ! કૃતક જગ-ધર્મથી પુટી;
 હવે ગિરિનાજ પર આવ્યાં, સુધર્મી માધુને ભાવ્યાં:
 પ્રિયા ! ત્યજ મર્ષ ભયને તું ! પરાપ્રીતિ-યજ્ઞ રચને તું !

પડ્યું શબ તુલ્ય ચેતન આ, ત્યજી મૂર્છા સચેત તું યા !
 સુધાકર આ સુધા વર્ષે, તને નહી કેમ તે સ્પર્શે ?
 મૃતી, બહાલી, તું મુજ જોળે, મુજે તું કેમ ના જોલે ?
 શિલાને આથી શું સારી, ગણે શય્યા તું, ગુણી નારી ?
 ગળે ને એમ તો, બહાલી, કહી દે નેત્ર ઉધારી;
 મુકોમળ ગાત્ર આ ત્હારું, શિલાપર કેમ સુવાડું ?
 ગર્જુ તુજ વચ્ચ જાતે આ, ઉડે તુજ કેશ વાયે આં;
 સમારું કે સમારું ના ? કહી દે, પ્રાણ ! બેઠી યા.
 કપાળે રવેદ આ ઝાઝો, પવનથી ના જ દહોવાતો;
 ક્ષમા કરજે હું દહોઉં તે, તું ને જાગી, હું દહોઉં તે.
 જડે ના જીવ કાયામાં, સરે આશ્વાસ નાસામાં;
 રહે ના ધેર્ય; તે નેઉં; ક્ષમા કરજે, ઉરે રાઉં.
 મીઠાયાં નેત્ર, ત્હોયે આ, સરે આંસુ તણી ધારા !
 કરી લીની પાંપણો તેણે, ખડે સરી પાસ જો તે તે.
 પ્રિયા ! આ આંસુ દહોતો હું, વદન શશિભિન્ન જોતો હું;
 અધિકૃત, આંસુએ દહોવા, હું, ના મુખકાન્તિ તુજ જોવા,
 ઉડી મૂર્છા થકી, ઉડે હૃદય દુઃખે, ઉડુ જુડે-
 પ્રવાતથી પદ ત્યમ, આ ક્યાં દુઃખી મુખ ? મુખ મુખ તે ક્યાં ?-
 તપ્યાં ઉર શીત કરવાને, વિકારોને શમવવાને,
 ઉડા વણને રૂઝવવાને, અમૃતરસરાશિ ટ્રવવાને,
 અધરપુટ મન્મથે ભરીયું, મૃદુપણ ગાલમાં વસીયું;
 પ્રીતિજીવના વિના શબ જો ! અધર્મઋતુ વિશે વિષ જો !
 અતિ રમણીય જો વેલી ! ઉરે મુજ વામના રેલી !
 ધડકતું ઉર તુજ લાગું, સમાવા ત્યાં જ લોભાઉં !
 નથી અધિકાર જોવા જો, હૃદય કળમાંજ લોભાવો;
 કંઈ કંઈ લોભ સંસ્કાર મુતા જાગો ! હવે જાવ !
 અહો લોભાવતી વેલી ! હતી તું બહાલવી રહેલી,
 કલાપી હવે હું ઉડું પાસે ! નમાવું ન બેસીને ડાળે !
 પંવન ! મર્યોદ ના તોડ ! વીજેર ન વાળી આ સોડ !
 ઝીળી મૃદુ ચુંદડી આ તું, ઉરાડ ન ! અંગ શરમાતું.

સુ-ગડ ઘટ પાટલી વાળી, નદીમૂળ છાતી જ્યમ આડી :
 પવન ! આ અંહીજ રહેવા દે ! મદન ! તુજ બાણ રહેવા દે !
 લતા કરમાઈ આ શોકે, મધુરતા ન મુકતી તોયે !
 ફિરણ શરીનાં પ્રકટ એ કરે ! ન જોવાનું હું જોતો ! અરે !
 હું લોભી છું, હું લોભાતો : હું દુઃખી છું, હું દુઃખાતો :
 હું ઝેરી છું, હું વિષ વાતો, પ્રિયા-ઉરમાં હું વિષ લહાતો !
 પ્રિયા ! મૂર્છા તું છોડી દે ! શરમની ગાંઠ તોડી દે !
 તું કાજે હું કરું શું ? કહે ! હૃદય પર શલ્ય શામે બે ?
 હવે આવ્યાં નવે દેશે, હવે ફરીએ નવે વેશે;
 નથી સંસારની ભીતિ, ત્યજી સંસારની રીતિ.
 સગાં સંસારનાં છોડ્યાં, છુટ્યાં તેઓથી તરછોડ્યાં :
 વિશુદ્ધ જ સાધુનો પન્થા ! ધરીયે આપણે કન્થા.
 ગિરિવર રમ્ય પાવન આ : જગતમાં ના જડે એ સમા:
 અહીં એકાન્ત ને શાન્ત વસીયે, બહાલી, રહી દાન્ત.
 પ્રિયા ! મૂર્છાથી છુટી થા ! પ્રિયા ! જોળેથી બેઠી થા !
 સરિતા ! પૂર ભરી આવી, અટકી રહી કેમ આ આધી ?
 કહે સત્કાર સાગર આ, ઉછાળે નીર-ઝાલર આ !
 હવે વિશ્વભરે જે રમ્યો, પ્રિયા, સંકેત તે આ મર્યો !
 પ્રિયા ! મૂર્છાથી છુટી થા ! પ્રિયા જોળેથી બેઠી થા !
 ઉઘાડી આંખ જો ને જો ! અલખ-સંકેત થો આ મર્યો ?
 નવે દેશે નવા વેશ ! જગતનું કામ નહીં લેશ !
 નવા વિશુદ્ધ ધર લોભ ! મને તે લોભમાં યોજ.
 પ્રિયા ! મૂર્છાથી છુટી થા ! પ્રિયા ! જોળેથી બેઠી થા !
 દિવસ દુઃખના ગયા નહાશી ! ભર્યા તુજ કાજ રસરાશી.
 પ્રિયા મૂર્છાથી છુટી થા ! પ્રિયા ! જોળેથી બેઠી થા !
 ઉઘાડી આગળા દેને ! મનઃ પૂત ત્હારૂં ગણી, લેને !

-૩૬-

છેલ્લી ચૂમી

ચૂમી છેલ્લી, શું ચૂમી છેલ્લી,
અધીરી ! આમ લીધેલી ! ?
ન જોયું આજુબાજુ કહિં
પરાયું નિર્જનું તે રહી !!
અહા ! હવે, ના હવે મળીશું ?
ભુમલ જોડીએ ના જડીશું ?
જેનાં તે જ્યાં ને ત્યાં જળીશું ?
સદા સંતાપથી રહીશું !
અધર અધરે નહિ દબાશે ?
હૃદય હૃદયે ન અમ્પાશે ?
નયને ના નયન ચૂમશે ?
ન દેહે દે' -લતા ચૂમશે ?
અરે ! સ્વર ચિંતતા કંપે !
અહા ! કર શું લખે ? કંપે !
હૃદય ના વિચારતાં જંપે !
એને એના એ અજંપે !
કહિં જાવું ? કહિં રહેવું ?
અરેરે ! કોને એ કહેવું ?
નયન કિરણે કિરણ મળશે ?
હૃદય-જ્યોત્સ્ના ન હરિ મળશે ?

હરિલાલ મુન.

-૩૭-

નાયક યાચના

પને નયન મેળવ નવ, પ્રિય શું તવ અગોલ;
દિ કહે જોલવું નહિ, મન હૃદે તું જોલ.

દાળિ ઘણી વાર સારું, અંતરનો ઉચ્છાદ;
 તો યે ઉછાળા મારી પ્રેયસિ પ્રગટ થાય.
 દદ અચલ ઠરાવ કરું, આપ અંતર સાથ;
 પ્રણયરોપથી હું અગ્રોલ, રહું તુંથિ દિનરાત.
 પણ જ્યાં ચમકે પૂર્વ દારે, તુજ વદન સુર્યદ;
 સહજ વળતી રેલ રોકું, ક્યાં હું ચકોર એ ચન્દ.
 પાંસળી મધળી નીકળી, આ હેડે હાઠ જણાય;
 પ્રતિદિન તન ક્ષીણ થાય, મન બહુ મુંઝાય.
 તો ય કંઠણ કાળજી, તુજ વજૂના સમાન;
 પીગળે ન નિરખી રમણ પ્રેમમાં મસ્તાન.
 આ નિશ્વાસ નાંખે અધર પ્રજળે શુદ્ધમાન;
 તો તું કંજવની શુદ્ધ સુંબન દે ન હાય!
 આંસુ રેલે આંખો થયો મુખ છળીનો પહાવ;
 તુજ કટાક્ષ કિરણે ખિલવ-હરિ-લલ અંધકાર.

હરિલાલ મુવ

-૩૮-

રોહિણી-ચન્દ

બહાલા, મુંને પૂછે છે-તું રાજ “ શું દીકું તેં મુજમાં ” !
 કહોને આપ જ પ્રિય પ્રાણ, તમે શું દીકું છે મુજમાં ?
 હું તો ઘેરાઈ, બંધાઈ ચોપાસ, નિરાધાર એકલી અહિં !
 હું તો બહીલાઈ, છેદાઈ, લેદાઈ, હવે રહું શું મુજમાં !
 તને સ્વજન ખીલે ! રીઝે દુર્જન, દુષ્ણતિ દેખી !
 સદા લયો આંસુ ! આ શું લુખી ? રસ દેખો, કો’ મુજમાં !
 - કંઈ શુભ, સુવાસ, ન રંગીલી છળીલી હું જરી !
 નેથી મોહ થાય, ઉપજે પ્રેમ એવું જાણે શું મુજમાં ?

બહાલા, નથી વનસ્પતિ અન્ય, હસંતી તમને જોઈ-
કહિ કહિ કુસુદા, ચંદ્ર ! ચહો શું, લોભાઈ મુજમાં ?

હરિલાલ મુવ.

—૩૬—

પ્રિયતમનું વિરહાકાન્ત પ્રેયસીને આશ્વાસન

દિલખરે તુમી લિધી કે કહિ ના લિધી તો શું ?
રૂહે સાથ લિડી ખાથ કે કહિ ના લિડી તો શું ?
પ્રિયતમે પ્રિયાને ચતા જન શત્રુથી પ્રતિબંધ,—
સુખકારિ ભેટ લીધિ દિધી, ના દિધી તો શું ?
ગર તરમતાં દિન રાત પ્રિયા ! દરગનને માટ,
સુખ છખી કેરી ઝાંખિ કિધી, ના કિધી તો શું ?
અહહ ! વેણ મોહિની માધુરી કરતી મહા મસ્તાન !
શ્રવણેયિ સુધા પીધિ પિધી, ના પિધી તો શું ?
દુનિયા એ સિતમગાર કને ચાહે ત્રાહિકાર !
નાનૂક માશુક ખીધિ જિધી ! ના જિધી તો શું ?
હિસીએ પાક મોહળતે મશગૂલ સદા કાળ !
સમૃદ્ધિ લોક છો ગણો નિધિ ! ના નિધિ તો શું ?
રૂહેમાં પ્રાણનાથને ઉઘાડિ નેહ-આંખ,
નિરખે નિત્ય નેહ ભરી ! ઝાંખિ નયિ તો શું ?
જગરમાં જડેલી છખી, સુવર્ણ-મેખ સાથ !
પ્રીતિની પછી રિદ્ધિ સિદ્ધિ ના રિદ્ધિ તો શું ?
મળીશું પ્રાણ-પ્યારિ ! આપણ યા ન હો દિલગીર !
આવે ન ધડી આવિ કદી ધડિ ધડી તો શું ?

હરિલાલ મુવ. •

-૪૦-

પ્રણયોક્તિ

ન દેખાઓ હવાં બહાલાં !
 મધુરતા મોહ રસવાળા !
 ઘુમો ક્યાં રંગમાં રસિયા ?
 કયા કુંજે, કુંજે રસિયા ?
 ભ્રમર કુસુમે કુસુમ ભટકે-
 કમળ મન એક શું ખટકે ?
 હવે મંભારો કાં અમને ?
 મળ્યાં બહાલાં બિના તમને
 હશે કોઈ કોઈ મનગમતું !
 હુંથી અહકું રૂઢે રમતું !
 ભલે એ એ સુખારક હો !
 નકામા સ્વામ અમ કાં લો ! ? !
 હું તો અંખું ચકોરી સદા !
 હૃદય પ્રિય મૂર્તિ શશિ સુખદા ! ! !
 ભલે પ્રલયે હું લય પામું !
 ગળી તુંમાં પ્રાણ વિરામું !
 મનકું સુજ તૂજમાં લિન હો !
 હરિ સુજ એજ સ્વર્ગ રહો ! ! !

હરિલાલ મુવ.

-૪૧-

પ્રેમપીડા

અહા ! શા માટે મેં દીધો
 પ્રિય ?

નિરખું હું ચકોર આંખડિયે
તુંને અલમસ્ત ચંદા શિ એ !
તુંમાં મશગૂલ રોજે રહું !
અયી ખુલખૂલ ખુનેયિ હું !!!
લવું તુજ નામ મુખ મધુરે-
વિરહે સંજીવનું એ ખરું !!!
ઘવાયું હૃદયે ! ગળે રૂધિર !
જળે જવલન પ્રભા સુગિર !!!
ન અશ્રુ ઉન્હાં-ન નિશ્વાસ-
મગદું તું દહે હૃદય-વાસ !!!
કસ્યો ફેદે-ફેદ્યો જાળે-
નહીં મોક્ષ ! એ જાળે !!!
મથમ ન લહ્યાં ! હવે દુખડાં !
હરિ હરિ ! પ્રિયસી ! રસણાં !!!

હરિલાલ દુવ.

-૪૨-

ખાળ વિધવાનું આર્ત સ્તવન

મુલકે હિન્દથી સ્વર સાંભળ્યો, કરુણા ભર્યો, રુદને ઢળ્યો !
રણતુર સૂરથી એ તિણો, ખડાટે ખડાટથી ધધણ્યો સુણ્યો,
સ્વર ગદ્ગદિત કંઠથી ઝિણો, શમતો હૈયું ચીરતો પીગળ્યો !
આંસુધાર ચોધારાં ઢળ્યાં, ડુસકાં માંહિ માંહિ રહ્યો મળ્યો,
દીન આર્ય ખાળકીના લળ્યા, વયે તૂટતાં વચનો અડો !
મિઠિ ખડેનિયો પેલે પારની ! મમતાળુ માડિયો હો રડી !
ગાલે લાલીવાળી એ સુંદરી ! શી સુવર્ણ વેણી ભરી રહો !!!
મુજ કેશ શામળા, મુખડું શામળું, હું ઉષ્ણ સ્થળે વસું !
તમે વામી શીત સ્થળે છતાં હૈયું તમ હૃદય દયાયિ હો !!!

હું ન્હાનકડી રાંડી કુડી પડી ઘરખૂણે ગુલામડી,
હું અભાગ્યણી ન્યાત ખહારણી મો મુલાગિયાંએ કિધી અહો !
લાંઝ્યાં કંકણો કરધી અરે ! હાય ! માર્યું મુંડયું રૂઢું બળે !
દીધાં ખેરવા જડ લૂગડાં, કહ્યું “સ્વામિ ત્હારો છે મુખ્યો” !
એક વાર હા ! મુંને સાંભરે ખેરવા રૂઠાં દિધાં વસ્ત્રને,
અહિ ફેણ વેણ ગુંથી પ્રલે, મુજ વાડી માથે ભરી કહો !
એક ઠીમચા કેરી સાથ હું બેઠી “હું પત્ની તેહની” કહ્યું !!!
ગોરે ગાંઠિયા અમ છેડલા ! જીવો જીવનો એ સંબંધ હો !!!
અરેરે ! પ્રાણુ હાય ! છે જતા ! શબ સંગે અંગ બળી જતાં,
ખડ્યું જીવવું એ કુદુઅમમાં, હાડછેડ પામવા ભવ બળ્યો !!!
સતી થાત તો અગ્નિ પાંખથી, સ્વર્ગ ઈંદ્રને હું ચડી જતી,-
મુજ પ્રાણુનાથ સંગાથમાં ચર્ણ સેવતા પામતી પ્રલો !
કાયદા ઠયો તમ દયા ભયો, સતી બંધિના પ્ત્રીટનો તણા !
કેદ સેવવી સરજી મુને ! રે નિસાસણી દુનિયા દળો !
લાવિ અંધાર્યું કાળે વાદળે ! ના આનંદ આશા દહે પટે !
અરર ! શું ન કોઈ કાળે કહું !!! નાથક્યાં ! પેટે ક્યાં હાં બાકુડો !
એ છે દેશની રીત તમારડી વટે પંડિતો મો પદી-
‘ન અવાય આડે’ હાય પણ મન હોય તો માર્ગ મોકળો !
અથી ખહેનિયો, કનક વેણિયો ! હો મોભાગ્યણી ધિરિ ઠાહીઓ !
ઢાળી આંસુડાં, દયા પારી હો ! દીન બાળ વિધવા કર મહા !!!

હરિલાલ દ્રુવ.

-૪૩-

કુમુદા-ચંદ્ર

બલે એકો, દહો, બાળો ! ગમે તેમ દેડ આ બાળો !
બલે 'હાયા, અંધારું મીજ ! તવપત્નું રે'શે દરથ આ દીન !!!

ભલે વર્ષો હિમ કે અંગાર, ભલે વા વાઓ લાળ હનર,
ઉભડી નાંખો મુજ વસ્તાર, ઉપાડી નાંખો મૂળ આધાર !

ભલે બૂદ્ધાં થયું ન મળયું ! ભલે દિન રાત હો રંડયું !
ભલે કલ્પાંત માંહે અંત, ગમે તેમ ભાવિ કોઈ દિસંત ! !

દીધું દિલ એક વાર દીધું, હૃદય બ્યાં ત્યાં જઈને દિધું
થઈ શું એ ફરે આ માટ ? બળે, ત્રાસે ? ન, ના એ ઘાટ !

હૃદયનું શલ્ય શલ્યેથી, ન નિકળે કાઢયું ઉંડું જશે !
જખમ ના રીતે એ ફૂઝશે, નિકળતાં એ બાણ પ્રાણ જશે !

ત્યારે કાંકાં શાં કાંસુ હશે ! રિખાવયું અર્થનું શું હશે ?
ન એથી અન્યને શાંતિ ! ભલે ના હું ને વિશ્રાંતિ ! !

કુસુદ તો છે સજયું ખમવા ! ગમે તેમ દો એને કમવા !
કશી નહિ કાળજી રાખો ! દયા ના એને કંઈ દાખો !

ખિચાઈ મૂળું માર ખમી, જેવું તેવું કાળજે કુમળું રમી
હરિ હરિ અંદ્ર તે તાઈ ખઈ-સુધા ના પ્રાણ એ તુજમાં ઠર્યું !

હરિલાલ કુવ.

-૪૪-

અહા ! દીકું શું રંગીલી, કલંકી આ હું-માં ઘેલી ! ?
પ્રકાશે અન્ય સ્વર્ગી જનો, સદોદિત કંઈ અખંડ અહો !

ન રમ સહવાસે પૂરો લહે, તિમર છાયા મુખે વિરહે !
સુધા બહુ ભાગે બેઝાઈખિને, ન તું પાગે પુરિ કાંઈ !

જગત્ ફરતોય, ખદલાતો, લહે આ હું ફરથી ભતો !
ન તારો તારો એક રહે, ભલે હૃદયે હું એક ચહું ! !

ભૂલી જા, તું ખસી જા, જા નકામી દુઃખી કાં તું થા ?
કલંકીના કલંકે શા માટ, સિંપાઈ હાથે નિંદાયે અલ્લાટ !

હૃદયે નહિ કોઈ કાળે મળ્યાં, હૃદયે હૃદયે ન કાંઈ ગળ્યાં !
ન કુમુદાચંદ્ર ક્યાંહી છે ! ! હરિ હરિ ! રોહિણી હાય ! રહે ! !

પછી શાની હું રંગીલી-ખરેખર સર્વથા ઘેલી ! ! !
અહા ! દીકું શું રંગીલી, કલંકી આ હું-માં ઘેલી ! ?

હરિલાલ મુન.

-૪૫-

ચંદ્રતારા

પૃથિવી પાછળ દ્રશ્યું પડે છે કાં બિલ્લને જુઓ !
ન ફેરવાયે પૂઠ તો કટાક્ષે બિલ્લને જુઓ ! !

વિધિયે બાંધ્યાં બંધ જકડી તે છૂટયા ન છુટે !
રમે ગાય નાચે એ ફેરે ફૂદડિ કાં બિલ્લને જુઓ ! ?

ઉભય હસતું રાગ્યતું જોડું ચિત્ર મંડળે ફરે !
ચંદ્રમંડળ ભૂમંડળ ઝગે ! કાં બિલ્લને જુઓ !

કહિ ફરે સમોવડ મંગળ રક્ત રંગે રસ્યો.
ખુધાદિક બાગક ખેલે પાસ, કાં બિલ્લને જુઓ ! ?

ત્રિપટ કંકણ ધારી પ્રધ્યાં સનિ જુઓ તે જુઓ !
અથવા સ્થૂલ એ ગુરૂ મંડળ ! કાં બિલ્લને જુઓ ! ?

બધી એ દક્ષ કન્યકા માર્ગ તમ દીપાવી રહી !
ઝગકે વ્યગકે દેખી તમને કાં બિલ્લને જુઓ !

તમારી કુમુદા એ ભૂમંડળે ધ્યાન ધરી રહી !
તપે તપ તપસ્વિની સદાય કાં બિલ્લને જુઓ ! ?

મેખળાવાળી સુકુટ્યાળી, અંઝર ઝુમઝુમની
સદેવ શૃંગારલક્ષ્મી નિષ્ટે કાં બિલ્લને જુઓ ! ?

ન મુજ સંબંધ કંઈ તિલબાર ગુરૂથી જન જે જુઓ !
તારા રોહિણી સખી સાથે ? કાં બિલ્લને જુઓ ! ?

ઉઝું આકાશ એકલી, પરવા ના ખીભની કરું !
 દેખું તો દેખું તમને ચમકતી ! બિભંને જુઓ ! ?
 અંતર આવે આડું શું, રૂપ નહાનકડું હું બહાલા ! ?
 પૃથિવી સખીનો કે પ્રભાવ ! કાં બિભંને જુઓ ! ?
 ગ્રહણ થશે તો મિત્રથી કે સખી થકી થશે !
 હરિ હરિ તારલિ તમ અબાધ ! ! કાં બિભંને જુઓ ! ?
 હરિલાલ ધ્રુવ.

-૪૬-

આરમિનિયાકંદ

હું આરમિનિયાના અરણ્યેથી રહું આરમિનિયન ખેડુ-માળિકા !
 માફ કાળજી કુમળું કળે, મારો જીવડો ત્રકડી જળે-
 ણને વ્યાકુળાં ઉડે બાપકાં, તણ ખીણ પહાડ આરમિનિયા !
 જવા વાહે જ્યાં હોય બંધુકાં હેમ ખેમ, શોકથી મોકળાં,—
 દયાળુ પ્રેમાળુ એ હેડાંધિ કરવા સૌખ્ય, શરણની પ્રાર્થના.
 જાણો જાણો અમ માંહેથી ઘણાં ફૂર ફુર્કનાં દાસ છઉં બન્યાં—
 હાય ! આરમિયાનિયાની બાળાઓથી અંતઃપુર ફુર્કો તણાં ભર્યાં.
 માતા, કન્યકા, સ્ત્રી સુવાસિની, ખેંચી લાયે શાની ભીતિ બળી ?
 બે-દાદી તુર્કોના આ દોરમાં આશા ક્યાં દયાની સોંધી સુધી ?
 દિન આથમે ને માળે મળે, પંખેરાં સુખે સુવે ને ઉઠે,
 સવારે-તથાપિ આરમિનિયન ? લખ્યું ક્યાં એ છે રે લસાટમાં ?
 નથી નથી રંચ નિરાંત કે દિવસે કે રાત્રિયે બળી !
 હેયું ત્રાસે ઉભરાઈ રહ્યું ! આખી રાતે ઉઘ રિસામણે !
 માતાખર હોયે, મિરકીન કે, બાપ, બેટો, માડી, એ દુશ્મિએ,
 અરે ! ધાવણાં હબૂ કીલુકાં દુઃખ શોકથી નથી કો છુટાં !

*

*

*

હરિલાલ ધ્રુવ.

-૪૭-

પ્રેમ-મદિરા-પાન

ભરીને નામ દે, સાકી ! શરાબે-ધરક ભરપટ્ટે છ ભરપટ્ટે !!
 ખુબી ઉમદા શિરી લહેજત, ચુમી-માશૂક ભરપટ્ટે !
 દેખે શું ખડાવરોં જોળે ? કે' કે' દિલ ખવાળ શું ફોળે ?
 ઘુમે ઉદ્ધુ શું વરજોળે-૧ વહે આ, આ ને ભરપટ્ટે !
 ન છે એ ધરક નાયાકી, બુરાઈ શરાબ ના, સાકી !

* * * *

ન કે' ના, ના, ભરી દે, માગે હરકોઈ તેને દે !
 ભરીને નામ દે, સાકી ! શરાબે-ધરક ભરપટ્ટે છ ભરપટ્ટે !!

હરિલાલ મુવ.

-૪૮-

કુમુદીનો ચંદ

છાડી દે છાડી દે જિઅરથી કહું છું, છાડી દે.
 પ્રેમી ! પરતંત્ર હું છું, આશ મ્હારી છાડી દે
 ફુળી પ્રેમી કુમુદિ ! કાં તપે મતે વૃથા,
 હું વાદળીએ મ્હાલો ચંદ આશ છાડી દે.
 શીકો પીળો સુગાઉ, પિલ્લ ત્હા ! પરાધીની,
 પેલી ! હું અરાજ્યનું શુ સર્જ ? મોદ છાડી દે.
 લીલી સાકી મજા દૂદે રમે મળી મદુ,
 મ્હારે મોલે ચરી તું રોય ! બુંડી ! છાડી દે.
 ન મેલ કંક, બ્યગચિત્ત, અથુ આંખમાં,
 લેઉ પલુ લોલી ચકું નાદિ ! પ્યારી ! છાડી દે.
 અતિ ઉટા આ રૂઝે કેમ યા વિયોગનો ?
 ભરી મર ત્યાં તું, ત્યાં હું, દાય ! એવું છાડી દે.

કુંળી કરમાઈ, જિગર પ્રેમ પ્રેમી ! નાં તજ્યો,
તણ દે, તણને જીવ ક્યાંઈ જીજે જોડી દે.

જલિલ.

-૪૬-

હુઃખ ના વસે આ દીલ હુઃખ ના વસે,
કુમુદી સુખિણી યશે-દીલ હુઃખ ના વસે.
એ પ્રિયા ગુણગાન ધુની લાગી આ શિરે,
ધુનીમાં મસ્તાન હું, હુઃખગમ્યતા શી છે ?
નાંખતી સુકટાક્ષ દેતી જોઈ સુખને,
ભુજી મગટે ઘડી ઘડી, વિરહવ્યથા શી છે ?
સુખવા આલિંગવા સુરં સભે સભે,
કુમુદી અરથે મરં આનંદહાની શે ?
એ પ્રિયાથી હુઃખ ખલ પ્રાણાધિપ્રિય છે,
સુખિણી દેખી ન કાં આનંદ આ વધે ?
પ્રણમું યામું પ્રિયે ! આ પંથ છેડી દે,
(પણ) પ્રેમની દૃઢ મંથી ગુંથ્યો કેમ છૂટશે ?
જન્મી પરણી પિતા પ્રિયાને હુઃખમાં ધર્યો,
કૂર હતભાગી થકી શું અન્ય રે ! બને ?
પ્રેમની પૂરી પ્રતીતિ હુઃખ આ લવે,
ઈન્દુવિષ્ણુ કુમુદી કુમુદી વિના ન ઇન્દુ હે.

જલિલ.

-૫૦-

ઘેલી હો ઘેલી વાદળી ! અહિત આ અહિત રે !
અહિત આ અહિત રે ! અનિષ્ઠ આ શું આદરે ?
ન પ્રેમ નેમ દિવ્ય તે આચાર આ થકી રે.
એક પ્રેમથી જડેલ, એક તત્વમાં ઘડેલ;
એક જીવ થઈ રહેલ, જીવ ક્યાંઈ ક્યાં જશે ?
દળાવ હુંને, દળાવ તું, દળાવ સહસ્રધા હજી;
પરંતુ પ્રાણ પ્યારીને શું વારિ જોઈથી ભરે ?

ડુળી જશે, મરી જશે, તણાઈ એ જશે જશે;
એ એવમાં વસેલ : એવ, બાપડાનું શું થશે ?
શું થશે ! મરી જશે; વિવર્ણ દેહ આ થશે;
ફરી કુમુદી એવતાં દગામૃતે એવાડશે.

જટિલ.

-૫૧-

હિલ ભર હિલ લાગ્યા વિના જેમ્યા થકી કહે શું બને ?
હિલ બેહિલી થયે પછી રોવુંજ પસ્તાવું અને.
તું અનિલાધાર, ત્હારે પ્રેમ સાથે શી પડી !
પ્રેમ ને પરતંત્રતાને બે ઘડીએ ના બને.
ભૂમીથી નભમાં મ્હડી, ગિરિ શૃંગ શૃંગે આખડી;
અનેકથું અપવિત્ર થઈ એ લમાવશે શું ચંદને ! !
ક્યાં કુમુદી સુગુણ શ્રેષ્ઠા ? ક્યાં પતિતા વાદળી ?
પ્રુદ્ધિહીણજ વાદળી ને કુમુદી સરખાં ગણે.
ચંદ તે કુમુદી તણો, નહીં વાદળી લણી તે વળે;
શીતથી કે ચંડથી ઘેલિ ! ઘેલછા તણ શાન્ત રહે.
જટિલ.

-૫૨-

ફકીરી હાલ

અરે ઉદ્ધત ! અયે ભેગમ ! લીધી દિલબર, હતું લાગિમ ?
હતું જે બેહિસ્ત થઈ જહાન્નમ : ફકીરી હાલ મ્હારો છે !
ગયું આ જિન્દગીનું નૂર : હવે જહાંગીર બેપરવા :
તું લૂંટીની નથી પરવા : ફકીરી હાલ મ્હારો છે !
ન ધારું હું કદી કફની : દગ્ધ દિલ પર ન સારું ખાદ :
ન પરવા વા છે ફિસ્મતની : ફકીરી હાલ મ્હારો છે !
હવે દરખત પર ચડવું : બુલબુલ મ્હારું હું હું :
ફરૂં નાગો બિયાબાને : ફકીરી હાલ મ્હારો છે !

હતો જે હું, હતું જે હું, નથી તે તો, નથી હું હું :
ગયું છૂટી : ગયું ઉડી : ફકીરી હાલ મ્હારો છે !
હવે આ દમ નથી દમમાં : ફકીરી હાલ મ્હારો છે !
પરેશાની જ છે રાહત : ફકીરી હાલ મ્હારો છે !
કલાપી.

—૫૩—

હમારા રાહ

કટાયેલું અને ગૂંધું ઘસીને તીક્ષ્ણ તેં કીધું;
કર્યું પાછું હતું તેણું, અરે ! દિલબર ! હૃદય મ્હારું !
ગમીના જામ પી હરદમ ધરી માશૂક ! તને ગરદન;
ન ખંજરથી કયોં દુકડા ! ન જામે ધરિક પાયો વા !
પછી ગસ ! મરત દિલ કીધું, ઉઘાડી અશ્મ મેં જોયું;
મિતમગર લ્હોય તું મ્હારો, ખરે ઉસ્તાદ છે ખ્યારો !
ગુલો મેં બાગનાં તોડી લીધાં સૌ ધૂળમાં ચોળી;
ખિછાતું ખારતું કીધું, ઉપર લોટી રહ્યો તે હું !
મુબારક હો ત્હમોને આ ત્હમારા ઇશ્કના રસ્તા;
હમારો રાહ ન્યારો છે, ત્હમોને જે ન કાળ્યો તે !
ત્હમારા માર્ગમાં મજનૂં અને લૈલી શીરી ફરહાદ—
ચીરાયેલાં કપાયેલાં પડ્યાં છે લોહીથી લીનાં !
ગુલામો કાયદાના છે ! ભણ ! કો કાયદો કોનો ?
ગુલામોને કહું હું શું ? હમારા રાહ ન્યારા છે !
મને પેલો કહી, લોકો ! હમારો નામ આપો છે !
હમે મનસૂરના ચેલા ખુદાથી જોલ કરનારા !
નહીં જાહોજહાલીના, નહીં કીર્તિ, ન ઉદ્દતના—
હમે લોણી છીએ, ના ! ના ! હમારા રાહ ન્યારા છે !
ત્હમારી બેવફાઈના, હરામી ને હલાલીના—
ચીરી પડ્યા હમે ન્યારા ! હમારા રાહ ન્યારા છે !

હમે મગરૂર મસ્તાના ! બિયાળાંમાં રઝગનારા !
 ખરા મહાખૂબ સિંહો ત્યાં ! હમારા રાહ છે ન્યારા !
 કુર્ગો ન્યાં કૂદે લોળાં, પરિન્દાનાં ઉડે ટોળાં,
 કખૂતર ધૂધવે છે ન્યાં હમારા મહેલ ઉભા ત્યાં
 લવે છે ખેત નદીઓ ન્યાં, ગજલ દરખત રહ્યાં ગાતાં,
 હમે ત્યાં નાચતા નાંગા ! હમારા રાહ છે ન્યારા !
 તહમારા કુખુ ને મોહમંદ, તહમારા માધ, કાલિદામ,
 બિરાદર એ બધા મહારા ! હમારા રાહ છે ન્યારા !
 હતાં મહેતો અને મીરાં ખરાં ઈલ્મી, ખરાં શૂનં
 હમારા કાફલામાં એ મુસાફિર ખે હતાં પૂરાં !
 પૂજારી એ હમારાં, ને હમો તો પૂજતા તેને,
 હમારાં એ હતાં માશૂક, હમો તેના હતા દિલખર !
 તહમારા રાજ્યદારોના ખૂની લપકા નથી ગમતા;
 મતલબની મુરબ્બત ત્યાં, ખુશામદના ખઝાના ન્યાં
 હમો તમને નથી અડતા, હમોને છેડશે કો ના !
 લગાવી હૂલ હેયે મેં નિચોવી પ્રેમ લીધો છે !
 હવાઈ મહેલના વાસી હમે એકાન્ત દુ.ખવાદી !
 હમોને શોખ મરવાનો ! હમારો રાહ છે ન્યારો !
 ખુવારીમાં જ મરતી ॥ ! તમે ના સ્વાદ ચાખ્યો એ,
 હમોને જગત ખાઈ થઈ ચૂક્યું ! થઈ ચૂક્યું !

કલાપી.

-૫૪-

ઇશ્કનો ખન્દો

જો ઇશ્ક ના તો શું ખુદા ! આવમ કરી લેાયે ભલે !
 જો ઇશ્ક ના તો શું જહાં ! એને ખુદા એ શું કરે ?
 આ કારખાનું ઇશ્કનું જોજો તપાસી ખૂબ ખૂબ !
 આ ખેલ ને આ ખેલનારો એક નૂરે ઇશ્ક ॥ !

એથી હું તો ક્યાં છું ! કોને ખુદા મ્હારો કરૂં ?
ત્યાં લાઈલાજી સર્વની ત્યાં કોણુ કોને હાથ દે ?

- રે ! ઇશ્કનું છોડી કદમ માણું ખુદા, માણું સનમ !
શું છે ખુદા ? શું છે સનમ ? એને બિમારી એ જ છે !
ક્યાં એ હશે જો કે ખુદા તો ઇશ્કનો ખન્દો હશે !
જો ઇશ્કથી ભૂહો થશે તો ઇશ્કથી હારી જશે !
જો હો ખુદા તો હો ભલે ! તેની હમોને શી તમા ?
છે ઇશ્કથી તો ના વડો જે ઇશ્ક મ્હાડું તાજ છે !
છે ખાક ચોળી છાપ મારી ઇશ્કની જેને દિલે,
દાખલ થતાં તેને બેહિસ્તે રોકનાઈ કોણુ છે ?
જો કે હમોને વારશે, કોઈ હમોને પૂછશે,
તો ઇશ્કની કૂંઠે હમારી લાખ કિલ્લા તૂટશે !
હું સખ્ત અખમી મસ્ત દારૂ પી બન્યો બિમાર હું !
પણ ઇશ્કથી ખીજે હમોને જીતનારો કોણુ છે ?
હા ! નારિતકો સો આવજો ! ખંજર ત્હમાડું લાવજો !
આ ખૂન કાઢી તો જીવો ! કાતિલ એ પાણી થશે !
જે ઇશ્કનો ખન્દો કયો તે છે ખુદાઈનો ખુદા !
બોહો ! ખુદા શું ? લોક શું ? કે કોઈ શું તેને કરે ?
સો ઇશ્કના બેદાદ દિલના દર્દને પિશ્ચારતાં !
આંજી જીવો પણ આંખમાં એ એક દી સુરમો તમે !
જે પાયમાલીમાં હમારાં છે ભરેલાં આંસુડાં,
તે એક ટીપું લાખ દુનિયા વેચતાં ના ના મળે !
કીમત હમારી પૂછશે, તો એક દિલનું બિન્દુ !
વેચાઈએ આનન્દથી લેજો સુખે જેને ખપે !
છે તો હરજાજી ત્હોય મોંઘો ઇશ્કનો આ માલ છે !
જે જિન્દગી રોનાર હો તે આવજો લેવા ભલે !
ખૂન નિચોવી અહીં છે બાપ જપવો ઇશ્કનો !
ગરદન કપાવી શીર્ષની માળા ખનાવો તો ભલે !
એ મન્ત્ર જપતાં બગશે ભૂતાવજો લાખો અહીં !
એ દેખતાં ઠરશે નહીં તો એલશું આવો ભલે !

ગુલામ થઈ રહેશું સદા પણ બાદશાહી મહોલશું !
 માલીકના દિલનું કરીને તપ્પા સૂનારા હમે !
 હા ! લાખરંગી ઇશ્કનું છે એકરંગી લામ છે !
 મસ્તાનના મસ્તાન એવું લામ પીનારા હમે !
 આવો, ભરી પીજો અને એ જીરવી લેજો નયો !
 નહિ તો સદા માટે શરાબો સોંપજો પીનારને !
 એ તો હમારી માદરે પાશું હમેને જન્મતાં,
 ને મોતની મીઠી પધારીમાં લયું એ એ જ છે !
 એ ઇશ્કની લાલી મહી લાજો ખુદા ઘેલા બન્યા !
 એ લાખમાંના એક પણ જૂદા જ કે ઘેલા હમે !

કલાપી.

-૫૫-

હમારી પિછાન

હમે જોગી બધા વરવા સ્મશાનો દૂંઢનારાઓ !
 તર્કીનાં ભૂતને ગાઈ જગાવી ખેલનારાઓ !
 જહાં જેને કરી સુરુ કબરમાં મોકલી દેતી,
 હમે એ કાનમા બાદ હમારૂં ફૂંકનારાઓ !
 જહાંથી જે થયું ખાતલ અહીં તે છે થયું શામિલ !
 હમે તો ખાકની મૂઠી ભરી રાજી થનારાઓ !
 જહીં ઝખમો તર્કી બોસા તણો મરહમ હમે દેતા,
 બધાંનાં ઇશ્કનાં દરો બધાં એ બહોરનારાઓ !
 હમે આહરખખરો મો વિજરની છે લખી નાખી,
 ન વાંચે કોઈ યા વાંચે : ન પરવા રાખનારાઓ !
 ગરઝ જો ઇશ્કખાલની, હમેને પૂછતા આવો,
 બધાં ખાલી કિતૂરથી તો સદા એ નહામનારાઓ !
 જહીં સ્પર્ધા તણી જગની દખલ ના ખેંચતી ત્યાં ત્યાં,
 અમી ને આમમાનોના દય ઉડાવનારાઓ !

ગમે તે બેહયાઈને દઈ માથું ધરી જોળે,
હમે આરામમાં ક્યાંએ સુખેથી ઊઘનારાઓ !

સનમની બેવફાઈથી નથી સુખ કાંઈ એ ડરતાં,
હમે બલણું, હમે માણસું, ફિકરને ફેંકનારાઓ !
ઝખમથી જે ડરી રહેતાં, વગર ઝખમે ઝખમ રહેતાં;
હમે તો ખાઈને ઝખમો ખૂણી ત્યાં માનનારાઓ !,
ળની ઉસ્તાદ આવો તો યશો આંહી તમે ચેલા,
મગર મુરશિદ કરો તો તો હમે ચેલા ધનારાઓ !
હમારાં આંસુથી આંસુ મિલાવો, આપશું ચાવી;
પાછી ખંજર લલે દેતાં: નહીં ગણકારનારાઓ !

કલાપી.

-૫૬-

મોડી

દરગુઝર કર ! એ ખતા તો દરગુઝર કરવી ઘટે !
કર ખૂન લોયે ના ખૂની તું: એ સબ એ ઠીક છે !
આ ખૂન ને આ ઝિન્દગી લે તો નથી તુજને હરામ,
લે તો ખુદા નાખુશ નથી ફરિયાદ યા મહારી ન છે !
દિલ કુમળું તુજ કમ્પતાં ત્યાંથી ઝર્યો મીઠો શાશન,
તે જામ તેં મુજને ધર્યું, “ દિલદાર ! પી લે ” બોલીને !
કમળાક્ષ મેં ઢોળી દઈ, “ જા જા જલાવી દે ” કહ્યું,
એ માફ કર ! એ માફ કર દાનાઈથી દેવાનને !
એ જામના કટકા પરે તુજ ચશમથી પાણી પડ્યું,
તે મોતીડાં ચાંપી દઈ ચાલ્યો ગયો હું તો અરે !
લિખાસ લેઈ ફકીરનો તું હું પછાડી આચડી,
ઈતરાજીની તેના ઉપર ઢોળી ખૂરી ગરમી અરે !
તારા નિખાલસ દિલ પરે મેં તો કરી બદી બેશુમાર,
ખૂને જિગર પીવા યથો તૈયાર ખામોખા અરે !

ત્યાં એ ખડી થઈ બન્દગી તુજ આંખમાં આંસુ ભર્યા,
 એ ભેશના એ ઝેરથી જુરકો ગયો ભીંભઈ એ !
 આ સખત સીનાનો જતાં કિલ્લો તૂટી પણ આખરે,
 તહારા તુફેલે, હૂંર અય ! નસીકત મળી આજે મને !
 રે ! લક્ષ્મ કહેવા ઈશ્કના મહારી ન છે કે' એ મબલ,
 " આ ધાતકી દિલ રાખ તું, " એ બોલવા હિમ્મત ન છે
 ઈશ્કના ચોગાનમાં અલિમ નકી પહેલો-ન હું,
 જે છે વફા તેને જફા, એ તો ખુદાઈ દોર છે !
 ગુલ વીંધીને જેઠો કરે એ ગુલ્મ અહિર છે અહીં,
 ગુલ અશ્મથી ના ચાંપવાની એળ આદમ જાતને !
 પણ આ જહાંમાં મારી તો છે નૂર અલ્લાહતું નકી,
 હા ! બેહચાઈ ઈશ્કદારીમાં ભળીને ત્યાં પળે !
 તો માફ કર ! દિલદાર યા ! ગઈ ગુઝરી તું ભૂલી જા !
 આ બેવફા બન્દો હવે ઉગારી લે ! ઉગારી લે !

કલાપી.

-૫૭-

એક ફેરફાર

અહાહા ! ઈશ્કજુગારે ચડ્યો'તો દાવ ચો ત્યારે !
 પડ્યો પાસો હવે ઊધો ! ફકીરી આ રહી મહારે !
 જુગારે જે જિગર કિન્તુ જુગારીનું ચડ્યું ચાળે !
 રહ્યું ના કંઈ એંધાણે ! હવે એ લ્હાવ ક્યાં લાળે ?
 ભરીને ખવાળમાં પીધી મઝાથી ઝેરની ખ્યાલી !
 મગર હા ! બગતાં બગી નસે નસ લ્હાય રી લાગી ?
 અહો ! એ ખવાળના ગુલની ગઈ બો ખવાળની સાથે,
 મગર એ ખવાળના કાંટા કહીં ધૂપા રહી ભોકે ?
 હસ્યો'તો હું, રહી તેની કંઈ અન્ધારમાં ચાલી,
 પરન્તુ આંસુની ધારે હજુ ના આંખ સૂકાવી !

રહી મીઠાશ ના મ્હારે હવે આ આંસુમાં એ છે !
 હૃદયને ચીરવામાં એ રહ્યો ના વખત મીઠો તે !
 • અરે ! લીની તદા લીની રહે છે આંખ મ્હારી આ !
 નિગર તન્નરમાં દાઝે, પડે ના એક ફાઈ ત્યાં !
 અરે ! કાતિલ તીખું તે નિગરને રેંસનારું છે !
 પરન્તુ મ્હાડતું હેધું ખુદાએ આ ઘડેલું છે !
 અરે ! શું જિન્દગી આ છે ? સહેલી જિન્દગાની છે !
 અલાવે મોતને જીવું ! વણજ આ વેઠની મ્હારે !
 પડયો પાસો નકી ઊધો અરેરે ફૂર લૂટારો !
 ઠગારા કિસ્મતે ઢાળ્યો અને હું જીવમાં હાર્યો !
 હિનાન રંગથી મ્હાની સનમની રંગતો 'તો હું,
 મૂકીને જાલમાં તેના શુલોને ગૂંથતો 'તો હું.
 મગર એ દાંતની મિસ્સી સનમના હાથમાં ફેતાં,
 અરેરે ! કોઈ ના વાયો ! સનમ, જો, રંગ, સૌ ફીટયાં !
 મને એ ખવાળની ખુશખો, મને એ સોળતી મ્હારો,
 મને એ હાથનો ખાલો, ફરી કો એક દિન આપો !
 કલાખી.

-૫૮-

ફરિયાદ શાની છે ?

અરેરે ! ઉડતું ખંજર દિલે તૂટી હુલાબું મેં !
 ઉપડતો હાથ શો ત્યારે ? હવે ફરિયાદ શાની છે ?
 વહે તો ખૂન છો બહેતું ! નહીં તો છો ઠરી રહેતું !
 સહેલો દાંઙ કાંઈ એ ! અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?
 સનમના પેરની લાલી નિગરતું ખૂન મ્હાઈ છે !
 અરે ! એ રંગ મ્હારો તો હજી ફરિયાદ શાની છે ?
 હતી આશા કંઈ ઉડી, ભરી તેની રૂડી ખ્યાલી,
 સનમને આપતોં ઢોળી, હવે ફરિયાદ શાની છે ?

કદી લાલી જશે ચાલી ! કદી ફૂટી જશે ખાલી .
 લલે કો તે લરી દેને ! મને ફરિયાદ શાની છે ?
 લરાશે કોઈ ઢોળાચું ! લરાચું કોઈ ઢોળાતું !
 અહીં તો રેત ઉડે છે ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?
 જગાવી મેં ચિતા મ્હારી ! ઝુકાવું ત્યાં બધું જાણી !
 ચડે છે ખાક વંટોળે ! હવે ફરિયાદ શાની છે ?
 કરે છે શોર એ ભૂકી, " મને માશૂક ચોળી લે ! "
 સુણે ના કોઈએ તેને ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?
 અહાહા ! ઇશક આવમને હજારો રંગનો ખાલો !
 જિગર આ એકરંગીને, અરે ! ફરિયાદ શાની છે ?
 જહાંની આ અને પેલી અહીં ત્યાંની નથી પરવા !
 ન કો પૂછે ! ન કો જાણે ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?
 મને જે થાય કેં આજે હશે ના ચાહ તે કાલે !
 પછી કો અન્ય શું જાણે ? દિલે ફરિયાદ શાની છે ?
 અહીં જે તારે તૂટ્યો તે કદી સન્ધાઈ ત્યાં જાશે !
 " કદી " ની હોય શી આશા ? અરે ! ફરિયાદ શાની છે !
 હજુ ફરિયાદ જારી છે ! જિગરમાં મેં વધારી તે !
 ખુશીથી આગ હું સેવું ! પછી ફરિયાદ શાની છે ?
 ખુદાના વખતની પાસે જિગરની આહ રહેંચાડું !
 મગર છે જેળ આલિમ એ ! જિગર ! ફરિયાદ શાની છે !

કલાપી.

—૫૬—

ઇશકબિમારી

કહ્યુંતું યુલબુલે મ્હારે, " બિમારી ઇશક આવમને ! "
 કહ્યું મેં, " ઇશક આવમને શરબોની ખુમારી છે ! "
 રડીને બોલતું યુલબુલ, " શરબોની ખુમારી લે !
 " શરબોની ખુમારી એ બિમારીની બિમારી છે ! "

હસીને બોલતો'તો હું, “હમોને એ ખુવારી હો !

“તહમારી સાવચેતીથી તમોને ન્યામતો તે હો !

“અરેરે ! ઇશકનો ખુલખુલ ! રહે છે ઇશકને તું કાં ?

“શરાબો લાખ પી પી પી શરાબોને રહે છે કાં ?”

“શરાબોને રહે છે કાં ? અરે અફસોસ !” એ બોલ્યું,

“શરાબોને પીનાઈ હો શરાબોને નથી રાઈ ?

“શરાબોની મળ તીખી કરી લે ઇશકમાં, લાલા !

“પછી ચકચૂર તું કેવો રહે તે જોઈશું, બહાલા !”

કહ્યું મેં, “ખુલખુલોને તો પડી છે ટેવ રાવાની !

“હમારી ટેવ તો જૂની મજેદારી ઉડાવાની !

“શરાબોના સીસા ઢાળી શરાબોમાં સદા નહાશું !

“સનમના હાથમાં જામો લખોથી ચૂમતા જાશું !

“મગ્રા આ ઝિન્દગાનીની સનમ, સાકી અને ખ્યાલું !

“શરાબો દૂર થાતાં તો રહે છે ઝિન્દગીમાં શું ?”

શરાબોનું ભર્યું ખ્યાલું ! ભરી પીધું ! ફરી પીધું !

ફરી આ આંખ રાતી ને જિગરને તો કર્યું વહેતું !

સનમના ગાલની લાલી હતું ટીપું શરાબોનું !

હમારા ચોઠનું ખ્યાલું સદા એ ચૂમતું ચાલ્યું !

‘ભરી પા ને’ ‘ભરી પી લે’ હતી એ શુદ્ધતરો ફેલી !

સુરખ આકાશ ને તારા બધે લાલી હતી ફેલી !

શુદ્ધો કાંટા વિનાનાં ને સનમની હાંકતી છાતી,

હમારી ખાદશાહીમાં હમારી એ હતી ગાદી !

મગર ખુલખુલ ! અયે ખુલખુલ ! હવે તુજ ગીત ખ્યાઈ એ !

ફરીથી બોલ તું, ખુલખુલ ! “જિમારી ઇશક આલમને !”

હમાઈ જામ ફૂટ્યું છે ! હમાઈ તખ્ત તૂટ્યું છે !

મગર શું હું ચ બોલું, કે “જિમારી ઇશક આલમને ?”

વધારી ગીતમાં તહારા હમારા બોલ આ લેને:

પુકારો, “ઇશક આલમને ખુદાઈ હો જિમારી હો !”

ઠલાખી.

હમારી ગુનેહગારી

અરે ! તે બાગમાં તું પર નગર મેં ફક્ત કીધી'તી,
 જિગરમાં આહ દીધી મેં, ગુનેહગારી હમારી એ !
 કરે સો તે હમે કીધું, ન જોયેહું જરા જોયું !
 મગર એ આહને માટે ગુનેહગારી હમારી છે !
 હતી ત્યાં ગુલછડી, દિલબર ! હતી તેની કળી ખીલી;
 જૂદી ચૂંદી કહ્યું, “લેજે,” ગુનેહગારી હમારી
 કળી દેતાં જિગર દીધું ! ગમીનું ભમ પી લીધું !
 તૂટી દિલની લગામો એ ! ગુનેહગારી હમારી એ !
 “ખુદાની બન્દગીમાં કર મને સામિલ તું દિલબર !”
 કહ્યું મેં તે ન ગુણ્યું તે ! ગુનેહગારી હમારી એ !
 લખ્યો એ ઈશકના બોલો ! અધુરું કાંઈ તું બોલી !
 ગણ્યો મેં ઈશક એ બોલે, ગુનેહગારી હમારી એ !
 “અયે દિલદાર ! તું દિલમાં ગુલોને રાખનારી છે !”
 હમે એ આ કહ્યું બહુ ! ગુનેહગારી હમારી એ !
 ખુદા બાલે ગર્હ તું ક્યાં ! ખુદા બાલે ભયો હું ક્યાં !
 જાહી આશા મરી હોયે, ગુનેહગારી હમારી એ !
 કરી પેદા તમે આશા હમે તેની બન્યા કયામત !
 અરે ! એ ખૂનને માટે ગુનેહગારી હમારી છે !
 ગુન્હા લાખો મહી હું હું ! મગર તુને ક્યું છે મું ?
 દવે એ પૂછવું તે એ ગુનેહગારી હમારી છે !
 સલ્ત દું લોગવું હું હા ! સબજ વિષ દાઉ હું કોરી !
 મલ એ વેઠવામાં એ ગુનેહગારી હમારી છે !
 ગુન્હામાં ને ગુનેહગારી સલ્તમાં ને ગુનેહગારી !
 મલમી છૂટ્યો ક્યારે ગુનેહગારી હમારી એ !
 દવે આ ગીન ગાઈ હું ! દવાને હું ગુણ્યું હું !
 દિવાનાની દિવાનાઈ ગુનેહગારી હમારી છે !

દિવાનો તો કર્યો છે તે ! કર્યો આ ગીત ગાતો તે !
શુનેહગારી તહમારી એ શુનેહગારી હમારી છે !

- ખુદા પાસે કેહું છું, કે “શુન્હા તહારા હમારા હો !”
શુનેહગારી સનમની એ શુનેહગારી હમારી છે !
હમારું સો તહમારું છે ! તહમારું સો તહમારું હો !
મગર તહારી શુનેહગારી શુનેહગારી હમારી હો !

હલાખી.

-૬૧-

તથાગ.

હું જાઉં છું ! હું જાઉં છું ! ત્યાં આવશે કોઈ નહીં !
સો સો દિવાનો ખાંધતાં ત્યાં ફાવશે કોઈ નહીં !
ના આંસુથી, ના શુદ્ધથી, ના વસલથી, ના ખન્ધથી,
દિલ જે ઉઠ્યું રોકાય ના ! એ વાત ઊઠી કેદની !
સો ખુશ રહો જેમાં ખુશી ! હું જ્યાં ખુશી તે હું કફ !
'શું એ હતું ? શું આ થયું ?' એ પૂછશે કોઈ નહીં !
કે છે ખુશી ! કે છે નહીં ! દિલ જાણતું જે છે તે છે !
જ્યાં જ્યાં કરી દિલની ખુશી ત્યાં ત્યાં ખુશી દિલ છે નહીં !
પેદા કર્યો તો ઇશક ત્યાં ના કોઈને પૂછ્યું હતું !
એ ભૂંસવા ભે છે ખુશી તો પૂછવું એ કેં નથી !
છે ઇશક ભેયો ખૂબ તો ભેલું હવે જે ના દીકું,
કિસ્મત ખતાવે ખેલ તે આનન્દથી ભેવા સહી !
આ ચક્કમ છુરજે છે ચડ્યું આલમ ખધી નિહાળવા,
તે ચક્કમ પર પાટો તમે વીંટી હવે શક્યો નહીં !
મહારી કબર ખાંધી અહીં ત્યાં કોઈને સ્વાડભે !
હું જ્યાં દટાઉં ત્યાં કુલોને વેરશે કોઈ નહીં !
છે શું કુલો, શું ઇશકને શું સો તમે જાનારને ?
આ માછલું દરિયા તણું તે ઉમિચ્છો ગણતું નહીં !

મુજ ઉર્મિ એ તમ વારિધિ ! તમ વારિધિ મુજ ઉર્મિ છે !
 જે હિકમતે આ જે બન્યું તે જાણ્યો કોઈ નહીં !
 શું પૂછવું ! શું બોલવું !- ખુશ છે અને રહેજો ખુશીત
 વ્યર્થ આંશુ ખેર્યો તો લૂછ્યો કોઈ નહીં !

કલાપી.

-૬૨-

પ્રેમથી તું શું કરે ?

ઓગાનમાં આલમ તણા રે ! પ્રેમથી તું શું કરે ?
 તારા ચમનનાં યુગ્મના કાંઠા ચક્રી તું શું કરે ?
 લઇ લે મૃદુ આમોહ તો, તુંને ઉઝરડો છા થતો ?
 ભોંકાય તો ભોંકાય છે ! એ મામલાથી શું કરે ?
 તારા હૃદયઆત્મા તણાં વારિ અહીં ઉડાં ભર્યા :
 મધુ પ્રેરતાં ઉછળ્યા કર્યાં, એના ઓશથી તું શું કરે ?
 ખસ ! છાડ તુજ પહાડી બરો, છા એ પ્રલયમાં ઉછળો;
 છા કે સુરૂપે આફળો, છા તૂટતો ! તું શું કરે ?
 બહલો મળે કે ના મળે, શુક એક પાંખે શે પળે !
 એ તર્ક શા બૂઠા કરે, ઉડી ને ઉડી ! તું શું કરે ?
 પાંપાણના પદ સુમ્બતો ને કેમ સિન્ધુ ફૂટતો,
 જ્યાં સજ્જ ઉભી લેખડો, તો તું અરેરે ! શું કરે ?
 તે ઉર્મિઓ પાછા પડે, મગફર ગિરિ તે ના ગણો;
 તોયે સલિલ ભેટયા કરે, જે પ્રેમનું તે શું કરે ?
 ને ધામ્મ ઝરણાં પામનું જે પ્રેમ પી નીકું બન્યું,
 તુજ પદ કને જે છે ઘડ્યું તે ના દરે ! તું શું કરે ?
 એ ના પુકારે કોઈ એ, “અમ અંગ કચરાઈ મરે !
 “અમ ચલે મરી ક્યાએજો ” ! તો ઉઠ, ઉઠ તું શું કરે !
 આ શુધ્ધ લૂખી આલમે આપકારીઓના સદને
 વર્ષ ધામ્મ કર રસ બર, અને એવું થતાં તું શું કરે ?

તુજ અંતરણમાં સૂકશે, આરોય ના તેનો થશે;
 તો શું પડશે છે દહેશતે ? ઉભી ચારુતા ત્યાં શું ડરે ?
 ને ક્ષીરસાગરના સમું-પ્રભુએ હૃદય નિજ પાથર્યું ;
 એ ખિન્દુ ના ઠોને મળ્યું ? તે પામતાં તું શું ડરે ?
 એની કૃપાનાં પુષ્પ એ રગદોળનારા પાદને
 નિજ ગન્ધનો જે લેપ દે તે લેપ ચાતાં શું ડરે ?
 ને આંખ મીચી ચાલશે તો ઈષ્ટ માથે મ્હાલશે,
 મીઠી પ્રીતડી મીઠી થશે, દિલ બય ત્યાં તું શું ડરે ?
 હતાપી.

-૬૩-

રવર્ગનો સાદ

મરેલાંઓ સગાંઓને ભૂલી જાઓ : હમે જાશું;
 મરેલાં બહાલવાળાંને દુવા ગાઓ : હમે ગાશું.
 મગાં દેનાર દુનિયાને સગાઈ બહાલ માથે ના;
 મરેલાં બહાલ વિષુ તે તો મરેલાં બહાલ વિષુ થાશું
 અમોને એ અમારાંને મિલાવ્યા મોતને હાથે;
 હવે છોડી સગાંઓને ખરાં દિલદારને મ્હાશું.
 મગાંઓ ! પિંડ ના દેશો : નહીં પહોંચે, નથી પ્રીતિ;
 દુવા એ બહાલવાળાં દે : બની ઘેલાં તહીં ન્હાશું.
 અરે બહાલાં ! દુવા દેતાં સદા તેવી હજુ દેને;
 તમારી એ તૃપા એ તો અહીંથી ખૂબ એ પાશું.
 દુવા દેવી ખુદાની છે અહીં ત્યાં રોશની એ એ;
 દુવા એ જાગતાં સૂતાં મદા દેતાં નહીં કાશું.
 સગાં ! તમ રક્તની ગ્રન્થિ હમે તોડી બધી પૂરી;
 હવે તો રનેહમાં રૂળી વૃથા ના આગમાં વ્હાશું.
 અહો બહાલાં ! સગાંઓથી સુલેહે મોતને પામી,
 અહીં બહેલાં અડી આવો : બધાં એ રનેહમાં માશું.
 હતાપી.

-૬૪-

હું બાવરો

આ આતરો તાપે નપેલો હું બળેલો બાવરો !
 ઝાંખી થયેલી નરની તે નૂરનો હું બાવરો !
 એ નૂર ના આકૃતાબ કે, એ નૂર ના હા ! વીજળી !
 એ કોણ ? શું ? કેવો નહીં ! હું ત્હોય ત્હેનો બાવરો !
 એ શુભ હતું અંગારનું ! હું કૂદી તેની બન્યો !
 ચાટ્યો, ગળ્યો, દાઝી ગયો ! હું ત્હોય તેનો બાવરો !
 હા ! હાય ! હાહા ! સ્વપ્નમાં એ ભગતાં એ નીંદમાં,
 તેને ન હું તો ક્યાંય ! ત્હોયે હું જ તેનો બાવરો !
 અક્ષય કહે છે છોડવા, હેયું કહે, “તે ના બને :”
 અક્ષય શ્રમાવી ! દિલ બાળ્યું ! ઇરકનો હું બાવરો !
 “એ એર દેખે છે છતાં કાં માન તેને મીઠું ?”
 એ પૂછ્યો કોઈ નહીં ! ઉત્તર ન આપે બાવરો !
 આશક તણી નઝરે બરી ખૂબસૂરતી જે છે સદા,
 તે કંઈ માથુંકને મુખે છે ? એ જ પૂછે બાવરો !
 દુનિયા કહે કે એ ભલે ! અક્ષય કહે અંગાર છે !
 મહારી નિગાહે પુષ્પ તો હું પુષ્પ માનું બાવરો !
 મેં પૂતળી કે છે ઘડી દિલમાં હાહારો હોંશથી,
 એ પૂતળી જેને ગળી તેનો થયો હું બાવરો !
 એ પૂતળીના બાહુને દો બાણનાઈ બાણરો !
 ખામી નઝર આવે નહીં ! એ દેખનારો બાવરો !
 “હા હાય હાહા ! હાય હાહા !” એ પુકાઈ હું ભલે !
 એમાં મને માની મબ તો એ મબ લે બાવરો !
 કે પૂછનારો બાવરો ! કે બોલનારો બાવરો !
 આ ‘હાય’ પુકારી રહ્યા તે બાવરો, હું બાવરો !

હાથી.

-૬૫-

છેલ્લી જફા.

જફાથી ક્યાં સુધી આખર નિગર આ ન્હાસશે દૂરે ?
જફા કાળે નિગર છે આ ! નિગર કાળે જફા છે એ !
જફા આ એકમાં જતાં જફા લાખો ઉડી જાયે !
મગર કે બેજફા બિલકુલ જહાંમાં ના થયું યાશે !
મુસાફિર બિન્દગાનીનો જફાના નાવમાં ચાલે !
મત્તિ પગ સાહસે લરવો, રડી બહે ચા લલે મ્હાલે !
જફા છેલ્લી, જહું ફૂળી, મગર ફરિયાવ આરો છે !
થવાને બેજફા કિન્તુ મને એ દાવ આરો છે !
જફા દુનિયા ! જફા પ્રીતિ ! જફા આ મોતનું ખ્યાલું !
જફાની તો જફાના કાં હવે ના પન્થમાં ચાલું ?
જફા ન્હાની તણા હુંડો સહેતાં શી બડાઈ છે ?
મગર આ મોતની છેલ્લી જફા તો કે હવાઈ છે
લઈ સમશેર ઉભું ? ચા દહ સમશેર સીનામાં ?
સમાઈ નાવ તૂટેલું ? અરે ! તેને કુખાવું ચા ?
સમાઈ તો નથી સાંધો ! નથી ફરિયાવનો આરો !
ફૂળી જતાં તણું છે ક્યાં ? કહીં મીકાશનો ક્યારો ?
સમાઈ ના ! કુખાવું ના ! જહીં ખેંચાઈ ત્યાં જાવું !
નહીં ત્યાં નાવ ચાલે ત્યાં જતાં ફૂળી નથી ગાવું !
કુખાવાનો ય કે કાલે જશે એ વખત આવી જો,
બહુ એ વાત દૂંકી છે મુખે દેશું કુખાવી તો !
હશે બંદકના પડધા યયા ના ચાન્ત આકારો;
નિગરના આ બધા ધડકા તહીં પૂરા થઈ જાયે !
જફાને, ને સનમને, ને સનમની ફૂરવાને, ને
જહાંને આપતા જશું પ્રલામી આંસુની છેલ્લે !

કલાપી.

—૬૬—

હમારી સ્થિતિ

હમારે તો ચમનમાંથી શુભોના ખોર છે આવ્યા !
 હમારે તો જહાંમાંથી બધે જહાદ છે આવ્યા !
 નથી પીનારને કોને હમારૂં ખૂન આ લાગ્યું !
 બુકેલી ડોક પર ખંજર ન દેવું કોણને કાગ્યું ?
 હમારૂં ખૂન ફિલખરને સીસી શરખત તણી ઠેરી !
 હમોને તેગ એની એ દવાઓ દર્દની ઠેરી !
 હમે જેને અમી માન્યું, હમોથી દૂર એ ચાડ્યું !
 જિગરથી ઝેરનું પ્યાલું તમુ એ દૂર ના ચાડ્યું !
 હમોને આ જહાંઓનો બતાવ્યો માથૂંકે રસ્તો !
 સનમ જેવી જહાં તેવી, બધે એ એક છે રસ્તો !
 નહીં એ એ જ ખંજરથી હમોને કોઈ દી ખોશે !
 પછી તો રાઇને અછલ બધી પોતાની એ ખોશે !
 કબરમાં ત્યાં હમે લાશું કુલો ત્યાં આવશે દેવા !
 મગર આ જિન્દગીમાં તો બની લાલાં સદા દેવા !
 અરેરે ! આશકોની તો વધારે મોત છે કીમત !
 સનમને જીવનારાની નહીં કોડી તણી કીમત !
 શરાબો પી હમોએ એ મુખોમાં લાન ના રાખ્યું !
 મુખોનું દૂરનું નામે હવે તો છે દિલે રાખ્યું !
 નહીં જે આપતા તેને હવે આ માગવું આગ્યું !
 બૂઝું એ માગવું આગ્યું, મગર માગ્યે ન કે આગ્યું !
 મળેલું માગતાં જેને નહીં તે માગતાં આપે !
 ખુદાએ ના તને આપ્યું ! પછી તું શું મને આપે
 લિખારી સ્ત્રી લિખારીથી જહાંમાં લીખ માગે છે !
 હમારૂં કિરમતે કાંઈ સદા એવું જ માગે છે !

-૬૭-

તહારી ખેહ્યાઈ!

હુસ્મ છે કે ખેવકૂંઝી ખેહ્યાઈ તહારી આ ?

નાદાની કે ખુદાઈ છે દિલગરી હમારી આ ?

તું શુભ ઉપર હું તો હતો હજાર વાર આફરીન,
તું ચાહતી હું ચાહતો ત્યાં ખેલ શું નવો જ આ ?

તું પિછાનતી હતી આ ખૂનતું ટીપું ટીપું,
ત્યાં ટીપે ટીપે ટીપે તે ઝેર કાં ભર્યું ભલા ?

શું ઇશક હુસ્મ આખરે ! તો ખેવકૂંઝ ઇશક છે,
એ ઇશક હુસ્ન જે તારું તે ખેકદર નૂરે ખુદા.

હું ખેવકૂંઝથી ભજ્યો કાલિમ દિલે ચોટી રહ્યો,
નાદાની એ ! નાદાની એ ! ખુદાઈની બૂદી હવા !

એ ખૂન છે પાણી બન્યું, ઢાળાઈને ચાલ્યું જતું;
એ ક્યાંય ના ઠેર, ઠેર, છે ઠારનાઈ કોણ ક્યાં ?

કો હી હતું તુંમાં ઠર્યું, નાદાન એ ત્યારે થયું;
તે બાળતાં એ છે બળ્યું ! બગી ખુદાઈ છે મળ !

જુકાવતું જે શિર તને છાતીથી છાતી ચાંપતાં,
તે ખૂન ત્યારે તો હતું નાદાનતું નાદાન, હા !

કે હુસ્મ આતશ લાગતાં, કે ઇશકને પિછાનતાં,
આજે વહે છે આપથી તે તો ખુદાઈ ખૂન આ.

નાદાનીમાં તહાઈ થયું, ખુદાઈમાં તુંથી જાળ્યું;
તું ચાહતી નાદાનીને, દે દાહ તે ખુદાઈ આ.

હું ચાહતાં રાજ હતો, હું ઘાગતાં રાજ વધુ;
મહારી મળ મહારી સદા ! રે ! ખેવકૂંઝ તેને જક્ષ.

કલામી.

મસ્ત ઇશક

અયે કાતીલ ! સીને તું સતું રહેજે : પડયું રહે તું :
 નખી તકસીર તહારી એ : ગુનેહગારી હમારી છે !
 ખિસમિદ્દાહ ! ખતમ થઇ જા : જિકર કરના : જિગર ! ગમ જા :
 હૃદય નાદાન પ્રેમીલા ! દિગમ્બર રાખ ચોળી ચા !
 કિતાબો ઇશકની જોળી : ઉધામ્યાં પ્રેમનાં પોથાં :
 વિધમ છેડંખ મીતિના : વિકટ છે સ્નેહરસ્તા ત્યાં !
 આશક આ પડયો બેહોશ : મરીબશે એ હિજરાઈ :
 આ ફરહાદની કબરે નથી શિરીન સૂવાની !
 બસ ! કમખા દિલ લોળા ઉધામા છોડ ઉદ્ધતના :
 ન કર તું સુદત અફસોન્ની : મળશે હાદ ના અહિયા !
 આ દરબાર દરવજે ઉંકા પ્રેમના બાળે :
 પરંતુ બેવફાઈનાં ઉપર નિશાન ફરકે છે !
 કરી ખામોશ પછડા મા : આ તો ખવાળનાં નખરાં :
 આ શુલજાર બાદનો, ફરેબી ને દગાવાળો !
 મળે જો ના તને હીરો લગાવી દોયલો કાળો,
 બન્યું રહે મસ્ત મસ્તાનું : ન કાંઈ લેદ મેં લાગ્યો !
 નિગાહ કર ચક્ષુ ખેંટી તું, માથુંક આ ખડું જાંઠી :
 બન્યું રહે મસ્ત મસ્તાનું અર્પણન-દમાં રાચી !
 માર્ગિક પ્રેમ તરછેડી અનલ હકનો તું કર દાવો :
 બન્યું રહે મસ્ત મસ્તાનું : મસ્તીનો તું લે સ્વાવો !

-૬૯-

કોણ પરવાર્યું ?

અહીં દરવિશ બધા બુઝરગ બુદાના ઈશકખાનામાં !
 મગર એવી અદેલીથી લુવાની કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં બદલી બધું બતું : જિગરનાં ચરમ ને ચરમાં !
 મગર છે વરલ એ, રે રે ! સનમથી કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં માશૂક ના હેતી; કદી હે તે નહીં પૂરું !
 મગર એ બીખ માગીને લિખારી કોણ પરવાર્યું ?
 અહીંના આશકો સુરમે કરે છે ગાલને ઠાગા !
 મગર માશૂકની સુરખી રડીને કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં મત્તેક દાણા પર છુપ્યાં જાનારનાં નામો !
 મગર પરવા પરાઈથી અરેરે ! કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં હરગિઝ છે દહેં પરેશાની પરેશાની !
 મગર દહીં જિગર દહેં લઈ દમ કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં ખવાઓ મળે રાતે : બધાં અન્ધારમાં બતાં !
 મગર અફસોસ દી આખો કરીને કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં અડતું નહીં સીધું દિલે કો એક પણ ખંજર !
 મગર નિચોવતાં લોહી તડકડતાં કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં સઘળા ખતમ થાતા નશા બેચેનીમાં નાખી !
 મગર એવા શરાબોને બરી પી કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં દાનાઈતું ખ્યાલું રહ્યું બસ મોતને હાથે !
 મગર આ જિન્દગાનીની મુરાદે કોણ પરવાર્યું ?
 અહીંના આ ફકીરોની કદી ઝોળી નહીં ચંડી !
 મગર એ ખાકમાં દાઝી ફકીરી કોણ પરવાર્યું ?
 અહીં ફિટકાર છે લાજિમ બધી આ પાયમાલીને !
 મગર લાનત સદા હિઝરાઈ લેતાં કોણ પરવાર્યું ?

કલાપી.

સાકીને ઠપકો

સાકી, જે શરાણ મને દીધો દિલદારને દીધો નહીં;
સાકી, જે નયો મુજને ચડ્યો દિલદારને ય ચડ્યો નહીં !

મુજ ચશ્મમાં ચરખો ફરે,
કદમે બદન લથડી પડે;
દિલદાર તો મલકયા કરે,
નકી ચારને પાયો નહીં !

આશક અને માશૂકને,
પાવો એક જામે ને સીમે:
પાવો એક હાથે માકીએ,
ઈન્માફ તે દીધો નહીં !

મહારી ગઈ શરમે બધી,
દિલદાર હુઝૂ મહી હજી;
તહારી બની ખાલી મીની,
પાવાય તું ગખ્યો નહીં !

ચરખાં બને બન્ને જશ,
ત્યાં તો શરાબીની મજા;
ઉલટી કરી તેં તો મળ,
નયને સનમ ખેલી નહીં !

મુજ ખૂન આ કદી રહે,
દિલદારનું ચંડું બને;
મુજને ચડે ત્યાં ઉતરે,
કાંઈ મજા આવી નહીં !

આ રાત પહેલી વસ્ત્રની,
માશૂકના ઇન્કારની;
ત્યાં ખેવફૂફી તેં કરી,
તુજ જામ ઠાં ફૂટ્યું નહીં !

ના રોશની ગાલે ચડી,
જરી ના લબે સુરખી પડી;
ચેરી બની ના આંખડી,
દિલ ચારનું જાગ્યું નહીં !

આ ખેડાર ચાર જ રાતના,
કંઈ વાચદા વીત્યે મળ્યા;
કંઈ હોંશયી જિગરે જડ્યા,
તેની કદર તુંને નહીં !

ના ખેંચ આશક તો કરે,
માશૂકને પાવો પડે;
ના આકીર્ણ પીવો ઘટે,
તે કાયદો પાળ્યો નહીં !

જેઈ સ્તનમને રૂબરૂ,
ઘેલો હતો પૂરો જ હું;
પાયો ફરી, પીતો ચ તું,
પણ ચારને પાયો નહીં !

આ વાચ ફૂઝ તણી હવા,
સુજ સત વીતી સુક્તમાં;
દિલદાર આ ઉઠે જવા,
એ બે સુખન બોલી નહીં !

જો આવશે કોઈ સ્તનમ,
તો લાવશે આંહીં કદમ;
તું રાખજે-ભાઈ-રહમ,
ગફલત ઘટે આવી નહીં !

કલાપી.

ખતા નહીં ખતી

પેદા થયો ખતા મહીં : ખતા નહીં બતી :
 પેદા કરી તકદીર ના તદબીરથી બતી !
 મગર ખતા તકદીરથી, સનમ ! સદા તું દૂર;
 આશક તણી તુંથી ન ખતા શું ખતી બતી ?
 હિના ફરે તુજ કદમની, સનમ ! ચમનમાં રોજ;
 તુંથી શુભે ન ખારની હારો મગર બતી !
 તું કુલથી કાંટા, સનમ ! ચાહે તો કર દૂર;
 તુંને મગર તકલીફ એ આપી નહીં બતી !
 કાફર દિલ આં તો કરે, સનમ ! લાખ તકસીર;
 ત્હારી મગર યાદી વગર ઘડી નહીં બતી !
 એ યાદી પર તું, સનમ ! કરી રહી છે મહેર;
 તું આવતી પણ ખુલખુલે ગલરાધને બતી !
 તું ચાહે તો ચોર એ કરે ધિયારે ચૂપ;
 તુંથી મગર રહમ અને શરમ નહીં બતી !
 મ્હારી નાદાની અને ત્હારી લિયાકત, યાર !
 તેમાં દિદારની ઘડી લૂટાધને બતી !
 ખાર અને આ ચોર ત્યાં તું પુરકામાં આવ;
 ત્યાંથી મગર એ શિકલે શુભ ભેઈ નહીં બતી !
 આશકઆલમમાં ભર્યું, સનમ ! બધે તેં ઝેર;
 ચૂમે ન તું ત્યાં ઝેરની તાસીર ના બતી !
 લાખો, સનમ ! તુજ ફરકતા પલ પલ બોસા કાળ;
 આ બેવુજ પણ શિકલ ના ધરી તને બતી !
 ખતા કરી લહું ખતા, સનમ ! હઝારો વાર;
 લેર માથૂકના ! એ ખટક બતી !
 તું તો ચોર ત્યાં બેવકૂફ સનમ ! ધરી રહી હાથ;
 આ હાથની રેખા જૂરી નહીં બતી !

કેમ કહું 'તુજને ખતા કરવાને મુજ સાફ ?
આ હાથની એ હાથથી ઘોઈ નહીં જાતી !
કિસ્મત બાગે શરાબનું ભરી શાહી ત્યાં મેં જ !
કે ચિલ્વનો માશૂકની ચીરી નહીં જાતી !
ના તાકાત મળે, સનમ ! ના કિસ્મત પલટાય;
કમળાક્ષ આ બૂદાઈ તો ન કયામતે જાતી !

કલાપી.

—૭૨—

સનમની શોધ

પેદા થયો છું દૂંઢવા તુંને, સનમ !
ઉમ્મર ગુઝારી દૂંઢતાં તુંને, સનમ !
છે દુશ્મનો લાખો બુલાવા રાહને,
દુશ્મન બનાવી ચાર અંજાયો, સનમ !
ગફલત મહીં હું, ઝાલિમો કાબિલ એ,
બૂદાઈ ચારોની મજા એને, સનમ !
જે રાહદારીમાં અમોને લટતું,
ઉમેદ બર આવો નહીં એની, સનમ !
તહારી મદદ કેને હશે ? માલુમ નહીં,
શું પારના દુશ્મન સહે પારી ? સનમ !
પાંચે નમાએ ઝૂકતાં તહારે કદમ
આડા ફરે છે બેશુદાઓ એ, સનમ !
છો દમ બ દમ ખંજર રમે તહારું દિલે,
કાફર તાલું કાતિલ જેવી લે, સનમ !
તું માફ કર, દિલદાર ! દેવાદાર છું :
છે માફ દેવાદારને મ્હારા, સનમ !
કાંઈ નઝરબક્ષી થવી લાઝિમ તને,
ગુજરાનનો દૂકડો ઘટે દેવો, સનમ !

પેદા થઈને ના ચૂમી ત્હારી હિના,
 પેદા થયો છું મોતમાં બાણે, સનમ !
 શાને કસે છે સુક્ત આ લાચારને ?
 દાવો સુનાનો છે હમારો ના, સનમ !
 પત્થર બની પેદા થયો છું ખડામાં,
 છું આહનારો એય તુંથી છું, સનમ

કલાપી.

—૬૬—

-૭૩-

સનમને

ચારી શુભામી શું કહે ત્હારી ? સનમ !
 ગાલે ચૂમું કે ખ્હાનીએ તુંને ? સનમ !
 તું આવતાં ચક્ષમે જિગર મ્હાફે લરે,
 બતાં મગર શું શું કરી રોહું ? સનમ !
 તું ઈશકે છે યા મહેરબાની યા રહમ ?
 હસતાં ઝરે મોતી લખે તે શું, સનમ !
 મેંદી કદમની બેઈ ના પૂરી કદી !
 આવી ન આવી એમ શું થાતી ? સનમ !
 ત્હારી સવારી ફૂલની ક્યાં ક્યાં ફરે ?
 તેનો બતું ભમરો બની શું શું ? સનમ !
 બાણે વિંટાઈ બુલ્લમાં છુપી રહું ! ...
 તાકાત ના દિદારમાં રહેતી ! સનમ !
 છે દિલ્લીનો-ચોખ કે તુંને નહીં ?
 તો આવ કાં ? કાં બોલ ના આવી ? સનમ !
 બેઈ તને આંખો નકામી આ બધે,
 ફાડી દઉં પૂરી તને આંખે ? સનમ !
 આ ચક્ષમની તુંને ત્વદર ખૂંચે નકી,
 કેને બિછાને તું સદા પોઢે ? સનમ !
 આપું જિગર ત્હોયે ન તું ત્યાં શું તને ?
 માલેક આલમના જિગરની તું, સનમ !

તુંને કહું હું યાર તો શુસો નહીં :
ત્હોયે હસે છે દૂરની દૂરે ! સનમ !
તુંને કહું ખાવિન્દ તો રીઝે નહીં !
ત્યાં એ હસે તું દૂરની દૂરે ! સનમ !

યારી કહું ત્હારી ? કહું યા ના ? સનમ !
કોઈ ખુશરીથી કહું યા ના સનમ !
છે સોઈ તુંને કે નહીં, દિલદારની ?
તુંને નજર આ દિલ કહું યા ના ? સનમ !

કોઈ દિવાનો મસ્ત હો, લાચાર હો,
તેને રજા દરખાસ્તમાં યા ના ? સનમ !
મહારે ટકોરે દ્વાર ખુલ્લે કે નહીં,
તુંને પુકારું શેરીએ યા ના ? સનમ !

છે શોખ મિજમાનો ફકીરોનો ન યા !
કેં જિંદ કહું દરવાનથી યા ના ? સનમ !
તકલીફની પરવા ન ખીવા આવતાં,
હોયે મગર તું ખાય છે યા ના ? સનમ !

લાખો જવાહિરો જહાં તુંને ધરે,
રાની કહું ત્યાં શુભ રખુ યા ના ? સનમ !
જ્યાં લાખ ચરમે સૂમતાં ત્હારા કદમ,
ત્યાં ભેટવા દોકું તને યા ના ? સનમ !

નાલાયકી ને બેવફૂરી યારની !
ત્યાં તું શરાબીમાં લખે યા ના ? સનમ !
શાહી ફકીરીથી લખી બાણી નહીં,
દિલ ત્હોયે આહે : આહવું યા ના ? સનમ !

જોઈ તને ચશમે ઝરે છે ખૂન તે,
ત્હારી હિનામાં રેહવું યા ના ? સનમ !
તું છે જખું : હું કોઈ એ છું ના, મગર
યારી કહું ત્હારી ? કહું યા ના ? સનમ !

સનમને સપાલ

તું ચાર કયાં ? દુસ્મન ક્યો ? બાલું નહીં !
 આ દિલ ધડકતું બાય કયાં ? બાલું નહીં !
 આવે ધરી આ દુસ્મનો તારી ચિતલ :
 યા આંખ આ અંધી બની ? બાલું નહીં !
 ઈ હાથ તો લાંબો કર્યો, દોરાઈ છું :
 છે દોરનાઈં ઢોલુ આ ? બાલું નહીં !
 * * *
 છે તો ગમન ત્હારો રચેલો તે ખુદે :
 ચુંદું શુલો યા ખાર આ ? બાલું નહીં !
 બાફબરી જુલજુલ બનવે વાંમળી :
 તેની ગળાંમાં ઢોલુ છે ? બાલું નહીં !

સ્લાખી

‘આ ખાક પુકરી તને બોલાવશે, મહેબૂબ !
‘લટકશે ગમગીન આ બેહોશ મહાઈ નર.

‘ઈશ્કના આ ખાગમાં કો શુલ નથી બેખાર,
‘આયે સનમ ! તું બેરહમ શું બની સિતમગાર ?

‘મોતી સમું તુજ ચદમમાંથી અશુ એક પાક,
‘યાદ કર તું, યાદ કર મરહૂમ તહારો યાર.’

કલામી.

-૭૬-

આપની યાદી

ત્યાં ત્યાં નજર મહારી ઠરે યાદી ભરી ત્યાં આપની;
આંસુ મહીં એ આંખથી યાદી જરે છે આપની !

માશૂકોના ગાલની લાલી મહીં લાલી, અને
ત્યાંત્યાં અમનત્યાંત્યાં શુલો ત્યાં ત્યાં નિશાની આપની !

જેઈ અહીં ત્યાં આવતી દરિયાવની મીઠી લહર,
તેની ઉપર ચાલી રહી નાજુક સવારી આપની !

તારા ઉપર તારા તણાં જૂમી રહ્યાં જે જૂમખાં,
તે યાદ આપે આંખને ગેળી કથેરી આપની !

આ ખૂનને ચરખે અને રાતે હુમારી ગોદમાં,
આ દમ બ દમ બોલી રહી ઝીણી સિતારી આપની !

આકાશથી વર્ષાવતા છે ખંજરો દુશ્મન બધા;
યાદી બનીને ઢાલ બેચાઈ રહી છે આપની !

દેખી ખૂરાઈ ના હરું હું, શી ફિકર છે પાપની ?
ધોવા ખૂરાઈને બધે ગંગા વહે છે આપની :

ચાકું સિતમથી હોય ત્યાં ના કોઈ ક્યાં ચે આશના :
તાજી બની ત્યાં ત્યાં ચડે પેલી શરાળી આપની !

ત્યાં ત્યાં મિલાવે હાથ યાદે ત્યાં મિલાવી હાથને,
અહેશાનમાં દિલ ઝૂકતું, રહેમત ખડી ત્યાં આપની !

પ્યાડું તણને પ્યાર કોઈ આદરે છેલ્લી સફર :
ધોવાઈ યાદી ત્યાં રહેવે છે લૂંટાઈ આપની !

રોઈ નં કાં એ રાહમાં બાકી રહીને એકલો ?
આંશકોના રાહની જે રાહદારી આપની !

ભૂતું નવું બાલું અને રોઈ હસું તે તે બધું;
ભૂની નવી ના કાંઈ તાણું એક યાદી આપની !

ભૂલી જવાતી છે બધી લાખો કિતાબો સામટી;
જેથું ન જેથું છે બને જો એક યાદી આપની !

કિસ્મત કરાવે ભૂલ તે ભૂલો કરી નાખું બધી;
છે આખરે તો એકલી ને એ જ યાદી આપની !

કલાપી.

-૭૭-

ગૂમ થયેલી પૂતળી

‘માલેકની બક્ષેશ મ્હારે એક ન્હાની પૂતળી !’

હૈયા તણા હુલાસતું ઘર એ જ મ્હારી પૂતળી !

ખૂટયાં નૂરે ચશ્મે ચક્રી ત્હોં યે નઝરમાં રૂમતી !

પરી ખસી, દૂરે ખસી, આખર પરી ચઈ તળી !

ગેબી ચમક ચશ્મે લરી વેરે બેહેસ્તી બૂરકી !

ઉટે જિગરમાં કોતરે ધલિમ અવલ એ પૂતળી !

એ નેનમાં રમતાં દીકાં એવાં બાલુડાં ઇશકમાં !

મસ્તી હમારી રહ ! ને, એ પાક, શીખવે પૂતળી !

દુનિયા બધી દોઝબ દીઠી ! દિલ ખૂંચે ના તેહમાં !

હૂંફ હવે બેહેસ્તી ત્હેવાં ગૂમ થઈ એ પૂતળી !

યાદી વીળી બેઠી કહું ! મીઠી મંગર ક્યાં એ નઝર ?
 શેશન હમારો શુલ થયો ! ક્યાં કુંડળી ! ક્યાં પૂતળી !
 ચક્ષમે નિગરની નૂરજહાં તખ્તે બિરાજ બેઠેશ્તને !
 તો આંસુડાંની લઈ નઝર કરજો કદર જરી, પૂતળી !
 સુનું રહેશે તજ દિલનું, પૂરવા તે ત્હાં, સનમ !
 ધજન હમાઈ નોંધજો ! છેલી અરઝ એ, પૂતળી !

અરવિન્દ

-૭૮-

મત્સ્યગન્ધા

મત્સ્યગન્ધા સુન્દરી !

તટ લાબ્ય જરી ત્હારી તરી,
 અહિં આબ્ય, ધીરી પોસે સમા,
 લઈ હાથ નેહે હાથમાં !

વેર હેઠે કૂલ-શીપ તુજ,

આમ થા, અયિ ! લીફ ના !

નિર્લય રમંતી ન નિત્ય શું—

ગર્જન્ત ઘોર સમુદ્રમાં ?

આ, હરિયા જ અરખા, ઉરમાં—

તુફફાન, ભરતી, ઝોટ છે,

લાવનાં મોતી અમોલાં

અન્તર ઉડાં સૂતેલ છે.

અરવિન્દ.

-૭૯-

અહમવરથા

અમે શાને અમાઈ તે, ખુશી સાથે તણ દઈએ ?

અને શાને તમાઈ તે, હુંટાવીને અમો લઈએ ?

તમારામાં અમાઈ જો, તમાઈ તે અમાઈ છે !

અમારામાં તમાઈ તે, અમાઈ છે ! અમાઈ છે !

જરા વાતે અમારું તે, તમારું થઈ જનારું છે :
 તમારું લાખ વાતોએ અમારું ના થનારું છે !
 તમે જોલો તમારું તો, અમારું શીદને કહીએ ?
 અને જુંદો અમારું તો, અમારું શીદને દઈએ ?
 તમારું તે તમોને દો, અમારું તે અમોને રૂંદો :
 તમારું તે તમારું ને અમારું તે અમારું છે !

તકિલ.

-૮૦-

સમાનાવસ્થા

તમે લેશો તમારું જો, અમોને શું જવાનું છે ?
 અમે લેશું અમારું જો, તમોને શું થવાનું છે ?
 તમે આપો તમારું તો, અમારું શું કરી લઈએ ?
 અને માગો અમારું તો, તમોને શું અમો દઈએ ?
 તમે જોશો તમારું તો, તમોને તે મળી રહેશે :
 અમો જોશું અમારું તો, અમોને એ મળી રહેશે !
 તમારા ને અમારાની કદોને બાદબાકી ત્યાં;
 અને રૂંદે જે પછાડી તે, તમારું ને અમારું છે !
 તમારામાં તમારું તે, અમારામાં અમારું છે :
 અમારું તે તમારું ને તમારું તે અમારું છે !

તકિલ.

-૮૧-

વિશુદ્ધાવસ્થા

તમારા ને અમારાને, ગુણો કે ભાગ્યો તોયે,
 તમારું ને અમારું એ ગુણ્યે ભાગ્યે થવાનું છે.
 થવાનું તે થનારું છે, જવાનું તે જનારું છે;
 તમારું ને અમારું એ થનારું છે, જનારું છે.

તમારૂં તે અમારૂં ને અમારૂં તે તમારૂં એ :
તમારૂં કે અમારૂં સૌ જનારૂં છે, જનારૂં છે.
તમારા ને અમારાની, અરેરે ! ખેંચતાણું શી ?
તમારૂં ને અમારૂં શું ? જનારૂં તે જનારૂં છે !
અસારે એ જ સારૂં છે : અભુતું નામ ખ્યારૂં છે :
અમે લેશું અમારૂં છે : તમે લ્યો તો તમારૂં છે.

તકિલ.

—૮૨—

વિરામાવસ્થા

અભુતું નામ ખ્યારૂં છે : તમે લ્યો તો તમારૂં છે :
અને ત્યાં આપણું એ છે, અભુતું નામ જે લે છે.
અભુતું નામ બોલાશે, પછી ત્યાં આપણું થાશે :
અમારૂં ને તમારૂં એ જુદા શબ્દો તુટી જશે.
અભુમાં ચિત્ત જો જશે, મુખેથી એકય તો થાશે :
શુભો એના બધા ગાશે, લવન તેનું સફળ થાશે.
અભુનાં ગીતડાં ગાશે, લવાળિય તે તરી જશે :
તમારા ને અમારામાં તણાતાં તે બચી જશે.
અભુના શુભ જે ગાશે, અભુમાં તે લળી જશે :
અહા ! એ દિવ્ય જ્યોતિમાં લધુ જ્યોતિ શમી જશે.

તકિલ.

—૮૩—

હાલ અખતર છે !

કદી તલવારની ધમકી ! કદી કર માંહિ ખંજર છે !
ગઝળમાં લવ આશકનો ! ડગે ડગ દિલ મહીં કર છે !
ઘડીમાં લવ જોખમમાં : ઘડીમાં ઝિન્દગી લયમાં :
પડયું પરહાથ દિલ આ આજ આંખ્યો સૂળી ઉપર છે !

ન છૂટે ધ્યાન પ્રતિમાનું : બુદ્ધાની યાદ ના આવે :
 પડયા પત્થર સમજમાં શું, કહે લોકો કે કાફર છે !
 જિગરનો દાગ બૂનો છે : નિરાશાનો નમૂનો છે :
 સહુ સંસાર સૂનો છે : ઉજડ આશક તારું ઘર છે !
 તમે ધનવાન છો તો સુજ સમા લાખો લિખારી છે :
 કમાઈ રૂપનીમાં આશકોનો લાગ ને કર છે !

હૃદય આડે સદા જેને, દયા આવે નહીં તેને :
 બળ્યું એ ભવનું : એના ચકી મરવું જ બહેતર છે !

નહીં બહું અમૃતું મુખ : કદી ફૂલું થયું તો શું ?
 કપાઈ સર મરાસર બોલશે, બમ ! તુંજ સરવર છે !

ઉઠ્યો અમકી હું રાતે વરલની જાહિદ તણી બાંગો :
 અહીં તકબીરના શબ્દો સદા અહાહ અકબર છે !

ન કર, અમૃત ! શિકાયત કે, એ ખૂત છે પત્થરો છે બમ
 હૃદય તુજ મીણનું રાખ્યાથી ત્હારો હાલ અબતર છે !

અમૃત કે. નાયક.

-૮૪-

પાદપૂર્તિ

અહાલત ચારની માંહી ખરી દાવત મમાઈ છે;
 ખુરાઈ બોલમાં ભરપૂર ભાવોની ભલાઈ છે;
 અહો દિલ ! ખુશ થજે પ્યારાને મળવાની વધાઈ છે;
 “ કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે;
 “ ખફા ખજર સનમનામાં રહમ ભાંડી લપાઈ છે. ”
 અમે તો દિલ થકી નિત્યે, વધારી દોરતી ગાદી;
 ગણી કુર્કતની આતિથને, હમેશાં હેતથી ટાદી;
 જિગરના જખમને બહેતા ક્યાં નિજ હાથથી વાદી;
 “ બુદ્ધાઈ જિન્દગી ભરેની કરી રો રો બધી દાદી;
 “ રહી ગઈ વરલની આશા અગર ગરદન કપાઈ છે. ”

મુસાદો ખર ન આવી, હાય ! બદનામી થઈ ઠાલી;
 ગગલગીરી કરી ચાંપી શક્યો ના બાથમાં ઘાલી;
 ફ્રાગ્રેન્સ ઠીક ફ્રન્દામાં, અરે ! ઓ ગુફ્ર વંજલી !
 “ ઘડી ના વરલની આવી, સ્નનમ પણુ છેતરી ચાલી;
 “ હુઝારો રાત વાતોમાં ગમાવી એ કમાઈ છે. ”

જુઓ ! હુથિયાર ચાલુ ચીરવા આશક તણું અન્તર;
 “ પડ્યાં”તાં નાજનાં મહેલ્યાં ભરેલાં દફતરે દફતર;
 તુફ્ફો, તીર, તલવારો, કટારો, જમ્બિયા, નરતર;
 “ અખમ દુનિયા અખાનોના મુસીબત ખ્યોફનાં ખંજર;
 “ કતલમાં એ કદમખોસી ઉપર કયામત ખુદાઈ છે. ”

ભરી છે આપને ભૂલી જવામાં ચે સ્નનમની ચાહ;
 થઈ નાશાહ દુનિયાથી ફર્યામાં ગુસ છે દિલશાહ;
 પશુપંખી અને ઈન્માન લાગ્યો એ જ સોને નાહ;
 “ શમા પર જાય પરવાના, મરે શીરી ઉપર ફરહોહ;
 “ અગમ ગમની ખરાબીમાં મઝેદારી લુટાઈ છે. ”

વફા છે નામ કોનું ? ને વસ્તી ક્યાં બેવફાઈ છે ?
 કહે છે વરલ કોને ? લોગવી કોણે જુદાઈ છે ?
 કરી લેવું ! થઈ મહેવું ! બધા કિલ્લા હવાઈ છે !
 “ ફેના કરવું : ફેના થાવું : ફેનામાં શહ સમાઈ છે :
 “ મરીને જીવવાનો મન્ન દિલખરની દુહાઈ છે ! ”

બિચારો આપથી ફૂલેવાઈ બેઠો બેખસીથી તું;
 કરે શું વાંછના જથની અમાના નપજરીથી તું;
 ન બહીને બેસ લેશે લોક લંપટ અંટરીથી તું;
 “ અહરતું નામ લે ગોધી તુરત ખી લે ખુશીથી તું;
 “ સ્નનમના હાથની છેલી હકીકતની રક્ષાઈ છે. ”

ડરે છે કેમ મજનું તપ્તનો મસ્તદનથી ચેતું ?
 ફરે અધેરમાં રોશન વિચારોનો હર્ષી ચેતું !
 ન જા આઘો, રહે તઝદિકમાં બસ મઝહબી ચેતું !
 "ચમનમાં આવીને દિલો, ગુલો પર આફરી ચેતું;
 "ગુલોના ખારથી બચતાં બદનગુલને નવાઈ છે !"
 પુકારે ભુલ્લુલો ગુલ પાસ ખીલ્યું ખૂબ ગુલશન છે !
 કપાયે ખારથી પાંખ્યો કે આશક ચાહદામન છે !
 છતાં ખુશહાલ ! બેપરવાહ ! મસ્તાનોનું તનમન છે !
 "સદા દિલના તડપવામાં સનમની શહ રોશન છે !
 "તડપ તે તૂટતાં અન્દર ખડી માશૂક સાઈ છે !"
 ધરે દિલમાં સનમને, જે કહે તેને અચાર પહી;
 કદમખોસી કરે તેની, ધરે જે પહાર મગરૂખી;
 ફના માશૂકમાંથી જીવતી-દુનિયા ! અજબ ખુબી !
 "હજારો ઓલિયા સુશિદ ગયા માશૂકમાં ફૂખી;
 "ન ફૂખ્યા તે સુવા : એવી કલામો સખ ગાઈ છે !"

અમૃત કે. નાયક

-૮૫-

કરું કે ન કરું ?

દૂર દિલથી મહુ નંતાર કરું કે ન કરું ?
 હૃદયમાં આપનું આંગાર કરું કે ન કરું ?
 તમે કર્યો કે જશ રહારી વફાને બદલે ?
 દહોને, અચ અનમ ! હું ખ્યાર કરું કે ન કરું ?
 સ્હામો આવું છું તો પરદામાં સુખ છુપાયો છો !
 દાર પર યાય, તો દિદાર કરું કે ન કરું ?
 નાક તલકુલ કમલસુખ ને આંખ નરગિસની :
 બધું લઈને ગળે દાર કરું કે ન કરું ?

નાય તલવાર ધરી, શીશ આશકે નામું,
 પંડી વિચાર વળી, વાર કૂં કે ન કૂં ?
 ક્યોલ રહેલાં મુને માઝ્યા વિના આપી બેઠાં:
 વંચ ખિયાલ એ, દરકાર કૂં કે ન કૂં ?
 બ્રો બેકર છે: લાખોને ક્યાં છે પાનાલ:
 ફિલ હું આપીને છતનાર કૂં કે ન કૂં ?
 મ્હારું દિલ હીનવી, ના કહે છે આપવા પાપું:
 તોછું લાગશે, તકનાર કૂં કે ન કૂં ?
 બહુ તરયાવી બગલગીર થયો છે અંધાર:
 જોતા લાખો ભઈ બેઠાર કૂં કે ન કૂં ?
 કોટિ સર દાર પર જેલે ચઢાબ્યાં છે અમૃત!
 બેરહમ તેને હું સરદાર કૂં કે ન કૂં ?

અમૃત કે. નાયક.

—૨૨—

-૮૬-

બાળે છે !

અંબેશી બે છે પાસ, તો મેં જિગર બાળે છે :
 મામામે બરપૂરે, આગશનું ધર બાળે છે !
 નેજમી પર ભેગે મું કોઈ તે અનમનું ?
 નેની મલીમાં ઉડતાં પંખીનાં પર બાળે છે !
 ફૂનની આજ ઘણું, તો બરમ માય મેનું !
 રિપંદ કૂં મું તે: જિન્દા અપર બાળે છે !
 મન મું હું તોય હું, મામુર અમૃત પાળે,
 વળી નમસ્તે એ: કે કેમ નર બાળે છે !

અમૃત કે. નાયક.

—૨૩—

-૮૭-

ચાહે વતન

વતનની સાંઝને ખોરે સતાવતી ચાહે;
 પડલ કેદમાં લોકો વતનના આજાહે !
 છે સુઝથી દૂર ખહુ, હાય ! દેશ તે સાહે;-
 કાનમાં આવે છે હર પલ વતનની કિર્યાહે !
 “આફો કયાં જાય છે, પાસેથી દૂર યનારા ?
 “ઉભો રહે ! શાન્ત થા ! રહે દૂર દેશ જનારા !”
 દેશવાસી તે વિદેશીને શોક શું જાણે ?
 કોકલું કદ જગતમાંહિ કોક શું જાણે ?
 પારકી પીડને સાન-દ લોક શું જાણે ?
 વાંઝણી નાર પ્રસૂતાંની પોક શું જાણે ?
 પંદ જે હોય તે કહોને કોક શું જાણે ?
 કરે વિષપાન અમૃતનો અચોક શું જાણે ?
 અમૃત કે. નાયક.

-૮૮-

શું કરવું ?

‘આહ’ નો અર્થ કુવો છે, પડીને શું કરવું ?
 ‘અંગ’ પત્યરને કહે છે, કરીને શું કરવું ?
 એ તો બાણું છું એની, ‘શાન’ પરી જેવી છે;
 તો પરિશાન કરે એ પરીને શું કરવું ?
 ‘હરી’ શુદ્ધને કહો, આ કહો શતરંજને;
 પ્રીતિ જ્યાં આહરી ત્યાં આ હરીને શું કરવું ?
 દિલને શીસે ભર્યો પડ્યો છે, મદ મહોખ્ખતનો;
 ઉભરી બાય તે ખ્યાલો ભરીને શું કરવું ?
 સ્લામો છલકાઈ જતો જો સમુદ્ર અમૃતનો,-
 નથી પરવીર તો તેમાં તરીને શું કરવું ?
 અમૃત કે. નાયક.

- ૮૨ -

વિરહિણી

પ્રાણથી પ્યારા ! મને દર્શન તું દેતો કેમ નહિ ?
 દિલ દુઃખે છે માહરૂં, દિવાસો દેતો કેમ નહિ ?
 ત્રયો ગોટા ગીતા જેવા શુથીને કરતો પ્રસિદ્ધ ;
 લાખવા પત્ર એક પણ દુરસદ તું લેતો કેમ નહિ ?
 સામાન્ય વર્ગ ને એવકોમાં ચે ભૂલતો ના સભ્યતા ;
 તેટલો પણ સભ્ય ગ્હારી સાથે રૂંદેનો કેમ નહિ ?
 દેશ ને વિદેશ તું અકર્નિશ બટકતો ફરે ;
 એક દિન વિશ્રામ ગ્હારે ત્યાં તું લેતો કેમ નહિ ?
 પ્યારાં પ્યારાં પવન-ધો પ્રીતેથી કરતો પ્રસિદ્ધ ;
 મારી સામે એક પણ તેમાંનું રૂંદેતો કેમ નહિ ?
 તાનમાં મસ્તાન ને શુસ્તાન બનતો તું સદા ;
 મારા સાંભળતાં તું મીઠું તાન લેનો કેમ નહિ ?
 દીનખન્ધુ નામ રાખી કેમ તું નિર્દય બન્યો ?
 એક દિન આવીને આલિંગન તું દેતો કેમ નહિ ?

દીનખન્ધુ.

૬૦

- ૯૦ -

મથમ મીલન.

પ્યારનો દિલહારથી કરાર થાતો રહી ગયો !
 લન્નએ લાગ્યાં મારે અભિલાષ આ તો રહી ગયો !
 કમલનલિની જેવો કોમલ જાતાં કર ધરવો હતો ;
 તે જ કોમલ કર ધરીને કોલ અપાતો રહી ગયો !
 કામિનીનાં તે કટાક્ષે, કાપી નાંખ્યું કાળજી ;
 મલમરૂપ કર તેનો કલેજે દખાતો રહી ગયો !

વારે વારે વકતૃત્વનાં બ્યાખ્યાનો હું આપતો ;
 તે જ હું ! તે વખતે શબ્દજોટમાં તો રહી ગયો !
 શરમને દારિદ્ર્યની બહેની હું ગણતો તો હ્રમેશ ;
 પણ પ્રિયા સન્મુખે આજે શરમમાં તો રહી ગયો !
 સંકટ મનમાં કીધો તો કે ધાઈને ભેટીશ પ્રિયા ;
 પણ પ્રિયાને ભેટવા માટે હું ધાતો રહી ગયો !
 અનુપમ ! આ આજનો અવસર મારો જીએ ગયો ;
 હૃદયપૂર્વક પ્રેમવારિ પ્રિયાને પાતો રહી ગયો !

દીનબન્ધુ.

-૯૧-

પ્રેમધર્માંગિકાર

બન્યો હું પ્રેમનો બંદો - બીજો રૂચે નહીં ધંધો !!
 કામકાજ સુઝે નહીં, મન પ્રેમે મથાયલ ;
 તું સુજ સુંદર ગીતકું, હું તારું જીલજીલ !
 મધુરા નાદથી આજે, અમળ સુજ પ્રેમને કાળે -
 લવું તાનો મિઠાં રાજે, રસિક જન ખૂબ આનંદો ! ! બન્યો.
 . સુજ સુખવાદ સમારીને, કાક મેળવી, યાર !
 સૂર અલાપી તાહરું, ગાનભજન કરું સાર !
 અહા ! બીજું અહીં શું છે ? સરવમાં એટલું તું છે !
 સદા પ્રેમી દિલે ખૂંચે - વિયોગે, તું શું છે ચંદો ? બન્યો.
 રસબસ પ્રેમે માહરું હૃદય ચયું, દિલદાર !
 ભલે ! છવાડે કે હણે પ્રેમ એક આધાર !
 બિન જન ચાહા તે બોલે-ગણે જીવ તૃષ્ણને તોલે ;
 કપટ વીના હૃદય જોલે-મને ખજા હુલ છે નિંદો ! ! બન્યો.

સુજ મન ધાયલ પ્રેમથી, નિંદા શું કરશે જ ?

મરી રહેલું બાપડું, ફોડો ! શું ફરી મરશે જ ?

અમળા શુભ પ્રીત શું બાણે ? ઉંચી રસ રીત શું માણે ?
લલે મેંત દુષ્ટ જન તાણે-વિવિધ જન દુષ્ટના ફંદો ! બન્યો.

આશંકા જગની તણ, મનડું બનિયું મસ્ત ;

પ્રેમ, વગર દેખે નહીં, જગ ખાલી જ સમસ્ત ;

તુંને, દિલદાર ! ધ્યાઉં હું, સુરૂપે લીન થાઉં છું ;

બની અલમસ્ત આહું છું, નયન જે ચાર સુખકંદો ! ! બન્યો.

ધાયલ દિલ પ્રીતિરણે, તરસે જે તરશે જ ;

ચિત્તમાં મરવું આદરે, મોતે શું કરશે જ ?

લિધી દિલ દાલ મેં ફરી, જગત છો વાત ફૂટે બુઝી,

મને સરખી ફરી કુડી, ગાતું જગના નહીં ફંદો ! બન્યો.

જો કે આ દિલ માહફું, હોય ચયેલું બાખ ;

પ્રેમલજન ભૂલે નહીં ! પ્રેમ ! પ્રેમ ! ફૂટે રાખ.

ખરે ! સુજ બાખ ફૂટેવાની, ફડું તુજ નામ દેવાની ;

હૃદયમાં આશ ફૂટેવાની, “થઈરહું પ્રેમનો ખંદો” ! ! બન્યો.

તુજ કારણ સુજ પ્રેમની, મૂર્તિ જો કે આજ ;—

હણવા તત્પર થાય કે, સેવક ના ફૂટે ના જ ;

મિઠી ! તુજ કારણે મરવું, હૃદયમાં હુઃખ ના ધરવું ;

હઠી પાછું નહીં ફરવું, મને પ્રિય પ્રેમના છંદો ! બન્યો.

સૂળી સન્મુખ રાખીને, પૂછે સુજને કોય ;

તું તું એક જ માહરે, મને વસેલી હોય ;

લવું તુજ નામ હું લેલો, પ્રીતિ એ બોલ સૌ પહેલો ;

બાલું હું તે જ સૌ છેલ્લો, બિન્ને ગણું શબ્દ છે જંદો ! ! બન્યો.

હા ! હા ! સમ ખાઈ કહું, “પ્રેમધર્મ મેં લીધ ;”

તે વિષ્ણુ માત્ર નહીં કશું, પણ મેં એવું કીધ ;

પ્રભુ એ પ્રેમ માનું છું-ગમે તે નાતિ નાણું હું;
હૃદય રળિયાત થાઉં છું; ચરણ જગ પ્રેમને વંદો ! ! બન્ધો.

- દેશસરી.

- ૯૨ -

પ્રેમીની કબૂલાત

ખરે ! દિલદાર મારે તું, સૂક્ષ્મી ! ચાર તારે હું !

સુખ દે, દુઃખ દે મુજને, કર કરી ધાયલ, માર ;

અધર-અમી વા તાહરું, પાઈ અધમ ઉદાર ;

અધમનું નેહની દહે, હર્ગિરેક પ્રેમની વૃદ્ધે,

દયાળુ ! કાપ તું કહે, મને ભવ પાર તારે તું ! ખરે !

મરવું તો તુંથી ભણું-જોઈ મુજને હાથ :

પણુ અવતર નહાણું નહીં, તું વિણ થઈ નિરાશ ;

ખરે ! કદિ અવ વિણ આ દેહ-રહે શું મુજને તું કેહ !

હુમેલા નેહ માંહી મેં, અવાયે શું જ ધારે તું ? ! ખરે !

હોય હનરો માહરા, અવશુણુ ભૂંડા ખૂબ ;

નેહ નિગા મીઠી કરી, માફ કરો, મેહખૂબ !

ઘટિત નહિ દોષ મારાને-નિરખવા; હા જ દારા તે ! -

ગણી શુણુ મુજ સારા જે-મને ઓ ! દાસ ધારે તું ! ખરે !

લીધો તેં મુજ કારણે, હું ગણું આહિં અવનાર ;

દેડી ભવદુઃખ માહરાં, તાર તાર હો તાર !

મને ભવસ્વપ્નથી કાઢી-પ્રીતિ ભરી છાતડી તારી ;

લગત તું રાખ અવ દારી, રચીલી ! સ્વર્ગ મ્હારે તું ! ! ખરે !

દેશસરી.

-૯૩-

મેમીનો ઠપકો

અરે ! જા શું અવાયે નહિ-ગુરૂ જો ! હું અહીંયાં રહી !

જા જા શું આવે નહીં, તલસાવે શું ચાર ?

ટકટક કરતું ખાપડું ચાતક તરફનું ધાર;

તરશથી 'બ્યાકુલું' થઈને-ગુણો વારિદના ગાઈને;

થહે આવે જલદ ધાઈને-હરે ! વારિદ લેજો નહીં ! ! અરે !

ગડગડાટ ને ગર્જના સુણું હું કરણે, હાય !

પણ દેખું દીદાર નહીં, કહે રહ્યું ક્યમ જાય ?

જીવે ક્યમ ખાપડું કે'ની ? રસિકતા ધન્ય છે જેની;

તરશ છીપે નહીં એની-હરે ! દુઃખ શું વિચારે નહીં ? અરે !

ઉડતાં તુજ દીશથી, આવતાં ખગ રોજ;

જેહ મોહું શું દીલથી, રી રી માણું મોજ ?

અરે ! પણ મેઘ ક્યાં આવે, ગરજતો ક્યાં હુંડા રાજે ?

ગણે નહીં શું જ ના દાજે ? કઠણ શું છાતડી કેહ થઈ ? અરે !

દુષ્ટિમર્ચાદા વિષે, આવતાં ખગ જોઈ;

પ્રેરૂં ખ્યારાં માહરાં, ચક્રવાક બે મોહી;

ઝડપથી પાઠવું મારાં-નયન બે પંખિડાં સારાં;

અમાચાર પૂછવા તારા-વિકાશી મૂળ Cલો રહી ! અરે !

કહે ન સુખથી કાંઈ તે, જીવે ન સાચું રંચ;

જીવે ધૈર્ય મન માંહિથી, સેવક રસિલો રંક;

અરે ! પ્રિય ! કાંઈ ગોઠે નહીં-સુણે તુજ વાતડી જો નહીં;

દીધી પાંખો વિધિએ નહીં-કહે દુઃખમાંહી દૂખી જઈ ! ! અરે !

ગરજ જીવે નહીં દોષની, દે ન મૂજને પાંખ;

જા તુજને હું શું કહું, હતી નહીં કેહ આંખ ?

દીધી જો હોત પાંખો બે-ઉડીને જાત જ્યાં તે છે;

પડત ગોઠે જઈને રે-છૂટત નહીં એકલાં બે થઈ ! ! અરે !

દેશસરી.

પ્રેમીની માંગણી અને પ્રેમધર્મ

હું તો, દિલદાર ! તારો ભવ-રસીલી ! તું દયાળુ થા !

હા ! હું તારો તાંહરો, તું-મારી દિલદાર ;

એકબીજાનાં આપણે, તું સુખ હું સુખ, ચાર !

કહે બીજાં નહારો છું-કરે પ્યારે-વધારો તું ;

ખરે ! નિત્ય ચાર તારો હું-અમૂલો તું અધર આપા ! હું.

સુખ સદિમાં સુખ વિષે, તું સદ્ગુણ ભંડાર ;

નિર્મળ નેહતું રૂપ તું, માટે પ્રભુઅર્વતાર ;

કહે કદી દૂર પણ પાસે-જણાયે તું બધે વાસે ;

પુરી રહી નાર એ ભાસે-બધે તું તું ! છંખીલી હા ! હું.

જોઈ તને આકાશમાં, જુમાં કુમાં તુંય ;

દશ દિશ માંહી તું ભરી, સુખ વિણ છે છે કેહ સુંય ? !

બીજું ખાલી ન દેખું દે-તને ભરપૂર પેણું રે !

હું ને હું ધન્ય લેખું રે-થયો એક વાદ મનમાં આ ! હું.

જીવે જળમાં માછડું, અન્ય ગણે નહીં સુખ ;

હું મારું સુખ-સુખમાં, જોઈ મધુરું સુખ ;

ગમિક દિલદાર મારીને-નિરખતાં ધારી ધારીને,

તૃપિત સુખ આંખ ઠારીને, બનું તદ્દપ હું હા ! હા ! ! હું.

હું શું ? તું શું ? ચાર ! જો, સમજ પડે નહીં કાંઈ ;

સુખ વિણ બીજું કોઈએ, જગમાં ભાસે નહીં ;

કહે ! શું કહું તને ? પ્યારી ! મધુરી કે રસિક મારી ?

આપું સુખને પ્રભુ ધારી, દયા કરી, ચાર ! કેહ નહીં ના ! ! હું.

-૯૫-

પ્રિયનનવિયોગ

ખરે ! મોંચું નહીં ક્યારે-બુદ્ધોં પડવું તુંથી મહારે !
 જ્યારે મળિયાં આપણે, એક ખીજની સાથ :
 જાણ્યું નહીં છૂટે કદી, રનેહે સાંધ્યા હાથ ;
 ધક્યાં એક માટીનાં એને, બુદ્ધાઈ રંચ નહીં જેને ;
 ગણ્યું આ ! હાથ ! મેં તેને, પડે વિયોગ તે જા રે ? ! ખરે !
 પણ પળ આખર આવી આ, તું ફર હુંથી જાય ;
 રમિક લવડો જાય ને, દેહે શું રહેવાય ? !
 કહે ! તુજ વિષ કયમ રહું હું ? તું વિષ લવડું તહીં ચાહું હું ;
 જિગરનું દુઃખ ક્યાં કહું હું ? ન કાં શુભ સંગથી ઠારે ? ! ખરે !
 નેહ લરેલી ઝાંખડી, થઈ એકઠી, યાર !
 એક ખીજનું સુખડું, એકજ વળી આધાર ;
 તુંથી હું લવડું ધારું, સહું તું સુખડું સારું ;
 ગણું નહીં કે ખીજનું મારું, વિરહ તુજ, યાર ! સહું ના રે ! ખરે !
 ખાવું પીવું પહેરવું, લેવાં મીઠાં તાન,
 મીઠી ! મીઠું તુજ થકી, તું વિષ સૌ વેશન ;
 રૂડું ઘર શહિર બાગે આ, મળતું પડેલાં અથાગે જ્યાં ;
 મને વેશન લાગે ત્યાં, વરસતી આગ શી લારે ? ! ખરે !
 રોજે તારા મંગમાં, મધુરાં દે તું તાન ;
 સુખ થકાર જેહું થઈ, હાથ ! ગમે શુભતાન ! !
 મળતું તુજ સંગ જે માણી-અરે ! હો ! યાદ તે આણી ;
 મરે ગમમાં ગરીબ પ્રાણી-અમી તુજ સંગનું ખા રે ! ! ખરે !
 સુખદ સંગના દિન જતાં, રંચ ન લાગી સાર ;
 તુજ વિરહની અદ્ધડી, બુગ ગ્રગ લાંબી, યાર !
 કહે ! ક્યાંથી બુદ્ધાઈ આ-નશીમે છે લખાઈ આ ?
 ગમે છાતી ધવાઈ આ-હવે દુઃખ સોસવું લારે ! ! ખરે !

દેરાસરી.

-૯૬-

પ્રેમનિવેદન

સદા મન મરત તુંમાં રેહ ! તું તું તું તું જ મારે છે ! ! !
 છે તું મારે મન વશી, મધુર રસીલી યાર;
 લવનહોરી રાંકની-મુજ ધનના લંગાર;
 મધુરું મુખડું તારું, કરોડો ચંદ્ર હું વાડું;
 પિને અમી થાઉં અમર ધારું, કહે ક્યારે પિવાડે છે ? ! સદા.
 અર્ધ નિશાકરથી રૂડું-ખ્યારી ! તુજ કપાળ;
 મંગળ સમ મહી ચોલતો, ગોળ ચાંદલો લાલ;
 વિખરી વાંકી અને કાળી-લલિત લટ ચોલતી ખાળી;
 અટકી લાલે જ રૂપાળી ! ! અરે ! ના ! શું ખસેડે છે ? ! અદા.
 લટક્યો ખાંધ્યો ખાપડો, લવ ગુલ લટધી, માર !
 લવવા દે, કેહુ રીદ હથે-કરી ફર આચાર ? !
 ઘવાયો તેહ તારાથી-હરાયો હેત સારાથી;
 મનાયો નેન ખ્યારાંથી-હવે, પ્રિય ! શું સતાવે છે ? ! નદા.
 મધુર મુવાસિત માહરી, તું ચંબેલી સાર;
 ગોરી પાતળી ખીલતી, સહુ મુગંધ લંગાર;
 લગિર લાલાશવાળી વા-ચિત્તે મુખ રનેહવાળી વા;
 મધુરી પોચણી કહું હા-લરી મદ મુખ લાગે ને ? ! મદા.
 છઉં ચકોર હું માટ શું-કહું, બહાલી ! આ ચંદ્ર ?
 ના ! ક્યારોગે તું મરે-ખહું સાલે નેહમંધ;
 અરે ! હું હું જ ખદલાઉં-ચહે તું તે કહું થાઉં;
 પ્રીતિનાં ગીતડાં ગાઉં-ખરે ! મન એ જ લાવે રે ! મદા.
 કે હું જાણું ટેકિહું-આતક ચર્ધ, દિલદાર !
 વાંચું તારા નેહનું ખિંદુ મુખ આધાર ? !
 અરે ! ના ! મેઘ બે થાયે-ખહું ફર હું થરી વલયે;
 વિયોગે ના જ રહેવાયે, નરીએ હુઃખ પામું રહે ! નદા.
 તું તે તું ! મુજ યાર રેહ-હું રહું હું તે હું ! !
 પ્રેમ પિપેલો લવડો, કહે ખીજું કે' મુજ ? !
 લગિર ચપગા રૂડી તારી-લરી મદ આંખ ને કારી;
 કરી મુજ તર્ક એ મારી, ખચાવી મિત્રને તું લે ! ! સદા.

દેરાસરી.

-૯૭-

પ્રેમીનું હૃદયાર્પણ

દિલદાર મહારી પ્રાણુ ભણું તો બિબ્બને શું ?
 અલબેલડી સુખવેલડી ભણું બિબ્બને શું ?
 દહેરથી ખૂબ પ્રાણુ તણા વહનચંદ્રનો-
 ચક્રોર બની ધ્યાઈ ગાઈ હું બિબ્બને શું ?
 ગમે ન મને પાન ખીજ વસ્તુતું જરા;
 હું સુખદ પ્રેમપાન કરું તો બિબ્બને શું ?
 ખુશી થવા હું છિલ્લિલ એ કટાક્ષથી;
 હું તો ખમું હથિ ઘા ઘણા પછી બિબ્બને શું ?
 અકુળાય બિબ્બ બંધથી હું બંધને ચહું;
 ભુજપાશમાં લિડાઈ હું બલે બિબ્બને શું ?
 બહુ પ્રીતધિ રસિલી પદે પ્રણામ હું કરું;
 જડમૂર્તિને નમું ન નમું તો બિબ્બને શું ?
 ઉલટે ઉઠધિ સૂખનો તુજ નેહનિધાથી
 એ વહન અમી મસ્ત બનું હું બિબ્બને શું ?
 મદથી ભરી મનમોહની ત્રિયનામલપમાં-
 રહું મસ્ત અન્યને ન જરૂં તો બિબ્બને શું ?
 કાયા કરી કુરબાન દિવ્ય પ્રેમમાં પડી-
 દઈ દઈ દિલે દેસમરી તેમાં બિબ્બને શું ?

દેરાસરી.

—૫૨—

-૯૮-

પ્રેમીની તલ્લીનતા

વગર તું હાર હેયાના, બધો ચંચાર ખારો છે;
 મગર દિલદાર! ત્હારી તો મળાનો ખહાર ન્યારો છે!

અમારા હૃદની લે'જત, શું જાણે કોઈ બેદર્દી ?
 ઘવાયો જે પુરો તેને દરદનો ખ્યાર ન્યારો છે !
 ગમે નહિ ખાનખાનો કાંઈ, ગમે કાંઈ જાનતાનો નહિ;
 મિઠી શી વેદના ભારે, અજબ વહેવાર ત્યારો છે !
 પડેલા પ્રેમના બંધમાં, વહ્યા જઈએ ઉલટપૂરે;
 કિનારે નહિ નજર જરીએ, રસીલી ધ્રુવ અમારો છે !
 ભલે એ ઘણી દુનિયા તો ગમે તેવું સુખે બોલે;
 અમારો ન્યાય તો આખર હજુર ત્યારી થનારો છે.
 મધુરું સુખ લેવાની, નિરંતર લેહ લાગી રહી;
 ખરે ! દેરાસરી આખર તુંથી બિસ્મિલ થનારો છે.

દેરાસરી.

-૬૬-

અલખેલીનું આવાહન

આવો અહિં અલખેલી ! આવો જરી જરી !
 નિજ દાસજનના દ્વારમાં આવો જરી જરી !
 પ્રીતે અમુલાં પાથરૂં, પ્રલો શું મધમધતાં બહૂ,
 તે પરધિ કરિ નેહની નિધા, આવો જરી જરી !
 દિદિ ફૂલ ખૂંચે દૂમળે પદકમળથી શુભ રાતડે,
 આ પંડ બહાવી પાથરૂં, ભૂખો જરી જરી !
 અત્તર સુલાખે બહેકતા, આંસુ સહિત ઉન્હે જળે,
 ધોઈ પુનિત પદ પ્રેમથી હું તમ જરી જરી !
 સન્મુખે બેશી અગર ઉછંગમાં રૂઝ રહી,
 આ દાસજનને દીપવો બહાલી જરી જરી !
 તરેક ચિત થઈને નમું, સુખચંદ્રની ભાણી હું વળી,
 મો દુઃખદ જાપા લવ તણી ભલી જરી જરી !

તુમ ધ્યાનમાં ગુસ્તાન થઈ, ધારી સમાધી અચળ હું,
આનંદ આખું અણમુલો, દેવી જરી જરી !

ઐ પ્રેમપાને મસ્ત બની, દેરાસરી દશ દિશમાં,
ગજવી રસિદિ ગાઈ ગુણુ વૂઠો જરી જરી !

દેરાસરી.

-૧૦૦-

પ્રેમીની આતુરતા

ઉડીને, ચાર ! આવી જા ! લખોથી લખ મિલાવી જા !

મિત્રીને નેન આતુર થઈ, લગાવી ધૂન તારામાં;
અહું ક્યારે પરી ભેટે ? અમક દિલમાં જગાવી જા !

અમીરી રાહને છોડી, ફકીરી, ચાર ! બેડી મેં;
ધરું પહાનું, મિઠી ! તહાઈ, પલક તેને નિભાવી જા !

બની મસ્તાન બેકેદી, ગજલું જગત ગાનોથી,
લગિર નેનોથી રસની તું, રૂડી રેલો ચલાવી જા !
તલસતો દોજ, બહાલી ! રહું, તકદતો હાય કરતો હું !
થવું શું ફર તહારે કેહ, દરસ પળ તો બતાવી જા !
બની તહારો અનન્યે આ, રહ્યો દેરાસરી તલ્લે;
જવાડી જા, રમાડી જા, મલાપતી જાન જાવી જા !

દેરાસરી.

-૧૦૧-

ગઈ ક્યાં પ્રેમની પ્યાલી ?

વગર હું કાંઈ લાવે નહિ, મને તું એમ કહેતી'તી !
વિયોગે તેં જવાયે નહિ, મને તું એમ કહેતી'તી !

રહીને રાતદિન પાસે, જિગર આપી લઈ બાધું,
 અંલાકિક મૂર્તિની પેઠે, પુબાઉં એમ કહેતી'તી !
 બિંબેલા નેહથી હુંને, સહજ એક મેનની સેને,
 અજબ જાદુગરી મારી, નચાવું એમ કહેતી'તી !
 તમું નહિ લવ જાતાં હું, રૂઝી વેઠી શી રહું વળગી;
 ગઈ ક્યાં પ્રેમની ખ્યાલી ? મને જે એમ કહેતી'તી !
 દેરાસરી.

—મં—
 -૧૦૨-

પ્રેમીની આર્ત ચીસ

મઈ હું તોય ત્હારે શું, -લવું જો તોય ત્હારે શું ?
 અરે સદ્ગુણી મુંદરી, મનમાની ચિત્તચોર !
 કાળજડાની ઠોર મુજ ! મુજ પર ચો આ તોર ?
 નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મઈ.
 સિતમગાર ! તુજ ચાહની અશિમાં સેકાઉં;
 બેદિલ બનીને તરફી, પળપળ જો બળી જાઉં !
 નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મઈ.
 અગણિત વીંછી વેદના, રામ રામ આ થાય;
 ગણુ રહું જાયે નહિ, તેમ કણુ ના લાય !
 નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મઈ.
 આ શી મધુરી વેદના ? મુજ મુજ વરતી ન જાય;
 મુજને આ પડતી નમી કુડિ નહિ કરતી જાય.
 નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મઈ.
 કપ શીલુ ગ્રમ મેજી, આ રડિયાળી રાત,
 રડવને મજીત થઈ, તુજ મહ પગમાં જાય !
 નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મઈ.
 ઘારે જુમની આમળી બની શું ચેરણ રાત ?
 જુવમગાર નિમિ ! સ્વેજ શું હંપી ના જ કરાત ?
 નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મઈ.

આંખ મળે નહિ પલકલર કરૂં જો યત્ન અનેક;
ક્યાંથી સો'ણું સાંપડે ? દિલ્લખર દુર થઈ છેક !
નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મરૂં.

થાવણ ભાદરવા સમાં ગરિબ નેન વરસેજ;
ચોમાસું દુઃખનું ભર્યું, દેવ શું શું કરશેજ ?
નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મરૂં.

દિવસે નહિ નહિ રાત્રિએ, સુખશશી જાંખી ધાય !
જીલમગાર ! તુજ જીલમ આ, ચોલે મેં વેઠાય !
નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મરૂં.

વગર ધવાયું કરી મને દે ચોરેલું ચિત્ત;
મારી ટટળાવે વૃથા, નો'ય પ્રીતિની રીત !
નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મરૂં.

દેરાસરી પર ગંદેર કરી, દયા લાવી મનમાંય,
વાળી દે તુજ જાહુ આ, દુઃખ ન હુંથી ખમાય !
નમેરી નાર ! ત્હારે શું ? મરૂં.

દેરાસરી.

-૧૦૩-

મેમીની બેપરવાઈ

મિઠા હસવા મહિં સન્ધ્યાઈ, અરેરે કાંઈ ભાજિ નહિ !
જગત જોઈ વળ્યો બાધું, વફાઈ મેં નિહાળી નહિ !

હૃદય દ્રવતાં પુણી આઝી મનોહર મૂર્તિઓ પ્રેમે;
ગઈ સહુ વ્યર્થ સુજ સેવા, અન્યથે કોઈ રીઝી નહિ !

ક્યો જની બાગમાં થેલો, સુખે સુષુગાન ગાતો હું;
સુષુને ગાન કોઈ કુલકે, હૃદયકળિને વિકાસી નહિ !

ગણું નહિ માન કે જ્ઞાને, ગણી નહિ લોકની લજ
જની બેકેદ મેં કીધું, સરવતું સ્નાન, લેખું નહિ !

બધા ભવબંધ કાપીને, ચટકિમાં મસ્ત કરી દેતો-
 ઘણો જાગ્યો ઝરીળીથી, લગિર પણ પ્રેમ પામ્યો નહિ !
 અહિંનાં સુખડાં ભૂંડાં, દુઃખી અંતે નિવડવાનાં;
 જગત જંતવમાં જરિ એ, અમારો હાઠ જાગ્યો નહિ !
 અરે ! જા બેકદર દુનિયા ! ભરોંમો રંધ નહિ તારો !
 તહારાં નાજ નખરાંની, અમારે કાંઇ કિંમત નહિ !
 અમે દેરાસરી નિત્યે અલખની લેહ લગાવીશું;
 રમીશું ખાખ; એકલકા, અમારે કાંઇ પરવા નહિ !
 દેરાસરી.

-૧૦૪-

મેમીના શુભ શુકન

હાં આંગણે હા હા કરી કુદતા દરે અપિરાયણ ?
 બેમો, અતુર છે, હાંક મન પુછવાનું તમને યાપણ.
 વાહ, વાંદી ટાકે લશ દોડો એમ આફ લેખાયણ
 વિરહે અધિત દું શાંકની હૃદયે દયા દેખાયણ !
 ઠવિ પો અમેલિકન બિચારે આપને એક દોગણ-
 પુછ્યું સ્વરગમાં શાંકડી મળ્યો ખરી લીનેારણ
 દઇ દુઃખભયો ઉતર કર્યો એને દુઃખી દિનસાતણ
 કહે એમ તો પુછું ન તમને કુમળી મારી બદતણ !
 સુખ ના ભર્યે ફાટી મરૂં કહેા હાકકપિ એકાંતણ !
 મારી અમેલીની ખજર બેસી અહિં નિર્જાતણ !
 તોના તણા તમ પાપ રો ને પાંખ જડિ રતનણ !
 મળ્યો પ્રિયા દે પર તોનો પામી દરયે મનણ !
 બાને ઉડી એ રોધ એમ યજાનું પાળીનાજણ !
 એ ચાલીજા ઉડી તનજાળ બળ્યા નીજ ગમાજણ !

શાંતિ ધરે સુખ મનહું યાશે યોગ લાગે આજી !
 યાએ શુકન શુભ રૂઢી ભાતી મહારૂં સરશે કાજી !
 બે આવશે ચંમેલડી નવલી અનુપ શુભધામજી--
 હું વિરહીનો વિશ્રામ બહાલી સુંદરી અભિરામજી--
 હીરે મદિશ હું ચાંચં એની ખોઈ સઘળો ખેદજી !
 પુણ્ય ગણીને પૂજ્ય વળિ નવલાં ઠરીશ નેવેધજી.

દેરામરી.

-૧૦૪-

મેમીની પ્રણયધોષણા

જગ છે ગમે તે કહો તને હું તો ચમેલી કહીશ ના !
 તરપર શુણાનુવાદ ગાવા હું હમેશે રહિશ ના !
 રહેવા હજુરમાં તાહરી દિનરાત દિલમાં ચહિશ ના !
 તેજને બધું હું તો અનન્યે દાસ તહારો થઈશ ના !
 તહારા વગરનાં સહુ સુખો ગતિ તુચ્છ હુંય તજીશ ના !
 એકાગ્રચિત્તે લહેરથી હું તુજનેજ લજીશ ના !
 તહારી મનોહર મૂર્તિ હું નેનોથી પીશ ઠરીશ ના !
 હે પ્રાણ ! તહારા નામતું પહોતું હમેશ ધરીશ ના !
 તુજ નામની કિરતી ઘઘી ભવસાગરે ઝીલીશ ના !
 તહારા બિરદની એકલી ચિત્ત આશ મીઠી ધરીશ ના !
 હર રીતથી બહાલી તને ખુબ ખૂશ ખૂશ કરીશ ના !
 તારી ભલાઈઓથી બધી દશ દીશ હું ગજવીશ ના !
 ખુદ ખુબસુરતીને તાહરૂં કરી ખ્યાન હું લજવીશ ના !
 તું આગળે એ પછુ હઠે કહી માન હું તજવીશ ના !
 સહુ સહિમાં તું તું ભરી તું એક ભરી એ લહીશ ના !
 તહારા વગર બીજું ન દેખું હું છવોકે કહીશ ના !

આઠે પ્રકર તુજ પ્રેમની મહિમા મીને હું છપીશ જા !
 બની ચાદમાં રુદ્ધાન ભૂલી લાગે નિત્ય બકીશ જા !
 મારી ચમેલી રમલરી મહારી ચમેલી જપીશ જા !
 આ પ્રેમવેલો ॥ બનેલો લલે હું એમ જપીશ જા !

દેરાસરી.

-૧૦૬-

પ્રેમીની માનસિક-પૂજા

રહારી છાત્રી નિરખી છબિલી સતદિન ખુશ હું રહું ;
 જડ પણ કશેડો વાત કહેતી હોય એમ અનુભવું !
 મનમોહની મધુથી મિઠી ચમેલડી ગુણ આમતું
 થાયે રમરણ નવસા ફેરે ચોગતું અભિરામતું.
 જુલું બધી બાધા વિરહની વ્યથિત મન શાંતિ લહે-
 મિટ માંડીને ન્યાળી રહું, પ્રત્યક્ષ થા એ મન થલે.
 મહિમા ઘણા દર્શન તણા પાપી પુનિત બની જાઉં હું;
 તરશ્યાં નયનમાં માહરાં મૂર્તિ મિઠી પધરાવું હું.
 મૂર્તિપુજક પેરે ચરણકમળે હું જીવને ભેડીને-
 ઘાઉં પ્રિતેથી નીર ઉને નેનથી ખુબ રેડીને.
 મધમધ ચતાં મુજ હેતનાં ફુલડાં ફળે ચરણે ધર્મ-
 મેંદી મહિત પગ સતરે વાઠો વળી વંદન કરું.
 ઉપચાર સહુ આવા કરી ગુણગાન ગાઉં નવેલડી !
 મુખવેલડી અલબેલડી પ્રિતવેલડી ચમેલડી !
 ધાડું પછી હાથા વિષે મુજ મીઠડી જગપાવની !
 સુખકર સમાધી તુજ અનેદાયા પ્રેમના ઉઠાવની.
 કાળકમળુ વિરહે થતો ને આમ રાજે માહરો !
 જડ પણ છબી જાતલાવતી દુર્લભ વદનવિધુ તાહરો.

દેરાસરી.

-૧૦૭-

પ્રેમીનું આર્જવ

શેા યોગ આવ્યો હૃદયનો ! ક્યાં તું અને ક્યાં હું અલી !
ક્યાં હું નગુણો-યોગ્ય નહિ, ક્યાં તું રસીલી ખહુ લલી !

ક્યાં કરૂપ હું લજવેજ તું રતિને રૂપે અલભેલડી !
છાજે શું હુંને શંકને બેમૂલી મ્હારી ચમેલડી ?

ભરીઓ ઘણા અવશુણ થકી, સૂલક્ષણી ગુણધામ તું !
આ માહરા જરજરિત હેડાનો મુખદ વિશ્રામ તું.

તું તો અયિ રસપૂર હું કાંઈ રસ વિશે સમજું નહીં !
હું એક લાલું છું ખરે કે જોગ ત્હારે હું નહીં !

હોયે ગમે તેમ તોય પણ આ દાસ જનને ધારવો,
કુમળી નજરથી, પ્રાણ ! એને આ જગે ઉદ્ધારવો !

જોવા ન જરિયે અવશુણો એના કદાપિ લાખ છેઃ
ધરી યાદ તુજ ખડાના તણી નીલાવ એ અલિલાખ છે !

મુખચંદ્ર ત્હારો જો ખિલે મુજ મુખડું પણ ખીલી રહે !
હૃદયે વધે તુજ જો દયા મુખ મુજ હૃદય રેલી રહે !

મોજે કળા શોભે હિમાંશુ વદનનો જ્યારે સખી-
રિમતથી રૂપેરી સૌ જગત આ નાદાલું લાગે નકી.

માટે સદા રહો પૂર્ણિમા ત્હારા મુખે-દુની સહીઃ
કાળાં કુટિલ કુવાદળાં કેા દી લગિર છાઓ નહીં

તદ્લીન પ્રેમે ખની ચકોરૂં મ્હારૂં મન હરખી રહોઃ
મધુરી ચમેલી અમોલકી એ નામ નિત્ય જખી રહો.

દેરાસરી.

-૧૦૮-

આત્મગાન

અહા ! શા આજ વર્ષોવે સ્વરો આત્મા પડે આશા !
 બળેલો આર્ત એ શો એ સ્વરસ્થાને કરે આશા !
 અરે ! શું આવશે ત્યારે ફરીશું સાથ એવો દિન,
 કદાપિ સ્નેહને સ્વર્ગે ? કહે છે શું ખરે ? આશા
 અને ડા કુઝશે આખર અખમ એ શુદ્ધ હયાનો,
 અને એ ચાલશે સાથે ? દયા કેવી કરે, આશા !
 નહીં પરવા જરા અમને, કરી એ વસ્તુ ઐહિકની;
 કરે અન્તોષ જો તેને મને તો ઉદ્ધરે આશા !
 નિહાળું હા ! ભવિષ્યે જો ઘડી પણ નેત્રસ જૂનો,
 સખાનો સામ્ય, હેયું તો સુખે ભવમાં તરે, આશા
 મને મીઠી રહી આસ્થા સદા તવ ગાનમાં, દેવિ !
 સ્વરો એ દિવ્ય જીવનને ભરે ને સાંભરે, આશા !

કાન્ત.

-૧૦૯-

પ્રભુની પાઠશાલા

અમે ચેલા બધા ઘેલા પ્રભુની પાઠશાલાના !
 અમે ચેલા અને મેલા પ્રભુની પાઠશાલાના !

અમાસમાં ક્યો ના માલ;

અમે તો મૂર્ખ ને કંગાલ;

છતાં જો બાલકો છંદજે પ્રભુની પાઠશાલાના !

અમે ચેલા બધા ઘેલા પ્રભુની પાઠશાલાના !

અમે મેલા અને ચેલા પ્રભુની પાઠશાલાના !

કાન્ત.

-૧૧૨-

મારી કીરતી

નવ મુઝે ઉપાય કે' ડોલાય માંરી કીરતી !

આંવા તોફાનમાં જરુર ડુબશે માંરી કીરતી !

લખસમુદ્ર છે સખત :

ખમે ને હોય લખ્યું લખત !

સહસા તોયે આ વખત ઝૂકાવી છે મહે' કીરતી !

અન્ય દશા નેઈ ડરત :

ધીમે ધીમે ગતિ કરત :

પણ અરે ! આ તો તરત ઝૂકાવી છે મહે' કીરતી !

દેખી નહીં શકું અન્દર;

કેમ દેખું ત્યારે બન્દર ?

માન' તોફાનીની અન્દર ઝૂકાવી છે મે' કીરતી !

મકરનો હતો ચરસ :

ગણતો હતો ઘણી સરસ :

હિમે ઘણાં યયાં વરસ ઝૂકાવી છે મે' કીરતી !

કાન્ત.

-૧૧૩-

સર્વસ્વ

દિલને ખુશી દેખું નહિં કરવી મઝા કંઈ ના ગમે,
ખુબિદાર કવિતા વાંચતાં તે પણ પચંદ જ ના પડે;
કઈ ખ્યાલ બીજી ચીજના પણ હોય દિલમાં એકલાં
નરગિસ મરીખાં નેન ને ઝુલકાં છુટાં દિલધારનાં.

નહીં કાંઈ મળે તોયે મળ્યું દશનનું દાન :
 મળી-સળગી મીટે મીટ, ને જગાવ્યો મહે અહાલેક.
 જાડી ઝોળી રહી અધુરી, જરી તલ ભીંભાયું :
 જડ્યું પણુ જીવનું જીવન, જગાવ્યો મહે અહાલેક.
 જગતના ચોકની વચ્ચે જગાવ્યો મહે અહાલેક :
 પ્રભો ! તું દારમાં ઉભી જગાવ્યો મહે અહાલેક.

ત્રેમભક્તિ.

-૧૧૫-

સાગરને

સાગર સખે ! મુજ કાનમાં એવું કંઈ તો ગા :
 જીવું મીઠું લાગે મહેને એવું કંઈ, તો ગા.
 મહાભાવી તારાં ગીતકાં, ઘેરા તાનમાં લેદો જાડા;
 ગૂઢ અર્થ ના ઉકેલી શકે, ઉકેલે એવું તો ગા.
 શાન્ત રહસ્યો ગર્જતી ઝમકે તારી કરતાલ;
 રહમજી' ન તોના તાલ, કંઈ રહમજી' એવું તો ગા.
 રહમજી' ન તે મુજ દીનતા, તુજ વેલવો વિસ્તર, મખા !
 ન સુર્ય ત્રિલોકે નાથ ! કંઈ એવું અહનિશ ગા.
 મુજ ઉર તુજ પર દાળીને હું પોદી હું ભરતાલ;
 મુજ ઉરમાં અધરકુટ કંઈ ભરતો સખે ! તું ગા.
 મુખડે શું કરચલી પાડતો ? અવગણુ મહેને, ન વિમામતો;
 ગા ગા ચિરસ્થાયી ગાન તુજ, રહમજી' ય તોને ગા.
 તારે જગતને બોધવું, પરમાવધિ સત્ય બોધવું;
 હું કોણ ? શુરુ કરવ્ય આચરતો સખે ! ભવ્ય ગા.
 તું તો અમિત ઉદાત્ત રાજે, હું બાહુલી ચન્દા;
 અહો મહાભાવ રાજવી ! તુજ રાજગીત તું ગા.

તુજ પ્રાણમાં અમી રેડું, રેડી પછી મ્હારે જલું;
હું આથમીશ, અણુઆથમ્યાં કંઈ ગીત ત્હારાં ગા.
મેઘ ગાજે, કાલ ગાજે, ગાજે ચૌદ પ્રહારંડ;
પણ તેથી ચે પર પ્રભુવર ગાજે, તે ગીત લઈ લઈ ગા.
સાગર સજે ! મુજ કાનમાં એવું અલોકિક ગા :
હું હું લાગે મ્હને એવું હવે પ્રિય ! ગા :
સાગર સજે ! મુજ પ્રાણમાં એવું અમુલ્ય ગા.

ત્રેમભક્તિ.

—૧૧૬—

આવાહન

આવો અમારે આંગણે, આવો કદી કદી :
વાળી સમાર્યો ચોક, ત્હાં આવો કદી કદી.
વિલાસો સ્વર્ગના વેરી લયોં એ દેવી દેશ :
દીનોના આ ગરીબ ગેહે આવો કદી કદી.
નથી હિપહાર જેવું કંઈ, હતું તે સૌ ખોયું :
નમન નમું ત્રેમપાલવડે, આવો કદી કદી.
નથી કંઈ પુણ્યના પુષ્પે સજેલા આ આવાસ :
ટપકતે પાપને મંડપ આવો કદી કદી.
નયન બીલી શકે નહિ તેજદર્શન ઝગહગતાં :
મધુર મધુરી કલા ખીલી આવો કદી કદી.
સુહાવી વિશ્વના અન્ધાર અમૃતને પગલે,
કૃપાથી આંખડી આંહી, આવો કદી કદી.
દેવિ ! અમારે આંગણે આવો કદી કદી :
પૂર્યો હૃદયનો ચોક, ત્હાં આવો કદી કદી :
આવો અમારે આંગણે, આવો કદી કદી.

ત્રેમભક્તિ.

-૧૧૭-

પંખીડાં

૮

પધારો પંખીડાં પરદેશવાસી હો !
 પધારો, મોકળી છે અમ અગાસી હો !
 કુશળ છે ત્હાં પ્રભા ને શ્રી પ્રભાના પાલ ?
 કુશળ છે સર્વ ત્હાં મિત્રોની રાશિ હો ?
 કુશળ વાયા અનિલ પન્થે પ્રભુપ્રેરેલ ?
 કયા કંઈ તો કહો, વહાલાં પ્રવાસી હો !
 કહો, ઘાડી સખા ! કે પાતળી રજની ?
 પ્રભા કેવી મધુર મધુ ત્હાં વિલાસી હો ?
 પધારો, આગળા ઉઘટે છ અન્તરના :
 વસો ત્હાં દેવસંગે, દેવનિવાસી હો !
 પૂજ્યુ દેવ સમ, પૂજ્યુ ભર દિલથી :
 વીંઝી પાંખો ઉડાવો રજ સુવાસી હો !
 અને-કાંઈ ખખર દેશો સખી કેરી !
 ત્હમે આવ્યાં છતાં મે શું ઉદાસી હો !
 પધારો પંખીડાં મુજ પ્રાણવાસી હો !
 પધારો મોકળી છે ઉરઅગાસી હો !

ત્રિભક્તિ.

-૧૧૮-

હૃદયની પાત

અમરે આંગણે તો એકલા દોષલ દની પેલી :
 મૂખીને ડગ બેડીલી, મધુર બીજ નોતલી પેલી.
 ગાથા મિતલ પેરની રમની નવલ રજની નબોમંદપ
 અને સચિસજ સખીશીરે મુદવને બોલિનકાપેલી.

દિશાઓ ગાજતી ગીતે, ઉછાળા લેતુંતું હૃદયું:
સળિ ! ક્યાં એ સુણું જધને ? ઉડી રસ કેડિલા દેલી.

● વિરલ અન્ધાર વરસી મેઘમંડળની ઘટા ડાલે :

હૂળી અન્ધારમાં અવની, હૂળી સૌ પૂર્વની કેલી.

પધારો એ હવે દિલબર ! સુણાવો સુર તહમારા તે :

ગહન નિઃશબ્દતા જગની નહીં તો ઉર જશે ફેલી.

પહોણે પણુ જો ! ગગનમાર્ગે અમીલીપ લઈ ઉલી તારા :

જગતના સ્નેહીઓને નોતરે એની અમૃતરેલી.

હજો અન્ધાર કે જ્યોત્સ્ના, હજો ગીતશબ્દ કે શાન્તિ :

હૃદય ઉછળે હૃદય મળતાં, હૃદયઉર્મિ ન કે છેડલી.

ઉગી એ આશની તારા, નયન ચોટયાં ત્યહાં રૂહેશે :

જીવનની તારલી ! ત્યારે ઝરણુ સુજ હોડી મું મહેલી.

કહી તો તો સુહાગી સાડીમાં સન્તાપને ત્યારી

લાણીશ, મુખભાવ તુજ પીતાં, હૃદયની વાત, અલબેલી !

કહી સુકુમાર ગુલસૌન્દર્યના તુજ તેજમાં, રસીલી !

કહીશ, મધુહાસ તુજ ઝીલતાં, હૃદયની વાત અલબેલી :

હૃદયની વાત અલબેલી.

પ્રેમભક્તિ.

-૧૧૬-

ધૂમકેતુનું ગીત

અહાંકે અહો પાથર્યું સુખકુંજ સમ. ઉડું,

ત્યાં એકલો ઉડું;

જન, જગત, સૂર્ય, સુહાગી જ્યોત્સ્ના : વિશ્વ બહુ રૂડું,

પણ એકલો ઉડું.

બીડયાં પ્રગટતાં પિચ્છ મહે, પડવો પડવો 'અહાલેક'

સુવર્યું સાધુઓએ 'લેખ' :

હિમગાળ કેરાં શિખર શિખરે શબ્દ એ રૂંડું :

હું એકલો ઉડું.

રસના ઉછળતા મોજ ! અયિ આનંદ્યના સિન્ધુ !

મુજ ખૂટિયાં બિન્દુ ;

વિધુબાલ ! મા છળતી મ્હને પડશે રખે ફૂડું :

હું એકલો ઉડું.

ગર્જ મહાનદ ખીણ ભરી, નલ એ ઝીલે ઝમકાર,

લીપણ હળે જલધાર :

આધી શુક્રઓ જોગીની, ગૂઢ મન્ત્ર ત્યાં છેડું,

ને એકલો ઉડું.

દીધુ વિધિએ તે પીધુ, લીધું રૂપ અખપૂત ઘોર,

તોડી જગતના તોર :

ભયભૂલણી જગજીભ છે ભાષે હવે ભૂંડું :

હું એકલો ઉડું.

મૂંઝવે મનુજને એવી આ વનવન વહે એકાન્ત,

પશુખેલ પડિયા શાન્ત :

અધોળ કરી આનંદના વાઘા વિરલ એડું,

ને એકલો ઉડું.

સુન્દરે ભંભે સુષ્ટિ હજે સનમોહિની અભિરામ,

ન્યારાં અમારાં ધામ :

એકાકી આલે ઉતરી, એકાકી ભમી ખૂડું :

હું એકલો ઉડું.

પ્રેમભક્તિ.

—૧૨૦—

ભાષાન્તર

ગમતાં ગીતો વીણાધાર ! ગા,

તાજાં ને તાજાં, નવાં નવાં :

પી, ને મનોહારી જામ પા,

તાજાં ને તાજાં, નવાં નવાં.

મૂર્તિ સમી દિલહાર સહે
જાહેરે એકાન્ત સેવે સુખે,
● સુખન લે, કર કોડ પૂરા,

તાજ ને તાજ, નવા નવા.

હરનિશ જો મદિરા ન પીધી,
જીવનની તો સુધા શી પીધી ?
ભર કટોરા તહેની ચાઢમાં,

તાજ ને તાજ, નવા નવા.

સુજ મનહરણી બહાલી મળી
જો ! સુજ માટ ધરે સરખી,
કંઈ કંઈ વર્ણ, સુવાસ, અહા !

તાજ ને તાજ, નવા નવા.

જાહેરે, જો લહરી પ્રભાતની !
જાય પરીની એ ચેરીથી,
કહે જે કિસ્સા હાકિમના

તાજ ને તાજ, નવા નવા.

ત્રેમલલિત.

-૧૨૧-

મહારા મયૂરને

પીડા તણી પરમ્પરા માહે પડી રહેવું :
મુંગે મુખે આવી પડ્યું રહેજે સહી રહેવું !
આનન્દનું વાસું નહીં બહાણું કદી બહાણું;
તાપે ત્રિવિધ સુતાં સદા, ઉઠતાં ગળી રહેવું !
શાને, વિધિ ! શિખાવ તું બહાણું અને રહેવું ?
છાજે ન જો સુખ સ્વર્ગનું : એને લખ્યું રહેવું !
તું જે તણ, બહાલા ! ઉઠ્યો, મહારા મયૂર બાપુ !
બહાલાં પીટે વિયોગથી જો જે સહી રહેવું !

લગવાં જિગરમાં આ રમ્યો ! મહારા મથૂર બાપુ !
 ખાખી ગયો રાખી જ તો રહેજે સહી રહેવું !
 ત્હે લૂટનાં ટહાણાં મળની જે કર્યો, બાપુ !
 કારી અખમ તેમાં સદ્યા તે તો ગણી રહેવું !
 બન્દો ખુદનો, ઈફનો તું આલિયો બાપુ !
 કેકા થકી મન્યો સર્થો તે તો જખી રહેવું !
 બહેતા મણો સુમ્યા ન ચાટયા તુજ બહાલાંએ;
 ગાયાં છતાં એનાં જ ગીતકાં : એ સ્મરી રહેવું !
 ભુદી જહાંનો તું ફિરસ્તો : જોખીઉ બદલી-
 આવી ઉડ્યો અગકાવી પાંખો : એવું ને રહેવું !
 માની મઝા જ્યાં ત્હે કવિતા દેતરૂં ત્યાંની;
 ઘોશે જ આંસુ લેાય તે જગમાં લખી રહેવું !
 તૃપ્તિ તથા મુક્તિ ધરી બ્યાપ્યો સદા વિશ્વે; . -
 તુને સદાય અનન્તતામાં કલ્પતાં રહેવું !
 માળા અમારે આંસુની અર્પી સદા રહેવું !
 પીતાં પ્રસાદી ત્હે દ્રવી' જખી જસ રહેવું !
 શિવમય થજે તું ચાન્ત શક્તિને સુતાં અંકે
 એવું હવે ત્વદ્રૂપને ધમ્મી સદા રહેવું !

લલિત.

-૧૨૨-

સ્વજનના સ્નેહ

સ્વજનના શુદ્ધ સાચા સ્નેહની તો વાત બૂદી !
 પરસ્પર પ્રેમના આચારની તો રીત બૂદી !
 સોડહ સોડહ સતી રટે, સાર્દ સાર્દ કન્ય;
 સેવે એક બીજાં સદા, એ સહચાર અનન્ત;
 વિરહ-સહવાસની બદ્ધઈ બલિહારી જ બાદી !
 અજળ આકર્ષણે ખેંચાય સાંકળ એજ બૂદી !
 સ્વજનના શુદ્ધ સાચા સ્નેહની તો વાત બૂદી !

અખોલ આંખે સમજતાં બહાલપની કંઈ રીત;
અમીમય હૈયાં ઉમળકે થાય પરસ્પર લીન !
સ્વનનના શુદ્ધ સાચા સ્નેહની તો વાત બૂદી !
લલિત.

-૧૨૩-

મળ ક્યાં છે ?

ક્યાં છે મળ ? ક્યાં છે મળ ? કહે તું મુસાફર ખલ્લના !
દુનિયા મહીં ક્યાં છે મળ ? માની લઉં શામાં મળ ?
છે ક્યાંઈ ખાણુ ખુશાલીની આ ખલ્લને કોઈ ખૂણે ?
દેખાડી દે ! જો 'હોય' તો, ખોદી લઉં ત્યાંથી મળ !
આલમ શુણે ખડેરી ન ગાણું જ્ઞાનનું દરિયા તણું !
ને દુઃખ પોતાનું રહે તો માની લઉં શેમાં મળ ?
દોષે હસે અસ્થિર ભૂત શોધે ન “ શું-ક્યાં સત્ય છે ? ”
દુઃખભાર લઈ મુંગી ફરે ધરતી, લઉં શેમાં મળ ?
ત્યાં આમમાને આલલાં બુદાં બુદાં કંઈ વ્યકથકે !
સમજે ન કે તેથી નિસાસા સો ભરે ! શામાં મળ ?
દરિયા મહીં-ધરતી મહીં-ત્યાં આસમાન મહીં ઉડે,
કહે તારૂં ખુશાલી તણું, -શું કામની પણ તે મળ ?
છે ત્યાં ગયાં ભૂત તો હબરો માણવા જ અખૂટ મળ ?
સાથે લઈ પાછાં ફર્યા દીઠાં નહીં, તો ક્યાં મળ ?
વર્ષો બિચારી ગર્ભિણી રહેતી પ્રસૂતીવેદના,
પછાદય ચીસો પાડતી ને ગર્ભ જળ રૂપે પડે :
ચીનતય શિયાળા મહીં, સીઆય ઉનાળા મહીં;
દુનિયા બધી એમ જ પીડાતી દેખું છું : તો ક્યાં મળ ?

પુણસુરતી આલમ તણી હસતી ખીલે જે કારમી,
 દેખું હું પણ કરમાય કષ્ટમાં ! માનું તો શેમાં મળ ?
 શુભવા કહે, અવલોકવા કો, વાંચવા કોઈ કહે;
 હું મહાવરો રાખું ઘણો, તેમાં ન આવે પણ મળ !
 આલમ તણી મેં ચાપડીનાં ફેરબ્યાં પાનાં ઘણાં !
 માલિકના હાપણુ યકી સમજી થયો, પણ ના મળ !
 હું ગાન દુનિયાનું શુભું : અવલોકું સારી ખડકને,
 જાણી લઉં છું લેદ સઘળો ત્હોય તેમાં ના મળ !
 નિગર વિના તનહા ફરું તેથી ન આવે રે મળ !
 આ ઈશિક વિષુ રોતું ન માને હીલડું ક્યાંઈ મળ !
 ઉડી ગયેલા નૂરથી ઝાંખો ફરું જનમંડળે,
 ધારી ફકીરી હું પુકારું, “નૂર ! ઝો ! સુજ નૂર ક્યાં ?”
 શુભે ન કો ! રડવું જીવે ના સુજ હાલત આલમે !
 દેખું જ તેને રડતી, હું ! તો દુનિયામાં ક્યાં મળ ?
 દુનિયા મહીં, લાઈ ! નથી-ક્યાંઈ નથી-કાંઈ મળ
 ગમગીનીનો લંકાર આ છે, -માનું તો શેમાં મળ ?
 જિન્દગી છે જ્યાં સુધી રહેવું બધું રે ! ત્યાં સુધી;
 આ જિન્દગી પૂરી થયે તો આવશે ઉંચી મળ !
 સ્મરવાં ગયેલાં સ્નેહીને, રડવાં ગયેલાં સ્નેહીને;
 લખાશ અવિત સુજ એ છે ! હાલ તો ફહો તે મળ !
 ફહો તે મળ કે દંભ કે મૂર્ખાઈ ફહાપણુ જે ગમે,
 અવસાન સુધી હૃદય સુજ તેમાં જ માની લે મળ !
 અવસાન પાદ ઉડી જતાં, અકળિત અગમ્ય જ સ્થાનમાં,
 આ ખડકમાં નથી ક્યાંઈ એવી ફરીશ ત્યાં સાચી મળ !

લલિત.

-૧૨૪-

કલાપીને

અધૂરા કાલના મહેમાન મોંઘા,
રમડું શું શું ? ન કેં સુએ, કલાપી !

હુમારા બાગમાં વીણા બજાવી;
હવે કેકારવે ગાજે, કલાપી !

સૂકા બાગે ટકૂકી મેઘ આજ્યા;
ખીસ્યાં શુલ; એ ખીલાબ્યાં રહે, કલાપી !

હતાં ઇન્સાનનાં બોખાં સૂતેલાં;
ગઝલ ગાઈ જગાબ્યાં રહે, કલાપી !

ઉખાડી લેખડો, બોદી પહાડો,
ચલાવી નીક ત્હાં નેહ, કલાપી !

સૂકી ફિત્તુફની વાતો ઉડાવી,
લગાવી લાગણીની.તહે, કલાપી !

દિવાલો શુષ્ક પાડી અન્તરોની,
દિલોની સાંકળો ભેડી, કલાપી !

ફૂડા સંસારની ગાંઠો ઉઠેલી,
બધી બહાદૂર થઈ છોડી, કલાપી !

નકામાં શાસ ને મન્ત્રો ઉઘાખ્યાં,
નવાં શાસો સહુ સ્થાપ્યાં, કલાપી !

કહું કે ના કહું ? તહોયે કહું છું :
“ હૃદય ” નહોતાં—“ હૃદય ” આખ્યાં, કલાપી !

“ પ્રીતિ-નીતિ ” જગાવી મન્ત્રવેદી;
શિખાબું “ ચહાવું ” ને “ રહેવું ”, કલાપી !

ભયોં રસ બિન્દગીમાં; ઇલમ આખ્યો—
સુએ દિલદર્દને રહેવું; કલાપી !

પ્રુશામતને હઠાવી, પ્યાર પાચે;
 સનમને ઝાળખાવી તહે, કલાપી !
 ઝખમ ઝખમી હવે મહાણે મઝામાં !
 મઝા એ સો શિખાવી તહે, કલાપી !
 ચખાડી મોતની મીઠાથ રોતાં
 ઉઠો એ નાદ હલ ગાજે, કલાપી !
 હયાતી તાતની જેવા રવો એ—
 રમે, રાજે, રૂવે, ગાજે, કલાપી !
 જગત જાગે, હસે કે નીંદ ઘોરે,
 ગમે ના એ કશું જોઈ, કલાપી !
 સમયે શમણું હમેશાં કામ આવે ?
 સ્વરો ધૂંટી સુખે રોવું : કલાપી !

સ્નેહજ્યોતિ.

-૧૨૫-

ભાઈજીનેની

પિતાના પાયમાં આજોટનારાં,
 અમે આકાશભેદુ ભાઈજીનેની.
 સમુદ્રે બહાણુ વાયુ માંચ ચાલે,
 સુકાની સાધનાનાં ભાઈજીનેની.
 જળે અંજારમાં સંસાર સૂનો,
 અગ્નીનાં ધાંટણાંમાં ભાઈજીનેની.
 ઝરે આકાશ ને પાતાળ ફૂટે,
 ઉડાં ઉડાણુ ભેદે ભાઈજીનેની.
 પડે પહાડો ઝપાટે વીજળીઓ,
 અનાદિ કાલ ઘંટે ભાઈજીનેની.

ઉડે તારા, થહો તોફાન જેલે,
રમે, ત્યાં બહાલવેલાં લાઈજેની.

ખીલે આકાશ તેજેને લરાવે,
અબુ અંબાર પૂજે લાઈજેની.

રમે તેજે; પરાગો હીંચ હીંચે,
અબુ ગીતો ગજવે લાઈજેની.

ફૂડો સંસાર હાંસીમાં ફસાતો,
હામા-ઝોદાર્ય રેડે લાઈજેની.

કવિ ગીતો અબુનાં ગાઈ રાચે,
અબુને પાય જેલે લાઈજેની.

સ્નેહનયોતિ.

-૧૨૬-

નિગરના ઘા

હુનિયા બધી ફહોળી હવે ના ફહોળવું બાકી કંઈ;
બાધું, પીધું ને લોગબંધું, ના લોગ છે બાકી કંઈ !

હુનિયા મહીં બાવાપીવાનો, સ્વાદ લઈ લીધો બધો;
એ સ્વાદની ખુશખો મીઠી, પણ સ્વાદમાં કાંઈ નહીં !

રંગબેરંગી થઈને, રંગ સર્વે લોગબ્યા;
એ લોગની ખુશખો મીઠી, પણ લોગમાં કાંઈ નહીં !

જે બાદશાહી મહેલ ને બાંધેલ રંકે ઝુંપડી;
આનન્દ ત્યાં સરખો મળે, ને લેલ છે કાંઈ નહીં !

રંકે કદેલી ચળડી ને બાદશાહી લોગનો,
સાનન્દ લીધાં સ્વાદથી, એ સ્વાદમાં કાંઈ નહીં !

માતા પિતા સંબંધીઓનો સાથ સર્વે આ રહ્યો;
સૌ એ ખુશી, હું એ ખુશી, પણ હું ખુશી કાંઈ નહીં !

જૂનું થતું તાજું અને આવી નિગરમાં ઉછળે;
 તાજું થતાં હું છું ખુશી, પણ એ ખુશી કાંઈ ન-
 સોએ જૂનું થાતું નહું, ને એ નહું થાતું જૂનું;
 લાગે સરીખું એ જાણું, ત્યાં ભેદ છે કાંઈ નહીં !
 દુનિયા ગમે તે જે કરે, મહારે ગમ્યું તે હું કરું;
 મહાગ ગમ્યાની વાત તે કાંઈ ત્હમે જાણો નહીં !
 જાણું જાણું, જાણું જાણું, એવું જાણું ને જાણું
 એ જાણું જાણું મહીં જાણું મહીં કાંઈ નહીં !
 જાણું જાણું હું ત્યાં અને જાણું નિગરમાં જાણું
 જાણું જાણું તે જાણું મહીં જાણું જાણું જાણું
 એ જાણું જાણું મહીં જાણું અને છે જાણું;
 જાણું અને જાણું વિના જાણું જાણું જાણું કાંઈ !

સ્નેહભાષા

-૧૨૭-

સપાળિને સપાળન

આશા નિરાશા થઇ બધી, ઉડા નિસાસામાં;
 દિલડું બળી થયું ખાક, હા ! રહ્યું રહ્યું શાનું ?
 દુનિયા થઇ વેરાન ને સંસાર આ સમશાન;
 જીવતાં સુવાં જગમાં : હવે મરવું રહ્યું શાનું ?
 સમશાનની લઇ રાખ અંગો અંગમાં ચોળી,
 ખાકી બન્યાં એ ખાકમાં : ખોવું રહ્યું શાનું ?

હીરા.

-૧૨૮-

પ્યારા પક્ષીને

મધુરા સ્વરે, તીણા સૂરે લલકારી ગાયન ક્યાં કરે ?
 ઉત્સુક કર્ણપુટે સુધા સ્વર રેડવા, ક્યાં ક્યાં કરે ?
 આ તરુણ અનુપમ તરુલતાઓ, અનિલલહરીમાં જૂકી;
 હાં માન, કરી શીર સાન, બોલાવે : જતાં ત્યાં ક્યમ કરે ?
 નિજ પત્રસંપુટમાં પરીસેલાં ફળો ગીકાં ગીકાં,
 આપી કરે સત્કાર, તે તરછોડીને તું ક્યાં કરે ?
 કોમલ કુસુમલતા સુકોમલ કુસુમકળી ખીલાવીને,
 આહર પરાગે આપતી, ત્હોને અનાહર ક્યમ કરે ?
 અતિ મન્દ સુખદ મધુર હાસ્ય મૃદુ મુખે રમતું રસે,
 ને નયન ઝરતાં પ્રેમથી, ત્હોને વિસારી ક્યાં જશે ?
 જો, જો, અરે ! તુજ માટ કોમલ અંગ સહુ કરમાવતી,
 સંકોચતી સૌન્દર્ય, કંઈ દરકાર ત્હોની ન ક્યમ કરે ?
 નિર્મળ સરિતા સરી સરી શીતલ સીકર ઉરાડીને,
 રસપાન પાવા આવતી, ત્હોને ન સ્વાગત ક્યમ કરે ?
 ઠંડા અતિ ઠંડા જળે છીપાવશે ત્હારી તૃષા,
 યૂગાવશે દિલ આગ ત્હોને કેમ તરછોડે, અરે !

તણ ખલકની ખૂળી બધી, પરિપૂર્ણ સૂર્ય પ્રકાશમાં,
 ઉચે ઉચે અવકાશમાં ઉડવાનું કેમ ગમ્યું ત્હને ?
 સુખ દુઃખના દરિયાવમાં પ્રેમાર્મિનો લ્હાવો હવે,
 તે દૂર દૂર પ્રદેશમાં મળશે, અરે ! ક્યાં ક્યાં ત્હને ?
 અવિનાશી આશાની, અરે ! ત્યાં લલિત લહેજત ના મળે,
 આશા-નિરાશા રહિત જીવન ગાળવામાં શું મળા ?
 આ હોસ્તને અહિં દુનિયાના ખારમાં નાંખી દઈ,
 ફરવું સ્વછન્દે એકલું ગમ્યું ! બોલ ! ત્હેમાં શું મળા ?
 હીરા.

—૧૨૬—

હોસ્ત કે દુશ્મન ?

તમે સૌ હોસ્ત છો ખ્યારાં ? અગર છો દુશ્મનો મ્હારાં ?
 અગર છો હોસ્તનાં હોસ્તો ? બતાવો શું સગાં મ્હારાં ?
 બનાવું મંદિરો, મહેલો, લગાડો આગ તો ત્હેમાં,
 બચાવો આગમાંથી સૌ, મહદગારો બનો મ્હારાં.
 બિછાવું શુભબિછાનાં ફું, નખાવો ધૂળ તો ત્હેમાં,
 વળી બાગો-બગિચાઓ, બનાવો આવીને મ્હારાં.
 શુભાખોની હવાઓમાં, નચાવું મુલખુલો ખ્યારાં,
 અચાનક આવીને ફાટી, ફડાવો ચરમ એ મ્હારાં.
 બનાવી આંધળો સુજને, ઉડાવો શુભચમન ન્યાં ન્યાં,
 નવાં દીદાર બક્ષીને, અજળ ખેલો બતાવો ત્યાં.
 શુભાળી આ શરાળીનાં, પીવાડો પ્રેમથી ખ્યાલાં;
 બનાવી મસ્ત નિશામાં, ઉડાવો ત્યાં ઘડી મ્હારાં.
 પગે જાંજીર પહેરાવી, પૂરાવો દેહખાનામાં,
 બની યારો જિગરના ત્યાં, લગાડો આવીને મ્હારાં.
 જલદ કાતીલ લોકાવી, જિગરમાં ધુન બેસાડી,
 હવા દાડ લગાવાને, હકીમે તો બનો મ્હારાં.

રયાસત ફુલફુલા લાવી, જમાવો દોલતે દુનિયા,
હઝારો મૂલ હાકેમી, અપાવો આવીને મહારાં.
મઝાની માશૂકો લાવી, ગવાડો ગીતડાં ખ્યારાં,
મહેને આશકે બનાવીને, ચુમાવો ગાલ ! તો મહારાં,
બતાવીને તમાશાઓ, રમાડો રંગમાં ખ્યારાં,
અચ્ચાનક સર્વ દફનાવી, રડાવો જિંદગી ભર આ !
લિખાસે ખુદ ફકીરીનો, પહેરાવી મહેને ખ્યારાં,
ફકીરોની ફકીરીમાં, લમાવો મોઝમાં મહારાં.
રહ્યો છે ખાકનો જામો, બદન પર આ હવે મહારા !
લલે દુશ્મન અગર દોસ્તો, ગમે તે હો હવે મહારાં.
હીરા.

-૧૩૦-

દિલબનના દિદાર

દિલબનના દિદારમાં દુનિયા જ હુમારી !
કહોને દેવથી કોઈ લલે ચાહે તો કટારી !
ફિતાબો લાખ નેધને લખાણો લાખ સુનશીનાં;
ન આબું વાંચવામાં જે હીકું એ આંખમાં તહારી !
કંઈ લાખો દૂખ્યા આશક ! લીધી બસ મોજ ઉલ્લસની !
ન દૂખ્યા મૂર્ખ તે જાણે, કહો શું મોજ હુમારી ?
કીધાં સાટાં વદનનાં એક આપીને બીજું લીધું !
હૃદય ચીરી લલે જો ! બેઠી છે માશૂક ત્યાં મહારી !
મીઠી માશૂકની કીકી ! રહું મહાઈં જીવન ત્હેમાં;
નથી જીવ આ બદનમાં તો હણે છે મૂર્ખ શું પારી ?
મીઠા અધરોષનું હસવું, હમારે સ્વર્ગ સૌ ત્હેમાં;
મહેને જોવા જરી દે હાસ્ય તે પછી નાંખજે મારી !

નથી ખાવાં કેઈ પકવાન્ન ! ખાંશું દિલરૂખાની ગાળ !
 મધુરા સુખડાની ગાળ તે સુખડી જ હમારી !
 સખૂર ! જલ્લાહ ! ના કર વાર ! જોવા દે મીઠું સુખડું !
 કતલમાં એ હમારે એક તે આનન્દની ખાંરી !
 નહીં વાગે જલ્લાહ સમશેર આ પાંખાણુ દિલડામાં !
 કરીને વાર શું કરશે ! રક્ષાઈ દિલરૂખા મ્હારી !
 લલે જલ્લાહની સમશેર આવીને મ્હને ચૂમે !
 દિવાના પર ખડા, દિલહર ! એ તુંજ રીત નહીં મારી !
 હરિહર.

-૧૩૧-

પ્રેમીનાં ફુલ

બદન ગુલજાર માશુકતું : ખીલ્યાં તેમાં મનોહર ફુલ !
 ચમનમાં આવીને જાણી ચમનરૂપ તે બની બુલબુલ !
 મધુરું જો તું આ સુખડું ફુલોમાં ફુલ ચમકતું,
 રહી તે ઝુંકમાં વિષ કંઠથી આ બોલતું મંજુલ !
 લચકતા માંસથી ભરપુર ગાલો શું બતાવે જો,
 બતાવે કે રહ્યું છુપાઈ એ ગુલાબ કેરું ફુલ !
 રહ્યાં છે સુખસરમાં જો ખીલી આ જો કેમળ કાળાં,
 કેહો શું ના ? નહિ એ નેત્ર, જો તું છે જ તારી બુલ !
 નહીં એ આંખતું અંજન કમળ પર જો લગે બ્રમરા,
 બતાવે પ્રેમની રીતિ હજી મારી પ્રીતિનું ફુલ.
 નહિ ચુક નાકની જો જો બરાબર ધ્યાન દઈને તું,
 કલિ એ જાઈની ખીલી રહી છે નાક પર અણમૂલ !
 નથી અધરોડની લાલચ એ બ્રમમાં બુલ્યો તું તો,
 પ્રકૃતિ તે મશું છે પ્રેમીનું દાડિમ કેરું ફુલ !

તથી અધરોષ તે હલતો, હલે છે કુલ વાયુથી,
 નથી એ સ્મિત, પણ છે 'કુલની સુગંધી' એ અણમૂલ !
 બદન સહુ કુલની ડાલી, બની ના તેહનો માલી,
 અરે ના માલી ના બનતો, કદી ચુંદતો નહીં એ કુલ !
 રહ્યા ન્યમ કેશ ભુમરા આ ફરે છે કુલ ચોપાસે,
 દીવાના તેમ તું ફરીને સુગંધી લે બની બુલબુલ !
 હરિહર.

—૧૩૨—

પ્રેમનું સ્વર્ગ

અરે ! જો આ ખીલ્યું તે પુષ્પ, 'આખર' તો ખરું,
 કર્યું પેદા જ જેને હૃદયે તે સંહર્યું.

નકી જનમે સહુ જો આખરે મરવાને માટે,
 ઉઘ્યો જો સૂર્ય તો છે, અસ્ત થાવાનું ખરૂં.

ખરે ચક્રશે સહુ પક્રશે, નકી તે આખરે,
 મર્યું નહિ તે મર્યું જેણે જ સાર્યક ઉ કર્યું.

થયો છ તે નિર્યક જન્મ જન કેરો અરે,
 જન્મી જગતમાં સ્વર્ગ, મુખ જેણે લીધું.

છતાં એ સ્વર્ગ મળશે કેમ, તે ન ખબર પડે,
 કહો કે સ્વર્ગ અમૃત કેમ, સર્વ જને ખીધું ?

અરે ! હા ! 'યાદ આબુ' શાસ, તો સર્વ કહે છે,
 ફરે જો યાત્રા તો સ્વર્ગ, છે તેને સીધું.

છતાં આ કાય મારી યાદમાં માશુકની,
 થઈ છે જીર્ણ ના રખડાય, હાથે ! શું કહું ?

અરે ! ઘેલો થયો ઘેલો થયો, તું કર નજર,

અરે ! કર 'ખ્યાલ માશુકના ! બદનમાં સહુ લઈયું !

કમર ઝીણી દીસે ને આશકોનાં દિલ હરતી,
નકી યે, ઘેલું ને ને વિષ્ણુપદ ॥ ત્યાં ઠંથું.

શિખર કૈલાસમાં તે તો, અણીવાળાં સ્તનો,
રહ્યાં છે છાતીએ તે શિવપદ માફે બન્યું !

વળી બ્રહ્મા તણાં તીર્થો, સહુ જોવાં હશે,
ભલે જો સુખમાં ને બ્રહ્મનું સ્થાનક ખરું.

નિતાંબે આ રહેલી મેખલા શું સૂચવે ?
કહે છે, વિષ્ણુકાન્તી, શિવકાન્તી આંહી હું !

રહી મધુરાપુરી તે મધુરી વાણી મહી,
અમરુદ્ધ હૃદયતીર્થ તે અધરોષ, માંહી ॥ ભર્યું !

વળી જો શ્રીરંગતીર્થ જ નૌરખવા જો રહાય તું;
બદન તહાફ સહુ તે તીર્થરૂપ જ છે બન્યું !

હસીને આવતી મીઠી, નજરથી સુખનો દે,
દિવાના સ્વર્ગ તે સર્વે, છે માચૂકમાં ભર્યું !

હરિહર.

—૧૩૩—

મેમીનું રમણ

હમારે પ્રેમીને શું કામ ખાસા નાંખવાનું ?—
અહો ને સશિઓ સુધી પહોં કાગે જવાનું ?

અહો જોવા તમારે ? ના હમારે કામ તેથી,
દિવાનો જોય છે અહરાશિ માચૂકના બદનથી !

થયા અહ સર્વ આદ્ય હાય ! તું આડી થતે,
પીઠે સહુ પાપીઆ સુજને હવે તું તો જતે !

મીઠું દીદાર તારૂં ગોળ તે અહ ચંદ્રનો છે,
રહ્યાં સુદક્ષ મહિં હુપાઈને રાહુ પીઠે તે !

બ્રહ્મટી તાહરી જેને કહે સહુ બાણ સ્મરતું,
નહિ નહિ બાણ ! કેતુ નામનો ગ્રહ તે જ છે !

કીધું ટપકું અરે જે કેશ ઝોળેલા મહિં;
અરે ગ્રહ માનું ભાનુનો ખરે તુજમાં જ તે !

વળી અધરોષ તારો જેહ પરવાણુ બની,
મંગળ સૂચવે તું માન મંગળ તેહને !

મૃદુ મુખ બોલતી જે વાણી તું સુધા સમી,
મધુરી વાણીમાં તે શુક ગ્રહ પ્રેમે વસે છે !

ધીમી જે ચાલ ત્હારી લેહતી દિલ આશકોનું,
શનિ તેમાં રહ્યા છે એમ તે તો સૂચવે છે !

હુપાઈ ક્ષો રહ્યા છે કેસરી શરમે વને,
ખરે ! સુંદર કદિ તે એમરૂપ નિશ્ચે બને છે !

બદન તુજ છે બન્યું એવું સહુ તેમાં ભર્યું;
નહિ જે બહાર હોયે તે સહુ તેમાં મળે છે !

નથી જે કામ તેનું જે ગ્રહો અંબર વિષ છે,
અગર હો તુજ કૃપા તો છે, દિવાના ! પાધરા તો !

હરિહર.

-૧૩૪-

પ્રેમીની યાદ

“ નથી રસ્તો હમારે આબરૂનો ચાલવાને,
ન હોય પસંદ તો તું ચલ કર તે ફેરવાને ! ”

હમારે તો સદા બદનામ ચે આગુક ચલાવી,
દિવાના આબરૂ બેઆબરૂ તેમાં જ આવી !

નહિ જો પ્રેમનો કીડો, બને નહિ સ્વર્ગ મળશે,
 નહિ જો પ્રેમનું પુતળું બને ના દુખ ટળશે :
 થયો પ્રેમી પછી ના દુઃખ તેની પાસ આવે,
 દિવાના પ્રેમઘુંટ પીતાં નજર સહુ એક આવે !

* * * * *

કરૂં જ્યાં જ્યાં નજર ત્યાં ત્યાં મીડી આશૂકની યાદી;
 રહી જડ ચેતને દેખાય તે આશૂકની યાદી !

બળેલ બળેલ હું આરામમાં આરામને સારૂ;
 ગયો તો ના મળ્યો આરામ પણ ઉલટી વધી બ્યાધિ !
 કુમુદ સૌ થઈ ઉભાં આશૂક એ મુજ આંખની સામે !
 કમળ, ચંપક અને ગુલાબ દે આશૂકની યાદી !

વળી જરતો જરો છે મુર કરતો પ્રેમીએ મીઠો,
 રીખાવે હઈ સનમની, ઝાંઝરીની માધુરી યાદી !

વળી છેડી ચમનદિલને, ચમનમાં લાવવા સારૂ,
 ગયો ગૃહમાં ઘડી વીણા, છતાં ચે તેહની યાદી !

પકટતાં હાથમાં વીણા, ઉભું મુખ આવીને સામે,
 જરી હસતું જરી કંઈ માનમાં આહ ! તે મીડી યાદી !

લઈને ગોદમાં વીણા વગાડી મેં ને તે કાળે,
 થઈ દેવી હૃદય ઉતરી, સનમની વાણીની યાદી !

ઉભું મુખ આવીને સામે ને બોલ્યું વીણ સ્વરથી તે,
 તરન મુખ ગાનથી ચાલી, મીડી આશૂકની યાદી !

ગુનો હું મેજ પર જઈને, બની તે સ્વપ્નરૂપ પ્યારી,
 પ્રણા મુજ હાથ લઈ, આલિંગને દેવી મીડી યાદી !

હું ઝગડી સેજથી ઉડ્યો, રહી બેઠા સનમ સપળે,
 દિવાના ના, કંઈ વસ્તુ, સનમની જ્યાં નહીં યાદી !

હરિહર.

-૧૩૫-

પ્રેમની ઘેલાંધ

લપાઈ પ્રેમની ઘેલાઈમાં હુખી ખુદાઈ છે,
 ચમકતાં લોક ખંજરમાં, મીઠી દહેજત સમાઈ છે !
 થઈ ઘેલો જગે ફરવું, સનમનું ગાન સુખ કરવું,
 હૃદયમાં ધ્યાન તો ધરવું સનમનું : એ કમાઈ છે !
 ભર્યું છે દુઃખ દુનિયામાં, નહિ કંઈ સુખ દુનિયામાં,
 છતાં સુખ મેળવે તેથી, જગતમાં એ નવાઈ છે !
 હમે ચાળી સહુ અંગે, સનમની યાદ કેરી ખાક,
 ધુની આ પ્રેમીનીમાં તે, કલિ સુખની લપાઈ છે !
 નીસાસા માશૂકના મેહેના, તે તો ધમણ છે,
 બન્યાં આ હાડ લોકક પ્રેમ, અગ્નિ ફુંક માંહિ છે !
 થઈ ચિત્તા ભડકતી હોમ, કીધો આંસુડાં ધીનો,
 લઈ સુખ મંત્ર માશૂક નામ, આહુતિ અપાઈ છે.
 પુરું ધી ને થયા ભડકા, પડી મૂર્તિ નજર તેમાં,
 મીઠી મૂર્તિ તણી ચાલી, હજી દિલમાં છપાઈ છે !
 લઈ વીણા કરે ને ગાય, દેવી ગીતકું મીઠું,
 મધુરાં ગીતની ધૂન આ, હૃદય મહિં રહી છવાઈ છે !
 કીધો મેં યજ્ઞ તો પુરો, હવે તો લોગ છે દેવો,
 હઈ દે લોગ લઈ ખંજર, પછી તો આદશાહી છે !
 કહે દુનિયા 'દિવાનો' તો, કહે છે કામ તેથી શું ?
 દિવાના માર તું હૃદયે, સનમ યાદી રહાઈ છે !

લવિહર.

-૧૩૬-

પ્રેમ અને સત્કાર

લખ્યું તે પત્રમાં, પ્યારા ! “ નથી સત્કાર મેં કીધો,
“ ખબર વિવેકની સુજને નથી તો તું ક્ષમા કરજે.”

અહો ! સત્કારને અંગે, સુહૃદ ! એ બોલવું છાજે ?
અહો જો પ્રેમ આદરને નહીં એ પ્રેમ પ્રેમીનો.

અખંડિત પ્રેમને, બન્ધુ ! જરૂર શું હોય આદરની ?
‘પધારો, આવજો, બેસો’, વૃથા એ વાદ શા સાફ ?

હૃદયસત્કાર જ્યાં યાતો ઉભય ઉરમાં વિના માગ્યો,
નયનસત્કાર નવ ઇચ્છે, વદનસત્કાર શાને તો ?

વિનય રસના તણો એવો, બતાવે પ્રેમમાં ખામી;
પ્રપંચી કાજ રહેવા દો, ન ઇચ્છે પ્રેમનાં પાત્રો.

હસે દિલ પ્રેમનાં ભરિયાં, રહે જુદાં છતાં સંગે;
વિનય સત્કારને એમાં નથી, અવકાશ મળવાનો.

પધારો એમ કહેવાથી પધારે તે પધાર્યો ના !
નિમન્ત્રણ પ્રેમીને શેનાં ? અનાદર પ્રેમીને શાનો ?

મળ્યાં છે ચિત્ત વિષ્ણુ યત્ને, શરીર જોડાવવાં શાને ?
કરે કર આપવો શાનો ? મને મન જ્યાં મળેલાં છે !

હજી ‘હું-તું’ તણો દિલમાં રહ્યો શું દ્વેત-મત તુજને ?
ક્ષમાની યાચના તે કયાં ? ક્ષમા કરનાર કે ખીલો ?

‘પધારો’ આદિ પોતાને કહે તે તો વિકલ ભાવે !
વિકલતા પત્ર તારામાં મને, સન્મિત્ર ! ભાસે છે !

સુહૃદનું આગમન યાતાં ઉઠે સત્કાર કરવાને,
‘અરે !’ એ સો જનો ખૂટા, ‘ખરેખર !’ ખાધે ‘પ્રીતી’ તે !

ભલે ! એ થીંગડાં દેવાં હજી અતિ ઇષ્ટ શિષ્ટાને !
રૂપહા સત્પ્રેમના બોગી, જનો તે તેની કયમ રાખે ?

વિનયની પૂરણી માગે અધુરી તેટલી પ્રીતિ;
પ્રતીતિ પ્રેમની કરવા નથી અપિકાર આદરને !

દા. જી. બોટાદકર.

-૧૩૭-

પ્રેમની અનિવાર્યતા

મેળી પ્રિય પત્રિકા તારી, થયો સંતુષ્ટ વાંચીને;
 વળી ખેદિત પાણુ કીધો, રસિક ! તુજ સાહસિક તર્ક.
 જગતમાં પ્રેમને લીધે, અતિથય દુઃખ દેખીને,
 હૃદયથી પ્રેમને તજવા, તને ઇચ્છા થઈ, ખ્યારા !
 “વિરક્તિમાં જ શાન્તિ છે”, તને સિદ્ધાન્ત એ સૂજ્યો;
 મગજની ભેઈ નિર્બલતા, હયા, દુઃખ થાય મુજ મનને.
 રહ્યો છે ધર્મ જે મનમાં, થવું અનુરક્ત પ્રિય દેખી;
 નિવારી તું શકે તેને ? મને વિશ્વાસ ક્યમ આવે ?
 નથી આધીન એ તારે, સ્વયંભૂ પ્રેમ અન્તરનો;
 તજ્યાથી તે તજશે ના, નહીં રોક્યા થકી રે’શે.
 વિના હેતુ પ્રકટિયો તે જશે શું કોઈ કારણથી ?
 લીધો શું મૂલ્ય આપીને ? થયો છે શું જવા માટે ?
 જગતનાં ભૂત-પ્રાણીમાં થયો છે જન્મની સાથે,
 વિના મૃત્યુ જવાનો એ ? ! ભૂલે શું મુશ થઈ, ખાત !
 તજી નહીં અનુરક્ત જે દિલમાં, વહે છે કો પશુ તેને;
 પશુ પણુ પ્રેમનાં લોગી, મનુજ તો કેમ નવ હોયે ?
 થશે તું જો કદી યોગી, પ્રભુનો ભક્ત વનવાસી,
 કૃતિ કેતી તણી ભેતાં તને શું પ્રેમ નહિ થાયે ?
 વરયો જે કાષ્ટમાં વર્ણિ, જશે તે કાષ્ટના દાહે,
 તથા મન-પ્રેમ માનવનો જશે આ દેહ પકવાથી !
 કદાપિ બા’રના પ્રેમે નથી જો રાચવાનો તું-
 દિલે ભવતુ ! પરંતુ હા ! ! હૃદયનો પ્રેમ ક્યાં જશે ?
 “સદા વશ રાખવું મનને”, હિસે લોકોક્તિ એ સાચી;
 તજવી પ્રેમ, ને નિજ ધર્મહીન મનને કયો કરશે ?
 વિગળ મન હોય તો વૃત્તિ વિષયની વાસના નવ લે;
 પરંતુ પ્રેમ મન માંહે ન પ્રકટે, કેમ એ જનશે ?

“વિરક્તિ” શબ્દની વ્યાખ્યા નથી તુજ ધ્યાનમાં આવ
જગતમાં જન્મ ધારીને વિના મૃત્યુ વિરક્તિ ક્યાં ?
હવે જો દીર્ઘ દૃષ્ટિથી, હૃદયમાં અર્થ સંમળને;
“વિરક્તિમાં જ છે શાન્તિ”, થયું એ સત્ય સર્વોચ્ચે !
ન. આવે દેહનાં કૃત્યે, કદી પંથુ પ્રેમનો છેડા;
રહે છે પ્રેમ પરિણામે, દિસે ફલ-ખીજ તે તે તે !!
અહો ! મૃત-પ્રેમી પ્રાણી તે, સંભવન હોય રી રીતે ?
અભુપદ માંહિ પણ પ્રીતિ ન પ્રકટે તો ન પ્રાણી તે !
થશે જો ધર્મહીન સંવિતા, નહિ તો દૃષ્ટિએ આવે;
જગત આ પ્રેમહીન કરતાં જરૂર જડ રૂપ તે થાયે.
હવે એ પ્રેમને તજવા પુનઃ બોલીશ નહિ, બન્ધુ !
પ્રથમની ભૂલ આ તારી જગત ક્ષાંતવ્ય માને છે !

દા. ખુ. બોટાદકર.

-૧૩૮-

સનમને

સનમ ! તું-ધરકની બોમાં, જિગર હરગીઝ ધારી આ,
મીઠી કે વસ્તની આશે, હું અવું છું ! હું અવું છું !
ગમ બેગમ ભર્યા ખવાબે, મિતમગર દોસ્ત દિસેથી,
રીખાતાં વસ્તની આશે, હું અવું છું ! હું અવું છું !
ગમી પેગામનાં ભગો, વખત સાકી મુને આપે;
પીતાં તે વસ્તની આશે, હું અવું છું ! હું અવું છું !
કુટેલાં ચરમથી, ત્હારા-લટકતા લેખ વાંચીને,
સુરી તું-વસ્તની આશે, હું અવું છું ! હું અવું છું !
કુચનો ને કિતાબોની, કલાઓમાં ઉડી ઉડી,
ભરી તું-વસ્તની આશે, હું અવું છું ! હું અવું છું !
જિગરશુલ એક તુંનાથી, જિગરશુલ આ રમારાવા,
મીઠી કે વસ્તની આશે, હું અવું છું ! હું અવું છું !

મજાવિહારી

-૧૩૬-

મહેને તું આમ કાં રોળે રીઝાવી રોવરાવે છે ?
 કરી આધીન તલકાવી ખફા ખંજર દિખાડે છે ?
 કદમ ત્હારે ધરી ગરદન પડેલા હું પરેશાને !
 મીઠી લીખી ખુમારીના અખમ કારી લગાવે છે !
 અખમ કર ના : અખમ તો છે : ખતમ કર ! છે ખતમ થાવું !
 ખતમ ત્હારે થવું ખંજર અને એ ઝેરનું પ્યાલું !
 રીઝાવે કે લલે મારે કરે દિલ મ્હાય તે ત્હારે !
 પરંતુ આ દિવાનો તું-ખંજરનો ખંજરે રાચે !
 ખફા ના ખંજરે ત્હારે, રહમ કો ઉડી હું ભાળું
 અને એવી રહમ માટે જિગરે આ અંખતું મ્હાફે !
 નથી આંસુ મહેને આ તો, બીઠાં કો પૂર વરસે છે !
 ખફા ખંજર તુંના માટે રહું ઉર બહાલ ટપકે છે !
 નથી આંસુ મહેને ખાસાં ! નથી આંસુ મહેને ખાણી !
 દિલે તું માટ તે રાખ્યાં મઝા મીનાઈનાં મોતી !

વજવિહારી.

-૧૪૦-

પરવા

દરકાર ના, દિલગર ! હવે કંઈ આ જિગરને કોઈની;
 રફીઓ કે રફીકોની, રહી પરવા કશી ના કોઈની !
 હરામી બેહયાઈના, અખમ સડતા ચહ્ સીનામાં;
 મગર તેને ય મરહમની, રહી પરવા કશી ના કોઈની !
 ખરો ચહસાન આલમમાં, પડયું મુરદું જળાને છે;
 જિગરથી ભવતો ના તો, રહી પરવા કશી ના કોઈની !

વફાઈ-બેવફાઈની, કદર ના કયાંય લાગી તો;
 દરદ દિલ આ જવાની એ, રહી પરવા કશી ના કોઈની !
 દિવાનાની દિવાનાઈ, ખુદા ધરની ખરી ખારી;
 જણાઈ રાહ જોતાં તો, રહી પરવા કશી ના કોઈની !
 મને મસ્તાન માલિકે, સનમચુર વાંસળી વાઈ-
 ખરો રસ્તો ખતાબ્યો જ્યાં, રહી પરવા કશી ના કોઈની !
 કુચલૂ જાનાંની ઝાંખીમાં, દીઠો દારૂ સનમ હાવાં;
 તહીં પેસું પછી તો ખસ ! રહી પરવા કશી ના કોઈની !
 મજલિસી.

-૧૪૧-

ખંદગી

મંદિર ક્યે જાધને, અહા ! દિલ ટપકતે કહું ખંદગી ?
 કે, બહા સર્વે ટળે, મમ રૂદન કરતા ચારની ?
 અય યાર ! ઝો સુજ યાર ! હા ! તુજ દર્દના સ્વરૂપે ઉંચા
 અંજાધને હું લયડતો, ભૂમિ પદે બેભાન, હા !
 કેવી ઝીલ્ડી, અહા ! તારની હોરી પદે લટકી રહ્યા
 વદન ઉંચું : ધ્યાન ગીરું : જેઆધને જેચી રહ્યા !
 એ તારના ઝણ ઝણ સ્વરે, મધુરા સ્વો આયન કરે,
 એ ગાનના અવધાનમાં રત દિલ શું લોટી રહ્યા !
 એ યોગના અહાલેકમાં, એ ભક્તિના મધુપાનમાં,
 ફરતી રહી આલમ બધી : તહીં, બોલ ! શી ખામી રહી ?
 ઝો યાર ! અય સુજ યાર ! તુજ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ જોયાં કહું :-
 ને ખંદગી કહું મેમની : પીડા પતે 'સુજ યાર' ની.

પરિન્દા.

-૧૪૨-

ન્યામતો શી રીત્યે ચહું ?

હાં છે દિલ ? યા નહીં ? જાણું નહીં !

ભરી અગર બેચેની કાં ? જાણું નહીં !

હરદમ જિગરમાં ખાજતું ! સુણું નહીં !

શું એ હશે ? દિલ પૂછતું ! જાણું નહીં !

હંકો હશે દરખારનો ? જાણું નહીં !

આહા ! મગલ બેલાન ! કેં રહમનું નહીં !

દિલ તલસતું સિતારી મીઠી મુલુવા,-

ખુલખુલ શ્રવણ ફોડી ઉરાડું યા નહીં ?

દમ બદલ ફાની જગત્ વચ્ચે નડે !

જગ જલાવી ખાક ચોળું યા નહીં ?

ગમગીનીમાં ગમખવાર રહતું દિલ, અયે !

તોડું પિંજર ? પહાર યા ઉડું નહીં ?

શી છે મઝા અહીં ? ખલ્ક આ ખારે ભરી :

શુલખારને કાપી દઇ, દોડું નહીં ?

વદન ખુલ્લું : લાલી અળકે : તહીં અહા ! ઉ શું ભર્યું ?

ઉત્સુત આંખો મોહ ધરૂં ત્યાં ? યા નહીં ?

શું કરૂં ? હું શું કરૂં ? દિલ આ, અહા ! બોલી રહ્યું :

નયન ફોડી બૂકતાં હું ન્યામતો શી રીત્યે ચહું ?

પરિન્દા.

-૧૪૩-

હાલ

ઉઠે વંદોળ આ વાઝો : નલો આલમ્બ માગે છે :

ઉછળતાં પૂરનાં મોજાં ફૂદી ફૂદી નાચ નાચે છે !

અહા ! સન્દેશવાહક શું ? “ તમે પણ ઉડતા આવો !
“ ફરે, હા ! સ્થૂલને ફેંકી, પડે પડ ચીરતા આવો ! ”

બધેથી નાદ એવા શું, લપાતા કર્ણમાં આવી ?
ઉઘે આ ઘોરતાને શું વિછાડે ખાય એવેથી ?

છતાં આ મન્દ તન્દ્રા ક્યાં ? અહો ! એ રમ્ય ગાણું ક્યાં ?
ફસાયો ફન્દ માયાના : શુભાવી ઉમ્ર નિદ્રામાં ?

બજે ડિંડિમ ત્યાં આઘે : રવો મૂઝતા મુલું છું હું !
મ્હને, હા ! હાક કેા મારે—મ્હને ત્યાં ઉડવા પ્રેરે !

શીતલતાથી 'યશું' કબજે, બદન હાલી શકે, હા ! ના !
ફકત મુણીને જળી રહેવું ! વિધિ-ફર-હસ્ત ફાવે ત્યાં !

ઊંધું છું હું ? શું બાશું છું ? લવન્તો સ્વપ્નમાં આ શું ?
નકામે હસ્ત આ ફરતો ? ભ્રમિત છું સ્વપ્નમાં શું હું ?

અહો હો ! સ્વપ્નની આલમ, જહીં સ્વપ્ને બધું ફરતું :
ભલે ! સ્વપ્ને હું ઘેરાયો : અહીં સો સ્વપ્નું ! છે સ્વપ્નું !

હવે આ સ્વપ્નને છોડી, બીજો સ્વપ્ને હું આણું છું—
મુશયો છે બોલ ત્યારે મ્હે-હશે, હા ! લાધવું નવું કે !

ભલે ! હો તે મુખારક હો : ભલે ! નવું તે ય સ્વપ્નું હો :
લપી રહ્યું સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં, અહા ! કે' તત્ત્વ સાચું છે :

વણી રહી દોર આ દષ્ટિ અમરરસનો શું એ સાથે !
હશે આ દાય લોટન્તી ભૂલેલી બાન એ પાને !

તરીને સ્વપ્ન કે' આવાં, વટાવી યુગ કે' લાખો !
અનુલવ પી લઇ બાશું, ધકેલાઇ નવે પ્યાને !

અહાહા ! એ જ છે કાંઈ ! કહો સત, એમ કે જ્ઞાન :
અનામી એ જ છે કાંઈ : વધીયું ભેટતાં એને !

-૧૪૪-

સનમના દિદાર

આ ઈશક શું બતાવતો જંગલ નવાં નવાં !
 છે હસ્ત તો લરપૂર કાંટાથી નવા નવા !
 કાશ્મીરના પહાડે મહીં એનો નહીં પત્તો !
 દેખ્યાં અગર સ્વર્ગો તહીં, ઓહો ! નવાં નવાં !
 મુશ્કેલીઓ વેઠી ઘંભી, ખેંચ્યો જહીં દારે,
 નજરે પડ્યા દરખાન ત્યાં, ઓહો ! નવા નવા !
 અંદર થવાં દાખિલ, અહો ! જ્યાં રાહ લાધતો,
 દીઠા ખડા, આહા ! તહીં છડીદાર નવા નવા !
 મરી મરીને ખેંચતો દિલદારની બજમ નજીક,
 તહીં અશ્મ અક્ષરે ફરે દુશ્મન નવા નવા !
 દેખી મ્હને ચારે ધરો ખુરજો શિતાબીથી,
 બોલો:- ‘ અહો ! હેવાન અહીં આવે નવા નવા !
 બોલી શક્યો ના દાદ ચા કિયાંદ પાણુ કરી !
 ઉતર્યો તહીં તો ચારના મિજમાન નવા નવા !
 પરદેથી હુકમ થઈ ગયો : સુમન્યો ન હું કાંઈ !
 આફ્રીન એના બોલ પર હું ચે નવો નવો !
 હુયરત હમારી જોઈ લ્યો ! એમ જ રહો પરદો :
 કેમતર ! હવે લખ્યાં કરો દિવાન નવા નવા !

પરિન્દા.

-૧૪૫-

ભીખ

મીઠી છૂરી તહારી નજર ફેંકી ગઈ !
 કારી મગર મીઠો કર્યો ઘા, ઓ સનમ !

અધારીઓ આંખે નળે ; બેળાકળો,
ભૂંચો, લમૂં કંઈ કર રહમ તું, ઓ સનમ !

મુજ પાત્રતા વા પ્રાદતા કાંઈ નથી :
સૌ પાત્રતાનું પાત્ર પૂરું તું, સનમ !

મુશ્વેસ ને પાછ, લિખારી આ જિગર :
દે પાત્રતાનું દાન ચુમી, ઓ સનમ !

તુજ ચશ્મના તેજે હુબે સારી જહાં :
કાં ના હુખું એ તેજમાં હૂં તો, સનમ ?

હુબો, તણુયો ને હુવે ઘસડાઉં છું :
તહારે મુઝાયે સાજગે તું, ઓ સનમ !

મહાઈં જિગર ખુલ્લું કરી હુગૂરે ધરૂં :
ત્યાં રામ આવી બેલશે યા ના, સનમ !

તુજ ઇંસરીના નાદની રાહે નમૂં,
નાચું : પછી તું આવશે યા ના, સનમ ?

દાયો અગર મરસાધનો મહારો કયો—
ના છે, અને નહોતો કદી ચે, ઓ સનમ !

સરસાઈ સારી ખડકની તૂમાં ભરી :
તહેને નમૂં હરહમ સુકીને, ઓ સનમ !

સારી જહાંની કુલ બદી હૂમાં ભરી :
શાને મગર હરવું હમારે, ઓ સનમ ?

કિસ્તી મૂટી, માલમ અગર માલેક તું :
ના ॥ ફિકરુ દિલ ચ્હાય તે કર, ઓ સનમ !

ખફગી અગર, દિલ્લખર ! કરે તું જો નહિ,
મારૂં કદીરી લીખ : દેશે તું, સનમ ?

લ્યાકત નહિ હૂમાં, મગર લાજિમ ગલે—
તો દે હદમ, બીજું હદમ : દે ! ઓ સનમ !

વિષ્ણુ.

-૧૪૬-

ઓ હુસ્ન !

—o—

પરવા નહિ કે દાદ યાં ફિરિયાદ ના સૂણે !
 નલિમ જહાંથી કામ હૂં બેકારને શું છે ?
 દરકારને સૂતી મૂકી બેડી મજલ હમે,
 દરકાર બસ, ઓ હુસ્ન ! ત્હારા દિલની માગૂં !
 લાખો લખાણો ખલ્કનાં ખાળી સફા કરૂં ?
 બેડી અગર ભૂઠી રૂઢીની બસ કૈના કરૂં ?
 બન દિલગી, ઓ હુસ્ન ! ત્હારા દિલથી માગૂં !
 તૂં કર હુકમ ! કાપી જિગર તુજ પેરમાં ધરૂં !
 માલેકની મીઠી લભૂતિલર ઉલો ખાકી !
 મંજૂર કર, યા દે રઝા, તૂં બોલ અય સાકી !
 પરવા નહીં આખિર અગર ઉલટે જહાં આખી !
 રહમત મગર, ઓ હુસ્ન ! ત્હારા ચક્ષમની માગૂં !
 ક્ષાની અગર તોક્ષાની આ ઉશ્કૃત બધી ફૂંડૂં ?
 ચોમેર ચકડોળે ચુકી ચક્ષો અગર ફેડૂં ?
 ભાળૂં, નિહાળૂં યા લલે કુદરત બધી જોળૂં ?
 લાલી મગર, ઓ હુસ્ન ! ત્હારા પેરની માગૂં !
 ધારૂં સખૂરી યા કહે સાગર બધો ફોળૂં ?
 ડાંડો પીંદુ ખાને-ચરાળે ખલ્કમાં, હા ! હૂં ?
 તૂં બોલ ! ખવાળી ખલ્કને ખારી ગળી નાંખૂં ?
 ટીપૂં મગર, ઓ હુસ્ન ! ત્હારા જામનૂં માગૂં !
 આવી હઝારો ગૂંકતાં જિગરો કદમ પાસે !
 ખવાળી બધૂં ખાલી મગર, ઓ હુસ્ન ! તુજ પાસે !
 ખ્યાલી અવર કોની છીપાવે ખ્યારી, હા ! મ્હારી ?
 ત્હારી શરાબી દિલની, ઓ હુસ્ન ! હૂં માગૂં !

સૂતો બિછાને હું બિમારે-ધરૂંક, ઓ માલેક !
 ઉડો મગર મીઠો યયો ઘા હીઝૂનો દિલબર !
 ખાતર કરી શકશે હમારી કે તળીબો શું ?
 મંરહમ મગર, ઓ હુસ્ન ! હું બોસા તણો મારૂં !

વિધ્વ.

-૧૪૭-

માશૂક મહારો ખુદા

માશૂકનો જો હાથ પકડી હું કરું એને ખુદા,
 આલમ તણા ધનિસાન ઓ ! એ માનયો દિવાનો ના !
 જોળી કિતાબો ઇશકની, ઉથામતાં પોયાં. બધાં,
 હું હું ફકીર એ એકનો ! માશૂક મહારી સાંઈ છે !
 એ ઇશકના રાહે જતાં, ને બહેનમાં બહેતાં કંઈ,
 હું હું પૂજારી એકનો ! માશૂક મહારી મૂર્તિ છે !
 ધારી ફકીરી અમીરીને, જો દબ્બ થઈ દિલ્લે ફરૂં !
 તલમીઝ હું હું આલમે, માશૂક મુશિદ મહારી છે !
 પ્રહ્લાંડતું એ એક તત્ત્વ જ પોપતું જે સર્વને,
 ખુવારી કે આબાદી એ ! સહુ છે સમાઈ માશૂકે !
 આ જીવનની કીરતી ફેનાતું એ લહું સુકાન છે !
 નેદગ દુનિયાતું લહું ઓજસ્વી એ અમમાન છે !
 અવતાર જેમ એ દેવને છે તો ફરાયઝ જગતમાં !
 માશૂક કે આશક તણી આલમ મહીં એ છે ખુદા !
 મહારા હૃદયની લાવનાની પાકદામની ખૂત એ !
 રામ, કૃષ્ણ કહો ખુદા કે કાઈસ્ત એ માશૂક છે !

સ્નેહી.

-૧૪૮-

હું એકલો !

—

આ ઇશ્કદરિયાનાં જહાઝો મોઝો ઉછળતાં ધૂધવે,
 ઝખ્ખે કરી ગરકાવમાં રસબસ થતો હું એકલો !
 ધારી ફરી રનેહની, માશૂકની દીક્ષા લીધી,
 આહૂતિ આપી દિલની ! તહોયે રહ્યો હું એકલો !
 માલીકની અન્ધિ ઝુંટી, મધુકે પરાંબો રનેહને;
 મહારી સુસાહણ એ ણની ! બેઆરામ તહોયે એકલો !
 મંતવ્ય આપ્યા પ્રેમના : માશૂક એ શિખી નહિ !
 હા ! આહ મારી ! હું પોકારી ! ખેલતો હું એકલો !
 બેઆરામ આવા ઇશ્કમાં રહેવું સડયા ગમતું નથી !
 માલીકના હરબારમાં હું કેમ જાઉં એકલો ?
 થાતો પ્રલય જો ઇશ્કનો, દુનિયા જતી એ પ્રલયમાં,
 હરિયે ઝુકાવી દીરતી મહારી, હું ફરીશ ત્યાં એકલો !
 પૃથ્વીથી અસમાન સુધી સીધી લગાવી રનેહની,
 મંતવ્ય લાવતો પ્રેમના, જોલીશ પઠો માલીકના !
 માલીકના હરબારમાં ! ને આલમે ઇનસાનમાં,
 પોકારતો “ સુજ નૂર એ ” ફરતો ફરીશ હું એકલો !
 રનેહી.

-૧૪૯-

સનમની નિગાહ

—

નિગાહ તુજની, અરે ! બદમસ્તીમાં હુશિયાર કેવી છે ?
 અમારું દિલ ચુરાવાને, કહો ! તૈયાર કેવી છે ?
 અદાથી ફેરવી ખંજર ગલા પર, તું પછી ફેરેતી :
 શહીદે નાઝ ! બતલાવો કે આમાં ધાર કેવી છે ?

નિગર તૂટ્યું રવાના ફાટ્યું જઈને દિલ મહીં લાગી
ગળખનો ધા કરે ચંચલ, નિગાહે યાર કેવી છે ?

ઝખહ કરતી અમોને તું, હસીને પૂછતી પણ તું :
જરા દિલખર ! ખતાવોને અહા ! તલવાર કેવી છે

બુલબુલ.

—૧૫૦—

કાફી છે !

કતલ આશકને કરવાને નિગાહ તલવાર કાફી છે :

વિરહના ઝખખને કાળે મહુમ દીદાર કાફી છે !

પરેશાં દિલ દિવાનાને નથી દરકાર જંજીરની :

અમોને કચ્છ કરવાને હૃદયનો તાર કાફી છે !

નથી તસ્ખીહ, નહીં સિગ્દા, નહીં મતલબ કિતાબોથી :

તસબ્બર દિલ થયું છે આ, ખસ ! એ તકરાર કાફી છે !

પરેશાં જોઈને મુજને, ન કર તું જુદમ, અય અલિમ !

ધલાળે દર્દ દિલને કાજ ફકત તુજ પ્યાર કાફી છે !

નથી મુમકીન, અયે દિલખર ! નિયત બદલે જરા મહાગી :

ફૂંસેલાને ખચાવાને, સ્તનમ ! તુજ પ્યાર કાફી છે !

ન જા તું જાન છેડીને, અરે ! આ ફાની દુનિયામાં :

ઝખહ કરવા મ્હને તુજ ખંજરે શુકતાર કાફી છે !

બુલબુલ.

—૧૫૧—

ખિરિમલ્લાહ ! ખિરિમલ છે !

ધૂમીને આવતી તહારી, મદીલી આંખ કાવીલ છે :

કોઈનું સર હયેલીમાં, કોઈનું હાથમાં દિલ ॥ !

સનમ ! ત્હારો કોઈના હિઝૂમાં, ખૂને તમન્ના છે !
 કોઈને જાનથી મારે, કોઈની જાન સુરિકલ છે !
 ફર્યો ઉલ્કત મહીં તારી, પડ્યો મોટી મુસીબતમાં :
 દિલે બેતાબ મારાની, દવા મળવી જ સુરિકલ છે !
 અમે મરતા સુરત પર તાહરી ઝો બેરહમ દિલબર !
 ખુદા જાણે અમારા પર, તમારી સખી નાજુલ છે !
 કોઈની જાન રખડાવે, કોઈ ધાયલ તરફાવે :
 અદા તારી ખરેખર તેજથી એ તેજ કાતીલ છે !
 જિગર તૂટ્યું, સીનો ફાટ્યો, બદનના આ થયા દુકડા :
 ખરે ! અદાહની કુદરત ! છતાં એ દિલ ગાફિલ છે !
 અજબ છે પ્રેમની રીતો, નથી આગાજ કે અંજામ :
 અજબ રીતે કહે અંજામ, બિસ્મિલ્લાહ ! બિસ્મિલ છે !
 ખુલખુલ.

-૧૫૨-

અદાવતમાં મહોબ્બત

નથી ઉલ્કત તમારી પાસ પણ નફત તો છે કે નહીં ?
 મહોબ્બત હો ન હો, દિલબર ! દિલે નખવત તો છે કે નહીં ?
 નહીં જો ખ્યારથી તો કોધથી પણ હમ તરફ જોશો ?
 લુકુટી કોધનીમાં બાણની હરકત તો છે કે નહીં ?
 પ્રીતિનાં વાક્ય નહીં સુણીએ; સુણીશું કોધના શખ્દો :
 ઝખ્ખાં સે અલ્લુ તમારી બાણની લગ્ગત તો છે કે નહીં ?
 ન ત્હારા અન્તરે વાસો કદી વગવા મહને દેશે-
 છબિ મુજ અન્તરે ત્હારી રહી તુજવત્ તો છે કે નહીં ?
 ભલે ઈન્કાર ત્હારો હો : ન હો ઈન્કાર તેથી શું ?
 હું ત્હારો, એમ આ કહેનાર સહુ ખલ્કત તો છે કે નહીં ?
 ભલે તું આજ ભરમાઈ હરીફોના ભાગ્યાથી :
 ભવિષ્યમાં પણ એ ત્હારા વરલની હસરત તો છે કે નહીં ?
 દિવાનો.

-૧૫૩-

એકના વિના

“ હમારા લાખ રહાનારા ! ગયું શું એકના વિના !
 “ બલાથી જો ગયો તું, તો ચયું શું એકના વિના ? ”
 તમારી એ ખુમારી છે : નથી કિમ્મત કંઈ દિલમાં :
 રહું શું એકના વિના ? ગયું શું એકના વિના ?
 લલે મીંડાં હઝારો હોય પણ ના આંકડો એ એક :
 તો મીંડાં રહ્યાં મીંડાં : રહું શું એકના વિના ?
 લગાવ્યા તાર બહુ સારંગીમાં પણ એક તૂટતાં એ,
 બતાવે સાજ ખેસૂરો; ગયું શું એકના વિના ?
 બલે પગ હાથ હો કે કાન ને સુખ નાસિકા પણ હો :
 લલે હો અંગ સર્વે, પણ ચયું શું એકના વિના ?
 રહું છે એક કંઈ દેવત શરીરમાં, તે ઉપર જીવન :
 ગયું જો એક, જોખામાં રહું શું એકના વિના ?

દિવાનો.

-૧૫૪-

ઈશકે હકીકી

ઈશકખાઝારના રસ્તા, વિકટ વાકા નહીં સરતા;
 કદાપિ તે નથી હસતા, તયાપિ ત્યાં જુદાઈ છે !
 ખરી ખામોશ શિખવનારી, સનમનું દિલ ચૂસનારી,
 ઝખમ પર ઝેર પૂરનારી તયાપિ ત્યાં મીઠાઈ છે !
 ઉડાડો એન ચમન સંગે, બદન બીના રસે રંગે;
 સુકાવી શિર સનમ-અંકે, ભરોસે ભેંસ કપાઈ છે !
 ઇશકખાજ હકીકીની, કરો તો તે લલે કરજો;
 મગર માશૂક દુનિયાની મજનૂ-લેલી સુકાઈ છે

ઝમર લોગી ભૂલીને ભાન, ખુબે કેદે પડીને પ્રાણ;
કમળને તે છતાં નહીં સાન, બુઝો ! કેવી ઠગાઈ છે !
બુદાઈ જ્યાં જનમ પામી, અલેદે લેદમાં તાણી;
પછી ક્યાંથી રહે માણી ? અંધારી સુઝાઈ છે !
સમજ તેથી શરીરમાં શોધ, ચાલે શ્વાસનો આ ધોધ;
ધરી અંદુશ કર અવરોધ, હકીકી ત્યાં લપાઈ છે !

નવલ-તન.

-૧૫૫-

અમારી ઓળખાણ

હૃદય પ્રેમી, નહીં બેઝેમી, અમે તો માગનારાઓ;
ઉઘાડાં દિલ, નહીં ત્યાં સીલ, અમે તો ઇચ્છનારાઓ.

ભરેલો પ્રેમ કુંજે આ, ઉઘાડો છે સદા સ્નેહ;
સદા પાવો અને પીશું, ભરેંમે રહી પીનારાઓ.

હૃદયે શુભ વાતો જે, કહું લોળા સ્વભાવે તે,
બધા સમજી જે મહારા છે, વિચારમાં જનારાઓ.

વહે નિર્મળ મધુ વારિ, ખરા સંસ્કારની આરી;
ઝીલી લે જેહની વારી, ખુબીને ફૂંદનારાઓ.

અહેબા, આળસુ, જોદી, પડી પરવશ બની કેદી,
નચાવી નાચતા દેખી, અમે તો નાચનારાઓ.

જગતનો મંત્ર આ જૂઠો, ભરૂં ક્યાંથી કંહો મૂઠો ?
પ્રભુ ને આપણો ફકરો, રડીને તો રહેનારાઓ.

જગતની આરસી આલું, દેખાયે કોણ ત્યાં બહાલું !
ગણી બહાલું પીઉં પ્યાલું, પ્રીતિને પોપનારાઓ.

ઠરે તળીએ જઈને ઝેર, પડે છૂટું પ્રીતિથી વેર,
જગત કુસંપનાં અંધેર, ઉકરડે ઢોળનારાઓ.

ચમે ચંચળ અમારૂં ચિત્ત, વિલાસી મોજની જે રીત,
કવિતામાં બતાવી ગીત, ફિકરને ફૂંકનારાઓ.

ભલે જોદો કપટખાડો, સીધો રસ્તો મૂકી આડો,
 ખીબતને જો કદી પાડો, નહીં ત્યાં કાવનારાઓ.
 પ્રથમ વાવે લણે તેવું, મળે તેવું કરે જેવું;
 નસિબના જેલમાં એવું, સદા રાજ ચનારાઓ.
 બળેલા ખાયલા જોલે, ખીબતની આંખથી તોળે;
 ચીરાઈ ચિત્ત જે ચોળે, તેને તો બાળનારાઓ.
 હૃદય મેલાં, કુવાડાથી કરી ચોકખાં ચીરાડાથી,
 સદા ભલના ઝંપાટાથી, ઉઘાડાં પાડનારાઓ.

નવલ-તન

-૧૫૬-

હુખીને દિલાસો

ધરે નહીં ધીર ! ભરે કાં નીર, બાપુડી ?
 હધ્યાનું હીર, જલાવે નીર, બાપુડી !
 અક્ષય આંસુ ન કયમ લેહોવું, વૃથા રોવું ?
 નિભાવી લે : બહુ તકદીર, બાપુડી !
 અહા ! કાંતિ સુવાસંતી, હતી ખીલતી :
 સુકાવે કાં ભરીને નીર, બાપુડી ?
 થા તૈયાર, થા હુશિયાર, હેયાહાર !
 તુંને નિરખી ભરાયે નીર, બાપુડી !
 સુખી હોજે, મગન રહેજે, ગમી હણજે;
 લહી આનન્દને લેહો નીર, બાપુડી !

આનન્દ.

વિંધાયેલાને શિક્ષણ

વિંધાયું તો થયું રે શું ? ઠગાયું તો થયું રે શું ?
 અરે દિલ ! કાં થયું બેહાલ ? વિવશ ખાલી બન્યું રે શું ?
 નવાઈ કંઈ નથી એમાં, વફાઈ ના મળે જ્યાં ત્યાં !
 નહીં એ દોષ કેનો એ, વિધિ સૌ ફેરવે એને !
 વૃથા એ આશ રાખી'તી, સરસની તે બિયાળાને,
 નહીં સમજ્યું એ લોળા તું, પથરમાં પથ વસે તે શું ?
 તને ઠરકાર કેની છે ? શો સત્કાર લેવો છે ?
 અનાદાર થયો તો શું ? ઉઠાસી ના બનેલું શું ?
 ઉંચા સત્કાર લીધા ને વળી સત્સંગ કીધા ને;
 બને શું ખડાવડે આપું ! જગત હાંસી કરે તેવું !
 મહારાની શુર કીધા, વેદાન્તે વિચરનારા;
 રહ્યો તું કેમ માયામાં ? ફસાશે મોહમાં જ્યાં ત્યાં !
 સ્વજન તે શું ? ઈતર વા શું ? નહીં પ્રણયી ન શત્રુ કે,
 વિકારીના વિકારો એ ઉઠાવો મનના સર્વે !
 હવે તું દિલ ખુદાને દે, રહે પર્વા ન કેનીએ :
 જહાં સારી ફેરે તોયે ખુદા તહારો સદા રહાએ !
 ભૂઠી સૌ પ્રીત છોડી દે, પરમ આનન્દ પ્રેમે લે;
 ખુદા તહારો સદા રાહ, અપેક્ષા તો ખીજા સાની ?

આનન્દ.

-૧૫૮-

‘ચાહું કદી નહીં કોઈને છોડું વૃથા તો તો ગયું’

જન્મી અંહી સંસારમાં રે ! શો તમ્હે લ્હાવો લીધો,
નિજ સ્વાર્થ પ્રાપ્તિમાં જ જન્મારાતણો ને વ્યય કીધો ?
શું ‘છવનનું આશ્વ સપનું સ્વાર્થમાં આવી રહ્યું ?
ના ! ના ! ભણે મુજ હૃદય આ, “સ્વાર્થી છવનએ ગયું.”

સામર્થ્ય હો, સૌન્દર્ય હો, સમૃદ્ધિ કે આશ્રાન્ય હો,
બુદ્ધિ, વિદ્યા, કીર્તિ હો,—કે ઇષ્ટિસિદ્ધિ સર્વ હો;
ના ! ના ! નહીં કંઈ કામનું પ્રેમે ન ને દિવ્ય જ બન્યું,
પ્રેમ એક જ સત્ત્વ સહનું—પ્રેમ જાતાં સહુ ગયું.

ને કનેહીને નેઈ મુખી તમ હૃદય મુખમય ના થયું,
ને દેખી દુઃખી અન્યને તમ હૃદય દુઃખે ના દ્રવ્યું;
કદી શબ્દથી, કદી કર્મથી મુખ ના દીધું—દુઃખ ના કર્યું,
આ કામનું છોડું તમ્હારું ?—છવી જગમાં શું કર્યું ?

કદી પ્રેમથી બોલ્યા નહીં, કદી પ્રેમથી ચાલ્યા નહીં,
કદી પ્રેમમાં ડાલ્યા નહીં, કદી પ્રેમમાં મ્હાલ્યા નહીં,
ધિક્કાર છે તો છવનને,—એથી વધારે શું કર્યું ?
ચાહું કદી નહીં કોઈને છોડું વૃથા તો તો ગયું.

પ્રેમ સાચી દેવસેવા, પ્રેમ એ ભક્તિ ખરી,
નહીં પ્રેમ સમ પૂજા બીજી, પ્રેમે જ રાચે શ્રી હરિ;
પરમ ધર્મ જ પ્રેમ છે : એ તત્ત્વ ને ના અનુભવ્યું,
જન્મ્યું, છોડું કે ભોગવ્યું—સર્વે ખરે ધૂળમાં ગયું.

ચન્દ્રશંકર ન. ચંડયા.

-૧૫૬-

દિલ રનેહીનાં બાણું ન હું

ના! ના! પૂછે દિલની દશા, જે હોય તે છોને રહી,
શું કામ બાઈ! બાણીને હું દુઃખી છું કે છું સુખી?
સુખદુઃખ મહારા લાગનાં પ્રારબ્ધના નિયમે રહે,
મિથ્યા ન તે થાયે કદી, તો લાલ શો તમહને કહે?
હોયે સુખી સુખ માંહરું સુખ બાઈ! જો તમહને થતું,
તો તો કથા સુજ સુખની હોયોને તમોને હું કહું;
પણ દુઃખ જે જે હોયલાં મન્યત કરે આ હૃદયતું,
વૃત્તાન્ત લેનો તો કદી હું નહીં કહું-ના! નહીં કહું.
સાચું જ કે “દુઃખો કહે હોલાય દિલ કે દાઝતું,”
સાચું ન શું “દુઃખો સહે જીવન તપરવી તો થતું?”
સુજ હૃદયતાપ શમાવવા દિલસોજ શું દિલ હું કહું?
હાંતું ભલે દુઃખાનલે, દિલ રનેહીનાં બાણું ન હું.

અન્દરશંકર ન. પંડ્યા.

-૧૬૦-

એમની ફિલસુફી

ઝરણાં ભળે નદીમાં જઈ, નદીઓ તથેવ સમુદ્રમાં,
સમીરો ભળતા સ્વર્ગના કે ગીફી ભૂમિથી સદા;
ના એકલું કે સર્વિમાં : સ્વર્ગીય કે કાનૂની-
સો એક જીનામાં ભળે-તો કેમ હું તુંમાં નહીં?

ગિરિઓ - ચુમે ઉચું બોમ જો ! મોજાં પરસ્પર લેટતાં,
માફી મળે ના પુષ્પને જો. બન્ધુને તરછોડતાં,
સૂર્યકર સોટે ભૂમિ, ચન્દ્રપ્રભા ઉદધિ ધૂમે !
શા કામનાં આ ચુમ્બનો સૌ જો મહને શું ના ચુમે !

અન્દ્રસંકર ન. પંડ્યા

-૧૬૧-

પ્રહ્લાપણ

અહા ! નાદાન પ્રેમીલા, રમત રસ રંગમાં બીના;
અહા ! શું મરત થે રાએ, જડયા શું પ્રેમના ચીલા ?
હતા નાવિક જે રૂઠા, ગયા હૈં તે પડે, ગમ ના;
અરે શું છેતરી ચાલ્યા, અહિં મૂછી હુકમ હકના ?
વળી શી પ્રેમની ઝાળો, અહા, આ દિલ બાળે છે !
પરંતુ તે બળે તો શું, બળે કે, ના, ન સજે છે ! !
અહા ! આવી ખુમારી તો, હરવવી ઝીંદગીભરની !
'સૂની સૂની બધી આલમ, હકીકત કહે જ હગરની !'
થયો છું પ્રેમમાં થેલો, ગણો દુનિયા ગમે તેવો,
ગઈ બધી બધી દિલની, કહાં પર્વા તણો દાવો ?
જડયાં જતુ સહુ સ્વાયે, લહે ના નિજ વા પરને;
કહો કયાંથી પછી રથાપે, હૃદે નિજમાં અનલ હકને.
ગુઝર કર ચાર આંહી તો, હકીકત કાંઈ ના સાચી;
નહીં કંઈ કાર બ્યાંહા છે, તહાં આલમ કહીં રાચી ?
રહો ત્યાગી થઈ રાગી, રહો રાગી થઈ ત્યાગી !
અહા એવા વળી ભેદો, રથા તે શું સદા વળગી ? !
લહેા ના એક દિલથી તે, રહું કાંઈ વળી લવતું;
વળી દો અન્યને દેખી, તરત અહવા તહાં ચાલ્યે.

ઝાહીં તહિં આમ ભટકીને, બિચારું થાકીને બેઠું;
તથાપિ સ્વસ્થ ના થાતું, રહે તે તો સદા ભમતું.
હૃદયેટ પ્રેમથી ઘેાઠ, મહામસ્તાન રાનીના—
ચરણમાં પ્રીતથી અર્પી, પછીથી શાંત બન, મનવા !
ઉપાધિ સર્વના ત્યાગે, પરમ રસ રંગમાં રાચે;
બધા ભાગે હૃદયની ત્યાં, નિહાળી સર્વમાં નિજને.

વિશ્વવિહારી અતુલ.

—૧૬૨—

ચથાર્થ પ્રેમ

અજબ છે હરિકૃનો રસ્તો, ગજબ શા શા કરે તે તો,
બનાવી મસ્તં મસ્તાનો, પછી એ દૂર ના રેતો—

ના થાતો દૂર એ જરી, કાલકાલ વિકરાલ;
ના શસતી જેને વળી, પ્રેમ રસિક મસ્તાન :

રસેલો પ્રેમ મસ્તાનો, વિચોગી ના, નહિં ચોગી;
સદાએ એક રંગીલો, રહે છે સર્વમાં વ્યાપી.

ભૂર, ભુવર, મહાજન મહિં, તપમાં—સતમાં તું જ,
જળથળ સઘળે તું રહ્યો, સચરાચર રસપુંજ :

ખરે ! રસપુંજ તું સાચો, અનુભવી તાનમાં વાદ્યો;
મળે તુજ માર્ગે જો સીધો, ખાલ્યો ના રે પછી ખાલ્યો.

ના ખાલ્યો ખળી તે શકે, અગિષ અગિત અપાર;
મર્યાદા પણ બળવે, ગોથાં ખાય ગમાર :

ગમારો પ્રેમ રોળીને, ખરી ખૂળી ઉભડે છે;
વળે નિજતું ન કાં ત્યારે, વૃથા સોને ઉચાટે છે.

કર્તા કંઈ કંઈ તર્કથી, નિજ નિજ પ્રેમ વખાણ;
સ્વાર્થી પ્રેમ જાન્યો જ જન્યાં, ના કંઈ પ્રેમ પ્રમાણ.

અરેરે ! પ્રેમના રૂપ, બગાડે નામને શાને ?

જડે ના જો ખરો તે તો, નકામાં નામ શાનાં દે ?

બદલે બહુ બહુ નામને, ઘટવા સ્વાર્થતરંગ;
નાટક તોપણ જે જરા, નહિ નો'ય પ્રેમનો પંથ :
વળ્યા જે પંથમાં એના, ગળ્યા વિખવાદ સૌ તેના;
નથી કાળું નથી ગોરું, સદા છે તાનમાં એના.

પ્રેમધૂન ઉઠતીજ લ્યાં, પસરતી અંગોઅંગ;
દેશ-કાલ પણના નડે, અંગ ઉર્મંગ તરંગ :
એનો એ કાલ આજે છે, એનો એ દેશ આ તે છે :
અને એ પ્રેમ એનો એ : બને તે તો કરી દે છે.

વિશ્વવિહારી અણન.

-૧૬૩-

સનારીનું રમરણ

ચમકે ધોર ધને યથા ઝળક ઝળકતી વીજ,
લહાલી ! ત્હારાં ચમકતાં તરલ નયન એ રીત;
નયન પ્રીતિ ભયો આવાં, નચાવીને નવોઢા તું !-
અહાહા ! શું મૃદુતા એ !-મુદિત કરતી હૃદય મ્હારું;
હૃદય બનતું સુધાસિન્ધુ ત્વરિત વિકાસ પામીને,
મીઠી આનન્દ ઉર્મિ ત્યાં, રસે રમતી નવીન રંગે.

ચક્ષુ ત્હારાં કદિ ધરી વિમળ કમળતું રૂપ,
કરતાં સૌ પરિતાપતું શમન થતું દુઃખ દૂર.
ઋતુ ગ્રીષ્મે ચિતલ વાયુ, શરીર અંતાપને લાગે,
શરીર હલકું ફરી મનને પીણકર ભાર ઉતારે,
પ્રસારી રક્તિ તનમનમાં દિયે સંસ્કાર પટ રૂણ,
રૂચિર મુખ્યા નજર ત્હારી અસરને ભાવ કરતી આ.

લોચન લલિત વિલોકતાં, ચદતો અંગ સુદંગ,
હૃદિ પડતાં પલકમાં ધસતું મળવા મન;

ઉછાળા મારતા મનના ઉમળકે હું તને મળતો,
વિવિધ વિલાસ નિર્ઝરમાં, અલૌકિક સૌખ્યથી નંદાતો;
ગઈ તું હા ! અહા ! ગઈ તું, ગયું સુખ સર્વ તે, બાળા !
નહિ ભૂલું, નહિ ભૂલું, આર્ય સુગુણ ગુણ તારા.

નિર્મુખ.

-૧૬૪-

કરું છું હું રમરણ તહાઈ

મીઠી મન મોહિની ! તહાઈ રમરણ મધુરું, ન વિસરાયે,
હૃદય મહાઈ, દિવસ રજની, પ્રીતિ, તારાથી ઉભરાયે;

તુજ, સુખમાં, અન્તર રહું, યોગ્ય કંઈક હબાર,
કાન્તા ! સુખ પ્રીતિનયનથી, તું નહિ દૂર લગાર;

જગત્ કેરા વિલાસોમાં; વિવિધ કાલાહલે ઠલેથે,
અગમ્યાન્તર ઉલ્લંઘીને, પ્રીતિ તારી હૃદય ભે દે.

ચન્દ્ર સહસ્ર સ્મિતો વટે, રમે રસાથી વિલાસ,
હસે હસાવે અવનીને, રથલ રથલ ભરે પ્રકાશ;

રસિક સુરમ્ય રજની આ, વિલોકું ત્યાં નજર આવે,
અતુલ તુજ ચન્દ્રસુખ હસતું, લીલા તે સર્વ વિસરાવે.

સુન્દર, મધુર સુકંઠથી, દ્રવતાં વિવિધ સુગાન,
અવણ પટે હીલે નહિ, હૃદય તાર શણુવાર;

મધુર તુજ સંગીતે, સ્મિતમાં, વરસું છે આ હૃદય મહાઈ,
નહિ દૂર તું, નથી વિસર્યો, કરું છું હું રમરણ તહાઈ.

નિર્મુખ.

દુનિયાડૂપી દરબાર

દુનિયાડૂપી દરબારમાં દરબારનો દરબાર છું !
 દરકાર નથી દરવાનની ! પરવા ન પહેરેગીરની !
 દરકારમાં દરકાર છે દિલકારના દેહારની !
 દરબારમાં ઘેલો નથી ! પરિવારમાં ન પડેલ હું !
 પરવા કંઈ છું અભુ તણી ! અભુજી તણો પરિવાર છું !
 મમતા નથી માયા તણી ! ગમતાં ન મીઠાં ગાયનો !
 શુભગાનમાં શુભતાન છું ! સરકારનો સરકાર છું !
 ડરવું ભવાની રહ્યું નથી ! મરવું ગમે મસ્તાઈમાં !
 પડવું નથી પસ્તાઈને ! શૂરવીરનો સરદાર છું !

ભવાની.

દુનિયાડૂપી દરિયો

દુનિયાડૂપી દરિયા વિષે હું દીન કેરો દીન છું !
 મનમાંહી મેલ મળે નહીં, મગરૂરી તો નથી મૂળગી !
 મતિવાન માનવી હોય તેની પાસે હું મતિહીન છું !
 લવલેશ લાલચ તો નથી ! લાચારી તો કરવી નથી !
 રસિયો નથી ! રાગી નથી ! રતિદાનમાં રતિહીન છું !
 અભિમાન અંતરમાં નથી ! આશા રહી નથી અંતરે !
 માયા તણા મ્હોટા મગરમઝો વિષે હું મીન છું !
 ડરવું નથી આ દેહના, ડગવા થકી દિલગીરીથી !
 ભય લેશ નહીં ભવાનીને, આ દેહથી તો જિન્ન છું !

ભવાની.

-૧૬૭-

હિફેઝ

દિલકે બરાબર ખ્યારી મહુબખતને પિછાની આપની;
અમ આંખડી બતલાવતી મૂર્તિ મજાની આપની.

છવિછા ન રાખી એ કદિયે બેઠ હુનીઆની જરા;
ગરદન દબાઈ ચાર નીચે મહેરબાની આપની.

કમલ કેરો લાલચુ તું હું બન્યો માશૂકનો;
છે ભાર ઉત્કંઠા ઉપર રીતિ પ્રમાણી આપની.

વક્ષ મજતુનો ગયો વારી હમારી આવી છે;
દરેકને દિન પાંચની બક્ષિસ પુરાની આપની.

માક સ્થાને હું રહું જ્યાં ઈજત કેરા કોટની;
નિત્યે પવન લહેરી કરે ફરવાની જાની આપની.

આશક થવાને મૂલક બહોળો ને ખૂલ્લો આનંદનો;
જે જે મળ્યું તે તે બધું છે મહેરબાની આપની.

શું ફિકર દિલ માહફ માશૂકમાં તક્લીન ભે;
રે! ચાહીએ કેવળ સલામત ઝિન્દગાની આપની.

કરીએ નજર નવ અન્ય પર માશૂકની મૂર્તિ વિના;
અમ અશ્મ કેરા કોણમાં બેઠક મજાની આપની.

ખાલવ કદિ ગેલો બન્યો તો તે મહીં નુકશાન શું;
પ્રતીતિ રૂપે હુનીઆ બધી નિર્હોષતાની આપની.

દરેક તાબું ફુલકું શૃંગાર બગીચાનો બને;
ને રંગ અને ખુશબો બુઝો એ ઉ નિશાની આપની.

હાફિઝની આહેર કર માં બાહાની ગરીબાઈ જે;
મરતાનના દિલકોપમાં મહુબખત દિવાની આપની.

દી. બી. કંથારીઆ.

‘ માશૂકના સુલતાન ! રહમ ખા અમો ગરીબ પરદેશીની, ’
 ‘ તૃપ્ત્યામાં ’ કહે ‘ શુભ થઈ છે રાહ મુક્તિસ પરદેશીની ? ’
 ‘ બેશ ઘડીભર ’ કહેતામાં તો ચહે માફ પરદેશીની,
 નાબુક દિલડાને દરકાર શી અમો પીડા પરદેશીની ?
 પાદશાહી બીસ્તર પર લેટે માશૂકને પરવા શેની ?
 સખ પથર સમ કંટકમય ગર સેજ બને પરદેશીની.
 સુલ્ક ફદમાં પડી ઝિન્દગી કંઈ ગરીબ પરદેશીની,
 ગોર ગાલ પર ર્યામ તિલ એ ખરી મઝા પરદેશીની.
 આકૃતિ તવ મુખડાની અલોકિક અઢાવે રતિ પરદેશીની,
 ચિત્રાલયમાં એ આકૃતિ નવ નજર પહાર પરદેશીની.
 શશી સમ મુખ પર છાય મદિરા પડે નજર પરદેશીની,
 શ્વેત શેવતિ પર પડે ક્યમ અરધવાન પરદેશીની.
 ર્યામ સુલ્કવાળી તું સંધ્યા અમો ગરીબ પરદેશીની,
 પ્રભાતમાં જોજો ગમગીન ના કરે ગરજ પરદેશીની.
 હૃદયચન્દ્રમાં ગાલ શુભાળી જુવે આંખ પરદેશીની,
 નહીં તો ધાયલ થકીત થશે રે દયા અમો પરદેશીની.
 વિરમયયુક્ત બની હાલત હાફેઝ ગરીબ પરદેશીની,
 શું નવાઈ મસ્તાન દશા જો છિન્ન લિન્ન પરદેશીની.

દી. બી. કથારીઆ

માશૂકની ગમગીનીમાં દિલડું બધું સજગી ગયું;
 ને ઘર મહીં એ આગ લાગી હુંપડું સજગી ગયું.
 દિલબર તણી બૂદાઇથી દિલડું બધું પીગળી ગયું;
 ને આગ મહુબતની મહીં દિલ કુમળું સજગી ગયું.

તવ હુદ્દની ઝંઝીરમાં પકડાય જે દિલ, અયે પરી;
 પદેશાનીમાં સુજ દિલ દિવાના પર નર્યું સળગી ગયું.
 બળતું જિગર તું ભેઈ લે અમ આંસુ ફેરી આગથી;
 રાતે મહુબ્બત ખ્યાલમાં રે! પતંગીઈ સળગી ગયું.
 અમ જિગરનું ખ્યાલું કુટયું રે! જિગર ફેરી આગથી;
 મહિરા સુરાહી માપ વિષુ ત્યમ દિલડું સળગી ગયું.
 વાત કરવે શું વળે અમ અશમ પુતળી ખેંચી દે;
 કંઠા પૂરા અહેશાનમાં દિલડું બધું સળગી ગયું.
 જેથી જિગર દાગયું હુમાઈ દોસ્તી તે નાહર નહીં;
 જ્યાં જ્યાં વળી પાગલ બનું દિલ પારડું સળગી ગયું.
 શરાબ અમથી લેઈ લે કંઠા અમારા મજૂબની;
 મહિરા તણી આતીશથી ધર તર્કનું સળગી ગયું.
 મસ્તાન ગપ્પાં છોડ પી હોફેઝ મહિશ એકદમ;
 ગપ્પાં મહીં ગઈ રાત્રિ એ નૂર લવનનું સળગી ગયું.

દી. બી. કંથારીઆ.

-૧૭૦-

સ્વર્ગ ફેરે બાગ એ એકાંત મઠી દરવેશની;
 વૈલવ તણું છે મૂલ ખીદમતની મહીં દરવેશની.
 સંન્યાસની થાપણુ અજબ છે ને તલસમાતે ભરી,
 એ ભેદની આવી નજર મીઠી મહીં દરવેશની.
 સ્વર્ગના મહેલાતની રીઝવાન રખવાળી કરે;
 ત્યાં કર નજરમાં વાટિકા એ રહેલની દરવેશની.
 જેના ફિરણથી શુષ્ક મિશ્રણનું બુવો સોનું બને,
 કેવો અજબ એ કિમિયો મજલિસ મહીં દરવેશની.
 પ્રશસ્ત સૂરજ ક્યાં ધરે છે તાજ નિજ પરતાપનો,
 એ પરતાપનો સૌ તાપ છે વિભૂતિ મહીં દરવેશની.

એશ્વર્ય, જેના નાશથી દિલહું કદિયે ના બળે,
 સાંભળ વગર પૂછ્યે કહું પૂછ બધી દરવેશની.
 ખુશરૂ જરૂરીને દુવા-કીજલા તણે દેનાર છે,
 એનો સખાબ ખીદમત રૂપી વિભૂતિ મહી દરવેશની.
 જહાન કેરા શહનશાહ શોધે પ્રતિમા અહીં તહીં,
 પ્રતિબંધ કેરો આયનો છે હાજરી દરવેશની.
 અય તવંગર ! શા ઉપર તું આવડો મગરૂર છે ?
 દોલત અને તવ જિન્દગી આશિષ મહી દરવેશની.
 કાફરનો ભંડાર ઉડો જાય હજુએ ભૂ મહી,
 તે પણ કદી વાંચું હશે એ રીસ હતી દરવેશની.
 ગૂલામ હું આસેદનો મુજ મરતબો હકુમત મહી,
 એની સુરત સરદારની ખસલત બધી દરવેશની.
 હાફેઝ ! અદબસર અહીં રહો મુસ્તાન ને મસ્તાન સા,
 ખીદમત ઉઠાવે હોંશથી વિભૂતિ તણી દરવેશની.

દી. બી. કથારીઆ

—૧૭૧—

આહીદ ! ઢોંગી ! માહિતી અમ હાલની જરીયે નહીં,
 હકમાં કહે તેમાં જગો ધિક્કારની જરીયે નહીં.
 રસ્તા મહીની આફતો દિલની હમેશાં પંચિને,
 સરીયામ રસ્તે દિલ સમજ ભૂલામણી જરીયે નહીં.
 ખ્યાલુ ચલાવી જોઈ કે અમ રમત કઈ ખાતુ વળે,
 મસ્તાનની શરંગમાં ચડ ચાહની જરીયે નહીં.
 ॥ની બેપરવાઈ આ બલવાન પથ ચાનો ખુદા,
 ૧મ અખમ દૂપા-શક્તિયે નિજ્યાતની જરીએ નહીં.
 ૨મ ને લીસી વગી ચિત્રેલ છત છે ચાની આ ?
 ૩મ પણ આપે સમજ એ બેદની જરીએ નહીં.

કદિએ કહો નહિસાખના હાંકિમ અમ દરબારનો,
ને ખ્યારલીલામાં નિશાની ખ્યારની જરીએ નહીં.

ખ્યારના આહનારને આવો કહો કે જાઓ રે,
જરૂરત અહીં અધ્યક્ષ કે દરવાનની જરીએ નહીં.

બેટાલ કદ ને બેદસુરત નાલાયકી ના ॥ સંબળ,
તવ ઇંજિતનો લેખાસ કંદરૂપને ઠમી જરીએ નહીં.

અમે મજબનાં લોકાં ॥ કામ મયખાને જહું,
અન્ય પંથીને ખબર એ રાહની જરીએ નહીં.

શુલામ હું સુરશહ તણો જેની કૃપા છે નિત્યની,
ગરજ-ઝાહિદ શેખની કદિ છે કદિ જરીએ નહીં.

હાફેઝ તો બેસે ન પદ પર ઉચ્ચ કિસ્મતથી કદિ,
મસ્તાનને દરકાર વૈભવ માનની જરીએ નહીં.

દી. બી. ક'ધારીઆ.

-૧૭૨-

હમારો ભેખ

નહિ કાળાં, નહિ લગવાં, નહિ ઝોળી, નહિ કદની
નહિ માલા, નહિ તસ્વી, હમારો ભેખ ન્યારો છે.

હમારાં શાસ્ત્ર છે જૂઠાં, હમારા મંત્ર છે જૂઠા,
મુબુના એમની ખોથી, હમારો વેદ ન્યારો છે.

ખધી આલમ હસે હમને, લલે નિન્દે, લહે તોયે;
હમારો જાન દેવામાં, હમારો યાગ ન્યારો છે.

દયા, શ્રદ્ધા, સુમા, સેવા, હમારા મંત્ર એ ચારે,
ગજવીશું ખુણે ખુણે, અહાલેક એ હમારા છે.

રહ્યાં અસ્થિજ દુનિયામાં, ખેધું ચેતન ગચું ઉડી,
તે અસ્થિને જાવામાં, હમારો ઇલિમ ન્યારો છે.

પ્રભુને રંગ રંગાઇ, ધર્યા છે કેસરી વાધા,
 હ્રુકાબ્યુ' શિર તો મરહું, હમારા જંગ ભૂદા છે.
 હમારા વેદ ને ઇજલ, હમારાં મંદિરો, મસ્જિદ,
 હમારા યાગને યજ્ઞો, હમારું સર્વ ભૂદું છે.
 હમારી ખાકની સુઠી, ઉઠાવીશું બધે યોગમ,
 હમારે રંગ રંગીશું, હમારો જો જ દાવો છે.

નર્મદાશંકર બાલાશંકર.

-૧૭૩-

યુક્તગીત

પિતાની ફાજના સાચા સિપાઇ,
 પિતાના જંગ માહે જૂઝનારા !
 હમે ના મૃત્યુની પરવા કરીશું;
 પિતાના જંગમાં ગરહન ધરીશું.
 બધી અલભ ભલે મેદાન આવે;
 પિતાની હાલ છે માથે હમારે.
 અપત્યો સ્વાર્થનાં જડમૂળ ચોપી,
 હણીશું હાક સ્વામીની વગાડી.
 હમે તો જંગમાં બલભ બનીશું;
 પિતાના યત્રના બેહાલ કરીશું.
 હમે રહીશું અકગ વટોળ માહે;
 પિતાના વાવટાની છાંય હેઠે.
 હમાને યત્ર ના દોષ દરાવે;
 હમારી હાકથી સેતાન ત્રામે.
 હમે તો સ્નેહની પદ્મમ બબલી;
 હમે સમરોર સન્ધ્યોની ઉગ્રમી,

ધનવીશું બધી આલમ ખતાયે;
હમારો માર્ગ ના કોઈ વિરોધે.
હમે તો રાજ્ય સ્વામીનું છતીશું;
અગર જંગે હમારો જાન દઈશું.

નર્મદાશંકર બાલાશંકર.

—૧૭૪—

પ્રેમવ્યાધિ

દર્દથી હૈયેરાન છું હું,
જખમ કારી દિલ મહિં;
આવશે ના તું તબીબ !
સુજ જાન તો રહેશે નહિં
દીઠા હતો કહે, બાઈ ! તેં,
કો બાજ ઉડતો તર્ફ આ ?
પિચ્છ કાળાં, તેજ આંખો,
ફિલનો દુકડો મ્હોં મહિં.
થોભાવળે, થોભાવળે,
એ માલ મારો હું ધણી;
છરિકના લહુથી છું રંગીન,
છરિકની મય રંગ મહિં.

હાજી મહમ્મદ અલારખિયા શિવજી.

—૧૭૫—

આલોક !

હમે તો જઈ ગળવીશું બધી આલમ—
ખુદાના નામના જ્યાં ત્યાં કરી આલોક !

કદી રોશું, કદી હસશું, કદી ગોશું-
 અહીંની બેવકાઈને કરી આલેક !
 શરાબે ઈશ્કનાં પ્યાલાં પીતા ઢોળી-
 પિવાડીશું મીઠી સુધા કરી આલેક !
 તણ હઈ જહાંગીરી જૂઠી, ફકીરીમાં-
 ખુદાશું દિલ લગાડીશું કરી આલેક !
 દિવાની દુનિયાની આ ઘડી બેની-
 સુણી લેશું, રહી દરબાર કરી આલેક !
 ચહે દિલ ત્યાં લઈ નિશાન ને ડંકા-
 અહીંગા જઈ મચાવીશું કરી આલેક !
 મચાવી ધૂન ને મસ્ત ચઈ રહેશું-
 સદા ઉસ્તાદની સાથે કરી આલેક !

મહેતા.

-૧૭૬-

ખિન્ન હૃદય

દિલદારી તુંથી ના કદર, ગમખવારી તુંથી ના, સનમ !
 ના પકવ રાહે ઈશ્કમાં, કહેતા મ્હને જાહુધા, સનમ !
 દાગ દિલમાં ઈશ્કઆતશ, સર્વદા જ્યોતિ, સનમ !
 માંદગી ના જાણતા, લાવે હકીમો સહુ, સનમ !
 ચારી બેઝારી મહી, પડીજો ખજાર કોને, સનમ ?
 જવરતમ ઉ જાણે સહુ, કહેતા દવા કરવા, સનમ !
 ચંદ સહુ નાદાન, દોસ્તો દહેથી અંધા, સનમ !
 દિલના દરદનું દારૂ, દિલદારી દમેશાં તું, સનમ !
 ગમખવારીની ખવારી મહી રાચેત હું રહે છું, સનમ !
 ના જાણીશું મ્હોં દઈ પ્રથમથી, ઈશ્કમાં કંટક, સનમ !
 જો જાણતો મદખૂણ બેદિલ, દિલ ન રેતો હું, સનમ !
 દિલદાર યા ના બેરહમ, મમ જાનેજાન કરે કરમ !

કરમથી કર રકમ નામે મહરમાં તું, જો સનમ !
 ચંપા મહીથી વજૂ ઘા, લેવાય ના હુંથી, સનમ !
 પુજ વદન ખાગે જૂલે, ટળવળું લેવા, સનમ !
 બહુ દુઃખથી હું જૂરતો, ના હાથ આવે, જો સનમ !
 તુજ જીવકની આ નાજમાં, દાણો ખતાવે તું, સનમ !
 આકર્ષવા નખરાં કરે, શિકારી તું નિર્દય, સનમ !
 સહુ પક્ષીઓ નિજ પિંજરેથી, છૂટવા મયતાં, સનમ !
 હું છું અલૌકિક પક્ષી, સાદર ના કેદી આપું, સનમ !
 શહરમાં ફેરવ નિદ્રા પૂર આવશે રાત્રિ, સનમ !
 બહુ જારી બેઝારીથી આજે, સિન્ધુ ઉછળશે, સનમ !
 હેરત મહીં ગરકાવ સહુ, ઉઠધિ થટ ઘન ઉત્પત્તિ,
 નાણુતા નાદાન કો નહીં, તું સખખ સહુ છે, સનમ !
 ઉઠધિ છલક છલકાઈ, રે ! અથુ સખખ ધરકે સનમ !
 મમ દગ્ધ દિલના ધૂનથી ઘનઘોર ગાંધે, તું સનમ !

અસાદિર.

—૧૭૭—

રનેહનાં ઝરણાં કેમ સૂકાણાં ?

અચાનક આમ આ થાથી સૂકાણાં રનેહનાં ઝરણાં ?
 પીનારાં પ્રેમનાં વારિ તૃષિત આતુર જો હરણાં !

મૃદુ ને નીલ ચારામાં સુચોખિત આ કિનારામાં,
 વસેલાં જો બિચારના સૂકાથે દર્લેનાં તરણાં !

ગિરિ પર ખીણ કે રણમાં વસેલાં જો સદા વનમાં,
 નથી સહવાસી જો જનનાં બિચારાં ક્યાં જશે હરણાં ?

સરિતાનીર સૂકાણાં નહીં નિજ સ્થાન મૂકાણાં,
તૃપાથી કંઠ રૂંધાણા, ફરે વ્યાકુલ રાંકલડાં !
નિરન્તર નીર દેનારાં દુઃખી આ પ્રેમ પીનારાં :
સૂકાણાં કેમ હત્યારાં હૃદયપાપાણુ રે ઝરણાં ?

ખાલહરિજી.

-૧૭૮-

પ્રેમસાગરનાં ચૌદ રત્નો

મર્યતાં પ્રેમસાગરમાં, પડ્યાં રત્નો નજર તેમાં,
લઈ ગઈ તે સ્નનમ સરવે, ન દીધો ભાગ કંઈ તેમાં.
પડે પલકાર આંખોના, જે લેહે દિલ આશકનું;
કમળવાસી અપળ લક્ષ્મી, રહી છે બાણુ તું તેમાં.
વળી જે આંખની કીકી, મનોહર જ્યોતિ પૂરણુ તે;
મણિ કોસ્તુભ બાણું હું, નહિં કંઈ ફર છે તેમાં.
બુદ્ધ્યો હું જ્ઞાન સૌ આજે, યુગંધી તુજ બદનની લઈ;
રહ્યાં છુપાઈ દેવી પુષ્પ, ચારિત્રત ચહુ તેમાં.
ગુલાબી ગાલને સુમતાં, જન્યો હું મસ્ત બુદ્ધ્યો જ્ઞાન;
શરાબી જામ તે મધુરો, લપાઈ છે સુરા તેમાં.
મધુરો રોગ બાણુ તું, દવા તેની પિછાને તું;
હુમારો પ્રેમીનો ધનવંતરિ, ચંદ તું જ આ જગમાં.
રંગીહું સુખહું તારું, હરે જે દીક્ષું મારું;
હું તો બાણું રહ્યો છુપાઈ, ને છે ચંદ્રમા તેમાં.
શું રશે કામધેનુ જે, કૃપા તારી મને રશે,
રહી છે કામધેનુ તે, કૃપા તારી જે છે તેમાં,
લયકલી ચાલ તારી જે, રહી છે આંખમાં ખટકી;
રહેા છે ઈન્દ્રનો દાથી, બુલી નિજ ચાલને તેમાં.

વળી જે અપ્સરા કહે છે, રહી છે સ્વર્ગની માંહિ;
 સહુ જોઈ ! હમારી અપ્સરા, તો તું જ આ જગમાં.
 ઝીલે છે આશકો પ્રેમે, લઈ આવિંગને, પ્યારી !
 મીઠા અધરોધનું જે પાન, અમૃત બાણું હું તેમાં.
 રહ્યો આ કંઠ જે મધુરો, હરે છે માન કેરીનું;
 ગળું તે બાણ, આ દિલબર, રહ્યો છે શંખ તો જેમાં.
 કટાક્ષો જે મધુર તારાં, હણે છે દિલ સહુ જનનું;
 ધનુષ સારંગ આવીને, રહ્યું છુપાઈ છે તેમાં.
 વળી ઉચ્ચેશવા ઘોડો, કરે. મુસાફરી મોટી;
 હજું કે તુજમાં તે છે, પુછ્યું ફેરહાદને કેમાં.
 કહિ ને મહેર તારી હો, ભર્યા રત્નો સહુ આ છે;
 દિવાના ને ખફા થાતો, રહ્યું એક ઝેર છે તેમાં.

પ્રેમજી.

-૧૭૯-

સનમને સંદેશો

અખીરશ હાલ સુતો છું, ન કોઈ છે કને મુશ્કીફ
 ન કોઈ આવતું પુછવા, પડ્યો છું આસીયાં માફિક.

સનમના મોકલેલા કંઈ, હકીમો લાખ આવે પણ;
 જઈ હાલત બતાવે ના, ન બાણે દર્દ દીલે મન.

કદમ પડતા સનમના 'ન્યાં,' સુણાણું રાગ બેસી 'ત્યાં.'
 મુસાફિર પાસ રોઈ 'ત્યાં,' સુણે નહીં કોઈ 'ન્યાં-હ્યાં-ત્યાં.'

ઈનાયત આટલી કરવા, વિનવતો પંચ ભૂતોને;
 જગતનાં પ્રાણી માત્રોને, શુદ્ધ, સાગર, તરુઓને.

ફરિશ્તાઓ અહીં આવો, હવાઓ પણ મળી જાઓ;
 અરે ! ભમાશ દિલના લફઝ, દુકડા સાથ લઈ જાઓ.

- “ખનો કાસદ અગર બહાલા, સનમને ક્રૂત એ કહેવું;
 “સહુ” છે મેં ઘણુંએ કંઈ, હવે બાકી નથી રહેવું.”
- “નથી તાકત અસમમાં કે, ઉઠીને હું કરું તહરીર;
 “સીવા”યક લીખ’ની મારી, હવે બાકી ન કો તદખીર.
- “જરા દમ બાકી છે અલિમ, નહર કરવી તુને લાગિમ;
 “નહીં કોઈ મર્જનો મારા, મળે અહવાલનો રાકીમ.
- “હુલારો હીકમતો કરતાં, ફરી દીદાર નહીં દેખે;
 “નહીં મળશે તુંને પત્તા, ફરીશ ગર જોગીના વેશે.
- “હુલારો બોલીઆ રખડે, ન આવે મુજને ચાકીન;
 “મરઝ છે નહીં શુમાનો, ન કો બીજું ગણું હાકીમ.
- “નથી કાગજ, નથી ફ્યાહી, ન પાસે છે વીગર ચાહી;
 “ન ફેયાઝ તું સીવા કોઈ, ન કો તે લીખ દે ક્યાહી.
- “હકીમ પણ તું સનમ પણ તું, અગર પણ તું અસમ પણ તું;
 “મરઝ પણ તું દવા પણ તું, મળી પણ તું બખીલ પણ તું
- “અગર કાસદ થયા વહાલાં સનમને એટલું કહેજો;
 “અગર બહકયું” અસમ ક્રૂકયું, હવે પણ આંખ બોલી ની
- “અખીરશ ક્રૂત કહેજો કે, ‘મરીઝ અશમે સુકયાં આંમુ’
 “પછી શું એ જનાઝા પર, ફરીશ તું ખેરીને આંમુ ?

૭૮૫૬

-૧૮૦-

હું તો છું પ્યારનો દર્દી

મને બદનામ નહીં કર્યો ! હું તો મું પ્યારનો દર્દી !
 દીપો મેં પ્રેમ આ દિલથી ! થયો દિલદારનો દર્દી !
 વર્યો જે ચિત વિશે પ્યારો, ખમે નહીં લેશ આ મનથી !
 નિદાનું એ જ સુરતને ! રસિક આશરનો દર્દી !

ખળે આ દેહ અશિમાં, કના દુનિયા તળું તદપિ;
અરે! આ સૂક્ષ્મ દેહેથી, હું પ્રેમવિહારનો દર્દી !
અરે! તે પ્રેમની તલવારથી ઘાયલ થયો હું હું !
બન્યો હું વેદનામાં મસ્ત, એ જ બહારનો દર્દી !
નથી ભય રાખતો તનમાં, થયો હું મરત આ અંગે !
રંગાયો રંગમાં હર્ષદ ! સદા સુવિચારનો દર્દી !

૯૫૬.

-૧૮૧-

ખિચારાં હૈયાંને

સુખે સૂને ! સુખે સૂને ! ખિચારાં કુમળાં હૈયાં !
નથી ને એ નહીં યારો લહમારી, બાપડાં લોખાં !
દિનોને રાત્રિયો બારો, સમય સારો પુરો યારો;
ધરે જે વ્યર્થ આશાઓ, નકામું તે દુઃખી યારો.
અરે ! તું મૂર્ખ થાજે ના ! પ્રિયાનું નામ દેજે ના !
નિરંતર અશ્વિની જવાળે બળે તોયે ન કે'જે 'હા !'
નહીં રહેવાય એવાં જે, દુઃખો તે સર્વદા રહેજે !
છુપાં દુઃખો મળુને તું, અવર કોને નહીં કે'જે !

મોહનલાલ પાર્શ્વતીશંકર દવે.

-૧૮૨-

દિલદર્દ

મુનાસિબ છ હવે છૂપું રહી દિલદર્દને રહેવું,
કંઈ એ દિલનું શાને કહેવા કોઇને બાવું ?
સહુ હું કે' સુખે આજે, રહું આજે અમીધારે,
કહુ મીઠું થયું તો એ અમર લહાણું રહું મહારે !

હતી ખારાથ તે વારે દીધી તાલીમ તકદિરે,
 મગર, તે દિ હતી મિટ્ટી વહેતી આંસુની ધારે !
 થતા પલટા જહાંમાં આ, થયો પલટો દિલે કેં અરુ
 નહું જૂનું કંઈ થાતાં ગઈ ખારાથ પલટામાં !
 હવે દિલદર્દ છે જુદું, નવું, તાજું અને મોંઘું,
 મીનોઈ આ મીકાશે શી મગર ખારાથ ? ના જાણું.
 અહો ! દિલદર્દનું તો છે સદા ઇશકે ઉચું ઢાણું,
 હમેશાં એ ખુદાઈમાં મજા લેતાં ખપી જાણું !
 બધું સૂનું, બધું ફીકું ! કશું ચે ચેન ના દેખું,
 મજા સૌ એ દિદારે ને મજા આ દર્દમાં પેપું !
 મ્હને જડતા બધી ભાસે ક્રિયાઓમાં, હુંમાં, સૌમાં,
 વિના ખુલ્લખુલ ગવેયાનાં ગમે ગાનો મ્હને ના નાં !
 ફેફ્ હસ્તીજ ચક્ષીમાં, છતાં એ જાન ના, કેં ના;
 તપું છું આ નયે તો ચે ન જાણું આગ છે એ ક્યાં !
 બધું દિલદર્દમાં ફૂપું ! રહ્યું છે ફક્ત શેવાનું;
 રૂબે બેલાનનું ભાને અને તાને ખિમારીનું !
 છતાં, પીને નહું મીઠું, જાણું દિલદર્દનું ખ્યાલું;
 શારાખીમાં હવે આજે અજળ કેં શેણું ને ગાણું !

કૃષ્ણ.

-૧૮૩-

હૃદયને છે રીખાવાનું

રડી રડી આંસુમાં ખૂટ્યાં ! મદા ચે છે છતાં શેણું !
 નસીબે આ લખાવેલું-હૃદયને છે રીખાવાનું !
 ઉગે આનન્દના તારા : ખરી લાનાં વહે ખારા !
 ખરી આકાશમાં આશા-હૃદયને છે રીખાવાનું !

દિલે ઝંઘાય કિલ્લા કેઃ દિવાલો તુટતી તેની !
જતાં ઉડી મીઠી આશા-હૃદયને છે રીખાવાનું !
બહો ! જે લાસતું પાસે નહી મૃગતૃષ્ણિકા તે છે !
જતાં પાસે દૂરે નહાસે ! અરેરે ! છે રીખાવાનું !
ખધે વરસાદ આવે છે : અને તૃપ્તિ થતી સોને :
તૃપાથી તોય ચાતકના હૃદયને છે રીખાવાનું !
અરેરે ! છે રીખાવાનું ! છતાં મોંઘું સદા રહેલું :
મગર, આ ખાલી છે હેયું ! નીચાવી એ છતાં રાલું.

કુન્દન-

-૧૮૪-

સૂતું વેરાનમાં મૂરદું ?

અરેરે ! એકલું રાને થઈ લાંબું શું આ સૂતું ?
ન માલુમ એ પડે કાંઈ ! હશે વેરાનમાં મૂરદું ?
દિસે ના હમ બદનમાં એઃ અને ના નૂર દિલમાં એ;
અદર અરમાની ઝોટેલું સૂતું વેરાનમાં મૂરદું ?
મુસાફિરી આ થઈ પૂરી હશે ? વા શું અવલ મજલે ?
હશે ઉડી પ્રાણ આલ્યા ને સૂતું આ શનમાં મૂરદું ?
હશે દેશે પ્રદેશે કે મુસાફિરીની મીઠી ખવાહિશ ?
અને એવી દિલે કે કે બની વેરાનમાં મૂરદું !
શનમના નૂરની ઝાંખી શરાબીની મજેદારી,
અને એ જામની યારી જતાં શું થાય લાચારી ?
અરે, એ નૂરની યારી અને એ ગાનની યારી,
બધાં એ ગાનતાનોની ઉડે રાને ગિરફતારી ?
દિનો જાતાં સૂકું ચાતું અરે વેરાનમાં મૂરદું !
ન માલુમ આવતાં તાકાત ફરીથી ડાલશે મૂરદું !
ન હાલે કે ન ચાલે એ, ન નિઃશ્વાસે હવે લે એ !
અહીં રાને હયાતી શું ખતમ થાવી લખાઈ છે ?

યથે મૂરહું ય શું મૂરહું ? અરે વા રોલથે મૂરહું ?
 મુસાફિર એ જાને પાછું ન વા વેરાનનું મૂરહું ?
 ન માંલૂમ એ મગર આ શું પડેલું છે અહીં લાંબું ?
 ચદર અસ્માની ઓડેલું સતું વેરાનમાં મૂરહું ?

કુન્ન.

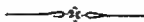

-૧૮૫-

હવે અફસોસ શાનો છે ?

હતું ના કે ! ગણ્યું ના કે ! હતી ગમગીની આ હેથે;
 બધું બદલાયું તો આજે હવે અફસોસ શાનો છે ?
 હૃદય અંબાયલું તેજે પ્રણયમાં પૂર્ણ બૂકે છે;
 સીમાના બન્ધ તૂટે છે ! અરે ! અફસોસ શાનો છે ?
 બધું હીધું જ એ લીધું પ્રણયના તાન માંડે ચે;
 સફલતા લાધતાં આજે હવે અફસોસ શાનો છે ?
 પ્રણયયજ્ઞે પ્રણય પોતે પ્રણયથી જ્યાં બૂકાવે છે;
 બલિ નિજતા થતી જ્યાં ત્યાં રહે અફસોસ શાનો છે ?
 હતી આશા, નિશા ત્યાં : નિરાશામાં ચર્ધ આશા;
 અહો ! હોથે જ હોમ્યું છે બધું ! અફસોસ શાનો છે ?
 હૃદયનું આ હૃદય હીધું ! અરે બાકી ન કે સખ્યું;
 રહ્યા ઉઘણમાં કાંટો, છતાં અફસોસ શાનો છે ?
 અરે, તુજ શોધમાં ગમીમાં ગયો કે દાલ એ દિલબર !
 ગમી તુજ ચાટીમાં ચે છે ! છતાં અફસોસ શાનો છે ?
 ન સાકીને ઘટે કપડો : ત્વને તો શું કઈ ઝોરો ?
 હવે તો હોમવું રહ્યું ! પ્રણયમાં ચોથ શાનો છે ?
 મજ્યુ આપે અને અન્તે રહેશે દિવ્ય લલાલું એ;
 ચક્રનનું કે રૂકનનું એ ! છતાં અફસોસ શાનો છે ?

કુન્ન.

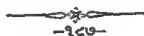

-૧૮૬-

સુરહૃદયને

નવાં શાસ્ત્રો ! નવી વેદો ! નવી ગીતા કલાપીની !
 અહા ! ગુજરાતમાં દહુકે ! અજળ કેકા કલાપીની !
 ફિરક્તા ! આલિયા ! બાપુ ! વહાબ્યાં ખૂનનાં આંસુ !
 નહવાડી ચારને નાહો ! બિરાદર ! સ્નેહના સાધુ !
 સજીવન શાં અસીઝરણો, કયાં ગુજરાતમાં બેઠાં !
 સૂકા વેરાન આ મૂલકે ! ઉગાબ્યાં કલ્પવૃક્ષો શાં !
 મહેદારી ઉઘાવીને, ઉઘાવા શિખબૂં, સાકી !
 બતાવી ઇશ્કની લગ્નૈત, નિગર ચીરી મરઝ વેદી !
 કિતાબો ઇશ્કની વાંચી ! ખુદી ! સાધુ ! લખી દીધી !
 અગર ખારે બિયાબાંગાં ફરી ખ્યાલો કરી કેદી !
 “ ખૂની લલકા ” પિછાનીને, ” ફદીરી હાલ ” માં મહાદયો !
 અગર દરવેશ દિલનો થઇ, નીકર રહી આતશો વાદ્યો !
 અગર મૂશિકલ મુસાફિરીમાં, રહી બેહદ ! લખી ખૂને-
 દીધી કેકા નઝરબક્ષી અજળ આ શહદારીને-
 સનમ ઇશ્કે અનલ હક યા મહોબ્બત યા વફાદારી-
 વફૂદી યા અનલ મહબૂબ અગર દિલદારી સહમનવી !
 રહેમત ખ્યાર યા અહેશાં અખમ ઇશ્કે સહેવાને,
 અહાવૂં શિખબૂં સુદી ! સૂખે ! દિલદાર ખ્યારાંને !
 જખી સુરસ્નેહના મન્ત્રો ! ખખી દિલબરદિલ્લે જાવૂં !
 અજળ ગોહર નિગર દરિયે ! શિખાબૂં ત્હાં રૂખી નહાવૂં !
 બિમારે ઇશ્કની ચારી કરી ! આ સુસ્તકા ! ખાકી !
 લરી પીપો ગમી પીધી ! કરી આતશ હઝમ ભારી !
 અજળ ખારે અખમ સીને ! સૂખે ! અહેમત સહી ગરમી !
 અજળ જેલે રમ્યું ફિસ્મત ! દિલે રહેમત લરી મરતી !
 થયો અંગારનું શુલ યા રહીને ઇશ્ક બુંગારે !
 મુશીબત ખી અગર મુશિહ ! પીડાયો ઇશ્કઆબાદે !

અજળ ખારે ! અજળ બુલે ! અજળ દિલદારી બતલાવી :
 અજળ મઝહબ અગર ઇશ્કે અજળ ચરમે નિગર ભારી !
 અજળ દાતિલ ! છૂરી ઝહૂરી ! સત્યાં “ ઉરની સરાણે ” ત્હે !
 “ નિગરમાં વાગતી સોટી ” ! બતાવી ઇશ્ક આલમને !
 ખૂદો દિલનો દિવાનો યા અજળ “ મનસૂરનો ચેલો ! ”
 નિગર મગરૂર મસ્તાનો ! “ ખુદા સાથે કર્યા ખેલો ! ”
 સૂકા શુલઝારમાં ટહૂકી ! કરીને રાત્યદી વૃષ્ટિ !
 દિલે શુલ ખીલતાં કરવાં રચી દેવી નવી સૃષ્ટિ !
 અહો ! ઇન્સાનનાં ખેાખાં ! કળરમાંથી કર્યા ઉલાં !
 કયામત રોજ યા લાબ્યો ! અગર મુદ્દા કર્યા બેકાં !
 અજળ હાજર જવાબી ખુદ હૃદય સુરના પુકારો એ !
 અગર હરદમ ખૂડી બિરિમલ, ચહક્યો મનસૂર સૂક્ષ્મ એ !
 દિલે દિલ ખાદશાહતની નવી સરકાર રથાપી ત્હે !
 શુલામી ઇશ્કની કાયમ કરે ત્હેને નવાઝી દે !
 લલા મુશિદ ! લલા સાકી ! અજળ અવધૂત ! યા ખાદી !
 લલા એ ઇશ્કના બન્દા ! લલા ઉસ્તાદ એ મુદ્દી !
 લલા બુઝરગ ! બિરાદર એ ! કસાપી ઓઝિયા બાપુ !
 નિગર મસ્તાન આશારી ! નવું-સાચું-જીવન આપ્યું !
 મસ્તાન.

-૧૮૭-

એકરારનામું

હુકમદારની બેહુકમીથી હું હવે લાયકાર છું !
 સુફલેસ દિલ દરવેશ હદી હ હવે બેજાર છું !
 ઇશ્કે શરાબીની મઝા બેવા હવે તૈયાર છું !
 ખર્ચાદે જહાં ખમવા ખરે હરદમ હવે હુશિયાર છું !
 માશૂકની સુરખત ખરે ! કરતાં હવે શીખનાર છું !
 આલમ તણી ખૂરી ખિલાફી હું હવે જીનનાર છું !

બની પહાવરો બન્દો, સનમ ! હૂં બન્દગી કરનાર હૂં !
 શોખીન શરાખીનો ખુમારીને હવે રડનાર હૂં !
 માશૂક તણા જૂદકે રહી આશક સદા છૂપનાર હૂં !
 એ જૂદકની ખુશખો અને લજ્જત સદા ચૂમનાર હૂં !
 ઈરકે અનલ હકે યા પયગામે નૂરને જોનાર હૂં !
 તણ ખેંધમાની ઇમાનથી માશૂકને જૂકનાર હૂં !
 શુલઝારની સડકે પડેલા ખારને ખમનાર હૂં !
 એ શુલ ઉપર આગ્રિન થઈ લેટી સદા ચૂમનાર હૂં !
 નાદાન ને હેવાનની મિજમાનીમાં મળનાર હૂં !
 મિજલસ દિવાનાની શરાખીમાં હવે લગનાર હૂં !
 ઝાંખી યએલા નૂરની હૂં પેરમાં પડનાર હૂં !
 મસ્તાન આબેહૂબ હુરને ! ત્યાં હૂં અંબનાર હૂં !
 સાકી તણા હાથે ભરેલી ખાલી હૂં પીનાર હૂં !
 બહહુઝમીના પરહેઝગારોને ઇજન કરનાર હૂં !
 મીઠી શરાખી ખી ખીમારીને સદા ગાનાર હૂં !
 ગમગીનીની યારી કરી ઉઠાસીને મ્હાનાર હૂં !
 આલમ થકી બાતલ થઈ હૂં દરખતે મ્હડનાર હૂં !
 ખાકી તલાથે એ પરિન્દાને હૂં પારખનાર હૂં !
 યારી કરી ચૂમી લઈ એ સાથ હૂં ઉડનાર હૂં !
 કે શુક આ વાલી સનમ ! તકલીફ હૂં સહેનાર હૂં !
 માની મઝા એ સાથ તાબેદારીમાં ભવનાર હૂં !
 કાબિલ ! કરો સીતમ ! મજર ગરહન ન ઉચકનાર હૂં !
 આબેહુયાતીના ઝરામાં હૂં હવે રૂખનાર હૂં !
 એ સનમ ! તું કર રહમ ! એ રહેમતે ભૂતનાર હૂં !
 હાજત નથી ખીલ હવે આશક હૂં ઇન્તિઝાર હૂં !
 આળાદીખાલી જોઈ છે : ગરબાદીને મ્હાનાર હૂં !
 હેરત ભરી હોનારતે યાહોમ થઈ રમનાર હૂં !
 દિશમત બતાવે ખેલ તે સહેલાઈથી સહેનાર હૂં !

જતો હારીઃ હવે થાયો ! જિગર બેલું થતાં સૂતો !
 નથી કે ચોતથી ખીતો ! સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 સખે ! હું વશને રહ્યો ! બુદ્ધિ ના હવે રહેતો !
 મતાવો રાહ કે સાચો ! સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 જગાવ્યાં ભૂતને મહેં તો ! હવે ના દાઢ વૂં દેતો !
 ગુઝર અન્દર ન હું કરતો ! સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 અધુરા રાહમાં ઉલો ! ટકાતું-ના-ઉડાતું જો !
 હવે રહામું ન કાં જોતો ? સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 દશા મહારી ન કાં જોતો ? દિલે કાં રહેમ ના ધરતો ?
 હઠીકતમાં ન હું જાગતો ? સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 પ્રલોભનમાં ફસાયો છું ? અગર બલિમાં ખપું છું ? જો !
 મગર પોતાપણું ભૂલતાં-સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 નથી આંસુ હવે બેલો ! ઉપાધિમાં પડ્યો રહેતો !
 ઉપાધિથી કરો છૂટો ! સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 મઝા માની પડ્યો હું તો ! પ્રણયના પન્થમાં ધૂમ્યો !
 મગર ભાલો મહને લોક્યો ! સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !
 વહે છે ખૂનની નીકો ! નશાના કેશમાં સૂતો !
 જિગર મસ્તાન દર્દી જો ! સખે ! ભૂલો પડ્યો હું તો !

મસ્તાન.

-૧૮૬-

અહો ! દિલખર પરેશાની !

અયે ! દિલખર ! દિવાનાએ જખમ ખમવા કરી ચારી !
 ઉલો મેદાનમાં પ્યારી ! જિગરમાં દે જખમ ઠારી !
 કલેજું કતલ કર કાં ના ? ન ખંજર લોકતી સીને ?
 ખુશીથી દાવ ખેલી લે ! અગર માથુક ! જલાવી દે
 લગાવી લાત યા ઝાડુ, દિવાનાને તિરસ્કારી-
 શરાબે જામ ટાળીને ચલાવી લે હુકમદારી !

તમન્ના તોર તુમાખી ! દિવાના ઇશ્કરંગીની-
 ઘટે પરવા ન યા ચારી ! સુલાયમ દોસ્તદારીની !
 દિવાની અન્બુમનમાં તો નથી લિખુંત ! નથી લ્હાણું !
 ઝહેરી ખાર ! યા ઇશ્કે શરાખીનું સદા ખ્યાલું !
 નથી નથી રાસ્ત અય ખ્યારી ! દિવાના દોસ્તની ચારી !
 નવાખી હસ્ત ના લાપે ! ચતીમ ચારેથી શૂં ચારી ?
 નથી નથી સાદાખી મ્હારે ! નથી દોલત ! ઝમીં ભારે !
 પગારી નોકરી મ્હારે ! ગરીબીની ગરઝ સારે !
 જવા દે ચાર ! દિલદારી ! નથી પૂરતી વફાદારી !
 હઝમ કર હિઝમમાં ખ્યારી ! નફ્ટથી રી કરી ચારી ?
 ઠગાવા છે ખુશી મ્હારી ! નથી ઠગનાર તું ખ્યારી !
 જિગરની ચાહૂં હૂં ચારી ! જિગરથી થાય તું ન્યારી !
 નવું નવું નૂર ભરતી થા ! નવું ભરી જામ પીતી થા !
 મગર ભરી જામ પાતી થા ! અગર ચારી વિસારી જા !
 અહો ! તબિયત બિમારીમાં ! શરાખીની ખુમારી છે !
 અગર ગમગીન છું ભારી ! મગર એ ચહેનચાહી છે !
 સુસાફિરને સુખારક છે ! સુસાફિરી આકરી ભરી !
 નભે ના રાહદારીમાં ! અધુરી હોય તેચારી !
 અજબ આ રાહ, એ ચારે ! સુખારક હો ! મ્હને ખ્યારે !
 સુખારક હો શુમાનીને ! ન કાબો રાહ જે ન્યારે !
 નથી નથી દરિફદરિયામાં ! મ્હડી ભરતી ઉતરવાની-
 જિગર મસ્તાન મિસ્કીનના સમુદ્રે શાન્ત થાવાની !
 મગર અફમોલ ! અબારી ! અગર ગમખવાર ! લાચારી !
 જિગર મસ્તાન મસ્તાની ! અહો ! દિલખર પરેશાની !

—૧૬૦—

રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !

સ્નેહી કહૂં કે શું કહૂં ? પૂરેપૂરું સૂઝતું નથી !
 આખું અરે ! શી ઉપમા ? તે જિગરને જડતું નથી !
 લેખિની લીધી હાથમાં લખવા કશું ગમતું નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આજેખું શું ? રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !
 રડનાર શોધું છું : અરે ! રડનાર કો મળતું નથી !
 રડનારનાં આંસુ, અરે ! કોઈ અહીં લૂછતું નથી !
 ત્હારે હવે કરવું ય શું ? ઉપાય કેં જડતો નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આજેખું શું ? રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !
 સ્મૃતિ આવતી બહાલી તણી : પણ સ્વાસ્થ્ય કેં મળતું નથી !
 હૃદયે કશું-કેં થાય છે : પણ તે ય રુઢમળતું નથી !
 રાયો ઘણું : હજી રોઉં છું : તોપણ રડ્યું ગણતો નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આજેખું શું ? રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !
 જીવું ? મરું ? કે શું કરું ? રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !
 ખીરજ ઘણી રાખું : અરે ! પણ રોઈ રહેવાતું નથી !
 એથી અધિક તો શું ? અરે ! આરામ કેં મળતો નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આજેખું શું ? રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !
 લોકો કહે તહેવાર છે ? હું ચે કહૂં ? તહેવાર છે ?
 લોકો કહે આનન્દ ! મ્હારે આંસુથી બહેવાર છે !
 લોકો કહે તે લોકને અરતું : મ્હને રુચતો નથી !
 અન્તઃસ્થિતિ આજેખું શું ? રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !
 બુલું, અરે ! સૌ ભાન ! પણ એ બહાલ વિસરતું નથી !
 ગુમાવું હું સૌ જ્ઞાન ! પણ એ બહાલ વિસરવું નથી !
 ગુમાવીને સૌ માન ! થઈ હેવાન ક્યમ ભમતો નથી ?
 અન્તઃસ્થિતિ આજેખું શું ? રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !

અક્ષોસ કરવો કચ્છાં જઈ? અહીં કોઈ સાંભળતું નથી !
 કે કોસ થોડા દૂર સાંભળનાર : અહીં વસતું નથી !
 સન્દેશ આપું શી રીતે ? હક એ મ્હને મળતો નથી !
 અન્તાઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્દ પલ્લ પડતો નથી !

*

*

*

*

મહાં બાંધીને દે માર ! પ્રાણાધાર ! સ્હમભત્તું નથી !
 આભાર પારાવાર ! બીજું પ્રેમમાં હોતું નથી !
 આશ્ચર્ય કે વિચાર, બહાલી ! પ્રેમીઓ જડ તો નથી !
 અન્તાઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્દ પલ્લ પડતો નથી !
 છે પ્રેમમાં આધીનતા : એ સૂત્ર અખ્ય : નવું નથી !
 જો પ્રેમ શીખું પૂર્ણ તો બીજું કશું શીખવું નથી !
 એ પ્રેમપ્રભુ ! દે ક્ષેમ ! આશિષ અન્ય કેં મ્હાતો નથી !
 અન્તાઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્દ પલ્લ પડતો નથી !
 એવા મળે જો સ્નેહની તો દેવની પરવા નથી !
 છે દેવનો પણ દેવ એ મુજ સ્નેહ : શી પરવા પછી ?
 છે ધર્મનો પણ ધર્મ ! સ્હેજે મર્મ પર્ણ મળતો નથી !
 અન્તાઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્દ પલ્લ પડતો નથી !
 ચહાવું અને સ્હેવું ! મહા એ મન્ત્ર : પણ સ્હેવું નથી !
 એ જ બને તો તો પછી કેં અન્ય તપ તપવું નથી !
 દે સ્વર્ગનું પણ સ્વર્ગ એ મુજ ધર્મ : વિસરતો નથી !
 અન્તાઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્દ પલ્લ પડતો નથી !
 શાને ધર્મ હૂં આશ ? થાઉં નિરાશ ! રે ! બનતું નથી !
 અજાતું હૃદય આ છે છતાં પરિપૂર્ણ એ દ્રવતું નથી !
 એ પ્રેમપ્રભુ ! તુજ ધ્યાન : ઉરે અન્ય કેં ધરતો નથી !
 અન્તાઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્દ પલ્લ પડતો નથી !
 મુજ પન્યમાં પડનાર પારાવાર ! પણ સસ્તું નથી !
 અધ્ધલ ગુમાવી દિલ બાળે : તોય કેં વળતું નથી !
 મજ બહાર અશુધાર ! અન્ય ઉપાય કેં ટકતો નથી !
 અન્તાઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્દ પલ્લ પડતો નથી !

રડતા સખાને શું કહ્યું ? રડતાં પૂરું શિખબૂં નથી !

ઉપકાર વાર હઝાર ! પણ સમ્પૂર્ણ આવડતું નથી !

અથુ ! અથુપૂરથી મસ્તાન કેં ડરતો નથી !

અન્તઃસ્થિતિ આળેખું શું ? રે ! હર્ફ પણ પડતો નથી !

મસ્તાન.

-૧૮૧-

નિગર મસ્તાન ! કીસ્તી છોડ !

દિવાના ઇશકદરિયાની, “અજબ ફિલસુફી મસ્તીની”
મળી ખાલી પીધી છે : હા ! હઝમ કરવા “પરસ્તી”ની !

“મીઠા મઝે રિખાવાનો,” કખૂલ મંબૂર છે “હાવો” !

ગિરાદર-યાર ખારાનો, અજબ પયગામ એ આંગ્યો !

વધાવું છું : ઉપાસું છું : સદા આંસુ વહાવું છું !

સુઆફિરી આકરી ધારી, મીંચી અશમે ય આલું છું !

કદમ ભરવાની ગમ છે ના : મગર ભરવા ચાહું છું છું !

અગમ છે ગમ, અને આ દિલ ! રડે ખુલખુલ આહીં : એ શું ?

કહીં ડર દેખતું દિલ આ ? નિગર અશમે ય જોઈ છું

સુઆફિર વાધતો ના તો, હશે ગેળી ફરેળી શું ?

ગધા યે દગ-પાણીના મિલાવટ માલ પરખું ના !

કલાલોની ફરેળીમાં બૂલીને ના ફસાનો યા !

“દિવાની અન્બુગન”માં અહિં ઘણા મળતા નતીજ હા !

લક્ષા એ દેખતા વતતા ! મગર અશમે-નિગરથી ના !

દગાખોરી ગધા કરતા : અગર અલિમ ગિરાદર તો !

લક્ષા ! એ ઇશક ખૂતો ? ના ! મગર, શયતાન છે એ તો !

મર્યા મહમ કદમ છે આ-દિવાના મસ્ત ફિદ્વીજો !

પુઆફિર છેક ના થાક્યો : મગર છે એ અસર હજી યે !

ધી પિછાનતો પૂરો હજી દાડ દિવાનો આ !

‘શિરાઝી નવમ પીવાને’ છતાં તૈયાર થાવું કાં ?

અહીં છે લોક બેરંગી ! સળળ ધસ્તો વફાદારી !
 ગુલામી ઇશ્કની કરવા, ચઢૂં “ગુલબો”ની હૂં “ચારી” !
 સનમ-દિલબર ચઢૂં છું તો દિલારે ઇશ્ક છે કપ્હારે ?
 બતાવી દે ! કહી દે ! યા રૂહે ગુલ ચૂમશે કપ્હારે ?
 કહીં છે ગુલ ? રહે ખુલખુલ ! પીઝાતૂં ઇશ્ક-આબરે !
 ગુલામી શહેનશાહીની નઝરબક્ષી થશે કપ્હારે ?
 મગર ગુલ કપ્હાં ? અજળ ગુલ કપ્હાં ? ચૂમે ખુલખુલ ભરી ચક્ષમાં !
 તલાશે ખાર પછુ ના ! ત્યાં અજળ ગોહર મળે એ કપ્હાં ?
 સનમ મહતાબ દિલબર છે ! અગર હકદાર માયૂક છે !
 સુનાસિખ છે : અનલ-હક યા અનલ-મહબૂબ : રહમતયે !
 પીઘૂં લાઝિમ વિના માયૂક ? સુનાસિખ છે મહેને એ ના !
 મળી તાલિમ હકીકીની ! રૂબી-દિલ-ઇશ્ક-દરિયે ના !
 ચક્રિન-ઇતબાર ખુદ પર ના ! મગર નામે સનમ ! અલ્લાહ !
 જિગર મસ્તાન ! કીસ્તી છોડ ! બિસમિલ્લાહ ! ફેના ફિલ્લાહ !

મસ્તાન -

-૧૮૨-

ચિ. ચમનની ગઝલ

ચમન ! તુજ દિલચમન ખિલશે ! સનમ ! રહેમત ભરી દેને !
 ચમન ! તુજ દિલચમન ખિલવી, શુલો ચક્ષમે ચૂમી લેને !
 ચમન ! ઇશ્કે શરાબી પી : બિચદર સર્વને પાને !
 ચમન ! અછલ ગુલાવીને જિગરને જૂકતો થાને !
 ચમન ! તુજ જિન્દગી જામે કદર ગુલની કરી લેને !
 ચમન ! એ ગુલ તણી ખુશબો અજળ ! દિલમાં ભરી દેને
 ચમન ! અન્નુમને જઈને હકીકી નૂર પૂર હૈયે !
 ચમન ! મસ્તાન સુન્નીથી અજળ ફિલ્સુફી એ ભરી લે !

અમન ! ધરકે બૂતો ચૂંચી, બિરાદર ! ધરકને ગાળે !

અમન ! એ રાહમાં હરદમ ટપકતા બિગરે બાળે !

અમન ! છે છેક ગભરૂ તું : સુસાફિરી આ મુબારક હો !

અમન ! આંસુ તણી તાલિમ અવલ આખિર પરિચિત હો !

અમન ! બન્દો બની આલમ તણી સેવા કબૂલી લે !

અમન ! શીખે ફરેબી ના ! ફહે કૌવલ ટકાવી દે !

અમન ! મ્હાળે દુવાઓને ! દવાને મારળે લાતો !

અમન ! તુજ ઉપરે ઉતરે : દુવાગીરની દુવાઓ બે !

અમન ! દિલનો દુલો થાળે ! દયાલુ દોસ્તને મ્હાળે !

અમન ! ઔદાર્યના પાઠો જહાંમાં શીખતો થાળે !

અમન આલમ વિષે સમ્પી સદા આનન્દમાં રહેળે !

અમન ! ભૂંડી જળાંઓથી સદા પરહેઝ તું થાળે !

અમન ! તુજ લાઇજેનોને સદા સન્તોષ બે આપે !

અમન ! તો રહમદિલથી એ સનમ અમીની નઝર નાંખે !

અમન ! તુજ ધરકી લગ્ગોથી ખરે ! મિજમાન બહુ રાહ !

અમન ! હમદર્દીના ફકરા કદો મિજબાનીમાં બારી !

અમન ! મ્હાદો નથી : ત્હારો, ખુદા ! તું ખચૂરિયત મ્હાળે !

અમન ! માદર વગરનો છે ! બલાઓ દૂર તું કરળે !

અમન ! આળે યયાં ત્હારે વરસ બે પાંચ પૂરાં પે !

અમન ! આ સાલગીરીની ગઝલ-બેતો વધાવી લે !

અમન ! શિખો ચરાબોની ખુમારીમાં ગઝલ ગાવા !

અમન ! ગમખવાર મિસ્કીન થા ! ચહે મસ્તાન આ બાવા

પશ્ચાત્તાપ

ઝો સ્નેહપૂર્ણ પ્રભો ! હૃદયથી પ્રાર્થના તારી કરું :
 રે ! અશ્રુરેલ વહાવી નેત્રે, સ્નેહ તારો હું રમડું !
 છું ઉક નાકરમાન ને નાપાક ગન્ધો તારો :
 હું સ્નેહહીનો ને ગુન્હાનો છું ભરેલો શંકરો !
 તારી કૃપા, તારી દયા, તારી અગ્નીની તે નજર :
 તેનો કર્યો ઉપયોગ ખોટો, મહેં પ્રભો ! તું માફ કર !
 તેં જે કૃપા કરીને દીધું, તે તે ગુમાવ્યું મહેં બધું :
 નાદાન મહેં તારૂં દીધેલું, ધૂળમાં લેળી દીધું !
 નાદાનિયત, હેવાનિયત, શયૂતાનિયત મહારી બધી,
 ઝો સ્નેહપૂર્ણ પ્રભો ! ક્ષમા કર, દીન યારૂં ફરી ફરી !
 તેં જે પ્રવાહ મહીં મ્હને પ્રેર્યો સદા એ પ્રેમથી,
 તેં જે પરીક્ષણમાં મ્હને મૂક્યો કસાવા મોહથી-
 તે તે પરીક્ષણમાં કદિ ઉત્તીર્ણ ના ના હું થયો :
 કારણ અરે ! પણ સ્પષ્ટ છે : હાથો પ્રવાહ જ મહેં ગ્રહ્યો !
 ઇન્સાફ ના માગી શકું : કરુણા જ તારી હું ચહું :
 કરુણા કરીને, હે પ્રભો ! જીવાડ તારો દાસ તું !
 સૌન્દર્ય તેં બદ્યું મ્હને, સૌન્દર્યની મૂર્તિ ખરી :
 ને એ જ સૌન્દર્ય મહા સૌન્દર્યની જાંખી થતી !
 હિ સ્નેહનાં શાસ્ત્રો મહીં, છાપેલ મોટા અક્ષરે :
 " ઉપયોગ તેનો એ જ કે, પૂજન અને ચોપણ પ્રીતે !
 " જો સ્નેહથી એ પૂજશો, જો પ્રેમથી એ ચોપશો,
 " તો સ્નેહનો સ્વામી સદા, સ્નેહી તહમે સન્તોષશો !
 " એ નૂરના જ પ્રભાવથી, આન્તર તહમે ઊકેલશો :
 " ત્હાં-હૃદયરાજ્ય મહીં, તહમે દેવી જ સહિ દેખશો !
 " એ માનવી-સહિ નહીં ! એ દેવની સહિ ખરી :
 " જ્યાં દેવનો પણ દેવ સેવા સ્નેહની મ્હાતો નહી !

“સૌન્દર્યની ઝાંખી કરી જો સ્નેહની સેવા કરે,
 “તો સ્નેહરવર્ગ મહીં, અહો ! સ્નેહીજ દાખિલ થાય છે !”
 હું ચરમહીન ભૂંચો, છતાં નાદાનિયત મહેં તો કરી :
 ના સ્નેહનાં શાસ્ત્રો મહેને ઉકલ્યાં જરા એ હૃદયથી !
 તું માફ કર ! તું માફ કર ! દિલદાર ! ત્હારો દાસ હું :
 ભૂલી જુનું, જીવી નવું, પાચે સદા પકનાર હું !
 સેવા સદાચે સ્નેહની હાવાં, સુખિ ! કરનાર હું :
 હું સ્નેહ પારાવારમાં મૃત્યુ સુખે મ્હાનાર હું !
 હાવાં મહેને અલિલાય છે, સ્નેહે મદા જીવવા તથો :
 આ ખાદ્ય નેત્ર મીઠાવ, પ્રભુ ! અન્તરની આંખ્ય લિધાડ તું !
 વ્યવહારની ખીલાફી ને જીવિજ મ્હારી ખાળ તું :
 નિજપણ હરી મ્હારું, પ્રેલો ! દાસત્વ, દેવી શિખાવ તું !
 વેવિધ્ય વાહિની વૃત્તિઓ જો, પ્રેર તે સહુ એકમાં :
 ઓ સ્નેહસાગર ! શિખવ સુજને જીવવું તું સ્નેહમાં !
 મણિબાઈ.

-૧૯૪-

પિતા ! કીસ્તી ત્હને સોંપું !

સગાઓ ! સ્નેહીઓ ખ્યારાં ! અને શુભચિન્તકો બહાલાં !
 સહુ સુજ હિત વામ્બો છો, મગર આ રાહ જુદા ઠાં ?
 હઝારો લોભનોમાંથી વિમુખ રૂહેવું ન રહેવું છે :
 જિગર છે છેક ગલફ આ ! ન સ્હમજો એય એમાં છે ?
 પડું છું પાયમાલીમાં ? ફૂળું છું દુઃખને દરિયે ?
 અગર કે માર્ગ લાધે છે ? ન સ્હમજાતું મહેને કેં ચે !
 હશે પગ પાપમાં પડતો, અરે ! રે ! પુણ્યને નામે ?
 જિગરમાં ખાર લોંકારો, અગર એ ચૂમશે સુલને ?
 હશે આ માર્ગમાં ગેળી ફરેળી, કેં ધૂપેલી શું ?
 અરે ! રે ! મોહની જાળો, હશે ત્હાં પાથરેલી શું ?

જિગર આ કેમ ગણસતું ? અગર ખાલી હરે ? બહાણું !
 અગર જે ખાર ત્હાં છૂપ્યા, હરાવે ગુલને ચૂમતાં ?
 હરે ગુલ વસ્તુમાં કે ના, ન લે-ની છે પ્રતીતિ, હા !
 અરે ! એ ખ્યાલમાં જળું છું, પ્રણો ! તું એક છે બેલી !
 પિતા ! કીસ્તી ત્હને સોંપું : તરવે કે રૂબાવે તું :
 થહે તો ગમગીની દેજે, અગર શાન્તિ ભરી દેજે !
 સદાનો બેવફા બન્દો, રહમથી તું ઉમારી લે !
 પ્રણો ! કીસ્તી ગુલામોની, રૂબાવી યા તરાવી દે !

મજિભાઈ.

-૧૬૫-

ફરી ગાતું સુણું બુલબુલ !

અહા ! હમદર્દ ને ભોળું હતું થેલું પૂરું બુલબુલ !
 નથે અકચૂર ઉલ્કાતના રસીલું પ્રેમીલું બુલબુલ !
 શરાબે ઇશકનાં જાગે ભરી પાતું અને પીતું :
 અહા ! શી મસ્ત હાલતમાં ખુમારી ઇશકની ગાતું !
 “ શરાબે ઇશકમાં રૂળી થવું મિટ્ટી શરાબીમાં :
 “ જીવરત છે ન જન્મતની : ખડું બેહિસ્ત મહોખ્ખતમાં
 “ મહોખ્ખતની બિમારી એ હયાતીની હયાતી છે : ”
 રૂબાયત ઇશકની ગાતું હમાઈ પ્રેમીલું બુલબુલ !
 સુરખ લાલી શરાબોની જિગર હમદર્દમાં ભરતું :
 દિવાની એજુમનમાં એ હતું ભર મસ્ત શું બુલબુલ !
 “ ત્હાં-હૃદય-માં પાતા હળાહળ ઝહરની ખ્યાલી !
 “ એ માનવી-ગયું બુલબુલ ! ગયું દિલ કૂમળું ફટકી !
 “ જ્હાં દેવનો એ દિનથી, અરેરે ! આલિયું બુલબુલ !

ગળૂં બેસી ગયું ! મસ્તી ઉડી ગઈ ! હા ! અધી નૂની !
 દિવાનાની દિવાનગીમાં શુરૂ થઈ દાનિયત ખૂરી ની
 અહા ! એ રાત ને દિવસો !—નહીં ! સ્વર્ગીય જીવન એ !
 ન આંખે આંસુ પણ માતું જહીં એ યાદ આવે છે !
 અરે ! શુલ્કાર જીવનનો સૂકાતાં વાર ના લાગી ! ?
 જિગર લડકે બળે છે આ ! શું આશા કાંઈ ના બાકી ?
 મગર, હૂમા ઉડે સર પર ! જિગર ! ડર છે નહીં બિલકુલ !
 પૂરે આશા ! અબજબ સ્વરઃ ફરી ગાતું સુણું જીલજીલ !

મધિભાઈ.

—૧૮૬—

પાનાભિક્ષા

આ ખવાબ—નશો મઝનો ઉતરી ગયો પરવશદિગાર !
 હવે શરાબ જલ્દનો લર જામ સાકી ! તું લગાર. આ.
 આ ફિલ સૂરે, મૂજે, પડે કંઈ કેફના ઉતારથી;
 બેચેની બ્યાપી અંગમાં, જિગર જલે અંગારથી. આ.
 જામેલ મસ્તી ઇશકથી, નામે હવે તેનું નથી;
 આતશ લલુકો હોલવાયો, ખાક પણ ચુપટી નથી. આ.
 ‘જામે—અનલહક’ તું હવે સાકી ! મને પાળે લલા !
 અદ્વૈતાના નશા મહી ખવાહિય વરલ તણી અલ્લાહ ! આ.
 પુદાના ખૂનનો ફિદવી પુરીથી જામ પી જાશે.
 જિગરની જ્યોત આ જગતી શરાબી—સ્નેહથી યાશે. આ.

રસિક.

-૧૬૭-

રોતી આંખ

કરીને આંખ રાતી આ અહીં હું આજ બેઠો છું !
 અરે ! હું આજ રોતો છું ! કહોને કોણ લેતો છું ?
 જગત છે કે અરે ! દરિયો ? અહીં હું એકલો છું હા !
 ઘડી ઘડી યાદ આવે છે, જિગરમાં કે હલાવે છે !
 ઘટાડીને ઘણી પર્વા, ભયી ખડાંયો ચલાવી છે !
 અને છે આયનો સ્ફુરે, કહોને કોણ ભુલે છે ?
 પળે પળ ડોઢીઆં કરતો, ફરી ફરી આજ રોતો છું !
 છતાં ના કોઈએ જો તું ! અરેરે ! બેરહમ દુનિયા !
 ભુલે કે ના રૂવે દુનિયા, ન પર્વા રાખતો હું છું !
 મળી છે આંખ રોવાને : અને આલમ જણાવાને !
 છતાં ના પૂર બેઠું હા ! ઘડી ઘડી ચૂપ થાગું છું !
 ફરી ફરી આમ જોગું છું ! અને રોતા સહુ જોગું !
 ઉપર બેઠા મહુ મહોટા, અરેરે ! તેય રોતા છે !
 પરંતુ આજ બોલે ના, ઉપરથી જોઈ રોતા એ !
 ઉપાડયો પેર ધીમેથી, હલ ગોઠયો રહે કે ના ?
 હલ રાહ જોગું છું થોડી, ફરી બીજો ઉડાવાને !
 પછી હું જોગું છું ઉભો, અને દુનિયા-કરે શું ? શું ?
 અરે આ નામની દુનિયા, બિચારાંને સલાવે છે !
 બિચારી આંખડી રાતી સદા રહેલી હવે તાજી,
 રડીને તીલજુ તે આગે નવા નૂરે ભરૂં ખાણી !
 અહોહો ! આંખ ઘણી આ, બહુ સીની અરે લીની !
 રહે તું રોજ એની એ, સનમ યાદી તુંમાં કેઈ !

દિલ્લચમન.

-૧૯૮-

ખેદરકાર

રખે ! દરકાર દુનિયાની કદી કરતો;
અરે ! એ બેવકુફીમાં રખે ! પડતો;
વસે અછેલ તણા દુશ્મન બધા ચે ત્યાં
ગણે દાના દિવાના એક સરખા ત્યાં.

જગત રાજ, ન રાજ હોય ત્હારે શું ?
કંઈર ખુજે, ન ખુજે ત્હોય, ત્હારે શું ?
ગધા પચ્ચીસી, કહીને કો હસી કહાડે;
તું ચે હમજે, કરંતી છાંયડી આવે.

હુથે આલમ મહી એહ્સાન દોષનો ?-
અદા કરવી કરજ જે ધર્મ સમ માનો;
સર્ગા બહાલાં અને વળી પ્રિયની પુતળી-
પરતી ખુદ ગરજ કાજે કરે ત્હારી.

જવા દેને, જવા દે એ લલુતા એ;
ખુદા ખાલેકની પરવા કયા ત્હારે ? !
ખલક ખુદ ખેલને કાજે કર્યું પેદા,
હસે શરબા અને કઈ મૂય જે મરતા.

પુશામદ ખુદ ખુદાને એ મીડી લાગે,
કરે ના બન્દગી, દોઝક મહી નાંખે;
અરે ! દાક્કિ અગદ ગફકાર એ શાનો ?
લલે કાદિર, નહિ આદિલ કહેવાનો.

ઉડી એ ફિતમુફી સાથે મગજ દો'ખે;
વલોબ્યે વારિ માખણ શું તરી આવે ?
ન સમજે ને, ન સમજાયે-તણ દેને;
તુમાં અને, સગીમાં તું, મચી રહેને.

અમીરી દે ફદીરી હોય, ત્હારે શું ?
ખદા દિલદાર દે ફરખાન, ત્હારે શું ?
ખુદા હોયે, ન હોયે ત્હોય, ત્હારે શું ?
નિખનન્દે સદા મસ્તાન રહેજે તું.

કરીમ મદમદ.

-૧૯૯-

વિધાતાને

ઉડતો આજ સુધી જે
ગરૂડ-આશા તણી પાંખે
અને જે કલ્પના પ્રેર્યો,
વિચરતો સર્વ બ્રહ્માંડ;

ફરતો બેફિકર સઘળે
કરતો સાદ્ગળી કાલે,
શુભાવી આજ તે બેઠો,
મટી સાહેબ થયો બંદો !

અહા ! જે કીર્તિનાં મોળાં
ઉછળતાં કલ્પના દરિયે,
વિશમ્યાં સહ ઘડી ભરમાં-
વિધાતા ! આમ શીક કીધું ? !

કરીમ મહમદ.

-૨૦૦-

બેહ્યા દિલબરને

ચક્રયું બ્રહ્માંડ ચક્રોળે : જિગરમાં આગ વરસે છે !
સિતામગર કાળબંદ દેલે : જિગરમાં આગ વરસે છે !
બલે લટો, બલે ફટો, રિકાધને કરી નાબૂદ,
કરો દર શુભ રેલાવો : જિગરમાં આગ વરસે છે !
કસમ છે રહેમ ના લાવો : મરેલાને બલે મારો :
સમારે મોજ મરવામાં : જિગરમાં આગ વરસે છે !

નથી એ જિન્દગી સાચી, નથી જે જિન્દગી મીઠી :
જીવે તે સૌ મુવા જેવા : જિગરમાં આગ વરસે છે !

નથી કંઈ ફિક્ક મરવાની : નથી મરવું કહો કેને ?
લહું મરવું સદા માટે : જિગરમાં આગ વરસે છે !

જીવીને આક્રતો વેઠી : હઝારો લ્યાનતો લીધી !
કરી છે એ કમાઈ કે, જિગરમાં આગ સળગે છે !

બનો ઝાલિમ : બનો કાતિલ : ઝહર સિંચો રંગેરંગમાં !
મરે મારે બધી આલમ : જિગરમાં આગ વરસે છે !

દગાખાજ કરી આજે, બનો રાજી લલે પાજી !
કયામત લાવશે કાજી : જિગરમાં આગ વરસે છે !

કયામતના દિવસ માટે કરો કેના કરો પરવા :
હુમારો ખ્યાલ એક જ છે : જિગરમાં આગ વરસે છે !

જગત્ ઇન્સાફનો તખ્તો કસોટી છેવટે કરશે :
હમે એ રાહ પર ખેઠા : જિગરમાં આગ વરસે છે !

લલાઈ કે છુરાઈનો, નથી કંઈ ખ્યાલ આજે તો :
દિવસ એ આવતાં જોશો : જિગરમાં આગ વરસે છે !

જલાવી તનખદન સોલા વહેશે ખાર દુનિયાને,
મિલાવી ખાક સારીથી, જિગરમાં આગ વરસે છે !

સદાના ખાક તોયે આ ખુદાના પાક ખંદા છે :
કદિ અંધા નહીં જોયે : જિગરમાં આગ વરસે છે !

• લગાવો ઝેરની કુંડો : જગાવો આગના સોલા :
• પછી પોકારજો આખર : 'જિગરમાં આગ વરસે છે' !

સનમની શોધ

અમે અલમસ્ત આનંદ ! સનમને શોધતા ફરીએ;
સ્વછંદે મા'લીએ ત્યાં ત્યાં ! ડચબ્યા ના કદી ડરીએ.

મહિરા ધરકને ફગે બની રાગી થશું રાજ;
અમારા જાનમાલોની ! થતી છે આથી હરોજ !

પડી ના પ્રાણ કે પરની ! અણુ પરવા સનમ ખાખી;
લહેને જખ મારે છે ! પુંઠે દુનિયા અરે આખી.

અમીરો શા અમીનો કે ! લહે હો મહાત્મા મોટા;
લહે કવિ દેવિદો સજ્જન ! અમારે મન બધા ખોટા.

પરમહંસ-ખાલયોગિ કે-લહે મુઠ્ઠાં લહે કાજ;
મહત્ત જ્ઞાની ગણાતા તે અમારે મન મુજા ભાજ.

સનમતા માર્ગમાં કાંટા લહે ખોતી જખી આલમ;
ઉઠ્ઠ'વી આફતો અમને જવાની જુકિયો માલમ.

ક્ષણ અપવાદ આલમનો સનમ સંગે અમ્યુતાનંદ;
કથિર લોભે કનક લાગી ! તણશું ના સનમ સંગંધ.

સનમતા સુવચી બાંધ્યા ! અમારા પ્રાધુત'તુન્નો;
અણુરકતે લખેલું છે ! ઉદેલી ને જિગર લેશો.

તપાસી મૂળ તત્ત્વોને ! ઇશકના રાહે ઉતરજો;
અમારા વાદે વા'નારા ! વગર અમજ્યે રહી રેજો.

મગરૂર માશૂકને

હમોને નેહ જે લાગ્યો બુલાશે કેમ તે કાતિલ ?
 જડયું જે પ્રેમનું બંધન છુટાશે કેમ તે કાતિલ ?
 હમે નિજ પ્રેમીને માટે હમારી જાન પણ દેશું,
 ક્યોં એ કદ દિલ માંહે મુકાશે કેમ તે કાતિલ ?
 હમે શયદા થયા જેના સદા એ નામને જપતા,
 સખાયું નામ જે દિલ પર બુસાશે કેમ તે કાતિલ ?
 હમારી હુસ્નની રાખી બુદ્ધિ ખુદ કરી પેદા,
 ક્યોં જે અખમ દિલ પર છે, રૂઆશે કેમ તે કાતિલ ?
 નહીં વળશે તમારું કંઈ કદી લાગ્યો યતન કરશે,
 વચન દઈ આરને મિથ્યા કરાશે કેમ તે કાતિલ ?
 ભલે મારો ભલે કાપો કરો આ નિરમના દુકલ,
 અપાયું દિલ જે બીજાને અપાશે કેમ તે કાતિલ ?
 નહીં ફરશે નહીં ફરશે હમારું દિલ નહીં ફરશે,
 પડેલા પાણીથી ઉંચે ચઢાશે કેમ તે કાતિલ ?
 નહીં જો બોલવા દેશે ન બોલીશું હમે કોલી,
 સળગતી આગ જે દિવમા ખુઆશે કેમ તે કાતિલ ?
 નહીં મારો મરેલાને, ખુદાની પહીક કંઈ રાખો,
 હવે આ અખરી આશકથી ઉઠાશે કેમ તે કાતિલ ?

-૨૦૩-

તરુણા તરલાનું પ્રેમગાન

આ પ્રેમ એવી વસ્તુ છે જે સ્વાર્થને નથી માન
લક્ષણ તથા જનમાનને પણ તે કદા ન પિછાનત
જો જો પતંગ બળી મરે હીપક પર નિઃસ્વાર્થ
ને પ્રાણુ અર્પે છે ચકોરો ચન્દ્ર પર નહિ સ્વાર્થ
હે પ્રાણુવલ્લભ ! પ્રેમદા આ પ્રેમની છે લોગિની;
તે ઇચ્છતી ના વેલવેને પ્રેમની છે ચોગિની.

મમ નેત્ર આ આતુર રહે છે તવ વદનના દર્શન
ને ઇચ્છતું આ હૃદય નિશ્ચિન તવ તનૂના સ્પર્શન
સૌભાગ્યહેતો ! જીવના આધાર ! સત્વર આવને;
તું રનેહજલ સિંચન કરી આ વિરહવલ્લિ શમાવાન

નારાયણુ વિસનજી ઠ

-૨૦૪-

આદમી

શક્તિ પોતાની ઘણે વરસે પિછાને આદમી,
થાય મરત વડાઈમાં મિથ્યાભિમાને આદમી.
સેંકડોમાંથી દિસે સૌજન્ય સાચું કોઈમાં,
ના મળે એવા વખતે કે દુકાને આદમી.
કોઈ આજસ મોજમાં પડિ વ્યર્થ જીવતરને ખુર
ઉચ્ચ કરે કોઈ પહોંચે ઉચ્ચ સ્થાને આદમી.
પારખું ન પડે પૂરું મળતાં વહે જો જીંદગી,
કામ પડતાં સઘ આદમીને પિછાને આદમી.
છે ન એકે વસ્તુની સ્થિરતા હમેશ તગી અહીં,
પામી ધન અધિકાર ફોક દૂલે ગુમાને આદમી.

વિશ્વ દુઃખ દરિયા વિકટ તોફાનમાં ફૂંચતો ખરો,
સ્થાન પામે સર્વમાં પ્રભુપ્રેમપાને આદમી.

લક્ષિત કરવા જાય લાવે લક્ષિતસ્થાને આદમી,
દુષ્ટ ત્યાંથી તેમના ચોરે ઉપાને આદમી.

ના ઘટે ઐશ્વર્ય પ્રભુનું કે વધે રતી એક પણ,
સ્વાર્થ પોતાનોજ સાધે ધર્મધ્યાને આદમી.

શક્તિઓ ખળવાન વિજળી આદીને તાણે કરી,
ઉન્નતિ પ્રતિદિન પામે બુદ્ધિ જ્ઞાને આદમી.

જીવ લોકતા કર્મનો પણ દેહ માટીમાં મળે,
ના હીઠો સ્વર્ગે જતો ચ્હિને વિમાને આદમી.

ખાલતાં પહેલાં વિચારી વચન સત્ય વહો સદા,
તીર છૂટે કે ન ખેંચી શકે કમાને આદમી.

નનાખીયાં રસુલખીયાં.

-૨૦૫-

નિર્દોષ ખાળ

અરે ઝો ! ખાળ ખાળુડા ! બહિર ને અન્તરે રૂડા !
ફરે તું ગેલ કરતો રે ! ઉરે આનન્દ ધરતો રે !

સ્વ-પરનો ભેદ નહીં તારે ! કંઈ નહીં જોઈએ તારે !
ગમે ત્યાં જઈ ગમે ત્યાં રહે ! નથી કેં લાન છું ક્યાં રે !

વડીલો જે રથજો નિન્દે જઈ તું ત્યાંય પણ બેસે !
વડીલો જે રથજો વન્દે કહિ તું ત્યાં નહીં બેસે !

પરન્તુ દહેર આવી જ્યાં તને, જઈ બેસશે તું ત્યાં;
ચાહો ! નિર્દોષ રી ચેષ્ટા ? ખરે નિર્જીણ માતું હો !

કહી જઈ શત્રુને હાથે, ચડી બેસે વિના શંકે;
કહી જઈ મિત્રને માથે નહીં બેસે વિના શંકે !

કયો દુર્જીણ કે રીઝ નહીં લાવી ફરે વાંકા !

રમે ત્યાં જઈ રમાડે જ્યાં, હસે જેલે ફરે છાં ત્યાં !

પ્રભુ છે વિશ્વની હસ્તિ, પ્રભુ છે મેમની મરતી;
ઉદાસીની ઉદાસીમાં પ્રભુને પારખી લેજે—

પ્રભુ છે ભોળીયું ભુલભુલ: પ્રભુ છે ગુલ હજારી ગુલ !
પ્રભુ છે ઈશ્વની મેનાં કરી 'ચાહોમ' ત્યાં ભેજે .

અધમને તારનારો એ ગરીબો પાળનારો એ:
અપંગ ઉગારનારો એ પ્રભુ ત્યાં, ભેઈ તું લેજે;
પટે ન્યાં આંખથી આંસુ, દ્રવે ન્યાં ઉર છલકાતું,
પ્રભુના તખ્તની ત્યાં, ત્યાં નિશાની ભેઈ તું લેજે;
મીલાવે હસ્ત ન્યાં મિત્રો, મીલાવે ઉર ન્યાં આશક,
હૃદયના તાર ન્યાં કંપે પ્રભુને ત્યાં નિહાળી લે.

પ્રભુ વિહરને ફળીયે, પ્રભુ, સખરીની ઝુંપડીયે:
સ્થળો એવાં નિહાળીને, પ્રભુને મેળવી લેજે.

પ્રભુ ઠાઠાં તણો છેલ્લો, પ્રભુ ઘેઠાં તણો પહેલો;
બની ઘેલો, થઈ વહેલો, મળ તું ભેઈ ત્યાં લેજે.

વિભૂની આ વિભૂતીને, ન ઇતિ, એટલું કહેજે:
પ્રભુના અંશમાં આખા જગતને ભેઈ તું લેજે.

સંચિત.

—૨૦૭—

મહારા વહાલા ભાઈ !

કહું કોને હૃદયની આ ? હૃદયની તે હૃદય ભણે,
દિવાના હદીંતું દિલદદ દિવાનો હદીં પિછાને.

અગન ભો ઈશ્વની ભગી ભુઝાવે કોણ આશકની ?

ન જે સમજે શું તે કરશે ? મુંઝામણ આવી અંતરની !

અમન કે બેઅમનમાં હું બીજાને શું ? જહાંને શું ?

સહન કર કે નહીં કર તું, પડી પીડા બીજાને શું ?

કરી મહોબત કરી સોબત ! 'કરી' 'ન કરી' નહિ થાશે !
 પડ્યો ધા પ્રેમનો કારી ! હવે તે કેમ રૂઝાશે ? !
 તને લાઈ ! શું આ સુઝયું ? કરી કેવી દગલખાણ !
 ઠગાયો હું ! ફસાયો હું ! નહિ સમજ્યો ઝિના સાચી.
 ક્ષીધી અવસાન ભરનિદ્રા બુલી તોફાની દુનિયા આ,
 કરી બંધુ નહીં જાગ્યો ! વિસાયો સ્નેહી ખાતા આ !
 થયો શુલતાન સ્વપ્ને કે ગયો શું દિવ્ય દુનિયામાં ?
 છુલાયો સ્વર્ગસુખમાં કે ડુગ્યો શું અહાલરિય...
 અરે દિલખર ! ખિરાદર હે ! સહોદર હે ! સુસાદર હે !
 સુસાદરીનીજ સોબતની મહોબત સૌ રહી હૃદયે,
 સુસાદરી મેં ક્ષીધી સાથે ! પડ્યો તું તો હવે છુટો !
 કરી મળશું હવે ક્યારે ? પડ્યો લઘુભાઈ વિખુટો !
 રમ્યા સાથે ! જગ્યા સાથે ! ક્યારી સાથે ! રહ્યા સાથે !
 હવે તુજ સાથ ક્યાં ચોધું ? વિધિનો ધા પડ્યો માથે ?
 પડ્યો પટ પ્રેમનો હૃદયે હૃદય રસમય બનેલું છે !
 મળી પરમાત્મ્યે હૃદયે સ્વરૂપ તારું ઘડેલું છે !
 હૃદયમાં તારી તે મૂર્તિ સુસાદરી યાદ લાવે છે !
 હૃદય ધડકે નિરાશાથી ! નયન બે આંસુ નાંખે છે !
 'યયું' 'ન યયું' નહીં થાશે, ધિરજ ધરને અરે મન તું !
 અહા તે દિવ્ય મૂર્તિને સ્મરી ધર ધ્યાન અંતર તું !
 અદા કરને કરજ તારી વફાદારીથી શ્રાતાની !
 સનમ કરશે રહેમ તુજ પર પછી દરકાર છે શાની ! ?

-૨૦૮-

શા વાસ્તે ?

અય દિવાના દિલ ! તને પેદા કર્યું શા વાસ્તે !
 લાખો ગમ આદત-છતાં મસ્તાન રહે શા વાસ્તે ?
 મનમની બુદ્ધાઇમાં બળતું રહે દિન રાત તું,
 બળવા મહીં મીઠી મઝા માને પતંગ શા વાસ્તે ?
 શુભબદન શુભઆરમાં ફરતી નઝર પડતી નથી,
 ખુલખુલ બનીને બાગમાં શોરો કરે શા વાસ્તે ?
 તું બેઠકની લાજમાં નાહક તફરતું રહે સદા,
 એ બેવકાલું તમ્મ મુંદર રહે બની શા વાસ્તે ?
 તુજ ઈશકની લગ્નિયત ચાખવા બેબબર સરસાઈતું,
 જિગરને બૂંલ ભલા ધરતો રહે શા વાસ્તે ?

અન્તર-ધ્વનિ

-૨૦૯-

ફેરવની !

દિવાના દાલ પર ત્હારી નઝર તો કાંઈ ફેરવની !
 ખફા બે હાથ ગદદન પર ભલા તરવાર ફેરવની !
 મનમ ! ત્હારા પૂજારીને હવે તો આજખી લઇને,
 ઘડી કમબખાને દર્દન દર્દ તકરીર ફેરવની !
 ખતા તો યાચ બે નાની, ભલા શો યાચ મુજ સાથે ?
 રદમ કર દિલ ગરીબોને દર્દ નહિ ધાર ફેરવની !
 ઠરી ઠાળે દિવાનું દિલ રવડા નાલ ના કર તું,
 દર્દ આ નાવ જિન્દગીનું તુફાનોમાંથી ફેરવની !
 નહીં તો ફૂલ લઈને તું કમર પર આવળે મદારી,
 ગરીબની ગોર પર મીઠી નઝર પગવાર ફેરવની !

અન્તર-ધ્વનિ.

-૨૧૦-

ખુદાઇ ખવાળ

ખુદાઇ ખવાળમાં આજે અજળ કે નૂર છે જોયું;
સનાતન કાલના ચક્રે સનાતન તેજ છે જોયું.

નીચે એ ચક્રના નૂરે કલાકો, દિવસો, વર્ષો,
ધકેલાતા તણાતા કે વહ્યા એ નામ એ જોયું.

અજળ એ ચક્રના નૂરે પડે વર્ષો તણી ઝાંખી,
પકી દુનિયા લઈ સાંકળ મહિં એ આજ છે જોયું.

ખુદાઇ નૂરની જાદુઈ બલિહારી જ એ જોયું.
જિગર ઉમેદ બર આવે ખુદાને એ પૂછી જોયું.

સ્નેહનયોતિ.

-૨૧૧-

ફોકટ ફાંફાં

દીધી કોશીશ બહુ આશા જિગરની પૂરવા માટે,
અરે કોશીશ ! એ ફાંફાં ! અરે ફાંફાં !! અહા ફાંફાં !!!

અરે એ વ્યર્થ આશાએ જિગરને ખૂબ સંતાપ્યું,
અરે અફસોસ ! પરતાવો ! અરેરે હોય ! એ ફાંફાં !

હવે એ બાચક મૂઢી જિગરને જંગલે ફેંકી
ફિકર વિષ્ણુ મસ્ત ફરવું ને પછી એ મૂકવો ફાંફાં.

અરે શું એ નજીવી એક આશા પૂરવા માટે
મફતની મહેરબાની માગવી માલેકની ? ફાંફાં !!

હવે શું ધારવી કફની ? અરે કફની ? નહિ કફની.
નહિ કફની; નહિ બમો : સહુ એ ફેંદ ને ફાંફાં,

વિધિના રંગ પીવા છાંટવા દેહે પછી ફરવું;
વિધિના ખેલ જોવા ને ભજવવા : મૂકવો ફાંફાં.

નહોતું ધારવું એવું 'યશું રાજા' 'યશું બાપા'
થયા જે તે થયા : રહેવું સદા એ એ મૂઢી ફાંફાં.

સ્નેહનયોતિ.

-૨૧૨-

ખંદો એકલો

હું તો મુસાફર ખલ્લમાં ખોવાયલો ને એકલો;
 આ સૌ મુસાફર કાફલામાં હું મુસાફર એકલો.
 સારી જહાંમાં છે જગાવી ધરિની જાદુગિરી,
 જાદુ સ્નનમના પાયનો હું પૂજનારો એકલો.
 આલમ રમે છે મોજમાં જામા ઝમોળી રંગમાં,
 એ રંગને ઉડાવનારો હું ફકિર છું એકલો.
 આશમાનને ખોસા લરી ખંડોટા કરે વાતો ધૂધી,
 એ વાતને ધૂપાવનારો જાણેલો એકલો.
 બહેતી નદી આ દોડતી દરિયાવને લેટી પડે,
 એ લેટવાનો હું અલેદાનંદ મહાણું એકલો.
 સાગર સૂતો પણ ધધવે, મોતં ઉઠાળે આલમાં,
 એના ઉઠાળે હું ડુબીને ડહોળનારો એકલો.
 આ જંગલોમાં રેડતી શોખા રતુઓ આમટી,
 એ જંગલે આળોટનારો ફૂંદનારો એકલો.
 આકાશ ઉચે એકલું લેદો ભલે પ્રદાંડના,
 હું વિશ્વના લેદો બધા પ્રદે ઉતાડું એકલો.
 તારા લપાતા ને ધૂપાતા કે હસે મ્હારી સ્થિતિ,
 હું જગતના હાસ્યમાં હું રીઝનારો એકલો.
 કેા શુકતારા એકલી રસખોળ મધ ઝૂંડી રહે,
 પૂલત મસાદી પામવા સેવક ઉતો ઉ એકલો.
 આ ચાન્ત સાધુતા બરી ચંદા વિભોગજ એકલી,
 હું બહેનનો બંધુ વિયોગી બહેન મંગે એકલો.
 આ રાત્રિની ઘાયા રટે અપાર ઉઘીને રમરી,
 હું અવતા ભતા તિમિરને લેદનારો એકલો.
 રાતું જગત-સતું બધું જોતાં સૂની આંખે બને,
 હું આંખનાં પૂરો રડી રેલાવનારો એકલો.
 સારી જહાંના નરની કુદરત મંદી હું એકલો,
 આકાશના એ નરમાં જાંદો ખુદાનો એકલો.

સ્નેહબોધી

-૨૧૩-

સલામે ફકીર

ધાણું જે હતું તે થઈ ચૂક્યું
કદી વાત એ કરશે નહીં !
ધાર્યું 'તે અધાર્યું થઈ ગયું'
હવે કેં ફિકર ધરશે નહીં.

ફહેરો ખાલણુદિ છે હજી;
ફહેરો કે જુવાની ગઈ ચલી;
આવી કે જઈશી જલ્દીથી
પણ વખત એ ગણશે નહીં.

તમ સર્વની સાથે રહી;
નહુ ઢાંગના ખેલ્યા શીખી
અધારને વેઠી સહી
પણ સુખ સનમ રીઝી નહીં.

મહારે સનમના જોશમાં
આલ્યાં જણું છે દોશમાં;
મરતી મચાવી ભેશમાં
લેતાં લહાણુ મીઠા લોહીની.

મહારી ફકીરી છે લૂખી,
મહારી સાધના ફિકરી બધી,
મહારી સિદ્ધિમાં તૃપ્તિ નથી
લહમને એ રુચતું કરી.

ના જુલમને ધર્મે મહડો;
નહિ રનેહને પાખી કરો;
ત્યમ શાસ્ત્રને નહિ પાચરો
મહારા ધર્મને એ ગમતું નથી.

આરામ વિષુ વિશ્રામના
આ દિન હવે આરામના
ત્હમને ન કેં એ કામના

ખાલી રોધને ગાળો નહીં.

આણું હસ્યો ના દોઈ દી;
આણું રડ્યો યે ના ઠદી;
રોતાં હસી લ્હાણો લીધી
એવી ગમી કેં દિલગીરી.

મુજ આ મીઠી મુસાફરી;
મેઢાન ને જંગલ તણી;
ઉઠ્ઠી ધૂળના વંટોળની
ત્હમને વિમૂતિ આપવી.

પોચાઈનાં મો માળખાં,
ખાલી ત્હમે રોતાં જધાં;
મો સ્વાર્થને નીચોવતાં
માચી ચલ પામે નહીં.

મ્હારા ધર્મની ઉડે શ્વભ;
જવા ત્હાં મ્હને આપો રભ;
લંટાવનાં લટો મળ
ગમજુ ફિતુર કર્યો નહીં.

મ્હારી દયા ખાયો નહીં;
દેખાં ઠગી રોયો નહીં;
આરામ જપીને આજગી
ઉઠ્ઠી મલામે ચર્ચ મુઠી.

સ્નેહજ્યોતિ

-૨૧૪-

સનમને સપાલ

જગત દિવ્યની રેખા કુલ પાંદડી
 પરાગો સૂંઘેને સૂંઘાડે સનમ !
 રચે દેવ બાધા; રચી દેવતા
 રચાવી રમાડી ઉછેરી સનમ !
 મનુદેવ બ્રહ્મે, શુંથી સાંકળી
 કમે પ્રાણ સૌના મુઠે ત્યાં સનમ !
 અગમપૂતળી સ્વર્ગથી ઉતરી
 પધારો પૂછું ભેદ કાંઈ સનમ !
 સમીપે છતાં કાં વસો દૂર ને
 ધરે અન્તરે શાપ ? સનેહી સનમ !
 મંહા મન્દિરોમાં ઉઠેલી રચ્યા
 ત્યાં યજ્ઞવેદી જગાણું ? સનમ !
 કરી પૂતળી લાડિલી છાતીથી;
 રમી ધોલકી ને રમાડું ? સનમ !
 લીલાં ખેતરોની ભમી કુંજમાં
 મધુપાક ત્રેના જમાડું ? સનમ !
 અનેરા હૃદયભાવના કુંજની
 ગમે તો સુગન્ધ સૂંઘાડું ? સનમ !
 પ્રકાશી, વિરાજી, પ્રભા વિસ્તરી
 કહો સ્વર્ગને અહિં ઉતારું ? સનમ !
 જગત ગંધમાંથી જવું છે દૂરે ?
 કહો તો જગતને ઉપાડું ? સનમ !
 વિપમતા તણા વૈભવો બે ખૂંચે
 સકલ વિશ્વને પાય ચાંપું ? સનમ !
 હૃદય મૂક શું આમ ત્યાં જાવે ?
 સમાધિસ્થ યોગી વિવૃત્તિ : સનમ !

સૂતી રાહ ભેટી, શિલા ચાપમાં ?
 કહો પાદ સ્પર્શી ઉઠાડું ? સનમ !
 મહા પહાડ યોદે, ફેરહાદ નિરાશ
 કહો તો હુકમ, એ ઉઠાડું ? સનમ !
 ભાગે ભો મીરાં કૃષ્ણને એકલો
 કુલો બનીને વિવાહું ? સનમ !
 રીઝે સત્યભામા કદી કૃષ્ણથી
 બની પ્રેમયોગી રીઝાડું ? સનમ !
 ભમી ખેલ ખેલી રમી બાદમાં
 ત્હને બ્રહ્માનંદ બતાવું ? સનમ !
 સૂકાં જંગલોના પ્રવાસે જતાં
 કહો રાનમાં સાથ રાખું ? સનમ !
 હૃદય વીતી અગારને પાથરી
 પથારી પરે ત્હાં સૂવાડું ? સનમ !
 ઉઠા અધકારે રમી ગાનમાં
 ઉન્હાં આંધુનાં પાન પાઉં ? સનમ !
 વઢો કે : ખીલો કે : વિકાસો સનમ !
 વિકાસો વિરાગે ચીરાગે સનમ !
 સનમ શું ખુદા; શું ખુદા-શું સનમ !
 સનમ એ સનમ : એ સનમ : એ સનમ.

રનેદબોધાતિ

-૨૧૫-

રનેદનિદાન

સુખ વૃત્તમાં નથી કે નવાઈ, શીવાય પણ હું શું કહું ?
 પૂછ્યું તથાપિ તમે જ તો હું નકાર પણ શી રીતે જાણું ?
 સુખ ભેળું વૃત્ત પળાંકનું મુગ્ધો પુછ્યો આ રેશમાં;
 પારેથી અજ્ઞાન ! દીનદુઃખે આગે જ અવન કોથમાં ?

નર જાત સુખી હશે અહીં કદી મહાલતી સ્વચ્છન્દથી;
પણ નારીને રોવા વિના નહીં કર્મમાં 'ખીજું' કંઈ.

સંકુચિત પિતા તણી આત્મજા લણી કંઈ હું તાત પ્રતાપથી;
મન 'વિકસીયું, ઉર ચ્હોટીયું સદ્ગુણ વિશે બહુ ભાવથી.

હું ન્હાનપણથી આશ આધી ઘણી ધરી મન માણતી,
પણ હાય ! હીન્દુ તણે લલાટ લખ્યા ન લેખો ભાણતી.

શેશવ વિશે કર પીડીઓ અજ્ઞાત એક શિશુ જને;
ઉઢાહના જ કરારમાં સહી કીધી મુજ, મુજ શુરુ જને.

તાતે કહ્યું “તુજ કાન્ત આ, બહુ ભાવ એ પર રાખજે;
“મિય પતિ ગણી એ સાથ ત્હારો જીવ જોડી રાખજે.”

હું બોલી : “કાન્ત ગણાય છે ઉર વારિધિના ચન્દ્રમા :
“મુજ ચિત્તમાં આના પ્રભાવથી વીચિ જતને કેમ ના ?

‘સન્ધિ થયો નથી, છે નહીં, નક્કી ન કે થાશે જ તે-
‘અમ ચિત્તનો; તો શિખવો, મિય તાત, ક્યમ મુજ કાન્ત એ
‘તમ પાસ ભણતાં હું ભણી-મન જોડવાં વિધિ હાથમાં;
‘વિકસે જ પદ્મિની એકલા દિનનાય કેરા સાથમાં.

“સંસાર માંહી પ્રયાણ કાજ જ પાન્થ ચેતન સર્વ છે;
“એ એકથી જ જાણાં પ્રવાસ વિશે વળી : કહ્યું એવું ચે.

“એ મિત્રતાનો હેતુ, પણ રસ ઐક્ય વણ નહીં મિત્રતા;
“નહીં ઇંદ્રે ઉરપારો વિશુષ્ટ ચિત્તસ્થળી પર સ્થિરતા.

“રસઐક્ય વણ મનઐક્ય નહીં એ સૂત્ર શિખવ્યું તે જિને,
“મનઐક્ય વણ નહીં મિત્રતા પ્રભવે, શુરુજ, કે રીતે.

“સ્રી-પુરુષ દેઈ લમ એવી મિત્રતાનો હેતુ છે :
“ઘણી વાર આપની પાસથી ગઈ, તાત, એવું જ શુણ્યું છે.

“અ-ચોન્ય કેરી ન્યૂનતા પૂરે અનુશુણે હમ્મતી;
“વિનિમય કરે નિજ રસ તણે ઉર ઉર આગળ ઉઘડી.

“સંસાર સ્વાર્થ અભિન્ન થાતાં લેઈનું કારણ નહીં;
“સ્રી-પુરુષની તેથી જ સદ્ગમાં મિત્રતા ઉત્તર્મ' કહી.

“એ મિત્રતા વા સ્નેહ ફો, તે હાઈ દમ્પતી-લાવનું
 “રસઐક્યથી ઉત્પન્ન થઈ રસઐક્યને જ વધારતું.
 “રસઐક્ય તો નહીં હોય ત્યાં ક્યમ મિત્રતા એ સંભવે
 “રસઐક્ય વળી વિધિવણ નહીં કદી ઇતર કેા સરજી સકે.
 “હે તાત ! તે સજવા તણી આજ્ઞા કરી આપે મને;
 “તો કેમ કરી કરવું અશક્ય જ એવું તે શિખવેા હવે.
 “હું કિંકરી છું તમતણી, કંઈ હોય ચક્તિ સાધ્ય જે;
 “શિર વેચી પણ તમ વચન પાળું-શિક્તિ એટલી સાધ્ય છે.
 “વિધિહસ્તગત ઉરતન્ત્ર પણ ક્યમ કરી કંઈ ગતિવાળું હું?
 “સુજ ઉર તણું પર ઉર સાથ શી રીત લસ કરાવું હું?”
 ગોવર્ધનરામ.

-૨૧૬-

વિરહવેદના

આ અંગરૂપી અંગલાનો નિત નિવાસી ક્યાં ગયો?
 વિષુટો ખુંટો કરી સુજને અજગો કરી અજગો થયો !
 તું એકનેા બની જે વિભાગી ક્યમ થયો કપટી અધ્યા?
 જો જે બન્યો તો એકને છૂટો કરી તું ક્યાં ગયો?
 દિલ લાગળીના જોગ જોડ્યા ક્યમ ક્યાં જોડે ટળ્યા?
 દિલવાચમાં લોગા વસી જુદાઇ કરી તું ક્યાં ગયો?
 આ રીત જૂઠી તેજ દૂધી કોણ કેનારો મળે?
 દૂધી જતો દૂધી કરી અજગો કરી તું ક્યાં ગયો?
 આ અંગલાના માતિક મારા આમ અંન ન આગીમે,
 કરી બ્યાસ વિરહવેદનાજે ઉદ્ધ રેતો ક્યાં ગયો?
 આ અંન જો અજગું કર્યું તો અંન તેનો છે મનો,
 તુજ કાજ હવડો છે જતો પૂઠે પટ્ટી નું ક્યાં ગયો.
 જુગતે કરી જોડી જડી તો જડર જોડી રાખવા,
 પણ હાઈ દમ્પ, દિલદાર ! સ્તોમન દૂર કરી તું ક્યાં ગયો?

આ કપટી કારખું કાર મારી સાથ તે ક્યમ ચાલશે ?
 છોડા છૂટો છટકાવીને છેડો દધ તું ક્યાં ગયો ?
 ઈવટ થશે શું છે હતું તે ભક્તિવાળા ભાળશે,
 દેશે તુંને કિટકાર કે'શે તણ ભક્તને તું ક્યાં ગયો ?
 આ અંગની બૂદાઈ એ તો જીવનની બૂદાઈ છે,
 એ અધમ રીતિ આદરી બૂદાઈ કરી તું ક્યાં ગયો ?
 છે ઐક્યનો આદર મને એ છૂટવાનો છે નહિ,
 છોડ્યો છૂટે નહિ તુજ થકી પોહોયું જઈ જ્યાં તું ગયો.
 બાંધ્યો પ્રથમ તે પ્રેમપાશે તે તું ક્યમ વિસરી ગયો ?
 તું વરત વાઢી અધવચે મૂકી લટકતો ક્યાં ગયો ?
 આ ફકીરના બંધન થકી બંધાઈ રહેવું નવ હતું,
 ઈવટ છટકવા છીંડુ રાખી કેમ તું છટકી ગયો ?
 અહિં ઐક્ય વ્યાપેલું હતું બૂદાઈ જગમાં નહિ હતી,
 શા માટ લ્યારે બે થઈ હમણાં હઠી તું ક્યમ ગયો ?
 જો પરખવા મુજ પ્રેમ તુજ પ્રતિ કેટલો પ્રકટી રહ્યો,
 તો મુજ થકી છૂપાઈ છેટો થઈ ગયો તો છો થયો.
 મુખ સામડું છે ઐક્યમાં એ ઐક્ય માફૂં રૂપ છે,
 હું તે તું ને તું તે જ હું એ ઐક્ય ક્યમ વિસરા ગયો ?
 રણશૂરને પછી રણ નથી, નથી શૂર કોઈ પ્રકારનું;
 નથી નામને નિશાન ઈવટ ફીન તુજમાં થઈ ગયો.

રણશૂર.

-૨૧૯-

વિરહી

મુજ ઈરક તુજ પર, માશુકા ! શા સાધને હું દાખવું ?
 બધું અંગ નખશિખ નિરખવા દઈ પરખવા દઈ દાખવું.
 છે પ્રેમ તુજમાં કેટલો એ માપવા સાધન નથી,
 નથી કાટલાં કે માટલાં જોખી ભરી હું દાખવું.

નથી લજમાં તાકાત રહિ તુજ નામ જો થાકી ગઈ,
નહિ અવરં જો ઉતરે તો કઈ રીતે હું દાખવું ?

આ આંખમાં નદી ઉલટી છે એ નિશાની નહિ ગઈ ?
ઉતરી ગયું સુખ નૂર માફં એજ એવું પારખું.

આ આંખમાં લાલાશ લાગી જોજ એ તુજ વિરહની,
એ પ્રલય સમયની આગ છે દિલદાઝ એથી દાખવું.

આ અંગમાં આતશ તણા લજાકાર ભડકા ઉઠી રહ્યા,
એ વિરહ કેરે લાકડે સળગી રહ્યા જો ! દાખવું.

તુજ નેહ કેઈ નીર પડતાં જો કદી યૂગાય છે,
તો ખાખ રાખે યદ વરાજો ઉઠી રહી, આ દાખવું.

એ વિરહની વધતી વરાજો ગોટ ગોટ ધૂમતી,
છે મૂંઝવણીથી મારનારી દગ તુને તો દાખવું.

જો એ વરાજો આંખ દ્વારે નિસરતાં ચંડક મળે,
વરસાદ સમ નર વરસતાં આંખો દહડતી દાખવું.

જોરાઈ મળતો એજ રીતે માથુકાના માનનો,
તે માન તે તાણી લીધું તો હોમ ક્યાં ? ક્યમ દાખવું !

સુજ હુરનની હૃદયિ હોશિયારી તે કિયા ક્યાંથી કરે ?
જડતા શ્રદ્ધી બત્રીશિ ચે ઉઘડાય તો તો દાખવું.

જો લજ જડતાથી જડી ન ચલણ વલણ એથી થતું,
હઉ કાળિઓ કદિ તોય પુણ ગતિ આ યદ, જો દાખવું

આ હાથ તારી ખાયના તે ખાય નહિ મળવા થકી,
એ હાથ હેઠે તો પડ્યા જો દગ તને તો દાખવું.

આ પગ થકી પોંચી જતો પણ તેજ પગ પાછા ક્યાં,
તો ક્યમ કરી ઉભી થકે ? જો ભાગલા અહિં દાખવું.

ઓહો ! અધ્યા ઓ માથુકા ! અહિં આવી અંગે રલિયો
રણસૂર સાથે જો થયો તું ઐક્ય તો ક્યમ દાખવું ?

-૨૧૮-

પ્રાર્થના

ખુદા સૌ બલકના પણુ અકીલો તમારો હું,
 સમારે ઘણા જણુ પણુ પ્રથમ તું અમારો હું.
 તમારા ગણેલામાં તમારો ગણાયો હું,
 ઘણા પૂજનારામાં ખરો હું પૂજારો હું.
 ઘણાને જીવાડે તું તને હું જીવાડું હું,
 હજારો બલે તારા અકીલો હજારો હું.
 ગુંથાયો ઘણામાં પણુ મહોળત ખરી મારી,
 ઘણા છો તને મહાતા ખરો ચાહનારો હું.
 તુને તો તમા શી છે? અમારે તમા તારી,
 મહોળત ખરી ખાંધી ચિર તુંમાં ચનારો હું.
 અમારે તું એકજ રે કરોડો જણુ તારે છે,
 તથાપિ ખરો સેવક તમારો તમારો હું.
 અમારે તમારામાં સરીને બળી જાવું;
 કરી એકતા મનની જગ તણુ જનારો હું.
 જરા બે વિચારીને સદ્ગાં છે ઘણાં દુઃખો,
 નમેરો ન થા હાવાં ખરે તું ન મારો હું.
 રહેમત કરે રણુશૂર રહે છે સદા રાજ,
 પ્રભુ ! બે તું ગણે બહાલો તમારો તમારો હું.

૧૯૫૨.

-૨૧૯-

રેતુતિ

ઓ ઇશ ! તારી રીશ તું નહિ કોઈ ઉપર કદિ કરે,
 તો બડકવાનું તુજ થકી કારણુ નહિ મન મુજ ધરે.
 દીન જન તણો દિલદાર છે શબ્દગાર છે સાચા તણો;
 વિશ્વાસ તારો જે કરે તેના દિલે કદમો ધરે.

છે વાસનાની ભૂખ તારે ભૂખ લાગે જગતની,
 આ જગત તારી જ્યોત જોઈ ઠર ધરી ઠરતું ફરે
 તું રહિમ રાખે રાત દી રટના કરે જે તાહરી,
 વળી કેા વિરોધી હોય તોપણ કોપ તે પર નવ કરે.
 કેા ભૂલમાં ભમતો ફરે ઠર અંતરે કાંઈ નવ ધરે;
 તું તોય તે પર રોપ આણી કાંઈ જોડું નવ કરે.
 સાગર દયાનો ઈશ ! તું તો તુજ પરે લઈ વારણાં,
 ઘેલો બન્યો તુજ જહાલમાં આવી વશ્યો ઝુજ અંતરે.
 તું તન વિષે, વળી મન વિષે, વળી નયનમાં વાનો વસે,
 ઘટ ઘટ તણી ઘટણી જુવે પણ રોષ કદિ તું નવ કરે.
 વ્યાપક ! તને શું વિનવું? બ્યાપી વશ્યો આ વિશ્વમાં,
 તે વિશ્વ તે તો તુંજ તેને નિરખતાં અમૃત કરે.
 માથુક તું ઝુજ મન તણો ! રણશૂર તુજને બચતો,
 પણ જોકે પણ કદિ કોઈ વેળા દૂર જરા પણ નવ કરે.
રણશૂર.

—૨૨૦—

ભલા ઝો ઇશકના બન્દા !

અરે ઝો ઇશકના બન્દા ! ઉભો રહેજે હૂં આવું છેઃ
 ભીંજવા ઉર ગહાઈ આ, હૂં તૂમાં અપલાવું છે.
 ખરે, તૂં છે ઘણો સાચો, હૃદય આ તે પિછાને છેઃ
 દિવાનામાં ખપી જાવા, દિવાનું દિલ તલસે છે !
 નથી ત્યાં દંદ કે નીમ, નથી ત્યાં વર્ણની સીમઃ
 બધું છે એકરંગી ત્યાં, અબેદે લેહ છે છાયો !
 નથી ત્યાં શારીરી ભાવ, નથી ત્યાં સહિના દાવઃ
 તર્ફી છે ઇશકના વહાવ, સદા આનન્દની રેલો !
 દીઠું કે કે અનેકું ત્યાં નયે જેને હૃદય ઠોલે;
 છતાં ચે ટાઘ પુગણા બહુ બૂઝ્યા ન બૂઝાએ.

કદિ મુજ કામ સન્તાપે, નવી નવી બ્રાન્તિમાં નાંખેઃ
ગનાવે દિલને ભઠ્ઠી, લગાવે ઝોર કેં ખુટ્ટી !

ચૂં, ચૂં ખાખ થઇ ઉડું ? ચૂં વાયુગાધ થાઉં હું ?
મળું આકાશની લેળો ? બનું વા તૈજસી ગોળો ?
દડો સહુ બન્ધનો તોડી ? અગર જઉં જંગલે દોડી ?
શરીરે ખાખને ચોળી ભરાવું ઇશ્કની ઝોળી ?
ભલે જે આંહો તે થાયે, બધું ચે ઇશ્કમાં હોયેઃ
બદનથી તો બુદો છું હું, બદનમાં ચૂં પછી મહાર ?
નથી કે શક્તિ મહારામાં, નથી કે લક્ષિત તહારામાં :
નથી કે પુણ્યની વૃત્તિ : છતાં ન તૂંમાં ચ આસક્તિ !
જપું હું ઇશ્કનું નામ, ધરું હું ઇશ્કનું ધ્યાન :
ગળાવું ઇશ્કનું તાન : ભલા ઝો ઇશ્કના બન્દા !
અવાસી.

—૨૨૧—

અમારા પ્રેમસાગરમાં

હવે સહુ આત્મના સરખા, ઉઠે મુખના તરંગો બહુ ;
નથી જ્યાં દેખેનો ધૂમસ, અમારા પ્રેમસાગરમાં.
હૃદય વિસ્તાર બહુ થાતો, સકલ દોષો જતાં તળીએ;
દયાની આર્દ્રતા નિર્ભર, અમારા પ્રેમસાગરમાં.
પ્રગટતો સામ્યતા ચન્દ્રજ, પ્રસરતાં શાન્તિનાં કિરણો;
વિકલ્પો સહુ સમાતા જ્યાં, અમારા પ્રેમસાગરમાં.
રહે ધુંધવાટ વાણીનો, ત્યજતી નહિ કદી મર્યાદ;
રહે રત્નો સકલ તળીએ, અમારા પ્રેમસાગરમાં.
નથી ઇર્ષ્યા તણી ખારાશ, ઘણા સમતા તણા બેટો;
ઘણો વિસ્તાર જોવાનો, અમારા પ્રેમસાગરમાં.
શુર નૌકા તરે ઉપર, મુમુક્ષુઓજ ત્યાં બેસે;
લહે છે મુક્તિનો કાંઠો, અમારા પ્રેમસાગરમાં.

જરા નહિ કલેશનો તાપજ, ક્ષમા વાચુ વહે ઠંડો;
 ટળે ॥ લેદના રોગજ, અમારા ઐમસાગરમાં.
 કરુણાની થતી વૃદ્ધિ, મળે છે મૈત્રીની નદીયો;
 ઘણી ગંભીરતા છાજે, અમારા ઐમસાગરમાં.
 ધ્રુવે છે ચિત્તના મલને, મનુષ્યો સુકવતા ક્ષારે;
 સદા આનન્દમય જીવન, અમારા ઐમસાગરમાં.
 નથી જ્યાં શુષ્કતા કિંચિત્, જન્યો વિવેકનો કંકો;
 પ્રવેશે કોઈ યોગીઓ, અમારા ઐમસાગરમાં.
 નથી જ્યાં સ્વાર્થની સેવાળ, સદા પરમાર્થની ભરતી;
 બુદ્ધમુખિ ધર્મિયો ઝીલે, અમારા ઐમસાગરમાં.
 શ્રી બુદ્ધિસાગર

-૨૨૨-

અમારો તું થશે ત્યારે

હૃદયતું રક્ત કાઢીને, લખીશ લેખો પ્રતિજ્ઞાના;
 સદા આજ્ઞા ધરીશ શિર પર, અમારો તું થશે ત્યારે.
 નથી શંકા કયન માંહિ, કથાતું સર્વ હિત માટે;
 સમર્પણ સર્વ પોતાતું, અમારો તું થશે ત્યારે.
 કરીશ જો પ્રાણ આહૂતિ, અમારા ધર્મને માટે;
 મરણની નહીં રહે પરવા, અમારો તું થશે ત્યારે,
 હૃદયમાં ચિત્ર શિક્ષાતું, ખરેખર કોતરે ખાંતે;
 જગતની નહિ જરા લંબળ, અમારો તું થશે ત્યારે.
 ગમે તે યાઓ તો પણ શું ? રંગોરંગમાં તુંહિ સાચો;
 ધરે પરમાર્થથી ઐમ જ, અમારો તું થશે ત્યારે.
 કહું તે સર્વ કરવાનું, પ્રયોજન પૂછવું નહિ કંઈ;
 પટેતર નહીં પટે જો પ્રાણ, અમારો તું થશે ત્યારે.
 પટે તે દુઃખ સહવાનાં, ઘણાં દુઃખો સુખાર્થે સહ;
 ઘણો ગંભીર યદા થાયે, અમારો તું થશે ત્યારે.

નથી ધર પર શિર જ દેખી, અમારી લક્ષિમાં મસ્તાન;
યદા થાશે કપટત્યાગી, અમારો તું થશે ત્યારે.

જગતના સુખની છાયા, તણ મુજ ટેકને ધરશે;
અહન્તા દૃશ્યમાં નહિ લેશ, અમારો તું થશે ત્યારે.

ફળોની આશ રાખ્યા વણ, અધિકારે કરીશ કાર્યો;
જગતવાણી ગણીશ નંહિ કંઈ, અમારો તું થશે ત્યારે.

અહન્તા રૂપમાં નહિ લેશ, અહન્તા નામમાં નહિ લેશ;
સકલ જાણીશ, સકલ દેખીશ, અમારો તું થશે ત્યારે.

લઘુતા વા પ્રભુતામાં, સદા સાક્ષી થઈ રહેલું;
તણશ હું તું તણા લેદો, અમારો તું થશે ત્યારે.

ધરીશ શિર પર પ્રભુ પ્રપંચ જ, અપેક્ષાઓ સકલ સમજે;
અલખ જ્યોતિ પ્રગટ કરશે, અમારો તું થશે ત્યારે.

જગતને અન્યવત્ દેખીશ, અમર એક હંસને દેખીશ;
સ્વભાવે સહુ થતું દેખીશ, અમારો તું થશે ત્યારે.

વિયોગી દેહ હોતાં પણ, કરે વ્યવહાર પ્રારબ્ધે;
ધુન્દ્યબિધં ચોગ્યતા પામીશ, અમારો તું થશે ત્યારે.

શ્રી બુદ્ધિસાગર.

-૨૨૩-

પ્રેમયોગિની

અરે ! યોગી-અરે યોગી-હું તો હું પ્રેમની યોગી;
અરે ! યોગી-હૃદયભોગી-હું તો હું સ્નેહની યોગી.

કહું કેને અરે મહારી-કરમની આ દુઃખી કહાણી ?
થયું શું ને થશે શું તે ? ન જાણે કોઈ આવારી !

દુઃખી સંસાર મહારો આ, દુઃખી સંન્યાસ મહારો આ;
નહીં સુખ ક્યાંઈ હું દેખું, ન સંસારે ! ન સંન્યાસે !

જિપાસક પ્રેમની હું તો, સદા રહું પ્રેમમાં રાણ;
હૃદયકું પ્રેમને મહાતું, છતાં રહું છું સદા ખ્યાસી !

તણ છે એમીએ ત્યારે, હૃદય રડતું સદા ત્યારે;
 નહીં અપ નાથ મહારાને ! ફરે ધારી જીવન શાને ?
 નહીં ધારે ! નહીં ધારે ! દુઃખી આ દેહ નહીં ધારે
 અરે શાને ? અરે શાને ? ફરે ધારી જીવન શાને ?
 નિગરથી ચાહું હું જોને, વધુ મુજથી ગણું, તેણે-
 તણ ત્યારે હવે શાને, રહું સંસાર વેરાને ?
 હવે સંન્યાસ આ ધાયો, ધરી કફની જ્યહાં અંગે !
 કહો ત્યારે હવે શાને, રહેવું સ્વાર્થની સંગે ?
 ભલે ! રણમાં, વસી વનમાં, જીવન મહાઈ બધું ગાથું !
 ગણી ખોટો-સદા ખોટો ! સકલ સંસારને ભૂઠો !
 અરે યોગી ! વિયોગી હું, સદા હું એમની યોગી;
 નહીં યોગી ! સદા યોગી, સદા સંન્યાસિની હું તો !

સૌ. કાન્તા.

-૨૨૪-

એક રમરણ

હતો હા ! આ દિવસ કેવો ? હૃદયને શાન્તિ દેનારો-
 બન્યો તે આજ, આ સજની ! હૃદયને આખ કરનારો.
 નિગરને બાળતા સોલા, ઉડાવે દર્દ દુઃખ દિલમાં;
 હમારી આમનાનાં ખૂન-માંદી દરત ભરનારો.
 રાને જો લાગતો આજે, ખરો ખુશબખીનો દહાટો;
 મને તો બાળતો હર પળ નિશાની નિંદા હરનારો.
 નિગર જોજો જરા ચીરી બળે છે આગ કેવી ત્યાં ?
 નથી આ જોશનાહ દિલમાં હતો જે રાજ મહારો !
 ગયો એ જગ ! ગયો દહાટો ! નહિ પાછો કદી આવે !
 ભરી છે યાદ મીઠી તોય નિગરમાં એજ રહેનારો.

એક દુઃખી ભગિની.

-૨૨૫-

ત્રિભુવનનો બાગ

ત્રિભુવન-ચંદ્રિના બાગે, ઘાયાં વેલી અને જૂથો
 દિસે નાનાં વળી ગોરાં, યુવામાં કંઈ અને જૂથો.
 ફળે ફૂલે પ્રફુલ્લેતાં, શહુ બારે જનૂમેતાં,
 યયા ઉ પુષ્પના ગોરાં, કળી કે ખીલતાં ગોરાં.
 જગત્માળી રજેવાળી, કદે કેવી મ સંભાળી ?
 લતાઓને લગાવે તે, લસાવીને રસાવે ઉ ।
 અતુર માળી શયુ જેડે, શયુ વેડે, નિગેડે ને,
 વિશે ક્રમુગ ખીલેતાં, અને તે વીળી ખીલેતાં.
 કદિ કાચી કળી વીળે, કદિ મૂળેમી ઉજેડે,
 અતુર જો માળી વનમાળી, ખરી લાચી જ બલીલાચી ।
 કદે સરવે નથી કરતો, શિદે તું બાળ ના ખરતો,
 નિમિત્ત સહુ કાર્યમાં કાઢી, અદે । તું નાંખતો વાટી.
 વિશુ । જો નિશ્ચના માળી । રહે તું બાક મંજાળી,
 કળી કાચી તું ના દેતો, બગાડીશ ના ખીલેતાં કે ।
 શુભમી તેની સહુ જાગે, જગત બાગે ન દેલાસો
 પુરાં ખાકાં યયા દેજે, પડ્યાં પુષ્પા વીળી લેજે.
 ફંદાયા તે ન દેતો તું, લલાચી માંધું રક્ષા દેડ
 જગત-કુલવાલીના માળી । યદા તે વેલી મંજાળી.
 જગત બાગે તું વેપાચી, ખરીલી લાચી ક ગાચી,
 બધું લાઈ નથી મારૂં, દરિ-શુભદ્રમ જે બાધુ.
 દા. દરિયજી

શોકચરત મિથા

મહાઈં સુદોમલ દિલ, કોનાં માટ ઈયે ના ઘડ્યું,
મહાઈં હવે આ દિલ યધને સખ કોથી ના ઠંધું.
મહાઈં હવે આ મન નંદી સંસારમાં રચતું નથી,
વિલાસ જે વેલવ ભંચો આનન્દ તે ગમતા નથી.

વેશવ્ય ને પ્રીતિ ઉભય એ સંગ સાથે ના રહે,
શી રીત રહોને એક આને બે કટારી માથ તે ?

વેશવ્યથી મન ચેળંચું, સંગારથી મળયે નંદી,
મહારે હવે એ વિષય કેરા કીચમાં રમવું નથી.

હું જે હવે યધ સખ, ને બન્યું દિલ મહાઈં સખ છે,
માફી હવે મળયે નહિ, દીધો તમે જે દંશ છે.

મહાતી નથી, મહાયો નહિ, ॥ નહિં રપૃહા કંઈ લોખની,
દરકાર નથી કોની, બનું છું હું હવે બસ ભેગળી.

હું એકલી જગમાં ફરું, પ્રીતે પ્રભુનું બેઠલી;
ચિંતા હવે કરયો નહિં, મુજ ઉર પ્રભા છે ટેકની.

દુઃખી યથેતાં, તાત ! એવાં ચિત્તમાં વેશવ્યનો,
મિમતમ ! તપે ॥ તાપ, જે દરયે નહિં કંઈ દારિયો.

મુજ દુઃખમાં ખીતતાં ફરું કંઈ પ્રેમનાં મુખિ કુલમાં,
આશા તણી ભરી ધાજ હું આવી દતી લઇ બેઠવા.

લડાયા ! યધને ફર જે ઉર બાજુ માર્યા ચાહનાં,
આ જીવનમાં તે મા મહને ફરે નહિં-તેવાં દનાં.

નેશરવના નિઃશ્વાસ કેરી જાત યાદે આગનાં,
નયનો યદી આજુ ચરે મુજ ઉર લાગે શાદવા.

મિથ ! આપને નહિં યાદ પણ મુજને બધી મે વા
અન્યઃકી ! મું મેઠ ન્યાય ? મહારે દીધપદમાં ન્યાય ?

મહારી હવે વૃત્તિ ઠઠી ચંચળ થવાની છે નહિં,
આ જગતનાં કે સુખ માંહિં સુખ મહારે છે નહિં.

હુનિયા તણાં વિલાસવૈલવ મન મહારે રાખ છે,
સુખી-સુખી રહો, મિય ! સદા, મુજ ધ્યાન અબુલ પાસ છે.
વેળુલયાં સમ શુષ્ક હૃદયે પ્રેમનાં જરણાં નથી,
શાન્તિ અને લક્ષિત તણાં વૈરાગ્યના પાઠો પઢી.

સેવા નિરંતર ઇશની ઉરમાં કરી સ્થાપન રહી,
ત્યાગી હવે ચિન્તા બધી આ લોક ને પરદોઢની.

મમ હૃદયરૂપી પાજરું તે પ્રેમપંખી વિણ છે,
શાણા ! કહું સમજ લીયો, શોધો બધું તે વ્યર્થ છે.

હું પ્રેમધેલી નાર, તેને દિન આજ ચંદ ગયા,
આજે હવે પાસા બધા ચે આપના હાથ પડયા !

વેળુ બધી વેળુ હવે ! આ ઉરમાં વેળુ ભરી !
તમ સ્નેહનાં બહુ મેઘ વરસે તોય તે પલળે નહિં.
હું તો બની છું શુષ્ક ને મન, તન, બધું ચે શુષ્ક છે,
સહુ સ્થૂલ પૂજે વિશ્વમાં, એ વિશ્વ મહારે તુરંછ છે.

શ્રૃંગાર કે સૌન્દર્ય, રસ કે પ્રીતિ, હૃદયે છે નહિં,
વૈરાગ્ય વાઘ્યો ઉરમાં ને સ્નેહન્યોતિ ઇશની.

મહારે હવે સંસારમાં શું સ્નેહથી છે શોધવું ?
ચિંતામણી આ દેહથી ચિંતામણી હું મેળવું.

શુ ? શુ હશે સંસાર ? ને શાથી હશે શ્રી માનવી ?
શાને કેળાવિધાન ! ત્હે આ અકળ સૃષ્ટિને રચી ?
શા માટ થાયે જન્મ ને શા માટ પડતું જીવવું ?
લોકે પ્રપંચ ભરેલ જીવન ! મોત માથે ગર્જતું !

શા માટ બન્ધન લોકતું જન્મ્યા પછીથી સાંપડે ?
શા માટ સુખ દુઃખ માનવાં ? હસવું અને રોવું પડે ?

મિથ્યા બધો સંસાર, આ પરપંચને, દરબાર છે,
મિથ્યા બધી ઘટમાળને મતુ પરમ મૂરખરાજ છે.

મનુષ્યો તણી જબસદ્દર ઠલી હું કીનારે જોજી હું,
 ડુબી ગયાં, કો ડુબતાં, ડુબી જશે, હું રાઉ છું.
 ડુબ્યાં ઘણાં, ડુબે ઘણાં, ડુબી જશે આ દુનીયા,
 તોપણ અરેરે ! રંક જીવો 'હુંપણું' નહિં ત્યાગત
 મારે હવે તે રંક જીવોની કશી પરવા નથી,
 નિર્મોહ્ય ઉરનાં માનવી નિર્જળ બધાં દિસે અહિં.
 નિંદા ગણું ના લોકની, જે લોક જાલે ફાક તે,
 મ્હારે મને તો મૂર્ખ લોકો સર્વ પશુની તુલ્ય છે !
 જે રનેહમાં તંતુ બધાં રનેહી સગાંમાં વેરીયાં,
 તે રનેહરબજી સર્વને ગહે તોડીયાં રે, તોડીયાં.
 સ્કાવા સખળ ગહે સાંકળી જે રનેહની શુંધી હવે,
 ત્રુટે નહિં, છુટે નહિ, ઘસાયો. બાંધી હવે.
 મૃત્યુબૂમિના લોકની પ્રીતિ નકામી લાગતી,
 હું શુધ્ધ યદ્ય તેથી કહો, પણ શુધ્ધ સદિ જાસતી.
 મ્હારા હૃદયનો પ્રેમ જે શૃંગારરસને રેલતો,
 વિરમ્યો હવે, સ્વામી દયાળુ શ્રી હરિનાં ચરણ રે

* * * *

સૈા. "જ્ઞાનમણી".

-૨૨૭-

કલાપીનું પ્રેમરાજ્ય

ધનધદા નલ છાઇ ને-
 લહરી સરે મીઠી મીઠી !
 ઝીણી ઝીણી રી વર્તતી,
 મોતી સમી અમીધાર ત્યાં !
 શું પક્ષીઓ નાચે તહીં,
 નાચે મધુરા મોરલા,
 લોળાં રહ્યાં આનંદથી,
 ગીતકાં મધુરામાં મચી

મીઠી સુણી કેકા, અહા !
 કેં જોર ધૂન ચહી મહને !
 છે શી દશા ? છે શી નહીં ?
 કુદરત નવી નીહાળતી !
 કેકા સુણી નીર સ્થંભીયાં,
 સાગર અને સરિતા મહી !
 સાગર તણે ટીપે ટીપે,
 લરપૂર છે એ બંસરી !
 રજની હીસે રૂપી મહને !
 છે ચંદ્ર તો ઉંચે ચડ્યો !
 સ્વર્ગેથી આ સ્વર આવતા—
 કેકા થકી મંત્રો સર્થો !
 છે જણેવ્યા તાર સૌ,
 પ્રસરી રહી કેકા બધે !
 રજની રમીશું રંગમાં !
 કેં જોર ધૂન મચાવીશું !
 છે શી મધુરી લહાણ !
 સૌ લેજો ! અમે તો છે લીધી !
 એ મઝાની ધૂનમાં,
 જે બેલશું બેલો નવા !
 હૈયે હૈયાં દઇ મેળવી,
 અદ્વૈત વાણી વંદતાં !
 સબ્યો હજારો છીડીને,
 કેં આત્મસાન્ય મહાલતાં !
 એ ગાળી સ્મરતાં મીઠી—
 છો ઝિંદગી હું ગાળતી :
 એ હુસ્નની આંખી મહને—
 હોજો સદા આમીન એ !

સમાધિરથ સ્નેહયોગીને

ગુરો ! સુર ! સ્નેહના યોગી ! સમાધિ પૂજવા આવું :
 ગરીબ હૈયું, સજો ! મહાઈ : મહાકાવું પુષ્પ શૂં, ખાપુ !
 ગુરો ! યયુગમ્બરી ત્હારી ભરી હૈયે ધયો ઘેલો :
 બિખારી હું : મગર ભડંસે ભરેલો હું હવે ચેલો !
 હીધી, ગુરુ ! ત્હે મ્હને દીક્ષા : હવે માગીશ હું ભિક્ષા :
 ગુરો ! આજે અગર કાલે, સિખૂં હું હું અહાલેક !
 ઘણો તુજ મામલો ગાયો : દીઠો : વેઠયો : ગુરો ! રાયો :
 ગુરો ! અવધિ ! અહા ! અવધિ ! અજબ છે પત્ય ત્હનેયો !
 મહા વિકરાલ જૂખરમાં ડગી ત્હારી સમાધિ ના !
 સજો ! સ્નેહી ! સર્જૂ જે ત્હે જગત બાણી શકે ના ! ના !
 સીકન્દર કે અકબ્બરથી, જખર રાજ્યો જાત્યાં, રાજા !
 બિરાજે સુસ્તકા સાથે ! સમાધિલેખ મ્હે વાંચ્યા !
 કલાપી ! ગાયું કેકામાં અજબ, ગુરુ ! વેદનું ગાણું !
 ઉઘડયે નેત્ર જ્યાં જ્યાં ત્યાં કહેયે ગૂઢ હૈં છાનું !
 ગુરો ! તું અધિમાં આલ્યો ! રમશાને હોંશથી મ્હાલ્યો !
 સનાતનમાં જાગ્યો, ખાકી ! અનિર્વચનીય તુજ ખ્યાતિ !
 હમે અહીં ‘અન્ધ-હસ્તિ’નો જૂઠો દાવો રચ્યો : દેવ !
 કલાપી ! સ્નેહયોગી છો ! અજબ ગુરુમન્ત્ર-‘ હાલલેક !
 દયાલુ છો ! કૃપાલુ છો ! કરો યયુગામ હૈં તાન્ને ?
 ઘટે બહાલાં ઉરે, ગુરુ ! તો, નવો સુરશબ્દ ઉચ્ચારો !
 નિખાલસ સ્નેહી સુર હૃદયે લખ્યા, અહ ! લેખના લેખ !
 તું યે, ભુલભુલ ! ફકીરી ગા ! પુકારો ઈશક/હાલલેક !

-૨૨૬-

સનમ સરકાર છે મહારે

ટપાલીએ કલાલીની દીધી લાલી ભરી ખ્યાલી :
 સૂઝાતું શાયરી દરખત ! તહીં પાછી કલમ આલી !
 કંબાલી, કાફિયા, ખેતો, નથી નથી દિલ ગઝલ-ગાવા :
 ફૂખું છું-છે નવા લ્હાવા-જિગરદરિયાવમાં ન્હાવા !
 નથી અફમાં અસાફિરને : ઇશારે ભય છે આલ્યો :
 નવા કોલખસે કોઈ મીનોઈ મૂંઝક દેખાડ્યો !
 ખઠો તદવારની ધારે ! હુકૂમ હકદારનો મહારે :
 ફૂટયાં અફમો ! ઝખાં દૂંદી ! ઇનામે ઇશક એ મહારે !
 નશો પી ઘેનમાં સૂતો : જિગર ભર્યું તરખ તરખારે :
 કમાતો છું હું વેપારે ! સનમ સરકાર છે મહારે !
 હમારી શહનશાહખાનુ દિવાનાને પિછાને છે :
 નવું નવું નૂર આશકને સનમ હરદમ નવાઝે છે !
 મળ્યું છે માત મૂડીમાં : નફામાં જિન્દગી આખી :
 દિવાના ઇશકદર્વેશે નથી અક્કલ સિલક રાખી !
 અહીં જા ! જા તહીં અથવા ! અલગ ના ના મગર કીસ્મત :
 અજબ ખેલે ! સદા શામિલ ! કળૂલ ના ના કરે રિશ્વત !
 દીધું છે દિલ : ગઈ અક્કલ ! શુમાવામાં મજા લારે :
 હુકૂમસર જો ! હુકૂમસર છે ! છતાંયે પાણ દિલદારે !
 ન ઇજ્જાઈલ ! ન જિજ્જાઈલ ! નથી નથી ઉપરિ મહારે !
 કફે નજરાળૂ કુલ-શુમલે ! સનમ સરકાર છે મહારે !
 નથી નથી કોઈએ છલ્યો, હમારોં દેશ હથિયારે !
 શુલામી અશ્મતલ્વારે : છતાંયે આંસુની ધારે !

દિલે દિલ બાદશાહત છે, વિલાયત-હિન્દથી ભારે :
નવે તખ્તે હવે રોશન સનમ સરકાર છે મ્હારે !

વગર હંક હૂર હંગામી : રૂહે રૂહ રંગ છે કાયમ :
મજ્યું માલેક મધ દરિયે ! નવી કાપેમજલ માલમ !
નથી નથી ભેશમાં દરિયો : નથી હોકા પડ્યું બૂઝું :
દિલે દરિયાઈ દેવીનું નથી નથી દિલરૂખા બૂઝું !

વગર હર હજ કરે હાલ ! સનમચાહી સીને રૂકો :
અમલ અલ્લી ! સલામત છે ! સનમ સરકારનો સિક્કો !

બદનમહતાબ મારૂકના કેદમ હીને રબા રંગી :
હરમશુલ્કારની ખુશબો વહે છે દરત નવરંગી !

કલાલી મસ્ત-મતવાલી ! નથી નથી ખ્યાલીથી મ્હાલી !
શૂં આખો દાડનો દરિયો દિવાનામાં ક્યો ખાલી ?

ભર્યા કરને ! ભલે રેલે ! શુભામી કાયમી તહારી :
અવેજી યા પગારી યા નથી નથી નોકરી મ્હારી !

લખ્યું છે ખત ! ઈજન અજબત ! હકીકતમાં હુકૂમદારે :
સૂટાયું દિલશહર ચક્કે સનમ સરકારથી મ્હારે !

હજાએ લાખ ખેજરથી, કસોટી સખત અખોથી—
કબજ થતું ના ! છતાતૂ તે સનમચાહી ઈચારતથી !

ભર્મી પર ચાલતાં ખ્યાદાં, ભલે દે ધાવ બેગિન્તી !
સલામત દૂરને દરિયે સનમ સરકારની દીરતી !

શુભાવી ગમગીની ગઝળી : પટે પોનાર, જો ! પાસા :
કયામતમાં કમાણી છે : અનલ હંક ! જો જ છે આશા !

નવી નવી દિલદુરતી છે, સુખીબત ઈંકઆબદે :
પુકારે પાપરી બારે, સનમ સરકારમાં મ્હારે !

ચૂં દિલ ઈંકનું કપૂરી : બીજી બેગી બપી બૂઝી :
અબયબ દરિગજતેમ છે, સનમ સરકારની પટી !

નથી નથી છાપ હંગામીઃ ઇન્કિલાબી અગર ના ના !
 ઇન્કિલાબી ચુકત છે અચલી, સદર સરકારી મયુખાના !
 નવી રંગત બિછાવી છે, નિગર મિસ્કીન ગમખવારેઃ
 ઉટે આસમાનમાં છુલછુલ, ચુમી દિલગમ સરકારે !
 પરેશાની પરત્તાની બરી દિલગર નઝર હારે :
 ન લશ્કર લાખ ત્યાં હાવે ! સનમ સરકાર છે મહારે !
 વૂનાં ચરમો ઝર્યાં ઝહરીઃ અજળ અજુલ ! અજળ ખારે !
 ઉટે પંખી ! નઝર પામે ! નવું નવું નૂર સરકારે !
 હલેસાં હે ! હલેસાં હે ! ખલાસી ! છોડ દરકારે !
 તું ને ! ને ! ચાંચીઆ હારે ! સનમ સરકાર છે મહારે !
 બાધાં બન્દર બરાબર છેઃ ચુકામે વજાસર બહાણેઃ
 પુરાણા ઐમસાગરમાં સનમ સરકાર છે મહારે !

હવેથ દિલદરખારનો :

દોરંગી ફુનિયા પારનો :

હર્દી દિદારે ધારનો :

સાગર સનમ સરકારનો.

તાલિબ તસબ્બર ખ્યારનો :

સાગર ઝખમી અન્દર બહારનો :

પરવર્દ પર દિલદારનો :

સાગર સનમ સરકારનો.

સાગર.

પ્યારા પરિન્દાને

પરિન્દા આણુપ્યારા હો ! થતું બેચેન કાં, છુલ્છુલ ?
 રડે ગમગીન ! કાં, બહાલા ? અરદ કાં યાય છે દિલગુલ ?
 અભયબ બાલ કુદરતના ! તું ગાતું મૌનનું ગાણું :
 નવું ભર્યું આંસુનું ટહાણું ! અહો ! તે રાત ! તે જહાણું !
 ફિરિશ્તા જો ! મુબારક હો ! કદમ મિઝમાન જો ! ત્હારાં :
 નિગર મુજ મુસ્તમાં રાખી, છૂપી ત્હેં આંસુની ધારા !
 મગર, દિલગૂમ અયે છુલ્છુલ ! મઝા કાં ખોઈ ત્હેં, બાપુ !
 નિગર તુજ ખુલ્લું છોડી દે ! બિરાદર ! બોલ ! શું આપું ?
 નથી મીકાશ મહારામાં : ખઝનો છે શરાબીનો :
 હમારા લોકનો, પંખી ! બધેા ધંધેા ખરાબીનો !
 તું છે દિલગીર ! તો, બન્ધુ ! કટોરી એક પી લેવી :
 મુલાયમ પંખી ! જો ગભરૂ ! બધે છે દિલ્લગી એવી !
 ઘરાણે કિલ મૂકી કેવું : ન પાછું કોઈ દી લેવું :
 વગર આરામની આશા, નશામાં હૈં સા રહેવું.
 હમેની જામ પી એવું, ઘયે તાન્નિર તરંગી ફૂં :
 તમજા યા તરસ ત્હારી, હીખાવા એ જ પીને તું.
 જનાણી યા નવાણીમાં, નથી નથી માત ! જો પંખી !
 નિગર બર તર શરાબીથી ! રહેજે એક દિલગી !
 બલે રાને ! બલે ગાને ! બલે બેજાન તું યાને !
 મગર, લાઝિમ ગલે તો આ દુગ્ધગીરથી ન છૂપાને !
 ઝખમ હોને ત્હને, છુલ્છુલ ! મગર, હો દૈં દિલબની :
 ન સાગર દૂર હો લખથી ! દુવા જો હો દિવાનાની !

-૨૩૧-

નઝરિયું

ફતહ તહારી ! ખબર લાધી ! સુખારકબાદી સુણુશે કે ?
હૂં ખોલૂં મેલૂં ચેલૂં તો ? ગઝલ આ એક ખપશે કે ?
ફતહ તહારી સદાં ખ્યારી ! હમે રાહ ! ખુદા રાહ !
મગર શું છે ખુદા ? ક્યાં છે ? પૂછું તો ? ખફી ધરશે કે ?
ખુદા છે ખૂત ? શૂં ગેખી ભૂત ? અગર ઇન્સાન છે અલાહ ?
લેવે વેલો : “ખુદા નૂં છે” તૂં ચે ગફલત શૂં ગણુશે કે ?
વકાલતની સનદ મળતાં, અદાલત પર થશે હાઝર ?
કયામત પર વકાલત કેં, શુલામોની તૂં કરશે કે ?
શુનાહનાં રાંકઠાં દિલ શૂં, ન પામે માફીની બખ્શિશ ?
અગર, દિલકશ ! હુલારા દિલ ! મહુને આરામ મળશે કે ?
કદમથી લખલગી ખરિદી : ખુદા દિલદારને વેચ્યો :
સૂતો આખિર સૂલી ઉપર ! છતાં ચે ચાર મરશે કે ?
કિનાની તાજ પરથી શૂં, યુસુફ તકલીફ લેશે કે ?
“અયિ ખ્યારી !” કહી ખુશીથી, જૂલેખાને કખૂલશે કે ?
સવાલોની કબાલી આ, ખયાલી દિલ ફેનૂં કરતૂં :
સુખારકબાદીમાં આવી, ગઝલ કંગાલ ખપશે કે ?
અગર મહારી ગરીબી છે, વગર દાડ ન માગૂં કેં :
શરાબી કાયદેસર છે : મગર એ ટેવ ગમશે કે ?
ઈન્જન કફ : યા હુઝૂર આવૂં : તલબ પણુ છેક ટળશે કે ?
સુખારકબાદીની ખ્યાલી, ઉપર ખ્યાલી તૂં ભરશે કે ?
તરંગી મરત સાગરમાં, ખતાના ખૂબ ખરાબા છે :
પૂછૂં છૂં : નાખુદા ! કીરતી સફરમાં ઠંઠ ટકશે કે ?

સાગર.

હલેસૂં છોડ ! બિસ્મિલ્લાહ !

સુખારક હો સુસાકિરને ! કદમ લાગિમ હવે ભરવાં :
 મુકર્રર મસ્ત મસ્તાની ! સુસાકિર છે : હરે છે કાં ?
 સુખી અશમે રૂહેશુલ, ચાર ! થી લે ખ્યાલી પરસ્તીની :
 હજમ કર હિજ્માં હરદમ, અજળ ફિલ્સુફી મસ્તીની.
 દિવાની અંલુમન છે ! ત્યાં નથી હક ! યા નથી દાવો :
 અનલ હક છે અનલ મહૂબૂન : ખપી જવું : એ ખરો હાવો.
 નથી સુચિદ ! નથી ચેલા ! સુસાકિર છેક છે ઘેલા :
 ખીધેલા દારૂના પૂરા ! બધાં સુચિદ ! બધા ચેલા !
 ફરેખી સૌ બઝારોમાં, કલાલોની દગાબાજી :
 પિછાની છે બનાવટ એ ! મિલાવે રંગમાં પાણી !
 મિલાવટ માલ ! તર્કટ છે ! ન ચોભો : દૂર જાવાનું :
 શિરાઝી જામ ખીવાને, પૂરા તૈયાર થાવાનું.
 જલદ ખૂદો નશો ખીને, અજળ સુરદ થવું લાગિમ :
 પડે પડ ચીરતાં વધવું : ફેના થવું : એ અસલ તાલિમ.
 વગર મર્કમ મીઠા મર્જે, રીખાવું એ અદલ રસ્તો :
 ખ્યાલી ખવાબમાં જીવવું : ચિરસ્તો એ પરસ્તોનો.
 દુર્ગી લોક વેપારી ! ન ત્યાં કાયમ વતનદારી :
 ધિરારો છે : પિછાની લે : જાણ ! શુલખોની દર ચારી.
 હદીકતમાં ન શુલ ! મિટ્ટી ! નથી પત્થર ! નથી દુનિયા !
 અજળ જીહ્વર ચહે તો દિલ-ફૂળી જા-ઈકદરિયામાં !
 મીચીને ચક્રમ ચાલ્યો જા ! ન હર ! જી દૂર ! સીધો રાહ !
 સનમના નામ પર, મસ્તાન ! હલેસૂં છોડ ! બિસ્મિલ્લાહ !

-૨૩૩-

રૂસ્તમ પહેલવાનેને

દિવાના પર થવું આશક ! ન લાજિમ છે, લાલા રૂસ્તમ !
 ફિદા થા ના ! પરત જા ! જા ! ન હે તલ્વાર, ઓ રૂસ્તમ !
 અયે બહાદુર તલ્વારી ! દિલે અહેસાનમન્દી છે :
 મગર કર માફ ! ફિદ્વીને હવે છુટ્ટી જવાની છે !
 જવાંમદી હતી જ્યારે, બિરાદર ! ક્યાં હતો ત્યારે ?
 થયો પલટો હવે ભારે ! દિવાનો છૂં છૂં અત્યારે !
 દિવાનાને હવે, રૂસ્તમ ! અનલમહબૂબમાં આકીન :
 પરત તલ્વાર આ તહારી ! હજો, રૂસ્તમ ! તહને આમીન !
 સુનાસિખ છે ઝખમ ખમવા : ન કર યા ખૂનની પરવા :
 દિલે શમશેર લાવ્યકવા ન કોવત, રે ! નજર કરવા !
 નધી હથિયાર તહારાની કઠર, કિમ્મત હું કરનારો :
 હિમાયત હોય ત્યાં જા ! જા ! હું તલ્વારે ન રમનારો !
 બિરાદર ! કર નજર લાંબી : પહોં જો ! જો પહી આલમ :
 સુખારક દોસ્તદારી ત્યાં, સલામી લાખશે, રૂસ્તમ !
 ગરઝ પડશે મહને તો છે, લલી મનસૂરની સૂલી :
 અગર ગનીમત મહને ખારી, શિરીન-દિલની મીઠી છૂરી !
 હમારા દેશમાં, રૂસ્તમ ! લલો ! હથિયારખન્દી છે :
 કટારે ઇરકના ખેલે ફકત દાનેશમન્દી છે !
 હમારી ઇરકતલ્વારે કરી પૂરેપૂરી ચારી :
 જહાંના જગમાં, રૂસ્તમ ! હમારી માફ લાચારી !
 થશે તલ્વાર શુલવેલી ! તું ચે કર જો જ તૈયારી :
 અગર, કર દરશુઝર, રૂસ્તમ ! પરત તલ્વાર લે તહારી !

હમારા સપાલ

અમીના જામમાં ક્યાંથી ઝરી આ ઝેરની આવી ?
 કહો, અરમાન ખુલામાં કહીંથી વાદળી કાળી ?
 ક્યે શયૂતાન લઠીઆરે મિલાવી કવાળમાં હકી ?
 શરાબી આ ગુલાબીમાં, કહો, ક્યાંથી નડે મખખી ?
 બગાડે કોણુ ? બોલી દો ! ભરેલી પાક આ ભટ્ટી ?
 બખૂચક ! બેકદર ! ક્યાંથી મિલાવે દારૂમાં મિટ્ટી ?
 પડે ખુલખુલ ગજલ ગાવા ! ગળું બેસી જતું ક્યાંથી ?
 અધુરા રાહદારીનાં કદમ વાંકાં પડે ક્યાંથી ?
 ભરી મિજલસ દિવાનાની ! કહો, ત્યાં દાનિયત ક્યાંથી ?
 ખુદા કીસ્મત ફિરાવે ત્યાં ખડી શયૂતાનિયત ક્યાંથી ?
 જિગર ભૂંજાય જાતે ત્યાં કમી ગરમી થતી ક્યાંથી ?
 બઝારે ખુદ મહોબ્બતમાં ખૂરી બરકત કહો ક્યાંથી ?
 ન રોઝે મરજુદે રાહ ! જતા ક્યાંથી તહીં કાલ ?
 બિમારીના બગ શોખિન ! તહીં લુકમાનહ ક્યાંથી ?
 ચીરેલી છાતી મરજુથી ! મલમપટ્ટી તહીં ક્યાંથી ?
 કદે અખરોટ પુખ્ત પર ! હવાની ત્યાં ઝડી ક્યાંથી ?
 હાલે ખુલખુલ ગમનમાં ત્યાં, થતી ચરદી, કહો, ક્યાંથી ?
 સળગને! આતરો દરિયો ! તહીં ઠંડી પડે ક્યાંથી ?
 દિલે ફૂલે કટારી તે, રહે કાં બેરહમ બાકી ?
 ગુલે અંગારમાં જળતાં ફુલોં પર કાં રહમ રાખી ?
 થતી ગાંખી ખુદાઈ ત્યાં, કહો, પડદો પડે ક્યાંથી ?
 મગર, અગમે જિગર ખેડ્યાં ! કલુ ત્યાં આ કહો, ક્યાંથી

-૨૩૫-

ઇઝરાઇલ ફિરિશ્તાને

સંભૂર કર ! કર અગર રખથી ! ન કર ગલતી ! અયે ગાફિલ !
 અગર હકીકત બરાબર ને ! પરત કર ! ચાર ઇઝરાઇલ !
 ફિરિશ્તા શું ખુદાના છે, તું જેવા બેતમિઝ, નહિલ ?
 ન જિન્દા-મુરદા નાણે ? અગર બેકદ્ર ઇઝરાઇલ ?
 મુબારક મૂલક મયૂનાબી ! જહીં આશક પૂરા ધાયલ :
 રહે પોખાં : હસે મુરદાં : તૂં ને ! ને ખેલ ! ઇઝરાઇલ !
 શરાબી ખૂતખાનામાં, જયે મુર્દન 'સનમ' બિસ્મિલ !
 શું ત્યાં હોસિલ થતી તહસિલ ? દિલે કેં ખ્યાલ, ઇઝરાઇલ ?
 પકણે ને ! અંગૂરી દરખત ! 'બકા' બોલી ધૂખું છુલખુલ !
 બગર ગઝલે ગવાહી દે : 'કરે છે ભૂલ ઇઝરાઇલ !'
 જપત કરવો પંશયો માલ ? ! અગર બેકાયદે મંજિલ ? !
 તુમાબી શી ? તૂં ને, છુલખુલ ! કરે બહેકેલ ઇઝરાઇલ !
 સૂલી પર નાચતાં ભૂતો ! પીધું કાતિલ દિલે માઇલ !
 મના છે ! યા ન દાખિલ ! દૂર ! હઠી ના ! દૂર ઇઝરાઇલ !
 ચુમી લીધી કબાતાં દિલ ! કહ્યું 'લખબેક' ! ઇઝરાઇલ !
 ખુદા લાધ્યો ! હવે જન્મત, બધું બહશિકલ ! ઇઝરાઇલ !
 લલા ! તૂં પેશદસ્તીથી, કરે કાં દખલ, ઇઝરાઇલ ?
 હમારે હર તરફ ફરતા, હમારો લાખ ઇઝરાઇલ !
 ઝમીં આ મૂલકની છે કુલ, સનમ સરકારની વાસિલ !
 અસલ દારૂ પીધેલાં દિલ ! અજબ ત્યાં રોજ, ઇઝરાઇલ !
 બનાવી દે ! જરા જોલ ? બહિશતી હૂકમની તફ્સિલ ?
 ગલત છે ! છે ગલત ! અહીં ને ! પી લે આ જામ, ઇઝરાઇલ !
 ગલત ભર હૂકમ ! રફ બાતિલ ! ફઝલ નથી, રે ! યવા શામિલ !
 અગર ને માયનો અન્દર ! કુછુલ ના બોલ, ઇઝરાઇલ !

લખ્યું 'સાગર' : બરાબર છે ! સહમજ કમચકલ, ઇતિરાઇલ !
 પીવા 'સાગર-શરાબી બામ,' ત્હને ફરમાન ! ઇતિરાઇલ !
 સનમવહી લાવ ! બા ! હજી કુલ ! અગર રૂખસત ત્હને, ગાફિલ !
 હજી 'સાગર' ! પી ! બન બેહોલ ! સલામી હાલ, ઇતિરાઇલ !

સાગર

-૨૩૬-

લુકમાનલ આબ્યા !

વગર તેડ્યા અહીં ક્યાંથી, અહો ! લુકમાનલ આબ્યા !
 'ભલે ! બૂલા પડ્યા, બાવા ! મગર, શી આ બલા લાબ્યા !
 ઇનન કોણે કર્યું ? કોણે લખ્યો દાવો તળીળીનો ?
 અરે ! અહીં કોણ હાજર ! ? હકીમલને સલામી દો !
 અરે ! ઝો ! નાંખી દો નશ્તર ! સીસા સો ફેડી ફેડી દો !
 ઇરાની દાફની ખ્યાલી, હકીમલને ભરીને દો !
 તળીબલના બદનમાં બે જલદ પીયો ભરી રેડો !
 જનાબે આલી હાજરતને નવેસર જિન્દગાળી દો !
 અરે ! દિલ્લહાર ઝો યારો ! ચક્રર શિરાજમાં ચાલો !
 બલા મિઝમાનને ગરદન ઉપર બાયકી લકાવી લો !
 શરાબીના બાહા હોંઝે હકીમલને રૂબાડી દો !
 મજા મહેમાનદારીની દિવાનાની ચખાડી દો !
 દિવાના ઈશકના પૂરા, અરે ! ગૂમદિલ બનાવી દો !
 હકીમી યા તળીળીની હવે તરદી પતાવી દો !
 બિમારે ઇશકનાં બિસ્તર તળીબલને બૂલાવી દો !
 અગર, આ ઈશકને હરિયે શરાબીમાં સુવાડી દો !

સાગર.

-૨૩૭-

હમારું અહિરનામું

૭

નવી-સુરવૃદ્ધિ સૃષ્ટિને, અમીથી શું નવાજે છે !
 સુતેલા સુસ્ત હેવાને, અહો ! શું જો જગાડે છે !
 અજબ બદ્દગરી, જોહો ! જિગર કેવું હલાવે છે !
 અહો ! કમઝોરને આજે, કુતૂહુમી કોક લાધે છે !
 કયા, ઔદાર્ય, દુનિયાના, ઘણા લેદો લણાવે છે :
 જિગરને ખુદ બ ખુદથી જો, ખરે ! આજે બચાવે છે .
 નથી લાયક, અહો ! દુનિયા, વફાદારી હઝમ કરવા :
 રહેમત પણ પડે ભારે ? કહો, ત્યાં શી ઘટે પરવા ?
 શું આ કવિતા-ગઝલ-બેતો, રસુલ કોઈ છે કિસ્સો ? !
 હમારાં આંસુમાં, બોલો ! તમારો કેટલો હિસ્સો ?
 હમારા દર્દથી તમને, બતાવો ! ક્યાં પડ્યા ચીરા ? !
 અખાં છે ? હર્દ છે આ ? કે બધા લાગે મૂંગા લીટા ? !
 ન હમદર્દી ? ન વા પરવા ? શરમ નથી કેં ? રહમ નથી યા ?
 અરે ! અક્સોસ ! છે અક્સોસ ! અરેરે ! બેરહમ દુનિયા !
 હવે છે ફર્જમાં જુરરી, અહીં પડઘમ બળવાનું ;
 અને અહિરનામું આ હમેશાંનું સુણાવાનું :-
 બધાંને છૂટ છે સરખી : લલે દિલ રહાય ત્યાં જાવું :
 મગર આ ઇશકદરિયાનું, ન એકે બન્ધ છે પહાડું !
 છતાં, રહાશે ન કો હમને, દરિદ્રો હોય મતલબનો :
 ન દુનિયાદારીનો કબજો : પછી નાતો કયા ખંપનો ?
 લખાવ્યું છે શું રોવાનું ? લલાટે ભેખના લેખો ?
 થવા લિખારી છે સરજ ? અહો તો લ્યો લલે કેટો !
 ખપી જવું છે પૂરેપૂરું ? બધી અક્લત ગુમાવી છે ?
 લલે ! તો આવજો આંહી, જિગર હરદમં ઝુકાવીને !
 જલાવીને બધી દુનિયા ! ખુશીથી રોયની જોવી !
 નવેસર આંસુની આલમ, અહો ! તાલ કરી દેવી !

લડકવું ના : થયે લડકો ! જક્ષા ને જ્વૈક્ષ ને જ્વારી !
 ખૂરી ગરમી સહેવાને, બરાબર છે શું તૈયારી ?
 નહીં તો, લોક દુનિયાના ! ડહાપણમાં પડ્યા રહેજો !
 ભૂલ્યે-ચૂક્યે હમારું તો, ન નામે કોઈ દી લેશે !
 હમારા ઈશ્કની વાતો, તમેથી ના હજમ થાયે !
 અજાયબ અટપટી આંટી ! તમારાથી ન ઉકલાયે !
 બલા, બદનામી, ખૂરાઈ, હમે બરબાદી મ્હાનારા !
 મના દુનિયા કરે ત્યાં તો, કૂદીને ખાસ બનારા !
 અલગ દુનિયા બનાવીને, સુખે બંદા રહેનારા !
 હમારી ઇશ્કધૂંધથી જહાંનાં ચરમ પૂરનારા !
 હમારા લોકના રસ્તા, ભયંકર ભૂતથી ભૂંડા !
 તમારા કાયદાકાનૂન, રિવાજોથી બહુ છૂટા !
 જિગરની ચહનચાહતના મીનોઈ મૂલકમાં દાખિલ,
 થવા ઇબ્ન કબૂરૂં છે ! હમે એ સહમાં શામિલ !
 તમારા મર્તબા પર ના, હમારી જિન્દગી મ્હાલે :
 હકીકતમાં તમે છો કયાં ? જહાં અખ મારતી ચાલે !
 દિવાલો જંગી તોડી છે : રહ્યા તે ચીરવા પરદા :
 હમે સુરદા મિસાલે છે, બટકીએ જંગલે તપતા !
 હમારી ખાકની ચપટી, અરે ! શું બેકદર ખૂંટે ?
 સુમે સોનું રૂપ શાણા ! ગમારો પત્યરો પૂજે !
 હમારા મસ્ત બેગીઓ, નથી જડવાદી કે બૂઠા :
 તમારી બેવકૂફી પર, ટપકતી આંખથી સૂતા !
 હમારો દેશ છે લુટો : અમી હરદમ બીંબેલી છે :
 મગર, બહાલાં બધાં રૂબરૂ હમે છાતી ચીરેલી છે !
 ફકીરી હાલના ખ્યાલો, વહાલાંમાં બરેલા છે !
 કરી ઉલટી કદી ચૂં ! ચૂં ! બધાંએ અવગણેલા છે :
 મનાવું ના ! ન દેખાવું ! બધી પતરાણ પાણ છે :
 તમે આંખો મીંચે ત્યાં તો, ખુદની નાઈલાજી છે

હમારે તો, સનમની શી, અહોહો ! મહેરબાની છે !
નયો જરી ઉતરે ત્યાં તો, ફરી એ રેઝનારી છે !

હમારી ખલ્કમાં મઝહુબ અજબ છે દરકદારીનું :
ઝમીં અસમાન ના જુદાં ! વહે જલ જ્યાં હયાતીનું !

હમારા રાહનાં સાથી, શરાબોમાં રૂખ્યાં રહેતાં :
યતા ઝખ્મો ઝખમ પર તે, નશાના પેનમાં રહેતાં !

‘ શરાબો દો ! ઝખમ દો ! દો ! ’ દિવાનાં એ લવે ઘેલું :
ફરી ફરી એ પુકારીને, જગાડે દર્દ સૂતેલું !

હમારા આલિયા સુશિદ, લૂટાવે હુસ્નની લાલી :
યુસુફદિલમાં કરે ખાલી, નશાની ખ્યાલી પર ખ્યાલી !

ખડો છે દાર પર મનસૂર, તપે છે દરખતે મજનૂં :
અહો ! આ લેટ આવે શૂં, અજબ ત્યાંથી સુરાબિન્દુ !

હમે દર્દી છીએ, બેશક ! દિવાના આશકો વેલા !
મગર, હાના કયામતમાં, શૂં વેલાથી થશે બહેલા ?

હમારી આવી ને આવી, બધી હાલત હમેશાંની :
ભયોં દરિયો જળે છે ત્યાં, ફકત દિલબર પરેશાની !

જિગર મનસૂર, મજનૂંમાં, ઝૂકેલું ને ઠરેલું છે :
તરંગી એ ફફીરીને, ચહાવું એ ન સહેલું છે !

હમારૂં દિલરૂબા બજતું, અગર ધુલધુલ રહે ગાતું :
તહીં દે તાલ ને નાચે, હમાને તે જ તે રહાતું !

તમારાથી શૂં સહમજશે, હમારા આર રસ્તા એ ?
બસે રહાજો : તમારા તો, શુલામો એ દિવાના છે !

ન રહાતાંને બધાંને તો, હમારા આ પુકારો છે :
ન રહાયો : ના દુઃખી થાયો ! ખરો ત્યાં એ જ દાયો છે !

ખરા દિલની, ફફીરીની, દિવાના આ તરંગીની,
મુઘો મિસ્કીન ફિદ્વીની, અરઝ આ દરકરંગીની !

હમેશાંના હવાગીરના અહીં ઝાહિર પુકારો છે :
બધાં રહાતારનો સાગર અવલ આખર તમારો છે !

સાગર.

કુલ ગઝલ મુશ્કિલ !

દિલગી લગી ચારથી ! રોવું થયું હાસિલ :
 હુરન ! તહારા હિજ્જમાં હસવું હવે મુશ્કિલ !
 સુરદા મિસાલ હાલ છે ! રંભૂર પૂર દિલ :
 દુવા વગર દિલનનની, હા ! હવવું મુશ્કિલ !
 બેબેનીમાં બેઝાર છું : બેકાર, બેકામિલ :
 ચારી પૂરી તહારી વગર મરવું મગર મુશ્કિલ !
 જાલિમ જહાંથી છું થયો જવાનીમાં ખાતિલ :
 ઉમ્મ આ આખિર હવે ! અર્ધફી જવી મુશ્કિલ !
 કીરમત કરામત આર છે ! કીધો નયો કાતિલ :
 જામે સનમ કરવું હજમ જુદાઈમાં મુશ્કિલ !
 દિલસુદી સુદી ખડે ! ગૂમ આછલે આકિલ :
 મૂંઢકે મહોળખતનો મુસાફિર મોજમાં મુશ્કિલ !
 લાગી નઝર ! કારી અખમ ! હુલ મોતથી કાઝિલ !
 દિલ કહીં ! દુનિયા કહીં ! એ મામલો મુશ્કિલ !
 ચારી ખરી દિલની ઠરી, વહ દિલ અવલ આમિલ :
 દિલબર વગર હાફિઝ મૂંઢકે હિન્દમાં મુશ્કિલ !
 લઝ્ઝત શાશબીની લીધી : એ મહાવરે કાખિલ :
 દિલ તસબ્બર ચારનું, સહમજાવવું મુશ્કિલ !
 ભૂલું કસેલું કોઈ, રાહે ઈશકમાં ગાફિલ :
 કદમે સનમ સુમ્યા વગર, ખીલ સલાહ મુશ્કિલ !
 ઈશકનું મઝહબ ગઝબ ! યહી જહાં જાહિલ !
 બેલાન અખગી આયકોને ઇડવા મુશ્કિલ !
 ખને લખ્યો દાવો ! સનમ ! છે દક્તરે દાખિલ ?
 જિગર મગર લીતર જો ! જેનું જયાં મુશ્કિલ !

બેશર્મ હૂં, દિલબર ! યયો : ઘેલો બન્યો બિસ્મિલ :
તહારો મગર પરહો પૂરો ઉઘાડવો મુશ્કિલ !

જી હો બધું મુશ્કિલ ! મગર, હા ! મુશ્કિલે મુશ્કિલ !
સાગર ! દીદારે ચારની તો કુલ ગઝલ મુશ્કિલ !

મુશ્કિલી મખમૂરની આહે તો ફર કર :

પાંવ હાથૂં બેઘજા : દિલદાર ! હૂકમ કર !

સાગર.

-૨૩૬-

દ્વારામતીને

દેવિ ! અહો દ્વારામતિ ! હતી પ્રેમપુષ્પ પ્રભાવતી !
શી આજ, હા ! સાગરતટે તુજ દામણી મૃતિ ખડી !

તુજ નૂર ક્યાં ? તુજ શૂર ક્યાં ?

તુજ ધામ દામ દમામ ક્યાં ?

એ યાદવોના મહેલ ક્યાં ?

ક્યાં સ્નેહસરિતા રેલતી ?

શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર તણાં, અહો !

એ પ્રેમધર્મનિશાન ક્યાં ?

ક્યાં-પ્રેમણીની ભૂમિ ક્યાં ?

ક્યાં. આજ, હાય ! ગરીબડી ! !

ક્યાં મુરસરિત સમોવડી-

સોતસ્વિની સખી ગોમતી ?

ગેલી અહીં આ દીસતી

માગર તણી શી વીરડી ? !

ક્યાં છે કુમારી સરસ્વતી ?-

બ્રહ્મચરિ હાજર હતી !

નેને દિલે દ્વારામતી

નિજ નેન શી બહાલી હતી !

શું શારદા હજી છે અહીં ?
 જહીં શ્યામને ય ગમે નહીં !
 શી હેતહીણી ઝૂંપડી !
 શું એ વિભૂતિ વસે તહીં ? !
 તુજ ધર્મધામ રુચિર શું !
 રૂપ-નામ સૌ પલટી ગયું !
 દ્વારામતી બઢલાઈ, શું-
 શું-‘ દુવારકા ’ ! આ શું થયું ?
 ઇતિહાસની જૂની આરસી !
 રજ તે પદે શી આ ચઢડી ?
 ભીંત આંઝુની આડી ખડી !
 દેખે નહીં મુજ આંખડી ?
 મધુમ્નની ધરતી અહીં !
 અનિરુદ્ધ યાદ કરાવતી !
 રમૃતિ સ્નેહધર્મની રાજતી !
 મુજ મીતિ ત્યાં તાજી થતી !
 દેવિ ! ઉપા ! મધુચાંગના !
 ચૈતન્યજ્યોતિ ! વીરાંગના !
 ફૂંદયે, અહો ! તુજ નામના-
 રમરણે નવી ગતિ લાખતી !
 ભીની છતાં ઉરઆંખડી !
 હજી એ જીવે કેં વાટકી ! -
 મુજ-ઝિન્દગી લાલી ભરી
 કયારે-ઉપા અજવાળતી !
 મુજ કલ્પનાની પ્રતિકૃતિ !
 મુજ એમની આછી છબિ !
 તુજ બ્યોમમાં શી આ પડી ?
 પલ્લ-ગાન કાં ગાતી નથી ?

-૨૪૦-

પધારો ! પાદરી બાવા !

પધારો ! પાદરી બાવા ! પ્રભુની ભાખરી બાવા :
 શારણી પી ભરી પાવા : નવી બેતો ગઝલ ગાવા !
 કહ્યું છે આપણા હૃદયે : ' પિતા હૂંથી નથી જુદો ' :
 અને, મનસૂર બોલે છે : ' ખુદા મેં હૂં ! અનલ હક ! ' જો !
 બિરાદર ! આપણા દેશે બધા ચે ઈશકદર્વેશો :
 ભહં બ્રહ્માસ્મીતિ મન્ત્રો પુકારે છે મહર્ષિઓ !
 હિની યા કુરાની યા રિકાબી હો કિસ્તાની :
 જુદી પ્યાલી : મંગર અન્દર બધે ચે દારૂની વાની !
 મીઠી આંખો હરામી પર અનલ હકની પૂજા કરવા,
 ભલા ખુઝરગ બિરાદર જો ! પધારો ! પાદરી બાવા !
 અનલ હકના અનલ ભડકા ! જુવો ! ત્યાં ત્યાં હવે જામ્યા !
 જવા ખપી ઝંખલાવા ત્યાં પધારો ! પાદરી બાવા !
 નવા યજ્ઞે નવી વેદિ ! નવું નવું જગતું જ્યોતિ !
 ફરી ફરી ફૂંખવું દરિયે ! નવું નવું લાખતું ઝોતી !
 હઝમ કર દેવતા, અન્ધુ ! છૂપાં આંસુ ચચાવી જા !
 હવામાં છોડી દો પરવા : પધારો ! પાદરી બાવા !
 અયે ! જો ! સાદાં જોંબે છે : પ્રભુનો હાથ તેડે છે :
 તું જો ! જો ! દૂર જો ! પેદર ! હૃદયનું રોજ્ય આવે છે !
 પડ્યાં ભૂલાં બિચારાંને શિખવવા પૂર્ણ પસ્તાવા,
 પ્રભુના નામ પર, જુદા ! પધારો ! પાદરી બાવા !
 લગાવી 'તેલ' ચહેરા પર, અહા ! હરતે વદન, વહાલા !
 ભલા ! અપવાસી ! ઉદાસી ! પધારો ! પાદરી બાવા !
 હમાઈ સો તમાઈ હો : તમાઈ તે પ્રભુનું હો !
 જિગર અમીલર નજર તરથી પધારો ! પાદરી બાવા !

મહામહા! કૃષ્ણ! ગૌતમ! આ જીવો! ઓહો! ઈસા આન્યા!
 ખૂલે દિલદાર દરવજો! પધારો! પાદરી બાવા!
 નિગર ખોળી બિછાવીને, સૂલી મનસૂરની સહેવા!
 વધસ્તો હવે જાવા! પધારો! પાદરી બાવા!
 સૂકાં ખેતર લીલાં થારો : લીલાં રસભર બની જાયો :
 સદા રસરેલમાં રહાવા પધારો! પાદરી બાવા!
 કહિ કહિ આંધુકાં લહોવા : દિલે દિલની દુવા દેવા :
 પીધેલા પ્રાણપ્યારા હો ! પધારો! પાદરી બાવા!
 સનમના શબ્દના કેવા, અભયબ બાજતા પડ્યા!
 ઝીલી કાયમ સુરો લેવા! પધારો! પાદરી બાવા!
 મકાનો આ હમારાં તો, હજી ખંડેર છે, બાવા!
 મગર, દેવળ પૂરું કરવા, પધારો! પાદરી બાવા!
 નવા દાવા! નવા લહાવા! અસંભવ સંભવિત થાવા
 બધું સહેવા : બધું રહાવા : પધારો! પાદરી બાવા!
 સમાધિસિદ્ધિ સાથે હો : નવી જગતિ સુતિ હો :
 ન હો ખટકો ખુશીથી આ પધારો! પાદરી બાવા!
 ખટકે ચા ખામી દેખે તો, નથી છૂટી કદમ ભરવા!
 મગર, તનહા ભજન કરવા, પધારો! પાદરી બાવા!
 પધારો! પાદરી બાવા! પધારો! પાદરી બાવા!
 જહીં દિલ રહાય ત્યાં જાવા, પધારો! પાદરી બાવા!
 નવેસર વાયરા વાતા! ફેરની છે સલામો આ!
 ગમે તો એ કબૂલ કરવા પધારો! પાદરી બાવા!
 ઘટે તો આવજો, બાવા! બિરાદર! પાદરી બાવા!
 વધારો ચા સિધારો ચા પધારો! પાદરી બાવા!

-૨૪૧-

૭ અગર લખૂં લોહીથી ઉલ્લસ

અગર લખૂં લોહીથી ઉલ્લસ ! નિગાહ કર લાલ રંગત મરો !
 'જનૂ કહે હાલ ખિદમતમાં : મહર કર ખસ્ત કીશ્મત પર !
 જૂં હું હિજ્માં રોતો : મહે બેઝાત રે ! અફસોસ !
 સૂલી જુદાઈની રહેવા, નથી કૈવલ ! પડ્યો બેહોશ !
 પડ્યો કાયમ બિમારીમાં, અરેરે ! ઝૂમનો રોગી !
 રહ્યો હરદમ સનમ જપતો ! દિવાનો ઈશ્કનો જોગી !
 અગર, લખૂં લોહીથી, દિલબર ! કહે હયરત કરામત પર :
 શહાદત પર મગર ના ના ! જૂં તહારી સરખાવત પર !
 હજી ટકતી હયાતી તે, નથી મહારી લિયાકત પર :
 ઇનાયત પર મગર તહારી : સનમ ! તહારી સખાવત પર !
 ફૂટેલી કાઠીથી, અલખત ! કિશ્મત મહારી ॥ કિશ્મત :
 અલાવું બહાણુ આંસુમાં, મગર તહારી શરાફત પર !
 ધરૂં છે સર ઉપર કરવત : નથી હિશ્મત મગર ખુદ પર :
 રહું મક્કમ ચકીનિયત પર ! કંકત તહારી રહેમત પર !
 ઝમાનો હાલ છે બલિમ : તૂં જો ! આશકે ન શહત પર :
 રૂં વહદતની વહી દે : યા કહે તેયારી સુરખત પર !
 રૂઝવત ક્યાં મુધી મહારી ? કહે ! અમ ગુલબદન પ્યારે !
 અગર કર કેં નજરબક્ષી, હવે આ તંગ હાલત પર !
 કબૂલિયેત કુલ ગુનાહની છે : રહ્યો ઘર બાંધી ગફલત પર :
 મગર, ગનીમત મહેને ધોવા, ચકીન તહારી હુકૂમત પર !
 સુરત છે ન જગતની : ન હાજત યા મરામતની :
 રેનાની ફાંસીએ મરવું, મહોબ્બતની મુરબત પર !

ખુવે કાખૂ ઇખારત યા હવે બૂલે કલમ, દિલખર !
 મગર, તહારી સુરત પર દિલ હવે ચેલું, ગરિબપરવર !
 વકાલત યા દલાલત ના : ન કો બેલી કયામત પર :
 સવાલત પર નઝર કર ! અય ! ખડો ખાફી અદાલત પર !
 અગર લખું લોહીથી ઉલ્કત ! નિગાહ કર લાલ રંગત પર !
 જિગર સાગર ફીરી યા ! સનમ હંઝરત સલામત પર !

સાગર.

-૨૪૨-

સનમને સવાલ

શબ્દ ? સનમ ! આપશે ? પૂછું ? સનમ ! હુવાશે ?
 દિલથી દિલ કબાવશે ? તું ગેદમાં સુવાશે ?

અગર-હું હું તુજ ચિકાર :
 કલનો ય તલબગાર :
 ચારની અમર કટાર :
 ધા પૂરો લગાવશે ?

બીલી જતાં વરસ વરસ :
 જિગરમાં મગર તરસ :
 તો-સનમ ! પૂછું હું બસ :
 પૂરું કહી ખીચાશે ?

લાગી, સનમ ! કિલ્લગન ?
 શી ચેમરોમ આ અગન ?
 કીસ્મતે ફકત ફદન ?
 સૂફું સુમન ! ખીલાવશે ?

જિગર જપે એક યાર :
 ઈશક ચારનો પુકાર :
 તો-કટાર યા દીવાર ?
 યાર ! કે અખાશે ?

રગ રગે તુંહિ તમામ :
 ને ચીરી ! અય ! નેકનામ !
 આવશે કશું ચ કામ ?

આમ ચા જલાવશે ?

અસ્થિ, માંસ, ચર્મમાં :
 વિચાર, વાણી, કર્મમાં :
 સનમ ! શરાણી ધર્મમાં—

કદમ, કહે ! ઠરાવશે ?

ચાર દે ધૂં અરજદાર ?
 ચા હજી ઉમેદવાર ?
 કે, સનમ ! હૂં લટકનાર ?

કંઈ જવાળા આપશે ?

હૂં લહેને શૂં ? બોલ ! બોલ !
 તું મહેને શૂં ? લેલ બોલ !
 હૃદ બોલ ! ઈસ્ક બોલ !

ક્યાં મુખી તપાવશે ?

નિગર ને ! કયૂં હરાજ :
 પહેયૂં તુજ ફકીરી તાજ :
 તો—કદમનૂં અમર રાજ—

નિગરમાં જમાવશે ?

રાખે ? આપશે, સનમ ?
 જીવ્યું જીતાડશે, સનમ ?
 મુવે તું ત્યાં, કહે ! સનમ !—

ગૂં ગોદમાં મુવાડશે ?

-૨૪૩-

દરગાહ ખસ મુજ કરલગાહ

યારો! કોઈ છે દર પર અહીં? હાઝર બિરાદર યા નહીં?
યારો! કરલગાહ પર કૂચ કરી: ના! ના! અહીં સોહી કહીં?

અલખત, આશક, ચારના :

મેશક, કથા હકદાર ના :

તાલિખ ફકત તલ્વારના :

અમરાપુરી અસલી તહીં.

અસળાખ અમીરી આપના :

શુલશન અનાર શુલાખના :

સીસા મુરેખ ચરાખના :

સૌ આપ લોગવળે અહીં.

અર્જી લખો મુજ યારને :

ગમખવાર દિલ હુશિયાર છે :

લે-લે ઘસી હુશિયારને :

લાવે: કઈ છેલ્લી સહી.

ચાતાં ઝમેહ ન કઈ રૂદન :

ખોંચાડમે હસતાં નમન :

દિલખર હુગૂર બે-બે મુખન :

“ગરદન ગઝબ તલપી રહી.”

ટાણે ‘કહ્ન’ દિલદારને—

“દે દિલ દિવાના યારને”?

ભા! ના કહે: ન રહમ કરે:

મહાઈ, બિગર ખંજર મહીં.

ના! ના! હવે ખોસા ન દે:

ખેઈ મુખે કદની બલે:

ખીલ દિલ્લુહી ન ખપે મહને:

હાં! ભા! કહે, કાસદ! જઈ.

ના ! ના-અરે-ખપનું કદન :

ના ! ના-લલે-કરને-દદન :

અહીવું અને મળવું વતન :

આશા કેતલખાને રહી.

શાયદ અજાયબ આદમી :

ગમી યા ગમી કે ના ગમી :

પણ-લાવતી કાતિલ ગમી ॥

કુરખાની ગમી ત્યાં ખુશ થઈ.

દશ લાખ ધા દિલમાં પડ્યા :

ફૂંઝ્યા, ફરી ફરી ઊભળ્યા :

લહાવા નવા કે કે મળ્યા :

લગા' છેલ્લી લહાણ પતી જઈ.

માશૂક ! હુસેની બાદશાહ !

સાગર ! ફેફરી દશકરાહ !

દરગાહ બસ મુજ કેલગાહ :

લઈ બંસી ચલ ! ગા તૂંહિ ! તૂંહિ !

સાગર.

-૨૪૪-

જોગીની ગઝલ

જનમના જોગીડા છધયે : હમે તે જોગીડા છધયે :

ખુદાના ખુદ બન્યા છધયે : જનમના જોગીડા છધયે.

સનમના જોગીડા છધયે :

સનમના જોગીડા છધયે :

અનલ હકમાં મર્યા રહીએ :

જનમના જોગીડા છધયે.

હમે જૂના જમાનાના
 શંસળી આદમી છધયે :
 ડોલા ધરકને દરિયે :
 જનમના જોગીડા છધયે.

ફેફરી હાલમાં ફરીએ :
 ન પર્વા કાલની કરીએ :
 ખુદા દિલબર સનમ કહીએ :
 જનમના જોગીડા છધયે.

ભલે રીએ, ભલે હસીએ :
 ભલે પડીએ, ભલે ચડીએ :
 મગર ના ! ના ! નહીં ડરીએ :
 જનમના જોગીડા છધયે.

નહીં ! નહીં નોકરી કરીએ :
 અસલ મસ્તાન દિલ છધયે :
 જૂલમ જૂઠા નહીં સહીએ :
 જનમના જોગીડા છધયે.

સનમના પ્રેમસાગરની
 હમે ગેળી લહર છધયે :
 સનમના મસ્ત કાયમના
 જનમના જોગીડા છધયે.

—૨—

ફેફરી બાદચાહ છધયે :
 ફેફરી બાદચાહ છધયે :
 હમે તો બાદચાહ છધયે :
 ફેફરી બાદચાહ છધયે.

નહીં જામે, નહીં કંકની,
નહીં ! નહીં ! ખાક નહીં ધરીએ :

અનલ હક બસ રહે હૃદયે :
ફકીરી બાદશાહ હૃદયે.

અસલ સત્તા સનમચાહી,
ઝર્મી, અસ્માનને દરિયે :

સલામી બસ તહીં હૃદયે :
ફકીરી બાદશાહ હૃદયે.

ફકત આલોકની રૂબરૂ,
અબ્બયબ શુફતગો કરીએ :

સનમ ! તહારી હકીકતમાં,
ફકીરી બાદશાહ હૃદયે.

ફના કરીએ, ફના થઈયે :
ફના કરવા હુકૂમ કરીએ :

ફનાની શહનશાહતના,
ફકીરી બાદશાહ હૃદયે.

બકાના તપ્પ પર આબર,
ખશ વારસ હમે હૃદયે :

અમરગઢ જીતવા જઈયે :
ફકીરી બાદશાહ હૃદયે.

સનમના ઝોર પર સાગર,
લરી લરી નૂર પી લઈયે :

દિલે દિલ શહનશાહબાનુ !
ફકીરી બાદશાહ હૃદયે.

મહારી સનમ

ગા ! ગા તું, ધર્મત ! દમ જ દમ :
 ગા ઈશ્વર : ગા રહમે સનમ :
 ગા ! ગા અગમ રહે સનમ :
 તું હિ ! તું હિ ! મહારી સનમ !

મહારી સનમ ! મહારી સનમ !
 કાયમ દિલે તહાઈ હરમ :
 પડઘમ બજે જ્યાં દમ જ દમ :
 સુરસારીગમ : મહારી સનમ !

તુજ ઈશ્વર એ જ અજબ રહમ :
 એ એ જ નેતિ અગમ નિગમ :
 ભાંગી તુટી બૂટી કલમ—
 કમઝોર છે મહારી : સનમ !

ઝાંખી થતાં જ લખી પડ્યો :
 હઝરત સુખા હાંફી ગયો :
 ના ! ના દીધાર સંહી થક્યો !
 તાકાત રી મહારી ? સનમ !

હર હર કુંતે નગરે નગર,
 હર ચીઝ સુન્દર હો અગર,
 જળાતું જિગર સુન્ને મગર,
 તહાશ વગર ॥ મહારી સનમ !

તહાગ પીધા ગેબી સુખન :
 ના ! ના દીડું તહાઈ બદન :
 ઈકલન થગું : અણસૂ વતન :
 લે ! લે વચન : મહારી સનમ !

પણ-અરમથી માંણિકમ શો,
શો ઇશક તુજ વરસે, અહો !
દાવો અનામી છે કશો :

તહારે તખત : મહારી સનમ !

મહારા ગુનાહ સો લાખ છે :
બિસ્મિલ બન્યું દિલ ચાક છે :
ને ! ને ! જિગર-પૂર ખાક છે :
તું ઝિન્દગી મહારી : સનમ !

ગોયા જહાં સહુ ખવાળ છે :
હક લાળચરાળ ગુલાબ છે :
એ સાફ ઇશકહિસાબ છે :
છે ઇશક તું : મહારી સનમ !

દિલદાર ! પરદેપોશ-છે :
દર્દી જિગર બેહોશ છે :
પણ-ઇશક-પર ખામોશ છે :
તું જહાંપનાહ : મહારી સનમ !

સૂલી ક્રપર હસતો સુતો !
મનસૂર 'અનલ હક' બોલતો !
દાવો ખુદાઈ કરી ચકયો !
તહારી કૂંદે : મહારી સનમ !

કૌવત કશું ઇન્સાનનું ?
'હું હું ખુદા' ! શી રીતે કહ્યું ?
તેં તેં જ કામણ ત્યાં કર્યું !
બની તું બળાં : મહારી સનમ !

સુરદાં, અહો ! શુવતાં થતાં !
'દમકુમ્ભ-ઇજ્જની !' બોલતાં !
નહી શમસ-એ કરતો ખડાં :
દમ-તું કૂંદે : મહારી સનમ !

દરખત લીતર દરખત થતો !
 દિલ 'લેલ ! લેલ !' પુકારતો :
 મજનૂં તહને જયતો ખડો :
 પગ તુજ દુઃખે : મહારી સનમ !

ફરહાદ મહાડ શૂં ફેડતો ?
 નહીં ! કોહકન આશક હતો :
 એ હાથ તો પછુ ખોદતો—
 તહારો હતો : મહારી સનમ !

કોઈ મૂલેખા ખાપડી :
 કો ઘેલી લેલી ગરીબડી :
 અવતી શિરી કબરે સુતી !
 સૌ તુજ કદમ : મહારી સનમ !

જડ પત્યરે ભોગી થતી !
 કોઈક 'મીરાં રાંકડી' !
 નામે સનમ ! છતી જતી !
 બળતી તૂંમાં : મહારી સનમ !

જડમાં તૂંને ભેતી સતી,
 ખુદી જલાવી જળી જતી :
 કાફર કહે કાફર કહી !
 પછુ કશિક ? એ મહારી સનમ !

આખાદ લગની લાગતી,
 તેને, સનમ ! તૂં તારતી :
 જડ ચેતના લેદો નથી :
 ભેતી ફેના મહારી સનમ.

છો દોય જડ યા ચેતના :
 દિલ એકમાં હો પૂર ફેના : '
 તો ખુદ ખુદની કશી તમ્મ ?
 શૂં છે ખુદ ? મહારી સનમ.

ત્યાં આશકોના આહ છે,
સર અશક પર દરગાહ છે,
ત્યાં ખુદ ખુદ જ પ્રવાહ છે :
છે ગેળ જો : મહારી સનમ !

ઝૂલમ, ઝખમ તોળાહ છે :
છે દેવી પણ દિલદાહ જો :
ના જોગીઓ ગૂમરાહ છે :
છે રાહબર મહારી સનમ !

ઠરું શૂં હૂં વેદપુરાણને ?
શૂં તીરથ, સન્ધ્યાસ્નાન છે ?
દિલબર જહાં દિલબન છે :
તૂંહિ ! તૂંહિ ! મહારી સનમ !

ના ! ના ! સનમ યડિત નથી !
વેદાન્તી વા ફિલસુફ નથી !
છે-છે બધું : પણ પ્રીતડી !
બસ પ્રીતડી મહારી સનમ.

હુનિયાની ઇઝ્ત આબરૂ :
જોને શૂં ખેરૂં ? પાયારૂં ?
મારી જહાંને શૂં કરૂં ?
તૂં રબરૂ હો ! મહારી સનમ !

બહાલાં ન કો અળખામણાં !
પણુ-આપણાં શમણાં રૂબાં :
દિલ દિલ, સનમ ! આપણુ જઠયાં !
રહેજો નિકટ : મહારી સનમ !

લાખો કરોડ વરસ વીત્યાં :
આપણુ હતાં બે જોડાં :
વિખૂટાં પડ્યાં : પાછાં જઠયાં :
ફરીથી જુદાં : મહારી સનમ !

એ રેખતો છે. દયારામે એ માપની કેટલીએક ખેતો લખેલી છે. કવિ નર્મદે ધણું ખર્ચ ગરબી અને લાવણીમાં ઇસ્ક ગાયો છે. નર્મદકવિનાની પહેલી આદતિમાં આ કાચને કવિએ પોને “ગઝલ” કહેલી છે પણ બીજી આદતિમાં “રેખતો” લખેલું છે કમકે માત્ર માપ ભેનાં તે ગઝલ નહીં, પણ ગઝલની ચાલ-રેખતો જ છે.

૫. ૧ ગઝલ ૨

આહા ! મસ્ત બાલ ! અમર બાલ !

ફારસી ગઝલને ગૂઝરાતીમાં લાવીને પહેલવહેલી રઝૂ કરનાર મસ્ત બાલના નામથી કયું ઇસ્કનું રાહદારી નિગર ગૂઝરાતમાં ખિન-વાંકે છે ? સુરીચાદરું રહસ્ય દેવામાં પૂર્વાથી અમ્યાસી એના હૃદયો-દગારમાં અન્ન-પ્રવેશ કરી ચકે છે. મસ્ત બાલનું નિગર હુકીકી ઇસ્કનું આશક છે. તે પ્રેમરૂપ બક્તિ પુકારે છે. ભક્તિમૂલકાં આશર્ય નારી મુનિ પ્રેમની બક્તિની વ્યાખ્યા સ્વમનને છે કે,

तद्विस्मरणे व्याकुलतेति । अस्त्येवमेवम् । यथा व्रजगोपिकानाम् ॥

“ઈકના વિસ્મરણથી (વિયોગથી) વ્યાકુલ થવું; એ એવું જ છે : વ્રજગોપિકાઓની પેઠે પ્રેમ.”

“હરિપ્રેમપંચદશી”ના મધ્યાળાથી બાલાચંકરે લખેલાં કેટલાંક કાવ્યો ‘ભારતીમૂલ્ય’માં પ્રસિદ્ધ થયેલાં છે, તેમાંથી આ અને બીજી ગઝલો સેવામાં આવી છે.

આ આખી ગઝલમાં વિરહી હૃદયની તીવ્ર દર્શનેચ્છા છે; છતાં મસ્તી એ જાણે મસ્ત બાલના નિગરનું જાણુકનું વક્ષણ છે.

“છા માલરા નોધે સુન્દાઓ, નિન્દાનો દંડરી;

“પણ મન મન દરબારમાં આખા વિના મનનું નથી.”

એ જેન આશકોને દેડે લખી રાખવા ભેગ છે. આશક એટલે જ એકનો પૂરો ભેગી. એવા ભેગી જેઓ ન હોય તેઓ ઇસ્કનાં રાહદારી નિગરો મારે મને તે કહે પણ આશક ભેગીને તે શા ખપનું છે ?

ઇસ્કના રાહમાં ‘મસ્તીના દાલ’ ટપી રહેવા એ બદ્દ વિકર છે ખર્ચ ‘દર્દી’ નિગર જ લાખો પ્રલોભનો સ્થાને ખર્ચ છતાં મસ્ત દાલમાં ટપી ચકે છે. બાલાચંકરની ગઝલો સ્પષ્ટ બતાવે છે કે તેના નિગરની મસ્ત દયા કાળગી છે અને મસ્ત બાલનું તેનું ઉપનામ કેવળ યથાર્થ છે. અર્થરિનાયક=ચન્દ્ર.

પિપ્પા શી=અમૃત જેવી.

દિગંતી રેખ=દિશાઓનો અન્ત બતાવનારી લીટી. દિશાઓનો અન્ત બતાવનારી દિશિતજની રેખા જેમ જેમ તેની સહામે જાય તેમ તેમ નજીક જણાવા છતાં વધારે દૂર હોય છે અને પ્રાપ્ત થતી નથી, તેમ તું પણ 'હમણાં મળશે' એવી આશા લાગવા છતાં સહારી પ્રાપ્તિ એ દિશિતજરેખાની પેઠે દુર્લભ છે.

લીટી ૧૧-૧૨ સરખાવો:—

મહેતુઃ પશ્ચપાતો यस્ય તસ્ય જાસ્તિ પ્રતિક્રિયા ।

સ હિ સ્નેહાત્મકસ્તન્તુરન્તર્મર્માણિ સિદ્ધયતિ ॥

અને,

વ્યતિપજતિ પદાર્થાનાન્તરઃ કોઽપિ હેતુઃ ।

ન જાતુ વહિરપાદીન્ પ્રીતયઃ સંભવન્તે ॥

જાવશ્વતિ.

“ ગઈ થક બે થકે બે હવા પલટ, ના તો ડિલેગે મેરે કરાર હયા:”

એ સંદર્શની ગઝલના શબ્દો આ ગઝલ ગાઈ શકાશે.

પૃ. ૨ ગઝલ ૩

વિરહવેદના અને હરોનેઓની તીવ્રતા ખુલ્લી છે. શબ્દ ઉપર પ્રભાવે જ છે.

પૃ. ૪ ગઝલ ૪

ધરકનાં મરત જિગરો સાથે દુનિયાનાં રીતરીવાઓનો મેળ ખાતો નથી, એ જાણીતી હકીકત છે. મન્દાધિકારી અગાસુઓ માત્ર સ્થૂલ નિયમોને સ્થૂલ રૂપમાં જ સહમજીને તેને અનુસરવામાં અવનતી કૃત-કૃત્વતા માને છે, તેઓ મહાત્મા મનસુર કહે છે તેમ “ તારાઓને અજવાળે સૂર્યને શોધવાને મથે છે ” : પ્રેમનાં પ્રવાસી હૃદયો વસ્તુમાં લીન હોવાથી મસ્તી, વિરક્તિ અને ભક્તિની ધૂનમાં ઈષ્ટ સિવાય ખીગ કરાને ગણકારતાં નથી અને સામાન્યનાથી હમેશ પર હોય છે.

પ્રેમભક્તિમાર્ગના પ્રણેતા નારદ ગ્રુનિએ સહમજીવેલું છે કે ઈષ્ટ મૂર્તિના બજન, કીર્તન અને ચિન્તન સિવાય તદેતર બધી બાળ-નોનો પ્રેમી હૃદય નિરોધ કરે છે :

નિરોધસ્તુ લોકવેદે વ્યાપાર સન્યાસઃ ।

તસ્મૈઅન્યતા તદિરોધિપૂજાસીનના ચ ॥

લોક, વેદ અને વ્યવહારનો ત્યાગ, અને ઇશ્વરમાં અનન્યતા તથા તદ્વિરોધી બાળતો પ્રત્યે ઉદાસીનતા, એ પ્રેમીને નિરોધ છે.

ચુસ્ત મુશીરૂં આવું લક્ષણ છે.

ઇન્જિલ=ખ્રિસ્તી ધર્મપુસ્તક—બાઇબલનો નવો કરાર.

રાહ ઉપરની ગઝલનો જ છે.

પૃ. ૫ ગઝલ ૫

મસ્ત બાલની ચુન-દી ગઝલોખાની એક અગ્રહો નમૂનો છે. બાલ પછી ધણી ગૂજરાતી બાઇબોએ ગઝલમાં ઇફેક ગાયો છે—બ્રજબો છે; કલાપીએ જવાબન્ધ ગઝલો લખી છે અને તે બધી, બેશક, મુલાયમ નિગરની લાગણીથી-ઉભરાઈ જાય છે જ્યાં ચાવરીની કુનેહ—ગઝલની હમારતમાં, અસખત, બાલાચંકર ચડે છે. તે તો ગૂજરાતનો હારેજ છે.

સખર=સખૂરી.

ગમખવાર=દુઃખી.

શુલિસ્તાન=મગીચો.

શુલખુલનું રૂપક આસકના અને શુલ=શુલનું રૂપક માગકના નિગરને માટે ફારસી સાહિત્યમાં વખ્તોવખ્ત વપરાયમાં છે.

પરકાર=દોષાયન્ત.

એક જ દિશા તરફ હોશ અવિચલ રહે છે તે પ્રમાણે આસાનું ચિત્ત પણ માથક તરફ અચલ પ્રેમથી વળેજું હોય છે.

મુદગંચલે=મુદમન્અંચલ. આંખનો પડો.

પ્રેમને કથી મુરકેલી બાધ કરી શકતી નથી, કયા નિયમે બંધન કારક હોતા નથી : નિયમ એ લૌકિક નિયન્ત્રણ છે; પ્રેમ અલૌકિક છે—દિવ્ય છે.

જેમાં કથી મુરકેલી વેડવી પડતી નથી એવો સુખમ પ્રેમ કરનારાં તો બેશુમાર છે; પણ તે પ્રેમ પ્રેમ નથી. એ તો રૂઝ નામધારી પ્રેમ છે. ખરો પ્રેમ તો દમેલ લૌકિક નિયન્ત્રણથી પર અને સર્વજન છે.

પદાડી ગઝલ છે.

“મરત હું તેરે દિખું, અવ યાર ! ખતર હું !”

એ શબ્દમાં ગાઈ શકાશે.

પૃ. ૬ ગાંડા ૬

આ પણ એની મંસ્તીની ગઝલ છે.

નિપટમાં=બરપટે; પુષ્કળ પ્રમાણમાં,

નર્દય છે ત્યાં નિર્દય જોઈએ, છાપની બૂલ છે.

મનસૂર=હુસેન બિન મનસૂર અન્ હુદ્દાજ, એ નામના સુધી મહાત્મા થયા છે. અનલ હુક એટલે અહંબ્રહ્માસ્મિ એવું બોલવા માટે બગલાઃ શહેરના સુસ્ત ઇસ્લામીઓએ એમના શરીરને હિઝરી સન ૭૦૯ માં સૂલીએ ચડાવેલું અને એમણે અનલ હુકની ધર્મગર્જનામાં ખુશીથી દેહોત્સર્ગ કરેલો. દૈતવાદી ઇસ્લામીઓએ એવી માન્યતાને લીધે એમને સૂલી આપેલી કે, 'હૂ ઈશ્વર હૂ' એવું માણસ જન બોલે એ પેદા કરનારને અપમાન આપનાર છે. મહાત્મા મનસૂરના શિષ્યો અને હિમાયતીઓ માને છે કે ઇસુ ખ્રિસ્તની પેટે દેહવિસર્જન પછી તેમણે આશકોને દર્શન આપેલું : તીથીસ નદીમાં તેમના શરીરની ખાક નાખવામાં આવેલી અને તેવામાં તીથીસમાં જે બચકર રેલ આવેલી તે પણ તેના કાપને લીધે હોય એવું કહે છે.

બગવાન શંકરાચાર્ય ચિદાનન્દરૂપઃ શિવોઽહં શિવોઽહમ્ । એ સ્તોત્રમાં સોઽહંસ્વરૂપની જે વાત કરે છે તે જ મહાત્મા મનસૂર સ્વાતુબવસાદાત્કારથી બોલના અને સુધી શિષ્યોને શિખવના. કેટલાક એવું પણ કહે છે કે ધર્મનાં નિગૂઢ રહસ્યો જે શુભ રાખવાં જોઈએ તે પ્રસિદ્ધપણે બોલી દેવાયા તેમને સૂધી આપેલી હતી.

ખરા સુધીની વ્યાખ્યા મહાત્મા મનસૂરે એવી કહેલી છે કે, 'જે માત્ર એકને જ બરાગર ઓળખે અને જોતે તે એક ઓળખે તે સાચો સુધી.'

મુજને તનેઝહારે શરીરે.

બૂલેખા અને સુમરૂના ઇસ્કની કયા ફારસી અને હિંદુ સાયરીમાં તેમ જ ઇસ્લામી ધર્મશાસ્ત્રમાં, હુદીસ શરીફ વગેરે તવારિખમાં મશહૂર છે. હઝરત મુસદ્દ એક પેગમ્બર મનાય છે. એમની આખી જીવનકથા બહુ વિસ્તારી છે, અને તે ફિરસને શરીફ (જેનું ચૂનરાતી ભાષાન્તર ચએહું છે તેના) બારમા સુરામાં અબ્બાસી જોઈ શકાય. બાઇબલમાં પણ એ ઇનિલાસ Genesis એટલે 'સક્રિતી કૃતપનિનાં પ્રકરણ ૩ થી ૫૦ માં અપાયેલો છે. મુખ્તે-સર અહોવાલ આ પ્રમાણે છે :-

યુગ્મમાં જન્મથી જ અદ્વિતીય સુંદરતા હતી. એને લીધે તેને ‘માહે કિનાર’ અને ‘મિસર દેશનો ચન્દ્ર’ કહે છે. એના આપને એ બહુ વ્હાલો હોવાથી એના બીજા બાઈઓએ એને કુવામાં નાંખી દીધેલો અને કોઈ વેપારીઓએ એને લાંબી કિનારીને મિસરના ખજાનગી કિનારને વેચાતો આપેલો. કિનારની પત્ની જૂલેખા તેના પર આશક થયેલી પણ યુગ્મને એના ઇસ્કનો ઇનકાર કરેલો, કેમકે એના અન્તરાત્માને એ ગેરવાજ્ઞી લાગે, છતાં એના પર ખોટો આરોપ આવેલો અને એને કેડની સજા થયેલી. જૂલેખા એનું જ ચિન્તન કરતી અને એના વિરહમાં દિવાની થઈ ગયેલી. ધણું વરસો મુખી યુગ્મ કેડમાં રહેલો અને થેલી જૂલેખાએ યુગ્મના ઇસ્કમાં તપ કરતાં કિન્દગાની ગાળેલી. એવામાં મિસરના બાદશાહ ફેરહોને એક બેદબરૂ અપ્પા આબૂ અને યુગ્મને તેનું બાવિ કબૂ તે પ્રમાણે બનવાથી તેનો છૂટકારો થયો, એટલું જ નહીં પણ, બાદશાહે તેને મ્હોની પદવી આપી અને છેવટે ગાદી પર બેસાડ્યો. જૂલેખા તો હજી પણ ઇસ્કદિવાની જ હતી : તેનો વર મૃત્યુ પામ્યો હતો. એક દિવસે, બાદશાહ યથા પદ્ધતિ, યુગ્મની સવારી જતી હતી તે જૂલેખાએ જોઈ અને જૂલેખાને યુગ્મને જોઈ. પ્રેમયેથી જૂલેખાને જોતાં જ હવે યુગ્મને પોતાની જાન માટે ધાગું લાગવા માંડ્યું અને તેના અન્તરાત્મામાં સ્નેહનો સ્વીકાર કરવાની પ્રેરણા સ્પષ્ટ મંબળાવા લાગી. યુગ્મનાં હેત્વોં ઈર્ષન કર્યા પછી જૂલેખા ‘નવું જીવન’ પામી મુક્તિ હતી. તેને મનુષ્યસ્નેહની કમી કરકારૂન હતી. પરગવાથી બળના યુગ્મને જૂલેખાના હાથની માગણી કરી પણ જૂલેખાએ સ્પષ્ટ કબૂ કે, ‘પેદા કરનારની એકની સાથે જ લગ્નની લગાડની એ દિનકારક છે, અને લગ્ન કરવાની કશી જરૂર નથી.’ પણ હવે તો યુગ્મથી વિરહામિતે સકાય તેમ ન હતું. છેવટે બન્નેનાં લગ્ન થયેલાં અને સારથી હજરત યુગ્મને ઈશ્વરનો ચક્રાગ્ર મળેલો અને તેઓની પેગમ્બર તરીકે ગણના થવી શરૂ થયેલી. કહે છે કે જટલાં વરસો સુધી જૂલેખાએ યુગ્મના વિરહમાં દુઃખાતુ પાડેલાં તેટલા દિવસોમાં યુગ્મને જૂલેખા કરતાં ધણી વધારે વિરહવેદના વેઠેલી અને આંધુ પાડેલાં કારસીમાં યુગ્મને જૂલેખાના ઇસ્કનું એક મહાકાવ્ય લખાવ્યું છે.

હાફિઝ—મદમ્મર શમ્સુદ્દીન ખવાજ હાફિઝ, એ કારમી સાયરામાં

પ્રખ્યાત છે. ઈટાલિયન મહાકવિ ડેન્ટીનો અને આપણે અહીં
મીરાંબાઈનો તે સમકાલીન. સુરીવાદના મહાન સિદ્ધાન્તો
પર તેણે મસ્ત ગઝલો જુસ્સાભરી અને આકર્ષક બાનીમાં
લખેલી છે. બાલાસંકરે તેની કેટલીક ગઝલોનો અનુવાદ ગૂજ-
રાતીમાં કરેલો છે અને તે આ ગ્રંથમાં છેઃ બહુ જ પ્રુશી થવા
જેવું છે કે એ મસ્ત પિતાના પુત્ર રા. ત્રિપુરાસંકર કંથારિયાએ
હમણાં હાફેઝનું બાપાન્તર કરવું શુર કર્યું છે અને ‘સુદર્શન’
પત્રમાં તે ગઝલો છપાય છે. એ ગઝલોમાંની કેટલીક પણ આ
ગ્રંથમાં છે. હાફેઝ વિશે વધારે માહેતી જૂતાં ભારતીજીવણમાં
તેમ જ રા. રા. કૃષ્ણલાલ ઝવેરીનાં એ વિષય પરનાં ‘બુક્સેટ્સ’
પરથી અભ્યાસી મેળવી શકશે. ટૂંકી નોટ્સમાં કેટલો વિસ્તાર
થઈ શકે ?

ફેરહાદઃ એ એક ગરીબ મજૂર હતો. તે ચીનના બાદશાહ ખુશરૂની
બેગમ શિરીન તરફ આશક હતો. અચૂક પહાડ ખોદીને સુરંગ
બનાવવામાં આવે તો શિરીન તેને મળી શકે એવું શુકરે
થતાં બહુ જ ટૂંકા વખતમાં તેણે તે પહાડ ખોદી નાંખેલો; તે
પરથી તે ‘કોહકન’ (mountain excavator-પર્વત ખો-
દનાર) કહેવાય છે. પહાડ ખોદી રવા પછી કુનિયાના કાબા-
ઓએ રચેલા તકેટ પ્રમાણે એક દારૂ તેને ખોદી ખખર આપે
છે કે ‘શિરીન તો મરી ગઈ!’ સખ્તો સાંભળતાં જ ફેરહાદ
દેહ છોડી દે છે. ફેરહાદનું આકું પરિણામ બધાં શિરીન
રાજવૈભવ તજી દઈને પોતાના આશકની કબરમાં જવની સુધી
રહે છે. રામણી તિલક અથવા નટ છે. ખારસી નાટક કંપની
‘દાગે હસરત’ નામથી આ દનિહાસનું નાટક બજાવે છે.

પૃ. ૧૧ ગઝલ ૧૦

એક સરસ ગઝલ છે. હાં છતાં મસ્તી ખસતી નથી એ બાલા-
સંકરની કવિતાની ખાસ ખૂબી છે.

“રહુ દિન રાત મસ્તાનેઝ, મહિરા પ્રેમનો ખીને;

“હવા લાને ન કુનિયાની !”

એ જ પ્રેમના તપસ્વીનો મન્ત્ર છે.

કવિતાની જરૂર પર તર્ક, ખાસેથી શુકન જોઈઃ—રમણ વિદ્યામાં ખાસે
નાંખી શુકન જોવાની જે કુણી પ્રશ્ન તૈયાર કરવાય આવે છે

નામ હરે=હરેક નામ.

લાલા=સિયાળામાં કરમાઈ જતું એક જાતનું ફળ.

કિવામ હાજ=હાજ કિવામ નામનો એક ધનાદય યદૂની.

મુનાવ=સારી હોડી.

એ બેનનો બાવ એવો છે કે મ્હારો હાજ કિવામ એટલે શાહુકાર (સનમ) એટલો બધો ધનાદય છે કે તેના ખજાનામાં આકાશનો દરિયો અને નવા (દિલીયાના) ચન્દ્રની સરસ હોડી મૂકી દુખી જાય છે.

હૃદિઝ ઇસ્ક હકીકી ગાય છે.

હેલી બેનમાં પોતે પોતાનાં નયન દ્વારા ઉપદેશ લે છે કે આશુના દાખા વરસાવવાથી મનગમનું (માથક) પંખી હાથ લાપરો.

પૃ. ૧૯ ગચ્છ ૧૭

હૃદિઝની આ ગચ્છ બહુ જ વખણાયેલી છે. ઇરાનમાં તો તે અતિશય સામાન્ય થઈ ગયેલી છે. ફારસીમાં પહેલી બેન અસલ આ મુજબ છે:—

“અમર આં તુર્ક સિરાઝી બદસ્તારદ રિયે મારા,

“જખાલે ઢિન્દુ યરા બખ્શમ સમરકન્દો છુખારાસા.”

સિરાઝી ધાર=તેની પ્રિયતામા—જેનું નામ તેણે શાએનિખાન એટલે “શેઠડીની કાનળી” એવું રાખ્યું હતું તે.

સમર=સમરકન્દ શહેર. પહેલી બેનનો બાવ એવો છે કે, જેના ગાય પર કાળા તલનું નિશાન છે તે સિરાઝી તુર્ક ધાર જો મ્હારો ઇસ્ક કબૂલ કરે તો હું સમરકન્દ અને છુખારાસ શહેર બખ્શમ આપી દઉં.

રૂકનામાદ નદી અને તેને કિનારે ખુસસ્લા નામની જગ્યાએ બસિલો દ્રાક્ષનો મંડપ હૃદિઝને બહુ વ્હાલોં દતાં: તે સ્વર્ગમાં કેળવતી આપે ?

તુર્ક શેઠે લટવામાં આલાક ગણાના.

મંદાકિની=આકાશગંગા. (Milky way).

પૃ. ૨૦ ગઝલ ૨૮

ખરેખર એક મનોહર ગઝલ છે. દરેક એક આરાકને મનન
ના જોગ છે. શબ્દાર્થ અને વ્યંગ્યાર્થ સરલ છે.

એક હમીઃ બટાકા અને તમ્બાકુ ઇલિઝાબેથના સમય પહેલાં
ઇંગ્લેન્ડમાં ઝેરી પદાર્થ મનાતા તેમ ઈરાનમાં જન્મશેદ બાદશાહના
અમલ પહેલાં દ્રાક્ષાસવને પીવાના પદાર્થ તરીકે કોઈ ઝોળતું ન હતું
અને તે ઝેરી પદાર્થ મનાતો. એક દાસીએ માથાના દર્દની વેકનાથી
કંઠાળીને આત્મહત્યા કરવાને ઈરાદે દ્રાક્ષાસવ પીધો અને તેને મોતને
બદલે ઉલટી મઝા મળી. તે પછી દારૂ પીવાનું શુરૂ થયું. આ ઉપરથી
દારૂના ખ્યાલાને “ જામે જમ ” એટલે જન્મશેદનો ખ્યાલો પણ કહે
છે. આઈ એ ખ્યાલો માટે હાર્દેઝ એમ કહે છે કે આમારા શરણે
હરકનો ખ્યાલો એવો છે કે જાણે સીકન્દર બાદશાહનું કપલું! સી-
કન્દર એટલે “ અલેકઝાન્ડર ધિ એટ ” એણે હુનિયાનાં તમામ રાજ્યો
જીતવાના હેતુથી એલિસ્ટોટલ, પાઈથિગોરસ વગેરે મહા પંડિતો પાસે
આખી આસમની તવારિખની નોંધ અને નકશાઓ તૈયાર કરાવ્યાં
હતાં એ ‘ આધને સીકન્દર’માં દારૂ બાદશાહના મુલકની બધી હકીકત
જોઈ શકાતી. પ્રેમના ખ્યાલોમાં તે પ્રમાણે માથાકનો મૂલક જોવાય છે.

એક ૧૧મીઃ હમારા હરકની વાતો એવી જાદૂ બરેલી પા
એપી છે કે દુહો અને પવિત્ર પુરુષો પણ જો તે ગાવા શિખે તો
પ્રેમમસ્ત અને ઉન્મત્ત થયા સિવાય રહે નહીં.

એક ૧૩મીઃ કારન નામનો ધનાઢ્ય ચઢ્ઢી હતો.

વિરહનું બેશુમાર દર્દ છતાં મસ્તી અને પ્રેમનો નશો એ એવો
આખા ઇલાક છે તે તેને લીધે આશક આનન્દમાં ગ્રિન્દગીનો શુભારો
કરી શકે છે. સરખાવો:-

“ સુદ્ધિમ શુ છે ? સુદ્ધિનું લક્ષણ છે કે ત્યારે દુઃખ અને દિઠ
ચિન્તાથી દૈય ચેરાય ત્યારે ગિજરને ખુશખુશાલ બનાવવું. ”

મસ્તલી શરીફ: કિતાબ ૩: પા. ૨૬૩

હેલ્લી જોનમાં કહે છે કે, આધુઓની પેડે બમવું વસ્ત્ર નહીં, પણ
મહે તો દારૂથી રંગી દીધેલું વસ્ત્ર પહેર્યું છે અને સ્વલ વસ્ત્રને પોત
હોય છે તેવું એને પોત નથી કેમકે એ સ્પૂલ નથી; માટે હુનિયાના
પવિત્ર ગણાતા બધા સારા ચારા શુરુઓ મદને મદારી આપતો. વ્યંગ્ય છે.

પૃ. ૨૩ ૨૫^૧ ગઝલ ૨૧ ૨૨

પ્રેક્ષક મહિલાવના કાવ્યોદ્ગાર-પ્રેમજ્વળ અને અભેદાભિ
એ બન્નેનું એકઠું ધ્રુવક આત્મનિમજ્જન પ્રમિદ્ધ થયેલ છે. એમાં
પ્રેક્ષકને અને વિસ્તારી દીકરી કેક કાવ્ય સ્હમજાવેલું છે તે જોવાને
અભ્યાસીને બહામણ છે.

પ્રેક્ષક મહિલાવની કવિના માટે એ મન છે. એક મન તેમજ
જાને લખેલી દીકરને અવલગીને તેની હિમાયન કરનારો છે જ્યારે
ખીજો મન એથી જુદો છે. પ્રેક્ષકની દીકા ઉપરાંત પ્રથમ સાહિત્ય
પરિપક્વતા રિપોર્ટના પુસ્તકમાંથી “આપણું નવીન કાવ્ય માહિત્ય”
એ વિષય પર પ્રેક્ષક મહિલાવને તત્વબોધક આપણુ વાંચવાને
પણ અભ્યાસીને બહામણ છે.

અહીં દીકરી પ્રેક્ષક મહિલાવના લખાણને આધારે ચોટક
રિખણ આપ્યું છે.

પૃ. ૧૭ ગઝલ ૨૪

પ્રેક્ષક મહિલાવ કહે છે કે,

લય, વિશેષ, કથા, અને સ્વાગત એ ચાર મહાધનાં વિષય
છે, તેમાંના કથાવનો આ પદમાં વિવેક છે.

અહીં ખરું કિયતર મેઘ મળ્યું નથી અને ઈરક મિત્રાગી
માર્ગ બહુ નિકટ છે માટે આત્મનિમજ્જન થવાનો પ્રયામ છે.
તખીખી=આવધોપચાર.

ગમ=શોક

હૃદય=સત્ય, ઈશ્વર, શ્રદ્ધા.

હૃદયન=સરીખન, તરીખન અને દહીકન થા મારિશન એવા અધિકાર
પરતે આત્મનિમજ્જન માટે કમિક બેસે છે. સ્વૃષ્ટ કર્મકાંડને મુદત્ત
આપનાર સરીખનને અનુમતે છે. તરીખન એથી ઉપરના અધિ-
કારી માટે અને દહીકન થા મારિશનનું જ્ઞાન અક્ષમાવનાના અન-
બરી માટે છે. તે અર્થોપધિ છે.

પદ્યોદ્ગતિ-શ.

૧૫મુ=પ્રેમ થઈ જનારી, અન્યા.

નોઈ=અધિકાર, ઈશ્વરી, પદમાન-કમલ.

પૃ. ૨૮ ગઝલ ૨૫

જનમ પુરુષ એટલે ધરકનો જનમ; ધરક અર્થાત્ જોને મુશીઓ.
ધરુ હુકીડી કહે છે તે, રાજયોગના મૂલજૂત, અદૈતના સારજૂત પ્રેમ,
તેની એક જનમ-પ્યાલો, આ સમય જલાંડને દેખ્યું છે.

ધરક એ જ ખુદાઇ છે. વેદ, બાઇબલ, કુરાન વગેરેને 'પોંચાં'
કહેવાં છે, ને તે બધીને નહીં પણ 'ઉવામી'ને એમ કહ્યું છે, એમાં
તાત્પર્ય એ છે કે એ સર્વને સમજનારા જો તે તે ધર્મશ્રયોથી કહેલાં
ધર્મ-ઉપાસના આદિમાં જ ભગ્યા હોય તો તેમની સાક્ષી નકમી છે.
ખરક=ધરક વગરની. નિધાયુ સનમ=સનમની નકર.

નરુ ખુદા=ધરુને જ્યોતિ. દમયુ આદમ=મનુષ્યનો પ્રાણ.
મયયુ ધરક=શુદ્ધ પ્રેમનો મધ. દીદર=દર્શન.
મસીહ=ઈસામસીહ=ક્રીષ્ણ.
એ જનમ તું પૂરેપૂરો સદા એ પા મને=પામને હાખ્યું છે તે "પા
મને" એવું જોઇયે. સાગર=પ્યાલો.

ઐરવીની ગઝલ છે ને તે ખમાયયની ધૂનમાં પણ સારી લાગે
છે. આખી ગઝલ મસ્તી ભરેલી અને મનનયોગ્ય છે.

પૃ. ૩૦ ગઝલ ૨૭

હોમું કે નહીં, એવા કશા મોદિઅ વિચાર વગર જ ધરકમાં જન
પ્રદાં હોમે નહીં તેને માહયુર=પ્રકાશના ચન્દ્રનાં દર્શન થતાં નથી.
વાપેણુ કપાં સિવાય રહેવાય જ નહીં, એવું અહેતુક-સ્વાભાવિક સ્વા-
પેણુ થયું જોઇયે. અન્દરની લગની પૂરી હોવી જોઇયે.

પયુમાન=પ્રતિજ્ઞા. યકી=આકાશ.
હારુ સનમ=સનમનું હાર. દીદયુ સનમ=સનમનું દર્શન.
વરસ યહસાન=દર્શનની કૃપા. નિગાહ=નકર, દષ્ટિપાત.
રહીઅ=દુસ્મન. રહીક=મિત્ર, આહનાર.
અખાન=વાણી. આહ=નિઃશ્વાસ.
મોદિલ=પાપાણુકદય. તંગ=તંગીમાં.
ખવામ=સ્વપ્ન. ચાકદિલ કયૂ=હૃદયને ચીરી નાંખ્યું.
આસકને અબ્યાસ કરવા યોગ્ય ગઝલ છે.

પૃ. ૩૦ ગઝલ ૨૮

મસ્ત હાલનનું નિરૂપણ કરતી આ ગઝલ ટીકા વગર પણ
રેહમખશે.

એન પાંચમી : સનમની એક વાર પણ જો મ્હને ઝાંખી થઈ ગઈ
 છે તો મ્હેં શૂં ક્યૂં છે તે જુવો : યહ દમ એટલે આ પ્રાણ, તેના કોઈ
 એક ગનાગનમાં અર્થાત કોઈ કણે પણ મ્હને સનમની ઝાંખી લાગી
 ગઈ, મ્હારી આંખે તેનાં દર્શન થયાં કે ઘુરત મ્હેં આંખો મીંચી લીધી
 (આંખ મુદ) કે અંદર બેઠેલી આગૂક નિકળી ન જાય—સ્વરૂપસ્થિતિ
 નિરન્તરની કાયમ રહે.

હરગિઝ=કદાપિ પણ. દમ બ દમ=પ્રત્યેક, આસોઆસની સાથે-પળેપળ.
 આશના=સોખતી. મરહમ=મલમ. સીના=જાતી.
 બેદર્દ=દર્દ એ મુશીનો પારિભાષિક શબ્દ છે. દર્દ થવું એટલે પૂર્ણ
 ઇજાથી તકપૂર્વ-મુમુક્ષુની પ્રયત્નેતના નમત થવી. બેદર્દ એટલે દર્દ
 વગરનાં-આરામ ભોગવતાં-પ્રમાદની શાન્તિમાં મુખી રહેનારાં.

પૃ. ૩૩ ગઝલ ૩૨

બહુ સારી ગઝલ છે અને પ્રોફેસર જાને એને માટે લખે છે
 કે એમાં “ અવાચ્ય અજ્ઞાન-દનું વર્ણન ” છે.

ઇશ્કના જોગીનું આનર જીવન આ ગઝલના ઉદ્દગારો
 રહમજાને છે. શબ્દાર્થ સરથ છે.

પૃ. ૩૩ ગઝલ ૩૨

આ ગઝલમાં ‘ સાત્ત્વિક ત્યાગ ’નું-મૂક્ત ત્યાગનું સ્વરૂપ છે.
 ત્યાગ તે જ સ્વસમર્પણ-સુધીવાદની પરિભાષામાં જોને ‘ દેના કરવું-દેના
 થવું ’ (દેના-દિશાદ) કરે છે.

ગાફિલ=માયાથી ભ્રમિત. પાંખ પ્રોડ થમ=જાતી બન્ધો.

‘ નશો પ્રેમનો જે ઘૂંટી પીએ ’ વગેરે=પ્રેમને જોશે પચાવ્યો છે તે
 બધા અજ્ઞાંડમાં પોતાના સ્વરૂપનો જ આનન્દ લેયાં કરે છે. એ પ્રેમ તે
 આત્મ-સામાજીકારના સ્વાનુભવે સ્વાભાવિક રીતે જ સર્વત્ર સમાન વર્ણા
 નય છે. એવો પ્રેમ દેશ, કાલ કે સ્થિતિ પર આધાર રાખતો નથી.
 તે તો નતિ (Sex) મુદ્દાં નજીનો નથી. અસ્થમત, વ્યક્તિનિષ્ટ પ્રેમ
 પણ જો મતલ અને પૂર્ણ વિશુદ્ધિથી-દેહાત્મભાવનાથી રહિત દેશ્યાં
 કરતો હોય તો એવી દિલ્લ ઝાંખી અદૈતાનુભવમાં-અબેદના માર્ગમાં
 લગમગ પોણા બામ સરથ કરી આપે છે; પણ સાધકે દરદમ સ્મૃતિ-
 માં રાખવાનું છે કે વ્યક્તિનિષ્ટ પ્રેમ એ સાધન છે અને અંતિમ
 સાધ્ય નથી જ; એટલું જ નહીં પણ માર્ગ તરીકે એ અતિશય બધ-
 કર છે. અંતિમ સાધ્ય તો પ્રેમ અને જ્ઞાનનો સ્વરૂપમાં અબેદાનુભ

તે વેદાન્તનો 'નિબ્ધનન્દ' છે; તેનું 'ફના' તે વેદાન્તીનું 'આત્માર્પણ' થાને 'સાત્ત્વિક ત્યાગ' છે; તેનો 'વસ્ત્ર' તે વેદાન્તનો 'સ્વરૂપાનુભવ' અથવા 'આત્મસાક્ષાત્કાર' છે; 'વાસિલે હુક' અને 'બકા' તે 'મોક્ષ' અથવા 'જીવનમુક્તિ' છે; અને મુક્તિની 'ગુદાઈ' તે 'દ્વૈતાભાસ' તથા 'અખમ-દઈ' તે 'મુમુક્ષુના માર્ગમાં માયાનાં અનેક આવરણો' છે. 'પોતે' પોતામાં જોવાઈ જવું અને પોતાનું પૂર્ણ વિરાટ સ્વરૂપ અનુભવવું એ બન્નેનો એક જ હોદ્દા છે. ઈ ॥

પ્રો. મણિલાલના હૃદયનું વેદાન્તસાગરમાં પ્રાપાતિક અવગાહન છે, તેઓ જે ઇસ્કની હિમાયત કરે છે તે 'રક્તયોગના મૂલભૂત-અ-દ્વૈતાના સારરૂપ અભેદની લાગણી' છે અને એ સમર્થ કક્ષમ ગૂજરાતને જે સિદ્ધાન્તમોધ કરે છે તે યથાર્થ સ્વરૂપમાં જાણવાને એમના મઘશેષોના સંગ્રહનું પુસ્તક 'મુદર્શનગદ્યાવલિ' તથા ભગવદ્ગીતાના એમના ભાષાન્તરનો ૬૦ પાનાનો ઉપોદ્ધાત વગેરે જોવાને જીગ્ઞાસુને બલામણુ છે. એમનું જ્ઞાન આદનારને એ સમર્થ લેખકનું સાહિત્ય અવશ્ય ઉપયોગી મદદ કરશે.

પૃ. ૩૫ ગઝલ ૩૩ (અમર આશા.)

આ કાવ્ય ચોક્કસ ક્યારે લખાયું એ જાણવામાં નથી; પણ રા. મણિલાલનો દેહ પછા પછી એમના હસ્તલેખના કાગળો તપાસતાં એમાંથી આ-એક જ કાવ્ય-મળી આવ્યું હતું. અસંકલ્પ પ્રતનો કાગળ તથા શાહી નવાં લાગતાં હતાં, અને સાધારણ રીતે આ જાતના લેખ લખીને તુરત મુદર્શનમાં છપાવવાનો એમનો રિવાજ હતો તેથી આ એમનું છેલ્લું કાવ્ય હશે અને તે એમના મૃત્યુ પહેલાં થોડાક દિવસ ઉપર જ લખાયું હશે એમ અનુમાન થાય છે. આ હકીકતથી કાવ્યના મૂળ રસમાં એક વિશેષ રસ-ગંભીર કરણ રસ-ભિરોધ છે.

આ કાવ્યને મુદર્શનઅન્યાવલિને અન્તે મૂકીને એ પુસ્તકના પ્રસિદ્ધકર્તા તરફથી એને 'મણિમન' નામ આપવામાં આવ્યું છે તે ચોખ્ખું જ છે. મણિલાલનું સાંસારિક જીવન ખાડું હતું એ સુપ્રસિદ્ધ છે; પણ એની પાર જઈ એમાં મીઠાશ શોધવા એમનું મન નિરન્તર મથઈ હતું; અને એ હ્રમય અંશ આ કાવ્યમાં બહુ સારી રીતે પ્રકટ થયા છે.

મણિલાલના એક મહાન સિદ્ધાન્તનું આ કાવ્યમાં રસિક નિરૂપણ છે. વેદાન્તનું જ્ઞાન તે મુખ્ય શુદ્ધિચાતુર્ય નથી પણ રસિક આત્માર્પણ છે; એ આત્માર્પણ તે આપ-લેની વાણિન્યવૃત્તિ નથી,

પણ નિઃસ્વાર્થ આત્મત્યાગ છે; અને એ આત્મત્યાગની ઠાંકિ ઝાંખી મનુષ્યને સ્ત્રીપુરુષના નિર્ગોળ-હિંસા-પ્રેમમાં ધાવે છે. આ વાત રા. મુનિશાસ્ત્રે ગદ્યપદ્ય-કાવ્ય, નવલકથા, નિબંધ આદિ અનેક સાધનો દ્વારા ગુજરાત આગળ રજૂ કરી છે, અને એ જ આ કાવ્યમાં પણ છે; પણ અન્ય કાવ્યો કરતાં આ કાવ્યની ભાષા વધારે પુષ્ટ અને ગંભીર, અને રસ વધારે હિંકર અને ભેરવાર છે. “દગ રસભર મોરે દિવ છાઈ રહી” — એ ભાષાનું લાક્ષણિક, અને રમતિયાળ આનંદની રસિ આ કાવ્યમાં નથી. એ કાવ્ય અને આ કાવ્ય વચ્ચે આખું જીવન પડેલું છે. એ જીવનનાં અસંખ્ય ખંજરોએ બાળવૃદ્ધની મધુર સંધિને છેદી-ભેદી નાંખી છે; પણ ક્રુદ્ધ અને મહાન આત્મા વચ્ચે ફેર જ એ છે કે ક્રુદ્ધ આત્મા જ્યાં આ અનુભવને પરિણામે વિપાદમાં ગરક થાય છે, ત્યાં મહાન આત્મા એ અનુભવને ચીરીને બહાર નીકળે છે. આ અનુભવને ચીરવો સહેલો નથી. એને ચીરતા પહેલાં તો એ પોતે ચીરાય છે — જીવનના અસંખ્ય ધા અને હિંસા સરીર ઉપર સહેવા પડે છે — જેમાંથી આત્માના ખરા ઓગસ સિવાય જીવન નીકળાતું નથી. કવિના આત્મામાં આ ઓગસ હતું કે કેમ એ આ કાવ્ય જ કહેશે.

સંસાર અસંખ્ય દુઃખ, અન્યાય, દગધમ્માજી-કૂરતા વગેરે વિપત્તિઓનો ભરેલો છે. અને મનુષ્ય એટલાનો જ વિચાર કરીને અટકે તો એને સંસાર પ્રત્યે કેવળ નિર્વેદ અને નિરાશા જ ઊપજે. પણ વસ્તુતઃ એ અસંખ્ય વિપત્તિ વચ્ચે એક મમતાનું એનું અદ્ભુત તત્ત્વ — ‘પરમ પ્રેમારપદ’ આત્મતત્ત્વ — રહેલું છે કે જે નિર્વેદ અને નિરાશાના તિમિર પડને ભેદીને પ્રેમ અને આધાનાં કિરણો પ્રસારે છે. જેઓને સંસારના અનુભવથી નિર્વેદ ઊપજ્યો છે પણ આ આત્મતત્ત્વ લાંબું નથી, નેઓ મંભારથી કંટાળી સંન્યાસાશ્રમમાં શાન્તિ શોધે છે; જેઓને એ આત્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર થયો છે, તેઓ સંસારમાં રહી કર્મયોગનો આનંદ લે છે. આ આ કાવ્યનું સામાન્ય તાર્પણ છે. એના વિશેષ તત્ત્વજ્ઞાનમાં કાષ્ઠાનર ગતરીએ તો તે આ પ્રમાણે લખાય છે:—

બોદ દર્શન “સર્વ શૂન્ય શૂન્ય” કહે છે, ત્યાં ઉપનિષદ “પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદમ્” કહ્યાદિ વદે છે. બોદ દર્શન “સર્વ દુઃખં દુઃખમ્” એમ નિઃશ્વાસ મૂકે છે, ત્યાં ઉપનિષદ “કોડન્યાત્ કઃ પ્રાણ્યાત્ યદેષ આકાશ આનન્દો ન સ્યાત્” એમ આદલાદ અર્થા ઉદ્ગાર કાઢે છે. વસ્તુતઃ જોઈને આ બેઠા વ્યવહારમાં આ

રીતે પ્રતિદક્ષિત થાય છે :- બૌદ્ધ ભિક્ષુ સંસાર ત્યજીને બેસે છે, ત્યાં ભગવદ્ગીતાનો વેદાન્તી (મહિષાસુર જેને 'પ્રાચીન' વેદાન્તી કહે છે) એ કર્મયોગ આચરે છે. કર્મયોગીની દલીલ આવી છે ॥ બૌદ્ધ ભિક્ષુ ને નિરાશા અને નિર્વેદમાં વિરમે છે એ પણ વસ્તુતઃ તો એ સ્થિતિમાં શાન્તિ અને આનન્દનું તત્ત્વજ્ઞ જોધનો હોય છે-જેને એ 'નિર્વાણ' એવું નામ આપે છે, પણ જેની વિશ્વવ્યાપકતા ન મન-જીને બ્યવહારનો એ નિષેધ કરે છે. પ્રવૃત્તિમાં નિવૃત્તિ, બ્યવહારમાં પરમાર્થ, અનાત્મામાં આત્મા, માયામાં પ્રલ્લ અનુભવતો ને આલે છે-અને આ કાવ્યની વાણીમાં બોલીએ તો, 'લાખો નિરાશામાં' ને એક 'અમર આશા છૂપાઈ છે' તે ઉપર જ લક્ષ રાખી ને સંસારમાં વિચરે છે-એ જ આ ભવસાગરનો ખરો વહાણુવરી છે. આ 'અમર આશા' તે જર્મન ફિલસૂફ કાન્ટની 'Idea of Reason'.

હવે આ કાવ્યની યોડીક હૃદયસ્પૃત પંક્તિઓમાં જતરીએ:-

કવિ કર્મયોગીનું બગ બતાવતાં કહે છે કે-આ સંસારમાં "જ-ખમ દુનિયા જખાનોના સુસીબત ખોદનાં ખંડર" ઇત્યાદિ અનેક કંઠવા અનુભવો થાય તેથી કર્મયોગીને શું? એની તો એ સમ-જાણુ જ છે, અને અનુભવ પણ એ જ છે કે

" કવલમાં એ કદમજોશી ઉપર ક્વામત ખુદાઈ છે.

* * * *

અમમ જમની ખરાબીમાં મહેશરી સુદાઈ છે.

ફના કર્વું-ફના થાવું, ફનામાં રાદ સમાઈ છે,

મરીને જીવવાનો મન્ન દિલબરની દુદાઈ છે. "

આ નિશ્ચયવાણું જીવન એ ખરૂં પ્રેમનું જીવન છે. પ્રેમના જીવન-માં જીંદગીની દરકાર નથી. પતંગીયુ દીવા ઉપર-મરવાની લેઈ બાર પણ દરકાર કર્યા પગર-પડે છે. બેચક, આ દુનીઆપી બાગમાં પ્રેમનાં પુષ્પોની સુગન્ધ લેવા જતાં, એના કાંઠા વાગે એ સ્વાભાવિક છે. પણ એમાં જ એ પુષ્પોના સુગન્ધની અને તમારા શોખની કમોડી છે. પરમાત્મપ્રેમમાં મસ્તાન હજરો જ્ઞાનીઓ બ્યવહારદષ્ટિએ મુવા છે, પણ પરમાર્થમાં એ જ તર્યા છે.

આનન્દશંકર બાપુભાઈ મુવ.

શમા=દીવો, દીવાખતી.

પરવાના=પતંગિયું

ફના કરવું='દૂ' ખાણું છોડી દેવું-સર્વસ્વ સમર્પણ કરવું.

મરીને જીવવું=આસના રહિત જીવવું-આત્મામાં જીવવું. સાંધે=માલેઃ મેથુ.

રશાઈ=ખાલી.

ક્વામો=તોતો.

પૃ. ૩૬-૪૦ ગઝલ ૩૪-૩૫

સ્વ. ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી, દેહાવસ્થાન ઇ.સ. ૧૯૦૭.

○ સરસ્વતીચન્દ્રની વિખ્યાત નવલકથામાંની આ દિલ્લોઝ અને દર્દમન્દ ગઝલોને કોણુ નથી જાણુ? પોતાનો અહેવાલ રુગ્મુ કરવાને આ ગઝલ જાતે જ સમર્થ છે : કુમુદમુંદરીએ સંગ્રહેલી “ મર્મદારક બસ્મ ” ની આ ગઝલ પૂર્વસ્વરૂપ છે. કથાનો સંબંધ એવો છે કે, સરસ્વતીચન્દ્રે લખી રાખેલી આ ‘ગઝલ’ નો કાગળ અસારે કુમુદના હાથમાં છે :—

“ અંતે રોળી ફાટી કુમુદમુંદરી ખાટખા ખાછળ જઈ અને પત્ર વાંચવા લાગી સરસ્વતીચન્દ્રનું સર્વ હૃદય તેમાં દુઃખમય અક્ષરરૂપે ચમકતું હતું-શાલી તાલ જ હતી ! દુઃખથી વાકી વળી અર્ધ હોય તેમ વાંકી વળી પત્ર વાંચવા લાગી; ગઝલો આવા લાગી :—”

“ દીધાં છાડી પિતા માતા, તજી બંદાલી સુધી દાસ,
“ ગદયા ના મર્મે લેદાતા, લીધો સંન્યાસ એ, બ્રાતા ! ”

* * *

“ કવિતા વંચાઈ. કામળ પર ડેઠાણે ડેઠાણે લખનારનાં આંસુ પડ-વાથી ધણક અક્ષરો દેહરાયા હતા અને ધણેક ડેઠાણે આમુના હાથ બીના અને તાલ હતા. જેમ જેમ વધારે વધારે કવિતા વંચાઈ તેમ તેમ કુમુદમુંદરીના મર્મે કથાવા-ચોરાવા લાગ્યા, દુઃખનો પાર રહ્યો નહીં, અને આંસુનો અવધિ દેખાયો નહીં.” (સરસ્વતીચન્દ્ર લાગ ૧૯૦, પૃ ૩૩૩).

અર્ધિ=સમુદ્ર. ઉદ્ગ્રીવ=લિપ્તી ડોકવાળો.

મદઅજાનેશધારી=ઈજાનુસાર વેશ ધરનાર. ધન=વાદળ.

પૃ. ૩૮ : એ જ નવલકથાના ચોથા ભાગમાં પ્રકરણ ૨૮મું (પૃ. ૪૭૮ મે) ‘ હૃદયની વાસનાનાં ગાત ’ નું છે; મુન્દરગિરિનાં સાધુ સાધ્વીઓના સંકેતાનુસાર કુમુદ અને સરસ્વતીચન્દ્રનો મેલાપ થાય છે-અર્ધિત કુમુદને આશ્વાસન આપીને જાગ્રત કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં સરસ્વતીચન્દ્ર આ ગઝલ ગાય છે- વચમાં વચમાં સ્વગત બોલે છે- હૃદય જાંડાણમાં ઉતરી જઈ સમાધિરય થઈ જાય છે-એવો અહીં કથાપ્રસંગ યોજિત છે.

વચના=કાગર્ષ કૃતક=કૃત્રિમ (Conventional.)

પૃ. ૩૯ : સ્વેદ=પસીના પ્રવાત=પવનનો ઝપાટો.

‘ હૃદય ફળમાંજ લોભાવો ’ એમ છપાયું છે, ત્યાં ‘ હૃદયફળ ! માં જ લોભાવો ! ’ એમ જોઈએ. અર્થ સુખમ છે.

પૃ. ૪૦ : છાતી=હાંસી. દાન્ત=સંયમી, નિયંત્રી,

“પ્રેમાનન્દી ભક્તિ આહરી, વસમી વાટ મહા ખરેખરી,
 “કામ રહિત તે કામનો દેશ, તેનો જ્ઞાનીપંડિતને ન લાધે દેશ;
 “પ્રેમાનન્દી જ્યાં ગાય ને વાય, અહ્પાનન્દીને અટપટું જણાય,
 “અહ્પાનન્દી પોતાને પ્રેમાનન્દી ભણે, જ્યમ વાંઝણી યુત્ત્ર જોળામાંગણે”

ખોસા = યુષ્મન

બેહવાઈ = હૃદયહીનતા

પૃ. ૫૭—૫૮ ગઝલ ૫૬

મધુરતા, હૃદયરતા અને માર્દવથી ઉભરાતું હૃદય પ્રણયી યદને
 માધીમાં આત્મવિશોધન કરતું અહીં પ્રત્યક્ષ થાય છે.

લિખાસ = વેસ. તહારા તુફેસે = તહારા હારા, તહારે લીધે.

દૂર = સુન્દરી, પરી. લફઝ = સખ્તો.

મગ્ગલ = તાકાત. કાલિમ = કૃત્તમગાર.

જફા = કૃત્તમ, દુઃખ.

ખેત ૧૨-૧૩: પુષ્પ જેવી સુન્દર રસેહની વસ્તુને આરપાર વી-
 ધીને લેનાં તોરા-કલગીઓ જનાવવાનો કૃત્તમ જગમગડોર છે; મનુ-
 બ્યપ્રકૃતિમાં જ એ દલક છે કે પુષ્પને આંખે ચૂમી લેવાને બદલે
 એવો કૃત્તમ કરે છે: પણ પ્રેમમાં એવી હૃદયવિહીનતા જ મળે છે
 ત્યાં તો-અશ્વસોસ-શ્વાસ એ જ પ્રબુત્ત જોયાતિ છે.

પૃ. ૫૮-૫૯ ગઝલ ૫૭

તન્નર = લોખંડી પતરાનું વાસણ—શેઠવાના કામમાં આવે છે.

હિનાન—‘હિનાના’ જોધમે. હિના = મેંદી.

છેત્રી ખેત : સરખાવો :—

‘Oh! that the desert were my dwelling place,
 ‘With one fair spirit for my minister,
 ‘That I might all forget the human race,
 ‘And, hating no one, love but only her.’ (BYRON).

‘અહો ! મહારા તન્નરને ચલાવનાર એક સુન્દર આત્મા સાથે ભમે
 મહાદે જગતમાં રહેવાનું હોય—ભલે આખી મનુષ્યજાતિને છોડી બૂધી જાવ
 અને કાઈને વિખાયા વિના માત્ર લેને એકને જ હું ચાહું.’ લૉર્ડ બાયરન.

પૃષ્ઠ ૫૯-૬૧ ગઝલ ૫૮-૫૯

ખેત ૬ મી : સરખાવો :—

‘હા ! લાખરંબી દીક આ એકરંબી જમ છે !’ ઈશ્કને: બન્દો.

‘તમારા તો હરિ સખે રે ! અમારા તો એક રખે;

‘તમે રીઝો ચાંદગે રે ! અમે રીઝૂ મન્દ મન્દ.’ દયારામ.

અમન=કૃપા; લાખ.

મુશ્તગો = પાતચીત.

પૃષ્ઠ ૬૪ ગાંઠલ ૬૨

કલાપીના હૃદયોદ્ગારમાં આ ગાંઠલ સ્નેહી વાચકનું હૃદય આ-
કર્ષી વિના નહીં રહે.

‘કવિઓની કલા કલ્પનાની હોઈને હવ્યતર હોઈ શકે છે—સુંદરતર
સુધ્ધાં હોઈ શકે છે, પણ કલાપીની કલા જીવનની હોઈને વધારે સ્થાપી
છે • • તે તો સ્નેહસાગરમાં પ્રપાત પામેલો સુરસિંહ છે.’ કાન્ત.

અને, વિચારો, અવગત, બધા છતાં ભાષામાં સરલતા અને
દુબારતમાં રમણીય સૌખ્ય એ કલાપીની હમેશની ખુશી છે : કલા
કલ્પનાની નહીં, પણ ખુદ જીવનની છે એ સ્પષ્ટ છે. છેલ્લી બેત
ઝમના યોગીનું લીન હૃદય સમૂ કરે છે.

સરખાવો:—

પૃષ્ઠ ૬૬ ગાંઠલ ૬૪

‘એકાધવલ ! છે અળખી રે ! વાત એક ઝેમ તણી ;
‘કાંઈ અનુભવી બલે રે ! કહેતાં તો નાવે બણી :
‘પ્રયત્નાની પીડા રે ! વંદા તે થઈ બલે ?
‘ભરૂં કેમ આવે રે ! માવયાને પરમાણે ?’

*

*

‘આશક આશકમાં રે ! રૂપ શુણ સા કેળે ?
‘જેવું સામે છે તેહને રે ! અવર તેવું નવ થેળે !’
ઝેમપરીક્ષા : હયાશમ.

‘બલ્લાંક પ્રેમી નિરખે પ્રિય વસ્તુ માંહી,
‘બલ્લાંકહર્ષ તણી એક જ પ્રેમ ચાવી ;
‘તાણું જાડા હરતું એક જ જીવતામાં,
‘ભાગેળ વિશ્વ તણી સર્વ તુટી પડે છે.’ હમીરભાઈ, કલાપી.
આશ્રિતાબ = મૃત્યુ-

પૃ. ૬૮—૭૫ ગાંઠલ ૬૬—૭૨

તેમ=તત્વાર.

દિવ્યરી=મહોબત, દોસ્તી.

આપની=સ્વયંભૂ.

બેહયાઈ=હૃદયહીનતા.

હુસ્ન=સૌન્દર્ય.

આતસ=અગ્નિ.

નિસ્મિતાહ=શુભ કાર્યમાં આરમ્ભમુચક પ્રભુસ્મરણનો મન્ત્ર
: ‘ઓ અંકાદ ! તારા નામ સાથે’ શરૂ કરે છે, એ અર્થ છે.

ગુલઝાર=ખાગ, ઉપવન.

‘નિગાહ કર ચક્ષુ ખોલી તું’=આંખ (અંદરની) ઉઘાડીને તું ને એટલે તને જણાશે કે,

‘માયક આ ખડું આંહી,’=માયક પ્રત્યક્ષ છે. ‘માયક’ શબ્દને નપુંસક લિંગમાં વાપરવાનો હેતુ છે : બ્રહ્મને માટે એ શબ્દ છે. કેકારવમાં આ બેત નથી પણ ‘મુદ્યન’ માં સને ૧૮૯૩ માં કલાપીએ પ્રસિદ્ધ થવા મોકલેલી ગઝલમાંથી અહીં છાપી છે.

દરવિચ=સાધુ, ફકીર.

લાઝિમ=યોગ્ય, ઉચિત.

લાનત=દિટકાર, સાપ.

હુજ્જ=અંદરનો ઓરડો (આત્માનો.)

ખતા=બૂલ, ગુનાહ.

તાસીર=અસર.

મેયુઝૂ=અપવિત્ર. (નમાઝે પડકતા પહેલાં હાથ મ્હોં ધોવાની ક્રિયાને ‘યુઝૂ કરવું’ કહે છે.

સાહી=ખાદસાહી.

ચિસ્તનો=ચિસ્તન=ખૂરખો, ચક્ર.

પૃ. ૭૫ ગઝલ ૭૨

દુસ્મનો=આમુરી વૃત્તિઓ. (શયતાનો.)

રાહદારીમાં=પ્રભુ તરફના માર્ગમાં.

ખેબુદાઓ=નાસ્તિકો.

‘તું માફ કર, દિલ્લદાર ! દેવાદાર છું :’ વગેરે પંક્તિઓમાં આખમયુની પ્રાર્થનાનું અનુકરણ છે.

પૃ. ૭૮ ગઝલ ૭૫

આ ગઝલ કલાપીની સહી સાથે ૧૯૦૬ માં મુદ્યનના તંત્રીએ પ્રસિદ્ધ કરેલી, ત્યાંથી છાપી છે.

‘મરતા ફૂં તેરે દિલ્લમે’, અથ યાર ! ખબર લે !’ એ રાહમાં ગાઇ ચકાશે.

અંજમ=છેલ્લું પરિણામ.

ખેખાર=નિષ્કંટક.

ઇઝરાઈલ=દિસ્તિતાન, નામ છે-એનું કામ ધર્મરાજના પાપના નેપું છે.

પૃ. ૮૦-૮૧ ગઝલ ૭૭-૭૮

અરબિન્દ=સ્વ. નરસિંહરાવ હરિલાલ મુન,

ખાખીશ વર્ણના નથે વિરેલ યંયાં, ઇ. સ. ૧૯૦૮.

પૃષ્ઠ ૮૧-૮૩ ગાંઠલ ૭૨-૮૨

તકિલ = રવ. કૃષ્ણદાસ નરસિંહદાસ પરિખ, વિદેહ ઇ. સ. ૧૬૦૪.
“ભારતીબૃજિના વીર પુરુષનું હૃદય ધમકમ્પે ઢળાં ઢળાં !” એ કાવ્યના લેખક.

પૃ. ૮૩-૮૮ ગાંઠલ ૮૩-૮૮

રવ. અમૃતલાલ કેશવલાલ નાયક, વિદેહ ઇ. સ. ૧૬૦૮.

અમતર=પાપમાલ.

જાહિદ-ઝાહિદ=મક્ત.

શિકાયત=ફિરોદ.

દાવત=ઇજન, નિમંત્રણ.

કુર્કેત=વિરહ.

નાઝ=નાઝનખરાં.

આપને બૂલી જવામાં=પોતાપણું (હોઈ) બૂલી જવામાં.

નાસાદ=નાખુરા, ગમગીન. દિલસાદ=ખુશ.

બેઅસી=લાગારી.

મરનદનશી=મરનદ=ઓશીફ-ગાદી=મજનૂની ગાદી પર બેસનાર

હોવા છતાં તૂં કરે છે કાં ?

હસી=ખુશચુરત. મઝહબી=મઝહબ-શાસ્ત્ર, તે ખરથી.

ગુદશન=માગ.

આક દામન=ખરાબર કબજામાં આવેસો-ફસાઈ પડેસો.

દાર=સફી-ફારી,

નરગિસ=ઝીક અને ઇસ્લામી પુરાણોમાં કથા છે કે, નારકિ-

સસ નામના યુવાનની સુંદરતા અદિતીય હતી અને પોતાના જોખું સુંદર તેને કોઈ જકડૂં નહીં. એક પ્રસંગે પાણીના એક ઝરામાં પોતાનું જ પ્રતિબિમ્બ જોઈને તેના તરફ તે આશક થયો, અને તેની સ્કામે એકલીનતાથી જોઈ રહ્યો. છેવટે તે પોતે એક સુંદર કૂલમાં બદલાઈ ગયો ! એ સુંદર પુષ્પ તે નરગીસ આશકના સુંદર નયનને એની ઉપમા આપવામાં આવે છે.

બૂત=મૂર્તિ.

ઐયાર=શંક.

બેઝાર કફ=કંઠાનો આપૂં.

પર=પાંખ.

વર્ના=તો પણ, અથવા તો.

આજદ=આઝાદ=છૂટેલા-સ્વતંત્ર થયેલા.

સાન=પદવી; સોના.

પૃ. ૮૯-૯૦ ગાંઠલ ૮૯-૯૦

દીનખન્ડુ=રવ. અનુપરામ મીઠારામ દીનખન્ડુ.

દેરાસરી

પૃ. ૬૦-૧૦૫ ગઝલ ૬૨-૧૦૭

ગઝલ-સાખીની નવીન ઘટનાના સુન્દર-મંજુલ સ્વરથી ઇસ્કનો
 બોલી બોલતા બુલબુલના દર્દી આન વિશે વિવેચન કરતાં, સુપ્રસિદ્ધ
 ગૂર્જર વિવેચક રા. બ. રમણભાઈએ લખ્યું છે કે :—

“ બીજી બધા રસ મૂકી દઈ મુંઝારનું પાન કરનારા ‘બુલબુલ’ ની
 વાણી પણ ગૂજરાતી સાહિત્યમાં નવીન કવિતાનો અનુભવ કરાવે છે. એકજ
 વૃત્તિ અને એકજ વિષયમાં તકીન થયેલા દુહયના-ભાવને ધટીન ભાષામાં
 ‘દુહયારનું’ ગાન પડેલ વહેલું ‘બુલબુલ’નું હતું છે. બીજાએ એ વિષય પર
 કેવા વિચાર કર્યા છે અથવા બીજા એ પછી એ વિશે કેવા વિચાર કરશે
 એ ચિન્તા ઠારે મૂકી પોતાનોજ અનુભવ ગાવે એ કવિનું કામ નહીં
 ‘બુલબુલ’ એજ માન્ય મદલું કર્યું છે; અને આવી કવિતામાં એજ પદ્ધતિ
 છે. કવિએ દર્શાવેલા વિચાર ભાલ સ્વરૂપે ખરા દોષ કે બોલ દોષ પણ
 ચાંચનારને લાગે કે કવિના દુહયમાં આ ભાવ લખ્યો થયો છે, કવિને આ
 લાગ્યું છે, અને સંભળી સ્થાપી ભાષનાથી અન્તે વિરોધ ન દોય, તો બસ
 છે. પોતાના વિભાવના આલંબનને ‘બુલબુલ’ કહે છે,

‘ સુખ સુહિમાં તુજ વિષે, તું સદગુણમંદાર;
 ‘ નિર્ભજ નેદનું રૂપ તું, મારે પ્રભુ અવતાર.
 ‘ રહે કરી દર પણ પાસે-ભણાયે તું બધે વાસે;
 ‘ ખરી રહી નાર એ ભાસે-બને તું તું ઇચ્છી દા !’

‘ વિચારશક્તિથી તપાસનાં આ લક્ષણ સરખું ભાસશે, ધર્મ કે તાવ-
 જ્ઞાનના ગ્રંથમાં (દર્શિત બ્રહ્મ વિશે) આ મત લેલ માત્ર સમર્પ નહિ
 બન્યાય, પણ કવિને ધાર એ જવાબદારી છે જ નહિ. કવિત્વની પ્રેરણાની
 કાળે આ ભાવ થયો છે એજ કવિતાની કમોડી છે. સદાય ચાંચનાર પણ
 કવિના ભાવ અનુભવશે. અમુક બ્રહ્મને ‘પ્રભુ અવતાર’ સિદ્ધ કરવાનો
 અન્ય આશય નથી તેથી સત્ય સાથે વિરોધ નથી, અને પ્રભુ ‘મુખમલ,
 સદગુણમંદાર, નિર્ભજ નેદનું રૂપ છે’ એ સત્ય ભાવનાનું અનુસરણ વાવડે.

‘ લપટું કારનું બનાવી ‘બુલબુલ’ પડે છે,
 ‘ જેડ અને આલસમાં, બર્મા મુર્ખાં તુંલ;
 ‘ દયારિય માંદો તું બરી, તુજ વિષુ છે કહે મુંલ !’

‘ કંઈ નહિ’ એ જવાબ સદૃશ્યને કપુલ રાખવો પડશે. કૃતિમ
 અવગત અથવા સાહિત્યનાં સાંકેતિક પદ ઠારે મૂકી લખવને લાગે તે લ-
 ખડું એ ‘બુલબુલ’નો નિયમ બન્યાય છે અને તેજ એની ખુશી છે. ઠારે
 કપાળ નેતાં જમતારજનાં રેખાવ નિદાવી નિરોલો

‘ વિખરી વાંછી અને કાછી—લલિત લલ ગોમયી બાળી-
 ‘ અરહી બાયે જ રખાવી !! અરે ! જ ! મું ખસેડે છે !!’

આ વાણી જાવનેજ અનુસરે છે અને તેનું જ જ્ઞાન કરાવે છે. આ અનુભવ થતાં આમજ વૃત્તિ થાય, એમ ભણતાં વાંચનારને કહેલો આનન્દ પ્રમાણ છે ! પ્રેમહીન હૃદયને પણ દાણખર પ્રેમના ચમત્કારનો અનુભવ કરાવે એવી આ લીટીઓ છે.” કવિતા અને સાહિત્ય : પૃ. ૩૦-૩૧.

આ ગઝલિસ્તાન વાંચનારને, ‘બુલબુલ’ની રસીકી વાણી ઉપરાંત ‘ચમેલી’ના અપ્રસિદ્ધ ઉપવનમાંથી અગિયાર કુસુમોનો લાભ આપવાને એ સહૃદય બંધુએ કૃપા કરી છે.

ગઝલ ૯૮ : બિરિમલ=કપાપત્રો, ચીરાપત્રો, બલિ હોમાપત્રો, પ્રેમમૃગિજીવ.

ગઝલ ૧૦૨ : બેદિલ=હૃદય શુભાવેશું છે એવો અર્થ છે.

ગઝલ ૧૦૫ : કિસ્તી=હોડી નાવડું.

ગઝલ ૧૦૬ : વદનવિધુ=મુખચન્દ્ર.

ગઝલ ૧૦૭ : હિમાંશુ=ચન્દ્ર.

કોન્ત

પૃ. ૧૦૬—૧૦૮ ગઝલ ૧૦૮—૧૧૨

ગઝલ ૧૦૮ : પ્રભુની પાઠશાલા !

આપણા એક આર્ય ઋષિએ રચેલી પ્રભુપ્રાર્થનાની ઝગ્યા છે. ઋષિ ભલે દ્રષ્ટા છે અને તેને ગોતાને પ્રભુની પાઠશાલાનો સાક્ષાત્કાર છે અને આ ઋગ્વા ધ્રુવચારિમંડલનું નિલસ્તોત્ર છે.

ગઝલ ૧૧૦ : જ્ઞાની મહાત્મા કમ્પીર સાહેબ કહે છે કે :—

“ બૂરા દેખન મેં બધો, બરા ન મિલ્યા કાય;

“ જો દેખૂં દિલ બાલક, મોંસે બૂરા ન કાય. ”

અને,

‘ મેરી ભલ, બરન કુલહીન :

કહો છ ! કેસે વારોમે ? ’ વગેરે

મહાત્મા સુરદાસનો પણ અન્તરવલોકનનો આવા પવિત્ર ઉદ્દગારો જાહેર છે.

મકરન્દ

પૃ. ૧૦૮—૦૯ ગઝલ ૧૧૩

નરગિસ=નરગિસનું ફૂલ.

દિરદોસ=બગીચો.

ખાકસાર=નજીવું.

મકરન્દે માત્ર એક જ ગઝલ લખી છે અને તે આ “સર્વસ્વ” ની : પણ આપણે બોધ્યે છીએ કે એ ગઝલમાં ‘ગઝલ’ છે. એ સને ૧૮૮૫માં લખાયેલી છે.

પ્રેમભક્તિ

પૃ. ૧૦૨—૧૧૫ ગઝલ ૧૧૪—૧૨૦

ગઝલ ૧૧૫: સમુદ્રને મન્દા પાસે કવિ કર્તવ્યમન્ત્ર અપાને હ.

ગઝલ ૧૧૮: ગુલમૌન્દ્ય=ફલસૌન્દ્ય.

ગઝલ ૧૨૦: હાંફેઝની ગઝલનું આધાન્તર છે.

રમણીય કલા, કુદરતનું અનુકરણ બલકે નિર્મર્ગશક્તિ અને રચનામાં સુઠતા, કવિતામાં કોમલતા છતાં સત્ય તરફ પ્રવૃત્ત અભિગ્રામ અને સંપ્રદાન કરવામાં આબાદ કુનેદ વગેરે કવિનાં આવશ્યક લક્ષણો પ્રેમભક્તિની કવિનામાં ઝાઝેર છે : ધણા ઝમાનાઓ પછી નિર્માણ ગૂજરાતને જોઈએ તેવો 'કવિ' આપે છે, અને સગસ્ટ ગૂર્જર પ્રજાના સંસ્કારી દૃષ્ટિને જોયવાને તે પાત્ર છે; તેની કવિતાની વિધાણી મોહકતા અને સ્નેહભર્યા મુકોમય માધુર્યથી આપણું હૃદય આકર્ષાય એ અવાચિક છે. રા. રા. રણછતરામ જેના નિપુણ વિવેચકની ક્રિમાદભગી કલમ ગૂજરાત પાસે કવિની વાઝખી કદર કરાવશે એવી આશા મળેલી છે. અહીં છપાયેલી ગઝલો સરલ અને સૌક્યપ્રિય છે.

લક્ષિત

પૃ. ૧૧૫—૧૧૮ ગઝલ ૧૨૧—૧૨૩

ગઝલ ૧૨૧: સ્વ. કલાપીને સંજોધીને આ ગઝલ લખાવતી છે. આપણા માધુર્યાન્વિત લક્ષિત સ્વ. કલાપીની ક્રિન્દમાનીમાં તેમના પરિચયમાં આવેલા. કલાપીની ક્રિન્દગીની બલ્લનાનું—તેના માદામ્બર અને તેની પ્રભુતાનું આબાદ ગિર આપણે આ ગઝલમાં જોઈએ.

ગઝલ ૧૨૨: દેટલાંક વરસો પડેલાં લખિને 'મીનારનવામ'નું હસ્ય નાટક લખેલું અને ગોંડલની એક મંડળીએ તેનો પ્રયોગ પણ કરેલો : એમાંથી લક્ષમણનાં પત્ની ઉર્મિયાનું આ મંત્રીન છે.

દરિદર

પૃ. ૧૨૫—૧૩૧ ગઝલ ૧૩૦—૧૩૫

પ્રેમનો પ્રકાર કયો આ દિલકશ ગઝલો જાનનારના મન આર્મમાં ડગવા માટે એ લેખકે ૪ પ્રકારનાં લખેલો દરિદરો આપણે જોઈએ—

'દિવાનાની મનમ તે, એ જમરો આપા,

'૧ જમરની નાશી આ, નાશ નેત્રા બંદા,

‘નરક તણે બંદાર, બરેલ સદા નીચતાથી,
‘નદી તે મુજ માશક, કદી ગણુતો ધીરતાથી.
‘સહુ જગ વ્યાપક જેહ, પુકારે જેને જ્ઞાની,
‘માન મૂરખ છવું, સનમ તે દિવાનાની.’

મુશીવાદ માટે જુવો, દિવાયામાં.

મજવિહારી

પૃ. ૧૩૪-૧૩૬ ગઝલ ૧૩૮-૧૪૦

ગઝલ ૧૪૦ : યદુ=આઠ

કુચયુ જાનાં=માશકની શેરી. દારયુ સનમસનમનું દાર.

પરિન્દા

પૃ. ૧૩૬-૧૩૮ ગઝલ ૧૪૧-૧૪૪

ગઝલ ૧૩૭ : ન્યામતો=નિયામત=કૃપા, આશિય, બરકત.

બેત ૫ મી : ‘દમ બદલ’ ને બદલે ‘દમબદમ’ જોધયે.

બેત ૮ મી : ‘ઉત્સુત’ને બદલે ‘ઉત્સુક’ જોધયે.

ગઝલ ૧૪૪ : કમતરની એક ઉર્ફે ગઝલનું બાપાનર છે.

શિતાખીયા=ત્વરાથી. હયરત=તવાઇ, આશ્ચર્ય.

દિવાન=કવિતાના સંમજની કિનામને ‘દિવાન’ કહે છે.

વિષયુ

પૃ. ૧૩૮-૧૪૨ ગઝલ ૧૪૫-૧૪૬

ગઝલ ૧૪૫ : ધા=અખમ. (જુવો દિવાયામાં.)

ગઝલ ૧૪૬ : દિયગી=હૃદયયોગ; ભક્તિ.

બેત ૪ થી માં પહેલી લીટી ખીજ અને ખીજ લીટી પહેલી જોધયે.

ખાતે-શરાબે=શરાબખાતે-પ્રેમમન્દિરમાં.

ખવાખી ખદક=સ્વમા જેવો સંસાર.

બેત ૬૨ મી : ‘ખ્યારી’ સમ્મદ ખોટા છે. ‘ખ્યાસ’ જોધયે.

સ્નેહી

પૃ. ૧૪૨-૧૪૩ ગઝલ ૧૪૭-૧૪૮

ગઝલ ૧૪૭ : તલમીઝ=તાલિમ ઉપરથી.

નેરંગ=તાલમખ્યાન; ભદ્રક. દરાયઝ=દિરસ્તાઓનો કાપટો.

પાક દામની છુત=પવિત્ર અંધિમાં બાંધનારી મૂર્તિ.

ગઝલ ૧૪૮ મુસાદખ=સોખતી, સાચી, દોસ્ત.

બુલબુલ

પૃ. ૧૪૩—૧૪૫ ગઝલ ૧૪૯—૧૫૧

ગઝલ ૧૪૯ : એક ઉર્દુ ગઝલનું રૂપાન્તર છે : શુવો:-

‘નિગાહે ચાર બદમસીમે’ બી હુસિયાર કેસી હે ?

‘મેરા દિલ હીન લેને કે લિથે તૈયાર કેસી હે ?’ વગેરે.

શહીદ = શહાદત કરનાર-મરણીઓ. (Martyr.)

ગઝલ ૧૫૦ : આ ગઝલ પણ ઉર્દુનું રૂપાન્તર છે : એના અસલ લખનાર નામવર આયક અર (હિન્દી મોગલ સંનતના છેલ્લા બાદશાહ મહમ્મદ બહાદુરશાહ) છે. શુવો :-

‘લગલ કરનેકા આરાકો નિગેહ તસ્વાર હાફી હે:

‘બિરહી જમ્મહા મરહમ તેરા દીદાર હાફી હે.’ વગેરે.

હાફી = પૂરૂ, બસ. નિગાહ તસ્વાર = કટાક્ષબાણ.

મુમતીન = રાકય, સંબંધિન. નિયત = ધ્યાન, હેતુ, ધરાદો.

ગઝલ ૧૫૧ : આ પણ ઉર્દુનું બાપાન્તર છે. શુવો :-

‘અગી આતી હે નજરે ધૂમસે’ દરબાર કાતિલ હે:

‘કીસીકા સર હથેલી પર, કીસીકે હાથમે’ દિલ હે.’ વગેરે.

ખૂને તમના = આશાનું ખૂન; નિરાશા. બેતાબ = બેઆરામ, બેચેન.

સખી નાઝિલ છે = કોપ-ખર્ચો ઉતર્યો છે.

આગાજ કે અંજામ = આદિ કે અન્ત.

દિવાનો

પૃ. ૧૪૫—૧૪૬ ગઝલ ૧૫૨—૧૫૩

ગઝલ ૧૫૨ : નક્ત = તિરસ્કાર. પિશ્કાર. નખ્ત = સ્વમાન.

ખરકત = સ્ત્રિ.

હસરત = દિલગીરી.

અન્દશીંકર

પૃ. ૧૫૦—૧૫૨ ગઝલ ૧૫૮—૧૬૦

ગઝલ ૧૬૦ : ઇંગ્લેન્ડ વિ શેલીના Love's Philosophy નું બાપાન્તર છે. આ કાવ્યનાં ઘણાં બાપાન્તર થયાં છે.

કન્થારિયા

પૃ. ૧૫૭—૧૬૧ ગઝલ ૧૬૭—૧૭૧

હાફેઝના બાપાન્તરની હદયંગમ ગઝલો મુદ્દસનામાં છપાવી ચાલુ

છે અને તે જોવાને મુશ્કેલીઓને વિનંતિ છે.

ગઝ ૧૭૦ : નક્તમાન = અફ. રીઝવાન = સ્વર્ગના દારપાલનું નામ છે.

કીબજા=મક્કા.

ખસલત=ટ્રેવ.

ગઝલ ૧૭૧: ઝાહિદ=સાધુ.

ખાદુ=શતરંજની રમતનું મહોરું-ઇન્દ્ર-ટ્રીનો-સિપાહી. (Pawn.)

હાજી મહમ્મદ અલારખિયા

પૃ. ૧૬૩ ગઝલ ૧૭૪

લહુ = લોહી.

મયુ = દારૂ, શરાબ-ત્રેમમય.

રમ = નસ. હું ત્રિમતા લોહીથી ખરડાયેલો છું અને મહારી નસે.

નસમાં ત્રિમતો શરાબ વહે છે, એ બાવ.

મુસાફિર

પૃ. ૧૬૪ ગઝલ ૧૭૬

ખાનેખાન = પ્રાણાત્મા.

કરમ = દયા, ઉદારતા.

હિતસુક

પૃ. ૧૬૭ ગઝલ ૧૭૭

અખીરશ=આખરના.

ઇનાયત=કૃપા.

મુસ્રીફ=મિત્ર.

હસમ=શરીર.

આસીયાં=ધંટી.

સીવા=સિવાય.

તહરીર=લખાણ.

યક લીખ=એકે બિક્ષા.

મર્જ=દર્દ.

રાકીમ=લખનાર.

તમૂ શુમા=તમને અર્પણ.

વીગર શાહી=શાહી વગર. (સીસાપેનથી.) શ્રેયાઝ=ઉદાર.

મસ્તાન

પૃ. ૧૭૩-૧૮૩ ગઝલ ૧૮૬-૧૯૨.

ગઝલ ૧૮૬: આ ગઝલ સ્વર્ગવાસી કલાપીને સંબોધીને લખાયેલી છે.

ગોહર=રત્ન.

મુસ્તફા=પયગમ્બર.

ઝહેમત=તકલીફ, દર્દ.

ગઝલ ૧૮૭: એકરારનામું = કબૂલત.

આખે હયાતીનો ઝરો=નવા જીવનનો નિર્ગર. (Fountain of New Life Within.) ઇસ્લામી પુરાણકારોએ નવજીવનને ઝરાની જગ્યાએ આપેલી છે.

ગઝલ ૧૮૯: દિવાની અંબુમન=ધેણાઓની મિજબસ.

તવાજી દસ્ત=તવાજનો હાથ એટલે મોઝમજા-રમતગમત.

મતીમ=ઝાચાર; અનાય.

ગઝલ ૧૯૦ * * આવાં ચિદનો મુક્યાં છે ત્યાં યોડીક લીડીએ
મુકી દેવામાં આવી છે.

પરસ્તી=મક્તિ.

નતીજ=પરિણામ, પારખું.

દરકબૂન=પ્રેમની મૂર્તિ. દિલ્લી=દિલ યનાર, તાગેદાર એવક.

રહેગુલ=પુષ્પનો આત્મા-પુષ્પનું-સ્થૂલ નર્તી.

અનસ મહબૂબ='હું આશક' છું' એ મત્ત. મહતાબ=ચન્.

દેના-દિવાલ=સર્વસ્વ સમર્પણ (જુઓ ઉપોદ્યાત.)

મણિભાઈ

પૃ. ૧૮૪-૧૮૭ ગઝલ ૧૮૩-૧૮૫

અિલાહી=અનિષ્ટ, અસાધ્ય.

ગઝલ ૧૮૫=જનત=સ્વર્ગ.

રખાપત='રખાઈ'નું બહુવચન.

'રખાઈ'=કવિતાનો શ્લોક.

દિલચમન

પૃ. ૧૮૮ ગઝલ ૧૮૭

આ રુનેડી રીકાનાં કોમ્પેસ હપાનાં દનાં તેવામાં ૨૬ વરમની
વયે અયાનક વિદેહી યયા છે. એમના હૃદયોદ્ગારમાં દેહલીક ઉપ-
યોગી ગઝલો અને ખીજાં કાવ્યો છે. નિર્માણ તો, એ સમૃદ્ધ-યુગ્ય
સમયે ગૂજરાત હૃદય રખા થયે. ઉગ્રી કડીમાં 'દાખી'ને બદલે 'કાખી'
લેખ્યે. "દેખ" ને બદલે 'કાંઈ' લેખ્યે.

કરીમ મહમદ

પૃ. ૧૮૯-૧૯૦ ગઝલ ૧૮૮-૧૯૬

ખાસેક=ખાસ જનાવનાર-ખુશ.

ગુરખા=ગિલાડી.

મુલ=કોદર.

દોઝક=નરક.

દાદિજ=ગયાવનાર, રેલાજ કરનાર.

'અમદ' ગ્રખું છે ત્યાં 'અમર' લેખ્યે.

ગરિશન=દામા કરનાર. આદિવ=ન્યાયી. કાદિર=મુલ શક્તિમાન.

વસન્ત

પૃ. ૧૯૩ ગઝલ ૨૦૦

રિલાઈ=સ્વન-વના.

સોયા=અમિતા મહા.

મધુર

પૃ. ૧૯૩ ગાંઠ ૨૦૦

દરદ=ધ્રુવ, ધરાદો.

સમ્પદ=સેવો, દિવાનો.

સાગર

પૃ. ૨૨૨-૨૫૨ ગાંઠ ૨૨૮-૨૪૫

ગાંઠ ૨૨૮ : માલમ=વહાણુવટી.

હાથ=હજ કરનાર-યાત્રાળુ.

બેગિન્તી = અગણિત.

ધનિઝત = પરવાનગી.

પરેશાની પરસ્તાની = દેવી દુઃખ (Angelic Sorrow.)

આ ગાંઠની નીચેની શેઅરમાં 'સાગર ઝખ્ખી અન્દર બહારનો'

એમ છે ત્યાં 'ગર ઝખ્ખી અન્દર બહારનો' એમ નોંધવે. ગર=અગર.

પરવદ = પોપામલો.

પર = પરન્તુ, તોપણ.

ગાંઠ ૨૩૧ : દિલકશ=હૃદયને જેંચનાર.

હુલારા = હુલારા = પ્યારા.

લખ્ખગી=અધરયોગ-ચુમ્મન.

કિનાની=કિનાન દેશના=મિસરના.

ગાંઠ ૨૩૨ : બેત ૨૭ : પુષ્પનો આત્મા નેત્રથી ચુમીને
બક્તિની પ્યાલી પી લે : એવી નિજનનંદની અદ્ભુત કિલકશી વિરહમાં
દર પળે પચાવતો રહે.

બેત ૮ મી : સત્ત માર્ગ જ એ છે કે મલમ વગર મીઠા દર્દ-
માં રીખાતા જ રહેવું અને કલ્પનાત્મક સ્વપ્ન દ્વારા નવું-સાચું જીવન
ઝડપી લેવું; બકતોનો આ શિરસ્તો છે.

ગાંઠ ૨૩૫ : રખ=પ્રભુ.

બેતમિઝ=બેઅદખ.

ગલતી=ભૂલ, ચૂક.

બહિલ=અસાન.

ઝિન્દા=જીવતા.

મયુનાખી=ચરાખી.

મુર્દન=મુરદ્દ બનીને.

તકસિલ=ખરકત, મળતર.

અંગુરી દરખત=દ્રાક્ષનું ઝાડ.

બકા=ફના પછીની સ્થિતિ.

ગવાહી=સાક્ષી.

મન્જિલ=ચુસાફરી.

માધલ=ખુશ.

લખ્ખેક=હા, હા હા.

બદશિકલ=વિરૂપ.

વેશદરતીથી=સૌથી પહેલો હાથ ઉપાડીને.

રઝવ=મહેરબાની.

કુઝલ=નકામ, વધારે પડતું.

સનમવહી=સનમની વહી=પ્રભુની પ્રેરણા. (Divine
Revelation-Inspiration.)